

L. KALLING-KANT

KIVIT

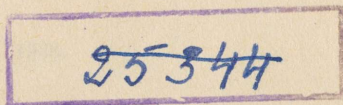
LAPSE
ARENG JA
KASVATUS

LAPSE ARENG JA KASVATUS

Raamat koolidele ja lastevanematele

L. KALLING-KANT
mag. phil.

2.60
Üldn. nr. 1394.

Haridusministeeriumi poolt koolidele
tarvitamiseks lubatud

KIRJASTUS O.Ü. „LOODUS“,
TARTU 1938 TALLINN

2

Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
66641

A-11172-a

ARHIIVKOGU

O./ü. „Noole“ trükk, Tallinn 1938.

Saateks.

Käesolev raamat püüab anda vastuse küsimusele: milliseid algteadmisi lapsetundmise ja kasvatustegevuse alal peaks omama iga kasvataja ja lapsevanem. Seejuures on jäetud kõrvale ema ja lapse tervishoiu ja viimase füüsilise heaolu ja tervise küsimused, millistel aladel leidub eestikeelses trükisõnas märksa rohkem juhiseid kui lapse kohta vaimse olendina ja tema kasvatusliku juhtimise küsimustes.

Vaatlusobjektina püsib kogu raamatu ulatuses normaalne ja keskmiselt arenenud laps sündimisest täiskasvanuks saamiseni, kusjuures vaatluste raskuspunkt on asetatud imiku- ja eelkoolieale niihästi lapse arengu kui ka kasvatus küsimusis, seega andes keske koha kodu kasvatusülesannete käsitlemisele.

Kuna lastekasvatust kooliainena õppijad suures enamuses ise kuuluvad noorusikka, võib tekkida küsimus, kuidas nad suudavad süveneda kasvatusküsimustesse, eriti selles osas, mis puutub noorusiga. Kuid olgu tähendatud tegeliku õppetöö kogemuste põhjal klassides, mis koosnesid 16—21-aastastest õpilastest, et noorusiga ja osalt kooliiga puudutavatesse küsimustesse õpilased suhtuvad teatava enesekasvatusliku ja enesevaatlemise huviga, mida tulebki pidada loomulikuks lähtekohaks ja mis pealegi aitab tõsta tööpinget.

Tartus, sept. 1938.

L. KALLING-KANT.

Sisukord:

I		Lk.
MILLELE TUGINEB JA MIDA TAOTLEB KASVATUS.		
Mida toob laps kaasa sündides		11
Kelle sarnane on laps? — Pärivuse jõud. — Päritud ja sünnipärane. — Kes tohib saada lapsevanemaks? — Päri- vuslik „õnnemäng“.		
Lapse lähem ümbrus ehk keskkond		13
Looduslik keskkond		14
Rannik loodusliku keskkonna tüübina. — Põhi ja Lõuna.		
Kultuurne keskkond		14
Aeg ja keskkond. — Keskkonna valikust. — Maa ja linn. — Proletaarlik keskkond. — Perekond.		
Kolmas tegur lapse kujunemisel		18
Mis on kasvatus? — Kasvatuslik idealism. — Kasvatuse eesmärgi sisulisi erinevusi. — Kasvatus seoses kesk- konnaga ja piiratud pärivusega.		

II LAPSE ARENG.

Lapsetundmine. — Lapse kehaline ja vaimne areng. Kasvua pikkus. — Arenguastmed.		
Imikuga		23
Vastsündinu		23
Esimene veerandaasta		24
Meelte areng. — Mida suudab kolmekuune laps.		
Teine veerandaasta		25
Mida suudab kuuekuune laps.		
Kolmas veerandaasta		27
Imiku tundmuselu. — Üheksakuune laps.		
Viimne veerand		29
Mis on tähelepanu? — Mis on mälu? — Õppimine. — Mõtlemine.		
Laps on aastane		32
Mida suudab keskmiselt arenenud aastane laps? — Aas- tane laps — lähedane mõistuspärasele inimesele.		
Väikelapse- ehk celkooli-iga		33
Esimese ja teise eluaasta lävel. — Vastuvõtlik väikelapse- iga. — Ruumi- ja ajataju. — Fantaasia. — Tark laps. —		

	Intelligentsus. — Mis on intelligentsusekatsed ehk testid? — Mõistuse (intellekti) areng väikelapse-eas. — Huvi arvu vastu. — Lapse tahe. — Mis on tahe? — Tundmuselu väikelapse-eas. — Sotsiaalsed tundmused.	Lk.
Kooliiga	Mis iseloomustab kooliiga? — Koolialise eriala. — Kogumine. — Koolialise tundmuselu.	44
Noorusiga	Puberteediaeg. — Enda mina. — Noorusiga ja vanemad. „Ta on alles laps“. — Noor vajab sõpra. — Noor vajab autoriteeti. — Noor armub. — Noore kiindumuse kurjasti tarvitamisest.	46

III LAPS TEOTSEB.

Teotsemistung kasvatuse lähtepunktiks. — Agulilapsed teotsevad.

Mäng ja mänguasjad	Mis on mäng? — Miks mängib laps? —	52
Mängu tingimused	1. Mänguaeg. — 2. Mänguruum. — Lastetuba. — Lastenurk õues. — 3. Mänguvabadus. — 4. Mängurõivastis. — 5. Mänguasjad. — 6. Mängukaaslased. — Millal vajab laps mängukaaslast? — Mängukaaslaste valikust.	53
Mängu liigid	1. Osavusmäng. — 2. Liikumis- ja laulumängud. — 3. Järeleaimamis- ehk imitatsioonimäng. — Kui kaua kestavad imitatsioonimängud? — Laps ja teater. — Teater ja kino kasvatustegurina. — Imitatsioonimängult samm tööle. — Keskkond ja imitatsioonimäng. — 4. Võistlusmäng. — 5. Mõistusmäng. — 6. Seltskondlikud mängud.	60
Nõuded mänguasjade kohta	1. Tervishoidlikud ja kergesti puhastatavad. — 2. Vastavad lapse arenguastmele. — 3. Vastupidavad ja lihtsad. — 4. Eefiliste ja esteetiliste nõuete kohased. — Relv mänguasjana. — Kuupalju mänguasju ja kuhu nad panna.	65
Mäng ja mänguasjad eri arenguastmeil	Imikueas. — Kas tohib imikut mängitada? — Mida kinkida aastasele lapsele? — Väikelapse mängud. — Klopid. — Mäng liivaga. — Liikumis- ja laulumängude huvi. — Väikelaps ja tants. — Väikelaps ja võimlemine. — Imitatsioonimäng eelkoolieas. — Imitatsioonimänguks asju. — Nukk. — Mänguloomad. — Mis seal sees on? — Võistlusmängud algavad. — Mõistus- ja seltskondlik mäng. — Eelkooli-iga — mänguiga. — Mäng koolieas. — Võistluse kõrval nali. — Poiste mängud. — Mäng nooruseas.	69
Töö	Kus on mängu ja töö piir? — Kas imik töötab? — Eelkoolialine laps ja töö. — Mida suudab eelkoolialine laps? — Enda eest hoolitsemise tööd. — Kodundustööd. — Käsitööd. — Aiatööd ja muud välised tööd. — Kooliiga ja töö. — Käskude täitja. — Tervikülesanne. — Nooruse tasutavat tööd. — Jõudenoored. — Vanemad oma täiskasvanud laste teenijaiks.	77

Laps enescarendajana	Lk. 83
Kõndimaõppimine ja liikumine	83
Kõndimise eelharjutused. — Esimene samm — suursündmus. — Kui pikalt jalutab väikelaps? — Väikelaps ronib ja kukub. — Kaitseingel ja väikelaps. — Hädaohutu ümborus. — Kuidas kaitseda väikelast? — Kas väikelaps ema käsivarrel?	
Kõnelemaõppimine	86
Kõne eelharjutused. — Varane ja hiline kõneleja. — Täiskasvanu osa lapse kõnelemaõppimisel. — Kõne areng. — Häälamisraskused. — Väikelaps, emakeel ja võõrkeeled. — Laps jutustab.	
Joonistamine ja voolimine	90
Kriitseldus — skeem — tõetruu joonis. — Paberit, pliiatsit, värve. — Lapse joonise hinnangust. — Piltide vaatlemine ja kopeerimine. Voolimine. — Joonistamine ja voolimine koolieas ja nooruses.	
Lugema- ja kirjutamaõppimine	93
Keskkond lugemaõppimise soodustajana. — Laps õpib ise lugema. — Täheklolid ja liikuv aabits. — Nõudeid lugemaõpetamisel. — Kirjutamaõppimine. — Algaja ja õigekiri. — Kiri.	
Lapse raamat	96
Lapse esimene raamat. — Riimis lood. — Jutustised proosas. — Raamat kooli- ja nooruses. — Kuidas teostada lektüüri valikut? — Biograafiline lektüür.	
Isetegevus	99
Mis on isetegevus? — Arenguastmed ja isetegevus. — Kuhu minna? Mis peale hakata? — Seiklusrõõm ja matkamine.	

IV

KASVATUSVAHENDID.

Kasvataja vajab vahendeid. — Millised on kasvatusvahendid?	
Eeskuju	102
Tung järele aimata. — Keskkond annab eeskju. — Ons eeskju mõjuga üldse tegemist imikueas? — Mehaaniline järeleaimamine. — Eeskju väikelapse-eas. — Kooli-kaaslaste eeskju. — Milline osa on õpetajal eeskju andmisel? — Eeskju nooruses. — Milline osa jääb lapsevanematele? — Kokkuvõte.	
Käsk ja keeld	108
Põhinõuded käsu ja keelu tarvitamisel. — 1. Käsk ja keeld olgu arusaadav. — Mitu käsku või keeldu korraga. — 2. Käsk ja keeld olgu täidetav. — 3. Käsk ja keeld olgu kindel. — „Kas tahad?“ — 4. Käsk ja keeld olgu järjekindel. — Ainult vajalikke käske ja keelde. — Kas käsk või keeld?	

- Tasu ja karistus** 116
 Mis on tasu? — Käegakatsutav tasu. — Tunnustus tasuna. — Võrdlus teistega või endaga. — „Kui ma veel väike olin“. — Kuidas tõuseb kiituse kaal? — Mis on karistus? — Loomulik karistus. — Jean Jacques Rousseau'st, loomuliku karistuse nõudjast. — Loomuliku karistuse rakedamisest. — Kas tohib last lüüa? — Eraldamine ühiskonnast. — Laitus, rahulolematu. — Mitmekordne karistus. — Millal karistada? — Mida karistus olla ei tohi. — Tasu ja karistus eri arenguastmeil. — Kas armastus kasvatusvahendina?
- Sõnakasvatus** 128
 Milliseid eeldusi vajab sõnakasvatus? — Kasvandiku fähelepanu. — Kasvandiku huvi. — Kasvandiku vastuvõtlik meeleolu. — Sõnakasvatamisel tehtavaid vigu.
- Harjumus** 131
 Harjumuse jõud 131
 Algusest peale õigeid harjumusi. — Harjumustest võõrdumine nõuab mitmekordset jõukulu. — Vana harjumus „lõõb välja“.
- Elementaarsed harjumused** 133
 Põhiharjumused ühenduses söömise ja magamisega . . . 133
 Imiku söömisharjumused. — Millal tuleb laps lauda? — Laps ei mängi söögiajal. — Last ei sunnita sööma. — Taldrik tühjaks. — Laps jääb viimseks. — Kas on õige, kui ema söödab 7-aastast last? — Eelkoolieas omandab laps põhiharjumused söömisel. — Imiku magamisharjumused. — Kas uinub laps pimedas või valguses toas? — Kas absoluutne vaikus lapse uinumisel? — Kas tohib laps uinuda ükski? — Päevane magamine.
- Põhiharjumused ühenduses puhtuse, korra ja rõivastamisega** . 139
 Esimene puhtusõue. — Lapse korraldamine ja rõivastamine olgu lõbus toiming. — Millal peseb laps end ise? — Laps vaatab peeglist. — Laps korraldab ümbrust. — Millal rõivastab end laps iseseisvalt? — Ka suuremat last tuleb vahel aidata. — Koolipoiss ei osanud sukki jalga tõmmata. — Mängu-rõivastamine. — Start. — Lapsele igapäevane stardiharjumus. — Kas ema tunneb stardiharjumust?
- Tervislikud harjumused** 145
 Fantaasia appi. — Tervisehaldjad.
- Sotsiaalsed harjumused** 146
Enesevalitsemine, viisakas kõne ja käitumine 146
 Enesevalitsus nutu ja pahameele puhul. — Temperament ja enesevalitsus. — Enesevalitsus hea tujuga ja pilketarbe puhul. — Kas oskab laps vaikida? — Ühiskondlik eelarvamus ja enesevalitsus. — Üksik laps ja enesevalitsus. — Kas pole liialdus lapselt nõuda enesevalitsust? — Viisakas kõne ja käitumine. — Millal algab viisaka kõne ja käitumise harjutamine? — Käsk ja viisakus. — Ebasoovitavad väljendused ja erikeel. — Abivalmisolek.
- Korrektus ja täpsus** 153
 Ma pean sõna. — Ainult jõukohaseid lubadusi. — Kas on tarvis olla korrektne teise lapse vastu? — Iseseisvus kasvatab vastutustunnet. — Kohustus ei tohi käia üle jõu.

Raha ja materiaalsete hüvede tarvitamine	Lk. 156
Kolm lähtekohta. — Lapse enda ja teiste asjad. — Õiged harjumused rahaga tegelemisel. — Ühiskondlike hüvede ja raha tarvitamine. — Lapse suhtumine ühiskondlikku varasse. — Lapse suhtumine ühiskondlikku rahasse. — Asi ega raha ei tohi muutuda lõppväärtuseks.	
Moraalsed harjumused	161
Õiglus ja ausus	161
Õiglusenõue. — Heatahtlikkus. — Kas tohib ausust nimetada harjumuseks? „Aus mäng“. — Špikker.	
Töökus ja algatusvõime	164
Tegevusetus — kardetav nähtus. — Kas töösundus või endaalgatus? — Vanemad ärgu takistagu mõtlematult noorte algatusi.	

V

KASVATUSE TEOSTAJAD.

Kodu	167
Perekond kasvatuskoldena 167	
Kas perekonna ainumõju on ideaalseim võimalus? — Perekond tervikliku kasvatuskoldena.	
Vanemad	168
Vanemad kasvaigu koos lastega. — Vanemad elagu lastega, mitte lastele. — Isa ja ema. — Vali isa ja õrn ema. — Isa pojale, ema tütrele eeskujuks. — Kokkuvõtlikult nõudeid vanemaile.	
Lapsed	172
Lapsed kasvatavad üksteist. Vanim laps ja „pesamuna“. Õiglust ja armastust kõigile võrdselt. — Äandud elu, andku vanemad lapsele kaasa julgus elada. — Vabadust ja usaldust. — Kas tohib lapsel ja noorel olla raskusi ja kahtlusi? — Üksik laps. — Johann Heinrich Pestalozzi hindab kõrgelt kodu tähtsust.	
Suguline kasvatus	176
Õigete harjumuste ja eluviiside andmine. — Selgitus. — Kust saadakse väikesi lapsi? — Millal tõeline selgitus? — Laps küsib edasi. — Selgitus koolieas. — Selgitus nooruseas. — Meelsuse osa sugulises kasvatuses. — Kaksikmoraal ja liigne valjus. — Endast lugupidamine kaitsemotiivina.	
Kõlbeline ja usuline kasvatus	181
Kõlblus ja harjumus. — Selgitus kõlblusest. — Kõlbeline meelsus. — Usutunded. — Kasvuiiga ja usutunded. — Kodu ja usuline kasvatus. — Usukombed.	
Kodul on kasvatusraskusi	185
Esimene samm selgitada kasvatusraskuse tekitanud põhjus.	
Ülo teeb voodi märjaks	186
Valju käitumise asemel põhjuse kõrvaldamine.	
Tõnu imeb põialt	186
Miks imeb Tõnu põialt? — „Õõkindad“.	
Tiina ei söö	187
Tiina lõunalauas. — „Mittesöömise“ põhjus. — Kuidas vabaneda tekkinud raskusest? — Vastumeelsus teatava toidu vastu.	

	lk.
Lapse hirm	189
Tiidul on hirm. — Elsal on hirm. — Kahe juhu võrdlus.	
Lapse hirmutamisest. — Mis on hirm? — Hirmunähtuse ravimisest.	
Laps jonnib	192
Jonni põhjus. — Jonni tekkimise vältimine. — Jonnist võõrutamine. — Lapse ja kasvataja tahe ristlevad. — Jonn ja alaväärsustunne.	
Laps on laisk	194
Laiskuse olu ja põhjused. — Osaline laiskus — huvide küsimus. — Laisavõitu laps.	
Laps valetab	195
1. Fantaasiavale. — 2. Alaväärsustundest tingitud vale. — 3. Teadlik vale omakasu taotlemise sihiga.	
Kodu teeb kasvatust vigu	198
Liigne valjus ja nõudlikkus	199
Hellitamine	200
Vähe armastust ja vähe õiglust	201
Vajadus olla armastatud. — „Kadunud poeg“. — Kas on õige vastündinule pühendada rohkem tähelepanu kui vanemale lapsele? — Laps ja ebaõiglus.	
Kasvatustahendite väär rakendamine	204
Liiga ohtrasti kiitust.	
Ühiskonna osavõtt järeltuleva põlve kasvatamisest	204
Lasteaed ja lastekodu	205
Lastekodu. — Lasteaed. — Lasteaed Eestis.	
Lasteaia loojaid	206
Friedrich Fröbel. — Maria Montessori.	
Kool	207
Koolisüsteemist Eestis. — Kutseharidus. — Kool ja haridus. — Kodu ja kool.	
Noorte-organisatsioonid	209
Mida taotlevad noorte-organisatsioonid? — Kas peab iga noor organiseeruma? — Killustumise hädaohust.	
Kutsevalik ja -nõuanne	210
Kutseala ja huviala. — Eeldused teatavaks kutseks ja kutseenõuandlad. — Vanemate nõu. — Õige ala.	
Enesekasvatust	212
Inimene pole kunagi valmis. — Millal algab enesekasvatust? — Tahtejõust. — Teisi enesekasvatuse tegureid. — Iseloom. — Mõte — tegu.	
Asiregister	215

I

MILLELE TUGINEB JA MIDA TAOTLEB KASVATUS.

Mida toob laps kaasa sündides.

Kelle sarnane on laps?

Laps sünnib maailma, väike ja abitu. Kuid tal on oma teatav isikupärane ilme. Varsti kuulduv arvamusi: — ta on isa sarnane, või et ta on ema sarnane. Mitte ainult üldilmes ei otsita sarnasust, vaid ka üksikasjades. Leitakse näiteks: — suu on isalt, laup ja silmad emalt. Vaadeldakse vastsündinu peakuju, leitakse see olevat ühelt või teiselt vanemalt. Otsitakse sarnaseid jooni vastsündinus ja vanemates, kui laps on alles vähe kujunenud niihästi oma näojoontelt kui ka üldiselt. Seda rohkem pannakse tähele järgnevail aastail, kas laps läheb emasse või isasse. Või isegi leitakse: laps on läinud mõnesse vanavanemasse või sugulasse. Selliseid vaatlusi on harrastatud põlvest põlve ja neid õigustavad pikaajased kogemused ja tähelepanekud.

Sama sarnasuse otsimine toimub lapse vaimsete võimete, tundeelu ja iseloomu küsimustes. Leitakse, et laps on omandanud ühe või teise vanema ande või märgatava iseloomujoone.

Mitte ainult kahe üksteisele järgneva inim põlve liikmete vahel ei otsita lähedast sarnasust ja ühiseid jooni. Rahva tähelepanekud räägivad suguvõsade iseloomustavaist omadusist, mis kanduvad edasi põlvest põlve. Öeldakse näiteks: sellest suguvõsast inimesed on tasakaalukad ja pikalise loomuga. Teisest suguvõsast: — seal on palju joomakalduvustega inimesi. Veel kindlam on mõne tervisliku vea või kalduvuse jälgimine sugukonniti. Näiteks teatavas perekonnas esineb nõrkade kopsudega inimesi mitmendast põlvest, või on tegemist langetõve, nõdrameelsuse või mõne muu päritava haigusega.

Pärvuse jõud

Pärvuse jõust räägivad inim põlvede kogemused. Pärvuse paratamatuse ja seadusepärasuse küsimustega tegeleb teaduslik uurimus ja katsetamine taime- ja loomariigis. Inimeste pärvust

uuritakse mitme põlve jooksul esinenud kehalisi või vaimseid omadusi jälgides. Eriti soodsaid uurimisvõimalusi pakub ühemunarakuliste kaksikute arengu jälgimine, kes on maailma tulnud üheuguste algetega. — Olude sunnil mõnikord (näit. vanemate surma korral) ühemunarakulised kaksikud kasvavad eritingimustes: näit. üks saab hea kasvatuse ja hea hariduse, teisel on vähem soodsad kasvutingimused. Kaksikud pole üksteisega mitukümmend aastat kokku puutunud, olles lahutatud oma esimesel eluaastal. Ometi selgub üksikuid silmapaistvaid ühiseid kalduvusi, temperamendi ja iseloomu omadusi või erianendeid, mis räägivad selget keelt ühist pärivuse alustest.

Nagu sellekohased vaatlused lahuskasvanud ühemunarakuliste kaksikute kohta näitavad, annab eriilmeline keskkond ja haridus kaksikuile eriilme vaimses arengus, kuna aga tundeelu ja temperamendi omapära jääb tugevamalt päritud ühistele alustele, millest võib järeldada, et tundmused ja temperamendi laad on hoopis raskemini mõjustatavad ja muudetavad kasvatuse ja keskkonna poolt kui intellekt.

Päritud ja sünnipärane.

Pärivusküsimuste arutlemisel ei tohi ära segada mõisteid „päritud“ ja „sünnipärane“. Ekslikult arvatakse, nagu algaks alles sünnimomendil muude tegurite mõju, kuna vastsündinu endas kujutab vaid päritud algete kompleksi. Seejuures unustatakse lapse 9-kuine embrüonaalelu, millel ei puudu oma mõju ja mis võib vastsündinule kaasa anda mõnegi sünnipärase omaduse, mis pole päritud. — Näiteks võib embrüo pärinud olla alged laitmatuks vaimseks arenguks, kuid emaihus mingil põhjusel tekkinud aju ebaloomuliku kasvuruumi või vigastuse tõttu laps sünnib teatava psüühilise anormaalsusega, mis on sünnipärane, kuid mitte päritud.

Kes tohib saada lapsevanemaks.

Korõd üks väikese haridusega pagariperekond, kel oli palju lapsi, püüdis lahendada omamoodi pärivusküsimust. Kõik lapsed osutusid väheandekaiks ega jõudnud koolis edasi. Vanemal oli raskusi ja muret lastega. Nad hakkasid otsima põhjusi, miks nende lapsed on nii andetud. Küsimuse selgitamine kujunes pidevaks tülik. Sest mees heitis naisele ette, et lapsed olevat temalt pärinud „rumala pea“. Naine ei jäänud etteheidet võlgu ja vastas samaga mehele. Muidugi ei suutnud nad sel teel küsimust lahendada. Küll oleks ehk selgust asjasse toonud, kui keegi asjatundlikult oleks uurinud mõlema vanema vaimuandeid ja järelepärimisi teinud nende esivanemate kohta, kuid seegi selgitus poleks toonud enam abi andetute laste olukorda.

Enne abiellumist, enne laste sündimist peab iga inimene endalt küsima, kas on ta ise terve niihästi kehaliselt kui ka vaimselt ja

kas ta on õigustatud saama lapsevanemaks, sama küsimuse esitades oma tulevase mehe või naise kohta. Siis oleks rohkem lootust, et ei teki eeltoodud traagi-koomilist perekonnapilti, kus heidetakse ette üksteisele: — lapsel on sinu viga või sinu vead. Ühiskondliku tervise nimel suundutakse sinnapoole, et nõuda valju arstlikku kontrolli enne abiellumist igalt kodanikult, seega püüdes vältida päriuslikult õnnetute ja alaväärtuslike inimeste juurdekasvu. Kuid ära ootamata ühiskondlikku survet, peab iga vastutustundlik inimene küsima esijoonest endalt, kas ta tohib saada lapsevanemaks.

Päriuslik „õnnemäng“.

Päriuslikud alged kanduvad edasi üksikult, omaette; see tähendab: teatav alge, mis vanemas jäi peitu (latentseks) — võib-olla teiste soodustavate algete puudusel — astub lapsele pärandunult jõusse, kuna ta on teise vanema poolt saadud ühe või mõne üksikalge näol saanud sobiva arenemispinna. Näiteks: Isal on elav fantaasiavõime, mis ei pääse mõjule ega ole sellest mingit kasu, või isegi — ta avaldub küll, kuid negatiivselt, kahjustavalt. Fantaasiavõime pärandub pojale, kellele ema poolt lisandub hea muusikaline kuulmine. Pojal kahelt vanemalt pärandatud alged kokku fantaasia ja musikaalsuse näol annavad võime loominguliseks tegevuseks muusika alal. Pojast saab komponist.

Isegi teatav negatiivne alge võib mõnel juhul teiste lisandunud algete tõttu anda uue positiivse võime (ja vastupidi). Näit. äkkviha ehk afektiivsus, mis lapsevanemale on paheks, mille all ta kannatab, võib teise vanema poolt saadud kunstilise eeldusega paaritatult võimaldada mõlema vanema järeltulijal areneda suureks dramaatiliseks andeks, temast võib kujuneda hea näitleja. Peab tunnustama, et päriuslike algete üksikult kandumine järeltulijaisse ja alaline uute algetekombinatsioonide kujunemise võimalus igas uues inimeses on teatavaks päriuslikuks õnnemänguks, mis ometi tohib teostuda vaid kehaliselt ja vaimselt tervete inimeste kaudu, püüdes hoiduda kurvalt saatuslikest päriusnähtustist.

Lapse lähem ümbrus ehk keskkond.

Maailma sündides satub laps teatavasse ümbrusse ehk mõju-
piirkonda, mida nimetatakse k e s k k o n n a k s. Inimest ümbritsevad kõige mitmekesisemad mõjuvõimalused, mis annavad suundi, edendavad, takistavad, loovad ikka uusi ja varieeruvaid mõjukombinatsioone inimese arenemisel embrüonaalolekust kuni kõrge vanuseni. Kuid ei tohi unustada, et ümbruse mõjude piirkond, nii avar kui see ka ei oleks, ei ulatu ometi väljapoole inimese päriuslikult kaasatoodud algeid.

Looduslik keskkond

Iga laps asetub sündimise momendiga teatavasse looduslikku keskkonda. Üks laps sünnib näiteks mahedas ja parajas kliimavöös, ta saab küllaldaselt õhku ja päikest, ta viibib palju väljas. Teine laps on määratud ilmale tulema karmis kliimas, kus on vähe päikest, kus tuleb väikelast pakkida rasketesse rõivastesse, kus pimedus ja külmad tuuled ei lase imikul kuigi palju värskes õhus viibida. Erinev looduslik keskkond avaldab oma mõju algusest peale.

Igaüks saab jälgida enese juureski toimuvat muutust looduse mõjul: kas pole rõõmsam ja kergem meeleolu kaunil suvisel päeval, kui võrrelda selle mõju sügisese külma ja porise päeva omaga. Kas ei haihtu mured ja tõsidus, kui inimene jõuab kuhugi kaunisse maakohta? — Kui selliseid võnkeid üksikinimese meeleolus suudab esile kutsuda muutuv looduslik ümbrus, siis seda enam on mõistetav looduslik mõjujõud inimesele, kes elab ja kasvab teatavas ümbruses aastakümneid.

Rannik loodusliku keskkonna tüübina.

— Üks keskealine kalur, kes töötas oma kodukülas mere ääres ja oli tuntud tubli töömehena, jutustas: „Olen ühte kasvanud merega. Niipea kui astun kõikuvasse paati ja eemaldun rannast, tunnen jõudu ja kindlust endas rohkem kui kindlal maapinnal. Olles merel või kodus kuulatan kogu aeg merekohinat ja jälgin ilmamuutust mere ja taeva järgi. Sõduripõlve veetsin omal ajal mereäärses linnas. Ainus pikem eemalolek merest oli kord aastate eest, kui 2 nädalat olin külas sugulaste juures sisemaal. Jäin otse haigeks selle kahe nädala jooksul, nii suurt puudust tundsin merest ja mere kohinast. Olin tige ja pahur ega saanud öösiti magada.“

Selline ühtekasvamine merega iseloomustab tõsiasja, et inimest mõjustab vähemal või suuremal määral looduslik ümbrus, milles ta kasvab ja elab.

Põhi ja Lõuna.

Põhja- ja Lõunamaad võib vaadelda kui kaht loodusliku keskkonna vastandtüüpi. Kui võrrelda põhjamaist ja lõunamaist inimest, siis ilmneb selgesti, et kumbki keskkond on kujundanud teatava inimtüübi. Põhja karm loodus on vajutanud oma erimärgi inimesele: ta on süngem, mõtlikum ja kinnisem. Võitlus igapäevase leiva eest, võitlus küllega on teinud ta tõsiseks ja töökaks. Vastupidi: lõunamaine alalises päikeses kasvanud inimene on elavam, kergemeelsem, võiks öelda, lapselikum.

Kultuurne keskkond.

Peale loodusliku keskkonna mõju on iga inimese juures tähelepanndavad ja — võib öelda — selgepiirsemad mõjustused, mis

olenevad ümbruse kultuursest tasemest ja inimestest, kelle kokku-
puute- ja mõjupiirkonda kuulutakse.

Olgu näitena võetud kaks talulast:

Esimene kasvab talus, kus peetakse puhtusest lugu, kus käitumisvormid on head, kus loetakse raamatuid ja ajalehti. Talu omakorda asub maanurgas, kus seltskondlik läbikäimine ja avalik elu on arenenud. Töötavad edukalt hariduslikud organisatsioonid. Rahvas peab lugu ühiskondlikest ettevõttest ja kohustusist.

Teine laps põlvneb teisest keskkonnast: külast, mis on üldiselt hoopis maha jäänud oma kultuuriliselt ilmet, nii väliselt kui vaimselt. Talu, kust laps pärit, on must ja lagunud, kuigi pole majas vaesust. Käitumiselt kodakondsed on ebaviisakad ja pahurad. Ei loeta kirjandust ega peeta sidet naabrite ja muu välismaailmaga. Elatakse mingit tuima elu, rahuldades päev-päevalt vaid enda kõige algelisemaid nõudeid.

Võib öelda: näitena toodud kaks last kasvavad üles erinevates kultuursetes keskkondades, kuigi kummagi looduslik keskkond võib olla sarnane. Esimene laps kasvab märksa kultuursemas keskkonnas kui teine. Ta omandab paremad harjumused, harjub puhtusenõude ja hea käitumisega. Keskkonna mõjul hakkab temagi lugema raamatuid ja tundma huvi kauge välismaailma sündmuste vastu. Seega areneb ta rohkem ja omandab avarama silmaringi kui teine näitena toodud laps, kes kasvab kultuuriliselt mahajäänud ümbruses.

Nii üksikkodud kui külad, alevid, linnad ja lõpuks riigid võivad erineda oma kultuursetelt tasemelt ja kaasinimeste vastastikustelt mõjustustelt.

Äeg ja keskkond.

Kaasaegsed ja seejuures teatava keskkonna liikmed omandavad tahes-tahtmata palju üksteiselt, mõjustavad vastastikku üksteist välimuselt, esinemiselt, samuti arusaamistelt ja töökspidamistelt. Võiks öelda: teatava keskkonna liikmed laenavad alatasa üksteiselt, alates välistest pisiharjumustest kuni sisemiste veendumuste ja teotsemismotiivideni, kusjuures vastastikuse laenamise teel leviv nähtus saab n.ö. moeks. Nagu rõivastumise ja kodu sisustamise alal valitseb mood, on palju põhjust rääkida moest huvalade ja maailmavaategi puhul.

Näit. — noor inimene liigub teatavas seltskonnas, kus on kombeks lugeda kirjandust ja mõtteid vahetada ning vaielda kirjanduslike teoste üle. Nimetatud noorur teeb seltskonnaga kaasa. Ta tunneb endaski huvi tõusvat kirjanduse vastu. Ta peatub sageli vaateakende taga raamatuid silmitsedes, ta laenutab ja ostab raamatuid. Mõne aasta pärast sama inimene satub elukoha muutuse tõttu teiste seltskonda, kus üldse ei tunta huvi kirjanduse vastu. Peale igapäevase kutsetöö on huvipunktiks nüüd bridžimäng. Mõne

aja pärast väheneb näitena toodud noormehe kirjanduslik huvi ja varsti võib temastki saada kirglik bridžimängija — keskkonna mõjul.

Keskkonna valikust.

Lastevanemad ja kasvatajad arvestavad inimeste vastastikuse mõjuga — ka laste puhul. Sageli kuuleb vastutustundlikke vanemaid ütlevat: „Me ei taha oma last lubada teatavate lastega mängima, kellelt võib omandada halbu kombeid.“ Inimeste suurest mõjust räägib vana kõnekäänd: „Ütle mulle, kes on su sõbrad, ja ma ütlen, kes sa ise oled.“

Lõpuks tekib küsimus, kas on vastastikune mõju alati võrdne. — Peab arvestama asjaoluga, et teavad tugevamad iseloomud mõjustavad rohkem teisi kui ise alluvad mõjudele. On tähele pandud juba väikelaste ringis, et üks laps suudab rohkem mõju avaldada oma isikuga kui teine. Loomulik vahekord tingib samuti, et vanem kogemustega isik mõjustab rohkem nooremat, kultuursem inimene vähemharitut. Üldse keskkonna kultuurne ilme, samuti üksikisiku sisekultuur, omab mingit nägematut jõudu, mis võidab ja endaga kaasa tõmbab vähemarenenud indiviidi.

Üksik inimene ei peaks pimesi väitma, et tema on iseseisev ja endas kindel, et teda ei suuda mõjustada mingi keskkond. Sest iga inimene on paratamatult teataval määral keskkonna mõju saadus. Parem elutarkus on valida ja otsida häid sõpru, tõstvalt mõjuvat seltskonda, üldse kultuurset ja kaunist keskkonda. Seni kui laps ja noor ise pole veel valikuvõimeline, jääb vanemate ja hooldajate ülesandeks teostada keskkonna valikut võimaluste piirides.

Maa ja linn.

Erineva kultuurse keskkonna pakuvad maa ja linn kui teavad keskkonna vastandtüübid. Maaelu iseloomustab aeglasem elutempo. Maa pakub vähem arenemis- ja meelelahutusvõimalusi. Lapsed rakendatakse varakult tõsitegevusele, maalapsed kasvavad enamasti üksildasemalt, olles seetõttu tagasihoidlikumad ja aremad linnalastest. Seejuures nad süvenevad rohkem tööülesandesse ja mõtleavad või juurdlevad tõsisemalt mõne kerkiva probleemi kallal. Linnakeskkond oma kiirustava elutempoga mõjustab lapsi oma moodi. Tänav alalise elava liiklemise ja mitmesuguste vaatepiltidega paraadide, matuste, rongkäikude näol, kino ja reklaamid, vaateaknad, raadiovaljuhääldajad jm., kõik avaldavad mõju kasvavatele lastele. Viimased harjuvad esinema julgelt ja endakindlalt, oskavad liikuda ja orienteeruda linna tänavail. Teavad mõndagi linna lõbustustest. Käivad teatris ja kinos. Mängides ühistel mängumurudel kujunevad ühiskondlikumaks ja liikuvamaks maalastest. Kuid liiga rohked ja mitmekesised muljed ei lase neil millessegi süveneda. Seetõttu linnalapsed enamasti on pealiskaudsemad maalastest, libisevad kergemini üle ülesandeist ja probleemidest.

Kuid kahtlemata ei saa kogu linnal olla ühetaolist keskkonna ilmet. Nagu eri maanurkadel on erinev ilme, nii on võimalikud suured erinevused ühe ja sama linna eri linnajagudel. Kas lapsed kasvavad üles kusagil jõukamas linnajaos, kus ta vanemal on võib-olla oma maja ja sinna juurde kuuluv aed, või kasvab ta aguli üüri-majades, veetes oma lapsepõlve-aastad enamasti tänaval ja õues, kus näeb halbu kombeid ja kõlvatust, kuuleb võib-olla täiskasvanute sõimu. — sellised keskkonna erinevused ei jäta kahtlemata oma mõju avaldamata.

Proletaarlik keskkond.

Halvimaks keskkonnaks tuleb pidada agulit, kus elavad tihedalt koos vaesed perekonnad, kus lokkavad haigused ja mitmesugused pahed, millega kasvavad noored õige varasest lapseeast alates läbi imuvad. Agulikeskkonnaga ühetaolised on vabrikutöölise rajoonid, olgu linnas või maal, samuti mõisatöölise majad. Neid keskkondi iseloomustab vaesus, mustus ja sageli kibestunud maailmasuhtumine. Ebateadlik rahvakiht elab tihedalt koos. Lapsed on enamasti omapead, sest vanemate aeg kulub leivateenimisele. Sellises keskkonnas kasvanud lapsed on varaküpsed ja vanainimeslikult kibestunud, sageli ulakad ja nakatatud täiskasvanute pahe-dest.

— Üks proletaarlikust keskkonnast võrsunud poiss käis koolis ühes vanematekodust eemal asuvas linnas ühiskondlikul teetulisel. Poiss oli andekas ja õppehuliline, kuid selle kõrval ta paistis silma pettuste ja valega. Võeti tarvitusele karme abinõusid, siiski tuli aeg-ajalt uuesti avalikuks mõni väiksem või suurem pettus. Klassijuhataja oli mures poisi saatuse pärast, kes oli vahepeal jõudnud kooli viimsesse klassi. Jälle esines üks ebameeldiv lugu. Klassijuhataja võttis poisi käsile nelja silma all ja näitas, et selgi juhul oleks palju õigem olnud läbi ajada pettuseta ja poiss näis olevat jõudnud samale veendumusele. Lõppeks küsis õpetaja: „Ütelge nüüd, kas pole parem elus edasi püüda vale ja pettuseta?“ Noormees vastas tõsiselt: „Võib-olla teil siin maksab see seadus, kuid minu kodu ümbruses see ei maksa.“ — Noormees tundis oma keskkonna ilmet ja paratamatut survet.

Perekond.

Perekond keskkonna tüübina on kasvatuslikust seisukohast eriti tähtis. Ei ole raske tähele panna, et ühe pere liikmeil on rohkesti ühiseid harjumusi. Ühine kodu võib isegi võõrastele inimestele anda sellevõrra sarnasust, et neilt küsitakse, kas nad pole sugulased. Ühe kodu, ühe pere liikmed mõjustavad vastastikku üksteist, ilma et nad tarvitseksid ise selles teadlikud olla.

Kultuurilise keskkonna mõju astub jõusse esijoones perekonna kaudu, mõningal määral enne lapse sündi. Kuid eriti tugevalt

sünnimomendist alates. Soodsais kasvutingimuis on näiteks laps, kes maailmavalgust näeb teadlike ja haritud vanemate majas, kellel ühtlasi jätkub majanduslikku jõukust oma lapse eest hoolitsemiseks. — Peetakse puhtust, pakutakse lapsele häid harjumusi alates esimestest elupäevadest. Lapse füüsilise heaolu eest hoolitsevad rahu-likud ja vilunud käed. Imiku tajumispiirkonda ei ulatu midagi ebasoovitavat ega halvastimõjuvat.

Vastandnäiteks on laps, kes sünnib ebateadlikus perekon-neskkonnas: teda ei toideta õigesti, teda ei hoita puhtuses. Ta omandab väärharjumusi. Täiskasvanud tema ümber käituvad üks-teise ja võib-olla ka imikuga toorelt, millele juba tajumisvõime-line laps reageerib ehmatus ja kibeda nutuga. Nii vajutab inimeslik ja kultuuriline keskkond oma märgi juba imikule, rääkimata järgnevatest aastatest, perekonna kaudu. Perekonna- ja kodukesk-konna mõisted langevad peaaegu ühte. Kodukeskkonda tuleb siiski enamasti mõista laiemalt. Kodukeskkonda kuuluvad peale lähemate perekonnaliikmete sageli ka võõrad palgalised teenijad või kauge-mad sugulussidemetega seotud isikud, kes elavad teatava pere-konna juures ühises kodus. Ei pea unustama, et kõigil perekonna juurde kuuluvail isikuil on oma teatav osamõju kodukeskkonna loomisel. Samuti võivad mõningat mõju avaldada sagedased pere-konna külalised ja mõnikord juhuslikudki kodukeskkonda sattuvad isikud.

Kolmas tegur lapse kujunemisel.

Päriivus seab arenemis- ja kasvamis-piirid; keskkond oma mitmekesiste mõjudega hakkab neis piirides kujundama, kuid kas tohib jätta lapse vaid keskkonna juhuslike mõjude kujundada? Sel-line seisukoht pole mõeldav tänapäeval, polnud mõeldav ka möödu-nud aegadel. Juba aastatuhandete eest rahvaste juures, kes olid tõusnud kõrgemale ürginimese tasemest ja omasid teatavat kultuur-set ilmet, esineb kolmanda tegurina lapse kujunemisel kasvatustege-vus vähemal või suuremal määral.

Mis on kasvatus?

Püüdke selgitada kasvatus mõistet näitega taimeriigist. — Metsalill kasvab teda ümbritsevate tingimuste mõjul, olgu need soodsad või vähem soodsad. Võib-olla on tal liiga vähe niiskust ja ta õis ei arene seetõttu küllalt lopsakaks, kuid keegi ei püüa tema kasvutingimuste eest teadlikult hoolitseda. Võrdleme metsalil-lega aedlille, mis kasvab peenral teadliku aedniku hoolitsusel. Vii-mane loob lillele soodsad kasvutingimused: varjab teda tarbekorral liigse päikese eest, niisutab mulda vastavalt taime tarvidusele jne. Mõlemad lilled kasvavad, kuid teist, s. o. aedlille, kasvatatakse, — keegi hoolitseb tema eest teadlikult, soovides temast arendada lop-sakat ja kaunist taime.

Kui võrrelda kasvavat lille kasvatatava lapsega, siis nähtub, et lapse kasvataja või kasvatajad samuti püüavad luua soodsaid kasvatingimusi, et laps areneks soovitud suunas. Nagu aednik kasvatatavat taime tarbekorral puhastab, üleliigseid harusid kärbib jne., et anda taimemele võimalikult parim kuju või lopsakam vili, niisama juhib kasvataja kasvandikku, teda kitsendades kahjuliku tegevuse või harrastuste puhul, teda õpetades ja juhtides, temast eemaldades kahjulikke mõjusid, talle muretsedes sobivat ajaviidet jne.

Kasvatus on teadlik kasvavanoore arendamine teatava kindla eesmärgiga. Kasvataja või kasvatajad on teadlikud oma teguviisis. Nad teavad, miks nad näiteks oma kasvandikul lasevad omandada teatavaid oskusi, miks nad teda keelavad või sobival juhul kiidavad. Kuid milline on see kindel eesmärk, mis iseloomustab kasvatusetegevust? Eesmärgiks on kujundada lapsest inimene, kes on väärtuslik ühiskonna ja tulevase põlvliige, kes kannab edasineid võimeid ja tõekspidamisi, mis on olnud eelmisel põlvel. Kas vaadelda kasvatuses eesmärki kitsa väikeühiskonna — perekonna — piirides või kogu rahva kui ka riigi piirides, ikka on eesmärgiks kasvatada väärilist järeletulijat, järeletulijaid. Kasvatusega tahetakse teadlikult ja kavakindlalt mõjustada ja luua kasvavas organisimisis väärtussuunad ja kultuursed harjumused.

Kasvatuslik idealism.

Inimelu idealistliku nõudena ja inimsoo kultuuri pandina mõistetakse väärilise järeletulijana paremat inimest, suuremate võimetega inimest, kui on kasvatajad ja vanem põlv. Nii tiivustab vanemaid kasvatusetegevusele soov kujundada oma lapsi paremaks ja targemaks endast. Samuti ühiskond soovib kasvavas noorsoos näha tugevamat ja õnnelikumat rahvapõlve.

Näidet kasvatusliku idealismi kohta ei ole tarvis otsida kaugelt. Meie rahva kiire kultuuriline tõus ja meie omariikluse esimesed aastakümned on võimalikuks saanud suure kasvatusliku idealismi tõttu, mida on kandnud eestlased põlvest põlve. Lastele haridust ja paremaid võimeid ja võimalusi, kui oli nende vanematel — selleks püüdeks on eesti isad ja emad ohverdanud oma jõudu sageli viimseni. Lugematud üksikpered kantuna idealistlikust püüdest, kasvatada endast parem tulevane põlv, on rajanud aluse meie rahvaterviku tõusule.

Kasvatuse eesmärgi sisulisi erinevusi.

Kasvatuse eesmärgi lähem sisu oleneb kasvataja või kasvatava põlve tõekspidamistest, kultuurist ja majanduslikust tasemest. Nii võib kasvatuses eesmärgi lähem sisu erineda 1) eri rahvaste, 2) eri ühiskonnakihtide juures, samuti 3) eri aegade kohaselt. Võtame võrdluse alla kaks eri rahvast, näiteks teatav Euroopa kultuurirahvas ja mõni loodusrahva tasemele lähedane suguharu kusagil

Aafrika ürgmetsas. Kumbki kasvatab teatava eesmärgi kohaselt tulevast põlve, kuid kahtlemata on sisuliselt suuri erinevusi kumagi rahva kasvatusnõudeis, sest nende tööalad, käitumisvormid, usulised ja moraalsed tõekspidamised on erinevad. On mõeldamatu, et euroopalikus keskkonnas hakataks kasvatama poolmetsikuid küt-tijaid ja kalastajaid, samuti neegrid kusagil Aafrika rannikul ei saaks kasvatada peenendatud kommetega ja euroopaliku haridusega noorpõlve.

Ühe ja sama rahva ja riigi piirides annavad erisisu oma kasvatuse eesmärgile ühiskonna eri kihid. On selge, et haritlaskiht teisi nõudeid püstitab oma laste kasvatamisel kui õppimata tööliste kiht. Jõukas kaupmeeskond omab omakorda erivaatekohti kasvatusküsimustes. Kui vaene töölistkiht annab oma lapsele vaid kõige algelisemad käitumisvormid, oskused ja sundusliku alghariduse, saates nii vara kui võimalik lapse iseseisvalt leiba teenima, siis jõukam kiht ja haritlaskond tegeleb hoopis rohkem noore ettevalmistusega eluks. Iseloomustav erinevus on, et mida vaesem ja eba-teadlikum rahvakiht, seda lühem kasvatusaeg, mida teadlikum ja jõukam, seda pikem on ettevalmistus eluks ja tulevaseks kutseks.

Kolmandaks erineva sisu andjaks kasvatus eesmärgile on aeg. Mõeldes näit. meie rahva kasvatus sisule tänapäeval ja sada aastat tagasi, näeb, et seevõrra, kui on muutunud kultuuriline tase, tööolud ja muud elunõuded, seevõrra on muutunud ka kasvatus sisuline külg. 100 aastat tagasi meie perekonnad kasvatasid oma lapsed enamasti lihtsateks põllul töötajateks, kellel polnud tarvis haridust, erioskusi ega paremaid käitumisvorme. Tänapäeval nõuab riik, et kõigi kihtide lapsed saaksid vähemalt alghariduse, millele lisandub ikka enam kutsehariduse nõue. Ühiskondlikele eri kihti-dele vastavalt noor peab veel omandama käitumisvorme, tsivilisatsiooni eduga kaasaskäivaid mitmekesiseid oskusi ja orienteerumismõimet päevaküsimusis ja politikas.

Kasvatus seoses keskkonnaga ja piiratud pärivusega.

Nii selgub, et kuigi kõigil aegadel ja kõigi rahvaste ja rahvakih-tide juures kasvatatakse väärilist tulevast põlve, määrab aeg ja kultuuriline tase erinõuded, seega andes erisisu kasvatussele. Kasvatus jääb lähedasse ja paratamatusse seosesse keskkonnaga. Nii teadlik ja sihikindel kui kasvatustegevus ka on, teda pole võimalik välja juurida ega isoleerida antud keskkonnast ja ajast.

Tõsiasi, et tuleb tunnustada pärivuslike algete piire, et ei saa kasvatuslikul teel ideaalinimest igast, ei tee kaugeltki mõtte-tuks kasvatustegevust. On võimatu mingisse valemisse mahutada neid arutuid võimalusi, mis kasvatus osaks langeb inimese arenemiskäigus. Leida kasvavas inimeses peituvad alged, anda neile kohased arenemistingimused, tarbekorral neid piirata või summutadagi ebasoovitavaid kalduvusi, — loendamatu is varjatsioones ker-kib ülesandeid kasvatustegevuse piirkonda.

II LAPSE ARENG.

Lapsetundmine.

Et olla võimeline soodsate kasvutingimuste loomiseks lapse arendamisel soovitud suunas, seks peab kasvataja last tundma. Nagu aednik, kes tahab edukas olla oma tegevuses, peab tundma taime omapära ja vajadusi, et mitte teha saatuslikke vigu, samuti ja veel rohkem peab kasvataja tundma last. Kasvataja peab olema teadlik lapse pika kasvuaea arenemiskäigus: kehaliste ja vaimsete võimete järk-järgulises esilekerkimises. Kasvatusead poleks välditavad, kui kasvataja ei teaks, millised võimed ja vajadused on lapsel teatavas eas, mida tohib lapselt nõuda, mis käib tal ülejoü, üldse, milline on lapse omapära teataval arenguastmel.

Käesolevat sajandit on õigusega nimetatud lapsesajandiks. Laps on saamas ühiskonna vaimustatud tähelepanu keskuseks. Kuid, mis olulisem, laps oma omapäras on võetud teadusliku vaatluse ja uurimuse objektiks. Uuritakse lapse kehalist arengut ja vajadusi, millise uurimuse tulemustele rajatakse laste ja noorsoo tervishoid ja millega peab arvestama esijoones kasvatustegevus. Selle kõrval on arenenud laialdane teadusharu lapse ja noorsoo psühholoogia nime all, mis tegeleb lapse vaimsete võimete ja hingeliste nähtustega. Kui kasvatus peab esijoones pidama silmas laste tervishoiu nõudeid, et kasvaksid terved ja tugevad noored ega saaks neile saatuslikuks väärtoitmine, vajaliku puhkuse ja puhtuse puudus jms., siis niisama kindlalt kogu kasvatuslik tegevus peab toetuma lapse ja noorsoo psühholoogiale. Ainult sellistel eeltingimustel saab kasvatus olla teadlik kasvava noore arendamine.

Lapse kehaline ja vaimne areng.

Veel möödunud sajandil oli valdav väärarvamus, nagu oleks laps täiskasvanu vähemamõõteline väljaanne. Kuid tänapäeval teame, et laps on mitte ainult kasvult väiksem inimene, vaid et tema keha proportsioonid on erinevad täiskasvanu omadest, et tema näärmete ja aju tegevus on erisugune lapsea aastail.

Kui möödunud sajandi maalidel näeme imikuid kujutatavat kui väikesemõõtelisi täiskasvanuid, siis teame tänapäeval, et vast-sündinu pea on $\frac{1}{4}$ tema kehast, milline proportsioon aastatega muutub kuni täiskasvanuks saamiseni, millal pea moodustab vaid $\frac{1}{8}$ inimese kogupikkusest. Väikelapse jäsemed on suhteliselt keh-pikkusega märksa lühemad kui täiskasvanu omad. Need on ker-gesti ja silmanähtavalt kindlakstehtavad erinevused, mille kõrval omavad olulist tähtsust näärmete, seedeelundite, meelte ja aju-tegevuse erinevused ja muutused arengu kestel.

Lapsetundmise puudusel tehti möödunud sajandeil palju vigu. Näitena olgu nimetatud imiku mähkimine kaelast alates üheks pikaks rulliks, mis takistas imikul liigutamast jäsemeid ja keha ning arendamast lihaseid. Kas ei tundu selline nähtus tänapäeval otse julma vägivallana. Väikelaps rõivastati täiskasvanuna ja vähe sellest, — nõuti täiskasvanu-taolist käitumist, näit. paigalpäsi ja vaikimist väikelapse-eas, millal lapsel loomulik tarvidus on alati liikuda, joosta, ronida, oma kõnevõimet harjutada jne.

Lapse vaimne areng on tihedalt seotud kehalise arenguga. Kasvataja, olles teadlik lapse kehalises arenemiskäigus, peab ühtlasi tundma ka lapse vaimsete ja hingeliste nähtuste pidevat liikuvust. Peamist tähtsust omab laps mõistuse ja vaimuelu arengus peaaegu terve ja normaalne areng, eriti nn. uusaju, mis juhib inimeslikku mõistuspärast toimimist. Juhul, kui uusajuks nime-tatud ajuosa on sünnipäraselt vigastatud, jääb laps teatavale animaalsele tasemele. Ta kasvab küll kehaliselt, kuid vaimset püsib imikuna, kes olesklev vaid instinktide varal. Sellise äär-mise juhu kõrval võivad esineda mitmekesised vähemad aju-võimest tingitud takistused ja haiglased nähtused.

Kasvua pikkus.

Inimlapse kasvamine nõuab hoopis pikemat aega kui ühegi looma kasvamine. Inimlapse kasvuiga kujuneb ühtlasi seda pike-maks, mida kultuursemas keskkonnas ta võrsüb. Kui loodusrahva lapsed või ebakultuurse ja vaese rahvakihi lapsed juba oma esi-mese aastakümne lõpul peavad hakkama endale leiba teenima ja rasket tööd tegema, samuti muid täiskasvanu kohuseid kandma, siis kultuursema keskkonna noored omavad kasvu- ja õppeaega vähemalt paarkümmend aastat.

Täiskasvanuks saab noor: esiteks, kui ta on suguküps; tei-seks, kui ta on omandanud vastava ettevalmistuse eluks. Suguküp-seks saamisenes erinevad eri sood ja eri rassid. Nii saavad tütar-lapsed paari aasta võrra varem suguküpseks kui poisslapsed, mil-lega koos nende vaimne areng kasvuaas sammub paari aasta võrra ees ja hiljem vanusigagi saabub kiiremini kui meestel. Lõunamaiste rahvaste lapsed on 5—6 aasta võrra põhjamaiste omadest varem suguküpsed.

Kultuurrahvaste noored kasutavad ka peale suguküpseks saamist kasvua eesõigusi. Kuigi 13—15-aastane noor on suguküps, antakse talle võimalus edasi õppida ja kehaliselt ja vaimset täieneda keskmiselt 20. eluaastani.

Teiselt poolt mõjub suguküpsemisele omajagu kiirendavalt kultuuriga kaasaskäiv tsivilisatsioon. Nii suurlinlikus elutempos ja muljete rohkuses kasvav noor on keskmiselt varem suguküps kui rahulikus maakeskkonnas kasvav laps.

Arenguastmed.

Kuigi kasvava organismi areng on pidevalt voolav, tuleb see jagada üksikuisse järkudesse, millel on teatavad iseloomustavad tunnused ja kaasnähtused. Neid üksikuid järke nimetatakse arenguastmeiks:

1. Imikuiga ehk lapse esimene eluaasta.
2. Väikelapse-iga ehk eelkooliiga 2. eluaasta algusest 7.—8. eluaastani.
3. Kooliiga 7.—8. eluaastast 13.—15. eluaastani.
4. Noorusiga ehk puberteedi-(suguküpsemis-)iga 13.—15. eluaastast keskmiselt 20. eluaastani.

Selle kõrval peab pidama silmas individuaalseid erinevusi arengu kiiruses. Kui antud arenguastmete piire võib pidada teatavaks normiks, leidub siiski küllalt lapsi, kelle areng on kas kiirem või pikaldasem. Näiteks normi alusel noorusikka kuuluv 16-aastane laps võib oma hingelaadilt olla tüüpiline koolialine. Kuna vastupidi teine 12-aastane tuleks lugeda noorusealiseks oma kehalise kui ka vaimse küpsuse poolest.

Imikuiga.

Vastsündinu.

Vastsündinu ärkvel olles liigutab jäsemeid, sõrmi, suud jne. Magab vastsündinu keskmiselt $\frac{9}{10}$ ööpäevast. Veel on tal järgmised võimed: nutab, haigutab, aevastab, köhib ja teeb imemisliigutusi. Vastsündinu endaavaldused liigutuste näol on impulsiivsed, reflektorsed ja instinktiivsed.

Impulsiivseiks liigutusiks nimetatakse neid liigutusi, mil pole mingit välist ärritust ega põhjust, mis toimuvad sisemisest liikumistarbest ja annavad tunnistust elusolekust ja teatavast elujõust. Nii jäsemete liigutamine alates juba emahus täpselt poole raseduse aja möödumisel ja muutudes järjest intensiivsemaks, eriti pärast sündi, — on impulsiivne liigutus.

Reflektorseiks liigutusiks nimetatakse neid liigutusi, mis tekivad mingi välisärrituse mõjul, kuid milles ei ole kaastegev inimese teadvus ega tahe. Nii on aevastamine, köhimine,

silma kinnipigistamine äkilise heleda valguse puhul jm. reflektoorsed liigutused.

Instinktiivsed liigutused on juba keerukam nähtus, mis moodustab teatava loomusunnilise teotsemise ehk käitumise, nagu näit. lindudel pesaehitamine. Vastsündinud lapse imemisvõime ja tarve kõike suupiirkonda ulatuvat suuga haarata on instinkt.

Vastsündinu toimimist ei saa pidada teadlikuks ega mõistuspäraseks, sest vastsündinu käitumist ei juhi nn. uusaju, mille ajuosa on inimestel eriti suur ja arenenud võrreldes loomade omadega. Vastsündinu mõistus, tundeelu ja tahtevõime on alles latentsses olukorras: eona peidus, kusjuures normaalse lapse juures õige pea hakkavad ilmnema esimesed mõistuspärase olevuse tunnused.

Kui vastsündinut saab sarnaseks pidada ebateadliku noore loomaga, siis esimese kuu jooksul areneb normaalne laps seevõrra, et tema ilmes ja eriti naeratuses on midagi inimlikku ja teadvuse algeid, olgugi nõrku, märgitsevat. Seejuures ei pea esimese kuu jooksul ilmuvat ilmekat naeratust vahetama vastsündinu või paari-päevase naeratuslega, sest viimane on täiel määral impulsiivne liigutus, kas juhuslikku või üldist heaolutunnet osutav (esineb sageli imiku magades). Emad ekslikult tõlgendavad mõnikord kas või päevavanuse imiku naeratust tundepäraseks hellaks emale vastunaeratamiseks. Kuid enne peavad lapse meeled seevõrra arenema, et ta võimeline on teataval määral ema või midagi muud meeldivat tajuma, alles siis saab juttu olla teadlikust vastunaeratamisest.

Esimene veerandaasta.

Meelte areng.

Meeltele mõjuvad välisärritused tekitavad algelisi psüühilisi muljeid, mida nimetatakse aistinguiks. Nii räägime nägemisaistingust, kui silma kaudu saame esialgse mulje mingist esemest, kuulmisaistingust, kui midagi ärritab meie kõrva, kompimisaistingust nahaärrituse puhul, maitsemisaistingust keele kaudu, haistmisaistingust haistmismeele — nina — kaudu.

Imiku esimesel kuul avaldub teatav aistimisvõime, esimeses joonel kompimise, maitsemise ja teatud määral haistmise alal. Imik hakkab kontakti looma oma ümbrusega peamiselt kompimismeele kaudu, eriti suu varal. Kõike, mis satub suu juurde või käe külge, imik katsub puutuda, haarata suhu. Ühtlasi tunneb ta mõnu soojusest, näit. soojas vannis — kogu naha pinna kaudu.

Elualalhoiu-instinktiga on ühenduses teatav maitsemismeele varane võime. Andes imikule suhu midagi haput või kibedat, — ta püüab seda kõrvaldada. Samuti saab haistmismeele teovõimet kindlaks teha katse varal. Ulatades lapse nina lähedale emapiimas

niisutatud riideseme, võib tähele panna, kuidas imik hakkab tegema imemisliigutisi, haistes emapiima lõhna.

Nägemis- ja kuulmismeele aistimisvõime on esialgu nõrk. Silma kaudu vastuvõetavad muljed sulavad üheks ebamääraseks valguseksvarjaks, kuna kuulmismeele eraldab müra ebamääraselt vaikusest. Siiski tuleb hoida eemal imikust algusest peale liiga hele äkiline valgus, samuti äkiline pauk või mürts võib imikut juba esimestel nädalatel panna võpatuma.

Mida suudab kolmekuune laps.

Esimese kolme kuu jooksul on imik palju arenenud nägemis- kuulmismeele võimetelt. Ta näeb ja jälgib silmadega liikuvat eset või inimest, mis ilmub tema nägemispiirkonda. Ta kuulatab heli, pöörates pea heli suunas. Näiteks ema häälitseb, tulles lapse juurde. Imik ei näe veel ema, kuid pöörab pea ja silmad sinnapoole, kust ema hääli kostab.

Kolmekuune imik tajub algelisel kujul. Mis on taju? — Tajuks nimetatakse psühholoogias meelte kaudu vastuvõetud tervikmuljet mingist väljaspool tajujat olevast esemest. Nii näiteks, kui kuuleme lauluviisi, tajume viisi tervikuna, üksikhelide aistingud sulavad üheks tervikuks. Võttes nägemistaju näitena õuna taju: inimene ei näe üksikelemendina õuna värvust ega kaju jne., vaid ta tajub õuna tervikuna, kusjuures teatavat osa etendab kogemus, mis täiendab ja aitab liita tervikmuljet. Nähes õuna ilmub meie teadvusse õuna maitse ja lõhn, sileda pinna aisting jne.

Loomulikult kolmekuusel lapsel on kogemuslik moment veel hoopis nõrk. Ometi näeme teatavat ilme muutust ja teatavat reageerimist imikus, kui ta näit. näeb ema, piimapudelit või midagi muud tuttavlikku. Algeline tajumisvõime on olemas.

Kolmekuune imik mängib oma kätega, harjutades kompimis- ja nägemismeele kui ka motoorseid ehk liikumisvõimeid arendades. Kui vastsündinu liigutas käsi impulsiivselt, siis kolmekuune võib neid liigutada teatava teadlikkusega: paneb suhu, vaatleb, sirutab ema poole, katsub millelegi pihta lüüa. Ta teeb peatõstmisekatseid, kui on kõhuliasendis. Ta naerab valjult (kurinal) ja lallab, kusjuures peamiseks ja esimeseks häälikuks on -ä-. Ta nutab pisaratega valu või nälja puhul.

Tuleb tähele panna, et kolmekuune imik on ühiskondliku kontakti võimeline: ta naerab vastu inimesele, kes häälitseb meelitavalt. Kurja ja valju hääle puhul hakkab nutma. On tähele pandud, et kui ta kuuleb täiskasvanute valju tooni, võib-olla riidlemist, ta hakkab nutma. Samuti nutab ta kaasa, kuuldes või nähes teise lapse nuttu.

Teine veerandaasta.

Meelte areng jätkub pidevalt. Lisandub kujutusvõime. Kujutus on tajusisu, mis ilma meelegaorganitele mõjuvate ärritusteta uuesti

teadvusse ilmub. Teisel veerandaastal imik, kuuldes ema häält, häälitseb rõõmsalt vastu. Tal on ilmselt kujutlus emast, ilma et ta teda tajuks sel momendil. Tuntud on lapse rõõmuväljendus käte kiire tõstmise ja liigutamise, suu avamise ja häälitsemisega, kui talle näidatakse toidupudelit. Sellest võib kindlasti järeldada, et imikul on kujutlus pudeli meeldivast sisust, mida ta loodab varsti saada. Imiku kujutlusvõimet tõendab veel asjaolu, et ta näeb und. Unenägemine ongi teatavate kujutluste kerkimine inimese magades. Imiku magades võib näha, kuidas ilme muutub, võib esineda naer, nutt, ehmumine ja unes häälitsemine. Sel juhul näeb imik und.

Motoorsed võimed on pidevat harjutamist saanud. Voodi kohale käe ulatusse riputatud kõrinale lööb imik kindlalt pihta jne. Viiekuusena kõhuliasendis hoiab pead ülal, n.ö. kannab kaela. Istub tugede najal ja nihutab end edasi, muudab lamamisasendit.

Mida suudab kuuekuune laps.

Kuuekuune imik istub tugegeta lühemat aega. Hoiab esemeid käes, märkab, kui meeldiv ese käest libises (näit. kõrin), muutub rahutuks, kuid unustab ruttu. Krõbistab paberit, tundes sellest rõõmu, jne.

Sotsiaalne kontakt on märksa tugevnenud. Kuuekuuse lapsega saab mängida: ulatades talle mingi eseme tema ulatab vastu, ehk viskab maha mingi asja ja täiskasvanul tuleb see korduvalt kätte anda, püüab ema juustest haarata ja tunneb lõbu, kui ema kõrvale põikleb, tema aga siiski tabab. Näoilme ja naeratus on hoopis väljendusrikkam.

Kuuekuune tunneb ära perekonnaliikmed või kes alaliselt tema juures on. Seega tuleb ära märkida, et kuuekuusel imikul on teatav mäluvõime arenenud, kuna mäluvõime algetest saab rääkida niipea, kui imik tunneb ära piimapudeli või mingi muu eseme ja omab esimesi kujutlusi. Kuid huvitav on vaadelda, kuivõrd nõrk on alles kuuekuuse mälu. Kui ema näiteks nädala jooksul ei ilmu imiku juurde, on imik ta juba unustanud ja vaatab teda sellise ilmega nagu võõrast — „võõristab“.

Katsetused on näidanud, et kuuekuune laps oma nimele kuidagi tuttavlikult reageerib, kui tema pole kuude jooksul on sageli pööratud nime nimetades. Üldse peab kuuekuuse puhul rääkima teatavast arusaamisvõimest. Ta taipab rahustavat tooni, tõmbub tõsiseks kindlalt väljendatud keelu puhul jne. Ta saab aru toitmise eel käivaist korraldusist ses mõttes, et asub ootavasse olekusse, et varsti ta nälg kustutatakse.

— Imiku toiduaeg on käes, võib-olla vähe viibinud. Imik küsib juba tükk aega nutuga toitu. Nüüd tuleb hoidja ja hakkab tegema tavalisi ettevalmistusi: korraldab lapse aset, toob toitu jne. Ettevalmistuste alates imiku nähes viimane on lakanud nutmast ja jälgib toimimist ootavalt. Katse mõttes, kui tavalised ettevalmis-

tused on tehtud, jääb hoidja rahulikult istuma ega hakka imikut toitma. Laps ootab veel viivu, vaatab küsivalt hoidjale. Kui jõuab veendumusele, et hoidja ei kavatsegi toitu anda, algab laps uut nuttu hoopis tõsisemas toonis.

Kolmas veerandaasta.

Meelte ja mootorsete võimete areng jätkub. Abistavate tugele najal tõuseb laps põlviliasendisse ja lõppeks püsti. Omades liikumisruumi laps roomab. Roomamine võib toimuda kolmel viisil: 1) liigub edasi neljal jäsemel kõhuli- või põlviliasendis, 2) liigub neljal jäsemel, kuid tagurpidi, 3) istub ühel küljel ja veab end edasi käte najal (nagu sõudes kätega). Millise roomamisviisi laps valib, on individuaalne. Täiskasvanu ei saa seda oma soovi kohaselt juhtida ega ole seda tarviski. Roomamis- ja püstiseismisharjutused on eelharjutuseks kõndimisele.

Oluline osa imiku ajast neil kuudel on pühendatud lallamisele, mis on kõne eelharjutuseks. On olemas enamasti kõik häälikud ja mitmekesised silbimoodustised.

Kõige sagedamini esinevad sedalaadi silbid, nagu äm-äm-äm, tä-tä-tä, lä-lä-lä jne. Lapse keelearengu uurijad kinnitavad, et kolmandal veerandaastal imiku lallamine näib olevat mõjustatud kuuldud keelest, st. esineb neid häälikühendeid, mis on omased ja iseloomustavad lapse keskkonnas kõneldavale keelele. Nimetatud eas saab täiskasvanu soodustada lapse keele arengut sel teel, et ta kõneleb selgelt hääldades ja pikkamööda lapse kuuldes. Oieti täiskasvanu loomusunniliselt kõneleb imikuga sündimisest alates, kuid imikuea teisel poolaastal kujuneb kõne lapsega selgemaks ja hoolikamaks, sest lapse inimväärne ilme ja reageerimine täiskasvanu jutule tekitab mulje, nagu saaks laps kõigest aru.

Kõnesolevale ajavahemikule langeb emarinnast võõrutamine. Ebateadlikule emale on see raskeks ülesandeks. On olemas harimatuid emasid, kes toidavad iga päev või paar korda päevas veel kolmeaastast last, põhjendades oma teguviisi sellega, et ei saavat võõrutada (sama nähtus on sagedane loodusrahvaste juures). Kuid võõrutamist ei tohi läbi viia äkki päevapealt, missugune teguviis on otse kardetav ema piimanäärmete tervisele, samuti vastuvõtmatu imikule. Õige võõrutamisprotsess toimub kuude kestel. Keskmiselt 4—5-kuusele imikule antakse viiest päevasest toidust neli emapiima, lisades viienda väljastpoolt. Järgmise kuu või kahe nädala pärast emarinnast toitmine väheneb 3 korrani päevas. Nii kahaneb emapiima andmine kord-korralt, kuni 9. kuul või tarbekorral varemgi saab laps vaid kord päevas emapiima. Rinnanäärmete tegevus on nii minimaalseni vähenenud ja üsna loomulikult ja tähelepanematult möödub päev, millal imik enam emapiima ei saa. (Võõrutamise lõppperiood ei tohi kunagi langeda kuumadele

suvekuudele. Eriti kardetav on august ja september, millal seederiketest ja haigustest hoidumiseks on emapiim kõige kindlam vahend. Tarbekorral tuleb lõplik võõrutamine edasi lükata järgnevatele külmadele kuudele.)

Imiku tundmuselu.

Mis on tundmused? — Tundmusteks nimetatakse nähtust, kui me välismaailma tunnetamisel (st. kui tajume, kujutleme või mõtleme) reageerime mitmel viisil: oleme rõõmsad, kurvastume, vihastume, armastame, kardame jne.

Imikul on juba esimestel kuudel teatavad elementaartundmused olemas, nimelt lõbu- ja norutunne. Soojas meeldivas vannis näiteks ta avaldab oma lõbutunnet vastava häälitsemise või näoilme ja liigutustega, samuti näit. maitsevat toitu vastu võttes. Vastupidi kõhutühjus, valu, märjad ja külmad alusriided tekitavad imikus norutunde, mis avaldub nutus, kuid ka näoilmes ja liigutuses, teatavas rahutuses.

Tundmused teatava elamusena, mida nimetatakse liittundmusteks, esinevad hiljem. Esimesel aastal võib tähele panna teataval määral viha- ja armastustundeid. Kui näit. imikut korduvalt petetakse toiduandmisega, ulatades pudeli lapse suu juurde ja uuesti ära võttes, võib laps lõppeks puhkeda ägedalt nutma, millises nutus kostab viha-, mitte valu- ega norutunne. Armastustunded algelisel kujul tekivad kontakti puhul emaga (või ka võõra hoidjaga), kes imiku kogemustes alati võimaldab lõbutundeid, annab toitu, teeb aseme kuivaks ja võimaldab muid mõnususid. Sinna juurde alatine sõbralik häälitsemine, hell käsi, aitab tekitada imikul esimesi positiivseid ühiskonnlikke sidemeid: ta naeratab ja häälitseb vastu hoolitsejale, ulatab oma käekesed ja kipub selle ligi, kes on talle hea.

Üheksakuune laps.

Üheksakuune laps istub kindlasti tuge deta, seisab tuge de najal, liigub edasi roomates (varane kõndimistüüp kõnnib).

Lällab palju, kuna varane kõnelemistüüp on jõudnud esimeste mehaaniliselt matkitud sõnadeni.

Lehvitab käekesega jumalagajätuks (kui on ette näidatud), püüab omal jõul kätte saada käest libisenud asju. Hoiab kinni ja nutab, kui tahetakse käest ära võtta asja, mida laps tahab hoida.

Selles vanuses saab kindlasti tähele panna lapse arusaamisvõimet olukordadest ja enda seisukohast antud keskkonnas. 9-kuune arenenud laps saab aru, kui on juttu temale tuttavlikust esemest, ettevalmistustest väljaminekuks jne. Ta märkab ühtlasi, kui on juttu temast. Niisiis ei ole vara 9-kuuse lapse puhul hoiduda liiga palju temast kõnelemast ja teda keskeks kujuks tegemast perekonnas, millise teguviisiga luuakse alus lapse isekusele ja jonnile.

Mis on tähelepanu?

Kontakt ümbrusega tiheneb, sest lapse võimed kontakti loomiseks arenevad. Laps paneb tähele, mäletab ja mõtleb.

— Inimese meeltele pakub ümbrus teataval momendil mitmesuguseid muljeid. Kui üks neist muljetest astub selgepiirsemalt esile, siis räägime tähelepanust. Näiteks keegi kuulab raadiot oma toas, samas kõnelevad teised perekonnaliikmed omavahel, keegi pillab midagi kolksatades maha; on mitmed muljed samal ajal, kuid nimetatud juhul kuulaja paneb tähele vaid raadios kuuluvat muusikat. Ja kui näiteks teised perekonnaliikmed paluvad teada tema arvamust kõnealuse küsimuse kohta, vastab ta, et ei olevat tähele pannud teiste juttu ega tea, millest oli kõne.

Nagu eespool tähendatud, esimestel nädalatel välismaailma muljed on lapsele veel segased üldmujed, ega ole ta tajumis-ammu siis tähelepanuvõimeline. Ent niipea kui laps pöörab pea hääle suunas, vaatleb liikuvat eset või inimest, jälgib oma käe liikumist jne., võib rääkida lapse tähelepanuvõimest.

Tähelepanu võib olla 1) tahtetu ehk passiivne: inimene paneb tähele seda väljastpoolt tulevat muljet, mis on kõige tugevam antud momendil, näit. meie tähelepanu tõmbab endale pimedas süttiv tuluks, kas me tahame või ei. Keegi kõnetab meid, me paneme teda tähele, samas kuulub äkki orkestrihelisid, meie tähelepanu kaldub kõnест kõrvale muusikale jne. 2) Aktiivne ehk tahteline tähelepanu on juhitud vastandina eelmisele meie tahtest. Meie teadlikult tahame või isegi sunnime end midagi tähele panema. Näiteks keegi pühendab oma tähelepanu kaaslaste jutule ega lase juhuslikest muljetest, kas mingist lauluviisist või kellegi hüüust, end segada.

On ilmne, et imikuea tähelepanu saab olla vaid tahtetu. Tugevaim mulje tõmbab tähelepanu endale. Tahtetu tähelepanu püsib ühtlasi kogu väikelapse-aa jooksul esikohal, kuna väikelapse-aa teisel poolel tuleb pidevalt harjutada ja lapselt nõuda vähesel määral tahtelist tähelepanu. Täiskasvanute kohta tuleb öelda, et mida arenenum vaimselt, seda rohkem on inimene oma tähelepanu peremees, st. ta juhib oma tähelepanu tahteliselt. Seevastu primitiivse mõtlemisviisiga inimene jääb oma tähelepanuvõimelt enamasti väikelapse tasemele.

Olles teadlik, et väikelapse tähelepanu on tahtetu ehk passiivne, on arusaadav, miks väikelaps on püsima, n.ö. hüplev oma tegevuses ja huvides. Samas huvitas teda pildiraamat, juba jätab ta raamatu ja läheb aknale vaatama, kuidas puukoorem sõidab õue, jne. Kui on parajasti tarvilik väikelapse tähelepanu millelgi hoida, siis tuleb hoiduda uute muljete pakkumisest. Kui näiteks soovitakse, et väikelapse kogu tähelepanu oleks pühendatud parajasti

käsil olevale söömisele, ärgu siis kõnetatagu teda, ärgu hakatagu kröbistama (näit. midagi lahti pakkima) samas ruumis, ärgu toodagu lapse nägemispiirkonda uusi esemeid või inimesi jne.

Mis on mälu?

Enne kui vaadelda mälu nähtusi, tuleb selgitada mõiste „assotsiatsioon“: meis tekkivate kujutluste järjekord ei ole juhuslik, vaid selles võib leida teatavat seadusepärastust. Näit. kellegi õpilasist klassis tekib korraga kujutus oma täiskasvanud õest. Ootamatult ja näiliselt ilma mingi põhjuseta. Selgub: üks kooliõdestest ilmus klassi niisamasuguses kootud jakis, kui kannab eelnimetatud õpilase õde.

Teine näide: Keegi tuletab meelde ühe laulu sõnu, samas tekib tal kujutus ühest möödunud suvepäevast ja inimestest, kellega tol päeval koos oli. Kui ta endalt küsib, kuidas see ammu möödunud päev tal korraga meelde tuli, selgub, et kõnesolev laul tõi teadvusse mälestuse nimetatud päevast, sest tol päeval oli ta esmakordselt kuulnud nimetatud laulu. Psüühilist nähtust, kus teatav taju või kujutus meie teadvusse toob uue kujutluse, millel on teatav naabrus või sarnasuse vahekord, nimetatakse assotsiatsiooniks.

Assotsiatsioonivõimel põhjenebki mälu: võime kord omandatud kujutlusi, sõnu, mõtteid jne. uuesti esile kutsuda — reprodutseerida. Kui imik tunneb ära ema, piimapudeli või mõne muu eseme, edasi — kui ta kordab varemkuuldud sõna jne., siis on tegemist mäluvõimega. Prof. K. Ramul oma „Psühholoogias“¹ märgib ära mälu tähtsuse järgmiselt: „Looduses valitseb igal pool ühetaolisus: sarnaste tingimustega on alati seotud sarnased tagajärjed ja see, mis on olnud varem, kordub teatava määraneni ikka uuesti ja uuesti. Organism, mis omab mälu, omab seetõttu võimaluse kasutada uute nähtuste suhtes oma endisi kogemusi teiste sarnaste nähtuste kohta ning muutub sel määral, kui kuhjuvad tema kogemused, ikka enam ja enam ettenägelikuks tuleviku suhtes.“

Õppimine.

Kui laps on mäluvõimeline, on ta ühtlasi õppimisvõimeline. Õppimisenähtusega on tegemist, kui korratakse teatavat tegevust, kusjuures viimane muutub kordamiste arvu suurenedes ikka kergemaks ja vähem jõudu nõudvaks, — saab n.ö. selgeks. Kui imikul on mäluvõime, algab ühtlasi teataval määral õppimine. Näit.: imik õpib käekesega soovitud eset tabama. Algul ei edene asi, lapse käsi läheb kõrvale, lihased ei kuula veel sõna ja nn. liikumismeel pole küllalt osav. Kuid imik kordab teatavat liigutust, ta harjutab, kuni pikema vaevata suudab lüüa pihta käeulatuses olevale esemele.

Õppimine võib toimuda kahel viisil: 1) katse ja eksituse kaudu ja 2) arusaamise kaudu.

¹ Kirjastus „Kool“, Tartu, 1932.

Esimest õppimisviisi iseloomustab nn. labürindi katse. — Keeruliste käikudega kasti — labürindi — avausse asetatakse näljane rott ja labürindi keskkoha toit. Asetatud esimest korda labürinti, jookseb rott selles rahutult siia ja sinna, tulles korduvalt tagasi sama teed, minnes peaaegu kõigisse umbkäikudesse ja väljudes jälle neist jne. — Kuni ta viimaks juhuslikult satub labürindi käiku, mis viib ta otseteed toidu juurde. Kogu aeg, mis rott vajab labürindi keskkoha pääsemiseks, on seejuures keskmiselt $\frac{1}{2}$ tundi ja kogu tee pikkus, mille rott katab labürindis edasi-tagasi joostes, — ulatub 1 kilomeetrini (kõige lähem tee labürindi avausest selle keskkohani on umbes 12 meetrit). Asetatud järgmisel päeval uuesti labürinti, jookseb rott nagu esimeselgi korral selles edasi-tagasi, satub korduvalt umbkäikudesse jne., kuid jõuab labürindi keskkoha juba lühema ajaga kui esimesel korral, samuti on lühem ka tee, mille ta on joosnud labürindis, ja väiksem vigade — väärkäikudesse sattumiste — arv. Kolmandal katsel on aeg ja tee veel lühemad ja vigade arv veel väiksem jne. — kuni umbes 30 katse järel rott viimaks jõuab niikaugele, et jookseb labürindi keskkoha ilma ühegi veata kõige lühemat teed ja tarvitab päralejõudmiseks ainult umbes pool minutit. Meie ütleme, et rott on labürindi ära õppinud. — Toodud katse selgitab katse ja eksituse varal õppimise käiku. Sama käik on, kui näiteks inimene püüab mingi võõra mehhanismiga kappi avada või laps koostab kannatusmängu (paneב түкikesteks lõigatud vineerist pildi jälle kokku).

Õppimine katse ja eksituse kaudu on omane loomadele, väikelastele ja vähearenenud inimestele, mõningal määral leiab see viis rakendust siiski ka vaimselt arenenud inimeste juures ja osutub vajalikuks isegi teaduslikus töös.

Imikueas toimub õppimine vaid katse ja eksituse varal, n.ö. pimesi katsetamise varal. Palju väikelapse õpinguist toimub samal viisil. Näit. 1;6-aastane laps õpib kloppidest torni ehitama. Algul paneb ta ühe klopi vaid teise külge ja imestub väga, kui klopp ei jää püsima, vaid kukub maha. Ta paneb ikka uuesti. Lõppeks satub juhuslikult teine klopp nii teise peale, et raskuspunkt on õigel kohal. Kogemuste varal laps viimaks märkab, kuidas peab kloppe asetama, et nad jääksid üksteise otsa püsima. Umbes poole aasta pärast paneb ta teadlikult õigesti. Ta on nähtuse ära õppinud katse ja eksituse varal. Kuid inimene jõuaks visalt edasi oma õpinguis, kui need jätkuksid vaid samal viisil. Kui näiteks õblemistööd õpitaks vaid katse ja eksituse teel, tuleks enne palju riidet raisata, kui saadakse valmis esimene korralik ja kõlblik rõivastusese.

Inimene on võimeline õppimiseks arusaamise kaudu: õppija otsib parimat teed ja lahendust teatava ülesande sooritamisel arusaamise kaudu; kui tarvis, teeb teatavaid eeltöid ja ettevalmistusi. Näiteks matemaatikaülesande lahendamisel on otstarbe-

kohane lähtuda arusaamisest. Teisel juhul tuleks mõttetult liita, lahutada ja muid tehteid teha, et sattuda juhuslikult vajalikule lahendusele. Koolielus on juhtumeid, kus andetud õpilased, kes ei taipa ülesande käiku, asuvadki ülesande lahendamisele katse ja eksituse kaudu.

Mõtlemine.

Laps mõtleb juba enne aastaseks saamist. Lapsel ei tarvitse olla kõneoskust, kuid tema ilme ja käitumine ilmutab teatavat mõtetegevust. Näiteks laps kuuleb õues koera haukumist. Tal on kujutus koerast ja ta tahaks koera antud silmapilgul näha. Ta suudab mõttes soovi teostumist ette näha: niipea kui saaks olla akna juures, näeks seal koera. Kuna ta ise ei saa oma mänguaiast või voodist akna juurde, palub ta ema abi: osutab kätega akna suunas ja häälitseb nõudvalt ja rahuldub alles siis, kui ta on viidud akna juurde.

11-kuune Ene oskas ütelda aua (koer) ja kaak-kaak (kukk või kana). Jalutussõitudel varest või muud lindu nähes nimetas ta seda kaak-kaak'iks, koera, hobust või kassi nimetas auaks. See näitab, et Ene oskas mõelda: ta üldistas teatavate ühiste tunnuste põhjal: ühelt poolt kaks jalga, nokk ja suled — „kaak-kaak“, teiselt poolt neljajalgne karvane loom — „aua“.

Laps on aastane.

Mida suudab keskmiselt arenenud aastane laps?

Avab ja suleb karpe; võtab karbist või muust nõust välja asju ja paneb jälle tagasi.

Omab teatava sõrmede osavuse tillukeste esemete haaramisel ja hoidmisel. Põial ja esimene sõrm on harjunud esemeid katsuma ja hoidma. (Kuuekuusel imikul põial ei etenda veel erilist osa haaramisel, vaid püsib võimetuna teiste sõrmede kõrval.)

Viskab esemeid endast eemale, näiteks palli.

Kõnnib tugede najal või vähemalt roomab.

Oskab püstiasendist istuma laskuda.

Ronib treppidel neljakäpukil (üles edaspidi, alla tagurpidi).

Joob ise tassist või klaasist.

Saab pista toitu ise käega suhu.

Mängib „patsu-patsu-kooki“.

Imiteerib täiskasvanu poolt ettetehtavaid näovigureid ja suu-
liigutusi, samuti häälikuid ja (harvematel juhtudel) sõnu, näit.
teeb järele „ts-ts-ts“ jms.

Teeb oma lõbuks näovigureid. Kui sel puhul naerdakse, otsib
ümbruskonna tähelepanu ja teeb neid veel rohkem. — Selles aval-
dub soov olla tähelepanu keskuseks.

Aastane laps — lähedane mõistuspärasele inimesele.

Viimasest lapse võimest lähtudes on eriti oluline, et kasvataja teadlikult käituks ega laseks lapsel liialduseni minna enda-maksmapaneku-tungis. Oleks viga ja ebajärjekindlus, kui naeraksime aastase lapse üle, kui ta on õppinud keelt või rusikat näitama või teisi juustest kiskuma või lööma — ja poole aasta pärast või hiljem teda samade toimingute eest laidaksime või karistaksime.

Parim on esimesest eluaastast alates mitte soodustada mingi ebasoovitava harjumuse tekkimist. On harjumus siiski tekkinud, on otstarbekohaseks võõrutamisvahendiks — ei laideta eriti tugevasti, ei naerda ega imestuta lapse teo üle. Laps märkab varsti, et tema tegu sugugi ei ärata kõigi ümberolijate tähelepanu ja loobub sellest kui otstarbetust võttest.

Aastase lapse puhul, olles teadlik, milliste psüühiliste võimete alged on juba alanud arenemiskäiku esimese eluaasta jooksul, nagu eespool nägime, peaks kasvataja loobuma kurikuulsast väljendusest „oh, mis laps teab“, mida tarvitatakse veel 5—6-aastase kohta, — kes ei saavat midagi aru, ei tundvat, kui neile tehakse ülekohut, jne. Esimene eluaasta on olnud määratu samm lapse arengus, nii füüsiliselt, mis on loomulikult silmanähtav, kuid samuti vaimselt. Kui vastsündinu oli lähedane teadvusetule loomakesele, on aastane laps lähedane mõistuspärasele inimesele.

Väikelapse ehk eelkooliiga.

Esimese ja teise eluaasta lävel.

Esimese eluaasta läve ületamisel — võib öelda — muutuvad vanemate mured lapse füüsilise arengu eest teataval määral lihtsamaks. Teatavasti laste suremus on suurim imikueas. Statistiliste andmete põhjal Eestis suremus tuhande lapse kohta oli 1930.—34. aast. 96,23; 1935. aast. 90,80. Peamiste surmapõhjustena esinevad nõrkus ja kehaved, seedimisorganite haigused; hingamisorganite haigused; vähemal määral krambid ja nakkushaigused.

Tervele aastaseks saanud lapsele on tavaliselt osaks saanud palju hoolt ja teadlikku ravi, mis teda on hoidnud imikueas ohvriks langemast surmale või tõbedele. (Statistika andmed näitavad, et meie riigis neis maakondades, kus vaesuse ja ebatervislike eluviiside tõttu imikute eest hoolitsemine palju soovida jätab, viimaste suremus tugevasti ületab eeltoodud üleriigilised keskmised andmed. Nii 1930.—34. aast. oli imikute suremus tuhande kohta Saaremaal 117,76; Petserimaal 182,05; 1935. aast. Saaremaal 95,54; Petserimaal 151.) Kasvatustlikult aga algab teise eluaastaga märksa raskem ajajärk kui imikuiga.

Vastuvõtlik väikelapse-iga.

Väikelapse-ea (2. eluaastast kuni 7.—8. eiu aastani) jooksul võtab laps vastu määratu hulga mõjusid. Kõik positiivsed mõjud on viljakandvaimad, langevad n.ö. heale pinnale vastuvõtlikus väikelapse-eas. Täiesti väär ja võhiklik on arvamus, nagu algaks kasvatus koolieas, nagu tuleks alles siis „meel pähe“. Kõik halvad ja ebaõiged harjumused, käitumisvormid ja tõekspidamised, mis laps omandanud väikelapse-eas, tulevad hiljem kas ümber kujundada või nad on niivõrd juurdunud, et laps neist ei loobugi.

Eelkooli-ea aastad on intensiivsed enesearendamise aastad, kusjuures peategevusalaks on mäng, mispärast seda iga nimetatakse ka mängueaks. Iseloomustav on, et väikelaps ise aiva otsib ja algatab uusi mõtteradu ja teotsemisalasid, seega olles eeskujulik „iseõppija“.

Ruumi- ja ajataju.

Ruumitaju kujunemisel rakenduvad tööle nägemis- ja kimpimeel, tasakaalu- ja motoorne meel, kusjuures oluline tähtsus on kogemusel.

Imikueas avaldub vähesel määral ruumimeele areng ühenduses mootorsete võimete arenguga. Imik õpib teisel poolaastal käekesega tabama soovitud käeulatusel olevat eset jne. Kuid kaugusi väljaspool käeulatust ta ei oska hinnata. Nii soovib aastane laps haarata laelampi või sirutab käe kuu järele. Samuti astuks ta teise korra aknast otse alla õue, kus näeb mõnda soovitud asja. Kogemuse piirides kaugusi ja kõrgusi õpib laps hindama oma ronimiste ja kõndimise varal. Mitmesuguste vahemaade hindamist ja distantsinähtusi kogeb ja hakkab taipama laps peamiselt 3.—5. eluaasta vahel, millal on soovitav teda aidata selliste tõdede avastamisel, nagu:

- 1) tuttav ese kaugel paistab väiksemana kui lähedal;
- 2) lähedal on selgesti nähtav, mida kaugemal, seda ebaselgem;
- 3) lähedal saab tähele panna pisiasju (näit. millised nõõbid on isa kuuel), mida kaugemal, seda vähem saab neid eraldada;
- 4) värvused on elavad ja eraldatavad lähedal, kaugel muutuvad ebamääraseks.

Selles vanuses saab harjutada lapse silmamõõtu ja anda teatavat kujutlust lähemaist vahemaadest. Suuremate kauguste hindamine jääb hilisemaks eaks, olenevalt inimese kogemusevõimlustest. Näiteks täiskasvanu, kes esmakordselt satub kõrgmäestikku või merele, hindab seal algul hoopis valesti kaugusi, kui tal puuduvad varemad kogemused.

Ajataju areng on hilisem ja raskepärasem ruumitaju arengust. Ajataju kujuneb samuti kogemuse varal, kuid raskuseks on paratamatu subjektiivne moment aja hindamisel, mis teatavasti on omane täiskasvanulegi: meeldiva ja huvitava tegevuse juures

möödub aeg „lennates“, ent igavas või vastumeelses olukorras „venib“ aeg. Nii võib objektiivne pool tundi meie tajuna olla väga mitmesugune. Väikelapse ajataju on täiesti subjektiivne. Seepärast on mõttetu paari-kolmeaastasele ütelda: — Poole tunni pärast läheme jalutama. Laps tahab minna ja käib nüüd iga minuti järel küsimas, kas pool tundi on möödas. Teinekord öeldakse: — Sa võid veel pool tundi õues mängida. Laps on väga pettunud ja imestunud, kui teda huvitava mängu juurest ära tuuakse, kuna „pool tundi“ olevat möödas. Peale kolmanda eluaasta hakkab lapsel kujunema mõningal määral ajamõiste. Kolmeaastane eraldab juba minevikku ja olevikku. Kuid aasta, kuu ja nädal on temale ainult nimed. Kaks aastat või kaks nädalat tähendab kolmeaastasele enamvähem sama: palju aega.

Küll on kolmeaastasele kogemuspärane rääkida päevadest, veel parem öödest (nagu loodusrahvastegi juures).

Näiteks kolme-nelja aasta paiku laps ootab sünnipäeva või jõule. Kui ütelda, et neli päeva on veel aega, ei ole lapsele oodatav aeg nii selge kui sel juhul, kui öeldakse, et tal tuleb veel neli ööd magada — ja siis saabub oodatud päev. Peale 3—5 öö järgneb selles vanuses mõiste palju, olenevalt loendamisoskusest.

Lühikeste ajavahemikkude arvestamine on lapsele niisama raske kui pikkade. Laps ei taju aja voolavust. Sellest tulebki sageli, et väikelapsed on pikaldased mingis tegevuses, mis neile küll on jõukohane, näiteks mänguasjade korraldamine või rõivastumine.

Hea abinõu lapsele tunni kui üksuse mõiste, ühtlasi esialgse kujutluse andmiseks objektiivsest ajast on vana primitiivne liivakell. Tunni jooksul liiv jookseb läbi väikese augukese ühest nõust teise. Liivakellatund saab lapsele varsti arusaadavaks ja aitab selgitada objektiivset ajamõõtmist, ühtlasi olles ettevalmistuseks hariliku kella tundmaõppimisele.

Kooliea alguseks on loomulik, et laps tunneb kella ja omab kujutluse ajaühikutest: päev, nädal, kuu ja aasta (sõnaliselt tunneb ta ajaühikute nimetusi juba 3—4-aastaselt).

Fantaasia.

Väikelapse-eas on fantaasia suur arendav tähtsus. Mis on fantaasia? — Fantaasiaga on tegemist, kui meie kujutluste elemendid on omavoliliselt liidetud või lahutatud. Meil on näit. kujutus õunast ja kujutus kõrvitsast, nagu nad tõepäraselt eksisteerivad. Kuid võime kujutleda õuna, mis on suure kõrvitsa taoline. Sellise kujutluse puhul on tegemist fantaasiaga. Fantaasia on kunstivõime eelduseks, kuid ühtlasi kõrgema mõistustegevuse (teaduslike leiutiste) puhul olulise tähtsusega.

Laps, kel pole oma võimetelt ega ealt kuigi palju sissepääsu-võimalusi täiskasvanute maailma, kes aga juba varasest east tunneb vajadust kõike kaasa teha, ja mitte ainult kaasa teha, vaid tähtsa tegurina esineda — ennast maksma panna, sukeldub fan-

taasia varal mänguvalda ja teotseb seal, tundes rahuldust ja rõõmu oma tegevusest. Pandagu tähele, et laps on enamasti mingi keskne ja kõikvõimas kaju oma mängudes. Isegi juttudes, mida talle jutustatakse, soovib ta olla ise üks tegelastest.

Kogu ümbruse muudab ta fantaasia abil enda soovide kohaselt. Nii on söögilauaalune kord tema maja, kord laevakajut jne. Kui tõelist nuga veel lapse kätte ei usaldata, võtab laps puupilpakese ja kujutleb seda noana. Ta sõidab kaugelele maadele oma toolis ja teeb vahvaid tegusid oma toa piirides.

Fantaasiamängudes elab laps läbi mitmesuguseid olukordi, harjutab mitmesuguseid tegevusi, imiteerides nähtut-kuuldu, püüdes olla mängus täiskasvanute taoline ja vääriiline.

Tark laps.

Väikelapse-eas hakatakse last tema teotsemises ja mõtlemisvõimes vaadeldes väitma, et teatav laps on tark, teine vähem tark. See nn. väikelapse tarkus pole ega saagi loomulikult olla esijoones teadmised ja väärtuslikud elukogemused, — vaid siin on peamiselt tegemist võimega olukordi ja lapse kogemuspiirkonda ulatuvaid nähtusi õigesti hinnata ja õigeid järeldusi teha, samuti teataval korral õigesti ja kiiresti toimida. Täpselt väljendudes tuleks sellise targa lapse puhul ütelda, et ta on intelligentne.

Intelligentsus.

Sõna „intelligents“ tarvitatakse harilikus kõnekeeles sageli valesti. Nii nimetatakse hästi ja maitsekalt rõivastatud inimest intelligentseks. Veel nimetatakse haritud inimest intelligentseks. Esimeses mõttes on täiesti väär tarvitada sõna „intelligents“. Kooliharidust saanud inimest võiks teatavas mõttes nimetada intelligentseks inimeseks. Kuid täpne ei ole seegi. Mis on siis intelligentsus? — Intelligentsus on teatav arusaamis- ja kiire kohanimisvõime uutes ja keerulistes olukordades. Intelligentsusel kui vaimsel võimel on kolm olulist tunnust: 1) teatav arusaamine ehk taip (väljendus „hea taibuga“ märgib suures enamuses ära ka harilikus kõnekeeles intelligentse inimese või lapse), 2) teatav otstarbekohane toimimine või reageerimine vastavalt olukorrale, 3) teatav kiirus selles reageerimises. Peale nimetatud tunnuste on intelligentsuse eelduseks mäluvõime, samuti teised vaimsed võimed, nagu elav kujutlusvõime, teatav fantaasia jne.

Näiteks: keegi on sattunud ootamatusse olukorda, — on jäänud rongist maha, millega ta pidi tingimata sõitma, eksinud võõras linnas või muud selletaolist. Viis, kuidas inimene toimib, et olukorrast üle saada, kas ta tuleb kõige otstarbekohasemale lahendusele ja kui kiiresti ta sellele jõuab, annabki tunnistust tema intelligentsusest. Ei ole kahtlust, et elus igal inimesel tekivad säärased olukorrad, mis nõuavad intelligentsuse rakendamist.

Igapäevane töögi toob järjest selliseid nõudeid kaasa, kui ei ole just tegemist mehaanilise üksluse tööalaga. Näit. võttes äri jooksupoisi või majatenija tööd, mida kumbagi ei peeta kuigi kõrgeks tööalaks. Mõlemaid ülesandeid saab laitmatult täita ainult intelligentne inimene. Kui näiteks majaabiline ei oska midagi peale hakata juhul, kui ettekatsetatud lõunasööki teha osutub võimatuks toiduainete ootamatu rikkumise tõttu ja kui ta jätab sel põhjusel kogu pere üldse lõunata, siis pole ta olukorda lahendanud intelligentset. Kui äri jooksupoiss segab ära pakid, mis ta pidi klientidele koju toimetama, või on nõutu, kui inimene, keda soovitakse mõne tunni pärast tähtsas asjas äris näha, on kodust ära läinud ja talle ei saa kirja üle anda, ega oska pärida, kust oleks teda võimalik leida, — siis pole jällegi tegemist intelligentse tööjõuga. On arusaadav, et kõrgemais kutseis on vajadus intelligentsete inimeste järele veel tungivam. Taibukas ehk intelligentne inimene ei jää ise abitusse olukorda ega tekita teistele ebameeldivaid raskusi oma saamatusega. See asjaolu tingibki vajaduse teatud määral kindlaks teha inimese intelligentsust. Õppeasutistesse õpilaste vastuvõtmisel on kujunemas üheks oluliseks valiku osateguriks intelligentsuse mõõtmine vastavate katsete abil.

Mis on intelligentsusekatsed ehk testid?

On püütud koostada mitmekesiseid teste, mille kiire ja õige lahendus näitaks katsealuse intelligentsuseastet. Näiteks antakse teatava sündmuse kirjeldus, millistest andmetest katsealune peab koostama telegrammi. Õige lahendus on, kui telegramm on koostatud minimaalse sõnade arvuga, kusjuures kõik oluline on öeldud. On mitmekesiseid teste ja testide seeriaid (eriti Ameerikas hinnatakse intelligentsusetestide tähtsust ja rakendatakse neid õppeasutistes kui ka kutsevalikul ja teenistuskohdade saamise puhul), kuid nende otstarbekohasusega on teatavaid raskusi. Tulles tagasi telegrammi-testi juurde, selgub, et kui katseisikul varem on olnud tegemist telegrammi saatmisega, siis on ta teadlik lühiduse ja sõnadevähesuse tähtsuses; teine aga, kes ei ole teadlik, et telegrammi ei tohi koormata üleliigsete sõnadega, mis teeb traaditeel edasiandmise raskepäraseks ja ühtlasi telegrammi saatjale kulukaks, võib testi lahendada valesti mitte niivõrd intelligentsuse puudusel kui teadmiste või kogemuste puudusel. Niipea aga, kui kogemus ja keskkonna mõju intelligentsusetesti lahendamist märksa kergendab, ei ole test otstarbekohane. Ideaalne test on, kui — olgu katsealune millisest keskkonnast tahes — varem kogemused ei kergenda testi lahendamist, vaid kõik katseisikud on võrdsel katsetamisalusel.

Laste intelligentsuse uurimiseks on koostatud eri testide seeriad eri vanuseastmete kohta. Esimesi teerajajaid laste intelligentsuse uurimisel ja üldse testide seeriade koostamisel on prantslane

Binet, kes käesoleva sajandi algul koostas testid, mida veel praegugi mitmete teiste teadlaste poolt parandatud kujul raken- datakse.

Olgu näitena toodud Binet' testid, mis on määratud 6-aast. lapsele:

1. Kirjeldada pilti, millel on kujutatud mingi sündmus, nagu pimesikumäng, kus mänguhoos aetakse ümber laud.

2. Korrata 16-silbiline lause, mis katsekorraldaja poolt üks kord on ette öeldud.

3. Võrrelda esteetiliselt seisukohalt kahte pildil kujutatud nägu, kusjuures on antud kolm paari nägusid, igas paaris üks inetu, teine ilus, ja laps peab nimetama, kumb on ilusam.

4. Koostada kahest kolmnurgast nelinurk.

5. Täita kolm korruga antud käsku. Näit. järgmised: pane see võtmekimp sellele lauale (osutades käega teatavale lauale) seal, siis tee toauks lahti ja siis too nurgast toolilt pruun karp minu kätte.

Kui kuueaastane laps, kellele nimetatud teste peetakse jõu- kohaseks, need õigesti lahendab, siis on tema intelligentsusevanus 6 aastat nagu tema eluvanuski. Tema intelligentsusejagatis (IQ) on $\frac{6 \cdot 100}{6} = 100$. Kui aga selgub, et 6-aastane laps lahendab veel peale 6-aastastele määratud testide õigesti testid, mida peetakse jõukohaseks 7-aastastele, siis on tema intelligentsusevanus 7 aastat, tema intelligentsusejagatis (IQ) $\frac{7 \cdot 100}{6} = 117$. Kuid samuti võib 6-aast. lapse intelligentsusevanus olla alla kuue aasta, näit. ta saab vaid 4-aastastele määratud testidega hakkama. Tema intelligent- susevanus on sel juhul 4 aastat, intelligentsusejagatis $\frac{4 \cdot 100}{6} = 66,6$.

Mida suurem intelligentsusejagatis, seda kõrgem on teatava lapse intelligentsus. Harilikult loetakse normaalselt arenenud las- teks, kelle intelligentsusejagatis on 90—110 piirides.

Mõistuse (intellekti) areng väikelapse-eas.

Nagu eespool (lk. 32, 33) nägime, avaldub lapse mõtlemisvõime esimesel eluaastal ja näitab ühtlasi mõistuse olemasolu. Nii võib nimetada aastast last mõistuslikuks olevuseks ja last väikelapse-eas uurijaks ja avastajaks, kelle mõistus alatasa töötab ja areneb.

Mitmekesiselt avalduvat mõistustegevust vaadeldes on huvitav jälgida järgmise nelja võime esilekerkimist:

- 1) põhjuse ja tagajärje vahelise sideme tunnetamine;
- 2) üldistamine üksiknähtuste põhjal;
- 3) teatava üldise printsiibi rakendamine üksikjuhul;
- 4) probleemi lahendamine kas mõttes või tegelikult.

Põhjuse ja tagajärje vahelist sidet tunnetab teataval määral 1-aastane laps, kui ta näiteks laudlinast tõmbab, et keset lauda olevat kooki kätte saada. Ta on varem juhuslikult märganud, et kui laudlinast tõmmata, tulevad laualolevad asjad lähemale. Nüüd rakendab ta seda võtet, oodates soovitud tagajärge. Teisel eluaastal on küllalt võimalusi tähele panna lapse järeldamistehinguid, iseküsimus on, kas ta järeldab õigesti või valesti. Sageli ta teeb valejärelduse: ühendab omavoliliselt põhjuse ja teatava tagajärje kogemuste ja ülevaatlikkuse puudusel.

— 1;4-aastane Peeter, kui soovib, et ema teda õue viiks, paneb alati mütsi pähe. Ta näitab mütsile, sest ta ei oska veel kõnelda, ja asub ukse juurde valmis väljaminekuks. Ta on kogenud et õuemineku eel käib mütsi pähepanek, ja on teinudki järelduse: kui müts panna pähe — saab minna välja. Müts peas on põhjus, mille tagajärjeks on õueminek.

Kogemus näitab varsti paari-kolmeaastasele lapsele, et iga eelkäiv nähtus ei ole veel järgneva nähtuse põhjuseks. Laps hakkab huvi tundma iga nähtuse ja tegevuse õige põhjuse vastu. Algab „miks-periood“, sageli kolmandal eluaastal, muutudes kõige intensiivsemaks neljandal-viiendal eluaastal. Laps tahab nüüd järjekindlalt iga nähtuse ja asja põhjust teada.

Näide 3;6-aastase Ülo miks-ketist ema ahjukütmise puhul (ema vastuseid pole antud):

1. Miks paned ahju kinni? 2. Miks läheb soe välja? 3. Miks ei tohi soe välja minna? 4. Miks külmetab laps ära? 5. Miks saab nohu? 6. Miks on haige? Miks on halb haige olla? 7. Miks peab voodis olema? — Siinkohal teeb ema jutule lõpu.

Kuidas vastata väikelapse „miks“-küsimusele, samuti muudele küsimustele? — Harilikult tõepäraselt, kuigi lapsekohaselt. Ainult ajuti sekka naljatusega. Tarbekorral edasilükkavalt „küll sa hiljem õpid seda“. Hädakorral „ma ei tea“. Eriti viimast kahte vastust tuleks võimalikult vältida.

Üldistamine ja teatava printsibiirakendamine üksikjuhu korral esineb mõningal määral juba 2.—3. eluaastal. Muidugi aitab siin tublisti kaasa kogemus.

— Tädi joonistab kepiotsaga aiateedele järgmisi esemeid: õuna, pirni, porgandi, redise, kringli ja kirsid. Ta küsib 2;9-aast. Reedalt, mis need on, soovides teada, kas Reet tunneb iga nime. Aga Reet, kes oli jälginud joonistamist ja teab iga nime, vastab, et tädi joonistas kõik söömiseasjad (ei tundnud sõna toiduained), seega üldistades loogiliselt.

Et õige järeldus teha mitmesuguste üksikjuhtude põhjal, peab neid üksikjuhte olema terve rida, et avalduks nende ühetaolisus ja oleks võimalik üldistada.

— Väike Ülo on võtnud oma hambaharja ja topib koerale suhu, et selle hambaid puhastada. Koer mängib harjaga. Isa

ütleb Ülole: „Sa ei tohi oma harjaga puhastada koera hambaid.“ Ülo viib harja ära. Natukese aja pärast on koeral jälle hari suus. Isa küsib pahaselt: „Kas Ülo jälle andis oma harja koerale?“ — „Ei,“ vastab laps rõõmsalt, „tal on nüüd sinu hari.“

Ülol polnud teadmisi ega kogemusi, et igapäevane hambahari on vaid tema enda tarvitada. Kui isa keelas Ülol oma hambaharja koera suhu panemast, ei olnud sellega veel keelatud isa harjaga sama teha. Isa keelates oleks pidanud andma üksikjuhud ja ühtlasi üldistuse, või isegi laskma lapsel endal leida üldistuse. Näiteks järgmisel kujul: Kunagi ei tohi anda Ülo oma harja koerale, isa harja ei või anda koerale, ema harja ei või anda koerale jne. Laps avastab kergesti ise, et kellegi harja ei tohi anda koerale.

Teatava probleemi lahendamise võib esineda väikelapse kogemuses kas jõukohasena — kergesti lahendatavana — või nõudes teatavat pingutust, kusjuures laps mõttes otsib teatava lahendusvõimaluse. Kui vahele segamata kõrvalt jälgida lapse ilmet, võib tähele panna järgmist: Laps satub olukorda, kusjuures näol on pingutatud ilme nagu täiskasvanul oma probleemide ja raskete olukordade puhul. Kui ta leiab mõttes võimaliku lahenduse, käib üle ta näo rõõmus helk, nagu oleks ta vabanenud mingist raskusest, ja ta asub kiiresti tegevusse mõttes valminud kava järgi. See äkki tulev rõõmuilme märgib ära lõbuelamuse leitud lahenduse puhul, mida nimetatakse psühholoogias „ahaa-elamuseks“ (sest inimene ütleb selle elamuse puhul sageli „ahaa“).

— 2;7-aastane Maret seisab järgmise probleemi ees: Ema andis Maretile ühe kahesendise ja ühe viiesendise raha majaoomanikule viimiseks ostetud marjade eest, peale selle veel tühja liitri. Maretil tuli minna alla aeda 6-astmelisest rōdutrepist. Maret oskas sellest trepist alla minna vaid täiskasvanu käest või trepi käsipuust kinni hoides.

Laps jookseb kiiresti korterist rōdule: ühes käes kõvasti peos hoides kahte raha, teises liitrit. Trepri otsa juures jääb nõutult seisma ja hüüatab: „Kuidas ma saan?“ Ema hoidub passiivsena ega rutta lapsele appi. Maret seisab mõne silmapilgu ja vaatab oma kätele. Siis korruga hakkab teotsema: suure ettevaatlikkusega (et mitte rahasid pillata), võtab liitri samasse kätte, milles on rahad, ja niipea kui teine käsi on vaba, käib rõõmuhelk üle näo (ülesande iseseisva lahendamisega kaasaskäiv rahuldustunne). Laps võtab vaba käega käsipuust kinni ja astub hoolikalt trepist alla.

Toodud näites elas laps üle pingutuse ettenägematu raskuse lahendamisel (ainult kaks kätt, kuid tarvis hoida: 1) rahasid, 2) liitrit, 3) trepikäsipuust kinni) ja sellele järgneva lõbutunde.

Nagu nähtub, on mõistustegevuses tähtis osa intelligentsusel. Sest iseseisev väljapääsu leiutamine ootamatust olukorrast ja lõbuelamus sel puhul on tüüpiline intelligentsuseproov, mis vajab taipu. Eelmises näites Maret leidis lahenduse ootamatus olukorras, osu-

tades intelligentsust. Kui ta näiteks oleks ühe asja maha pannud (sellele hiljem järele tulemata), et saada trepist alla, või lihtsalt ise lahendust otsimata oleks hüüdnud täiskasvanud appi, poleks avaldunud lapse intelligentsus.

Kasvatustlikult on oluline, et lastel võimaldataks ise leida lahendus jõukohase raskuse puhul, et neile mitte kõike kätte ei anta, ei tehta ega lahendata, sellega andmata võimalust oma mõistust teritada ja intelligentsust proovile panna ja enda leiutatud lahendusest rõõmu tunda. Pandagu vaid tähele, kuipalju vaimustust äratab lapses iga iseseisvalt ületatud raskus ja lahendatud ülesanne.

Huvi arvu vastu.

Ei tule ära vahetada mõistuspärast loendamist mehaanilise arvude nimede loendamisega. Paariaastane laps võib pähe õppida arvud 1—10 või isegi 1—20 ja neid vurinal ütelda. Kuid loendama esemeid õpib ta hiljem, olenevalt individuaalsest huvist ja samuti keskkonna mõjust.

Tavaliselt loendab laps kolmeaastaselt 3-ni. Laps ise hakkab võrdlema ja harjutama loendamist, küsides kasvatajalt juhatust.

— Ene oli 3;1-aastane ja loendas 3-ni. Ta otsis kõikjal võimalust kolme ühesugust asja loendada, näit. „kolm tädi lähivad“, „kolm tükki leiba on veel taldrikul“ jne. (arve loendas ta ammu 10—12-ni). Emal oli juhus tähele panna lapse esimest sammu neljani loendamisel. Tõsteti kohalt nelja jalaga söögitoalaud. Puh-tale põrandale jäi neli tolmust jalajälge. Ene ruttas neid loendama. Saanud kolm jälge, peatus ja ütles siis küsival toonil, et on neli jälge. Saanud jaatava vastuse, loendas uuesti. Kui asuti jälgi märja lapiga kõrvaldama, tegi Ene enda algatusel lahutamisteh-teid. Üks jälg pühiti ära (Ene: „jääb kolm“), teine jälg pühiti ära (Ene: „jääb kaks“) jne. Sellest ajast loendas Ene nelja eset ja varsti lisandus viies.

Keskmiselt nelja-aastane loendab 4—5-ni, kuueaastane 10—12-ni. Samus piires huvitab kuueaastast lahutada ja liita, kusjuures 5 piirides edeneb ladusalt, 10 piirides nõuab pingutust. Kuid need lapsed, kes armastavad mõistuslikku pingutust, harrastavad arvutamist, tundes löbu raskema ülesande õigest lahendamisest. Siin on tegemist lõbuelamusega intellektuaalsest pingutusest.

Lapse tahe.

Teise ja kolmanda eluaasta last peetakse üldiselt äärmiselt meeldivaks. „Nad on nii armsad selles eas“ — kuulub sageli. Teine eluaasta kulub peamiselt liikumise harjutamisele. Laps saab endale „jalad alla“. Teiseks — laps omandab teisel-kolmandal eluaastal kõnevõime, mille kaudu loob ikka rohkem kontakti ümb-rusega. Lapse suurt sarmi tolles eas tingib ta väline kaunidus ja

väiksus ühendatud suure liikuvusega ning ta tundmus- ja mõistus-elu alguslätete värskus.

Kuid üks oluline moment iseloomustab veelgi neid aastaid: lapse enda mina ja enda tahe on veel välja koorumata. Laps nimetab end ise oma nime järgi ja on järeleandlik, „pai“ (kui pole olnud varaseid põhjusi jonni tekkimiseks). Kolmeaastaselt harilikult ärkab lapse enda „mina“: laps „tahab“, laps „ei taha“. „Pai“-perioodil on lõpp. Laps muutub isekaks.

Mis on tahe?

Tahteks nimetatakse selliseid psüühilisi nähtusi, milles esineb teatav valikumoment ja otsustamine. Näiteks: koolitüdrukul on kolme tegevuse vahel valida, kas kasutada vaba pärastlõuna sõbraga jalutamiseks, teha pooleliolevat käsitööd või lugeda huvitavat romaani. Kuigi jalutada oleks lõbus, ja romaan on pooleli põneval kohal, ometi ütleb tüdruk: tahan käsitööd teha. Ta seisib valiku ees ja otsustas käsitöö kasuks. Miks ta valis käsitöö? — Käsitöö peab valmis olema teatavaks tähtjaks, millal õpetaja tehtud tööd kontrollib ja lõpphinnangu välja paneb. Kuigi tüdruk meelsasti oleks lugenud või jalutama läinud, otsustas ta teha käsitööd, ta tahtis teha, sest soovis antud tähtjaks tööga valmis olla ja saavutada head hinnangut. Käsitöö kasuks langenud valikul oli seega teatav motiiv. Tahteakti puhul mängivad alati tähtsat osa tahte motiivid, mis on oma iseloomult elamuslikku laadi.

Nagu eespool juba tähelepanu puhul nägime, pole väikelaps võimeline tugevateks tahteaktideks. Tahte motiivid on kolmeaastasel lapsel nõrgad ja kergesti kõigutatavad. Alguse „ma tahan“ ja „ma ei taha“ on rohkem mänglev harjutamine. Kasvatusliku osavusega tuleb tol ajal juhtida, et lapse tahe ei satuks alati vastuollu kasvataja või keskkonna tahtega. Viga oleks alati alla suruda lapse enda tahteavaldus, samuti on viga alati järele anda väikelapse soovidele. Siiski, nagu kõik kehalised ja psüühilised alged vajavad harjutamist, et kujuneda võimeteks, nii vajab ka tahe harjutamist. Niipea kui laps hakkab avaldama enda tahet, tuleb tal võimaldada enda tahte kohaselt valikut teostada — kuid vaid ühel tingimusel: valiku teostamine olgu lapsele jõukohane. Milline valik on kolmeaastasele lapsele jõukohane, milline mitte? Näiteks on jõukohane järgmine valik: Ema küsib, kas laps tahab minna jalutama või mängida aias. Laps vastab kindlalt, et soovib mängida aias, võib-olla ilma ema küsimuseta ta palub, et teda lubataks mängida aias. Laps tahab, ta valib kahe antud võimaluse vahel ja tal on ka valiku motiiv olemas, käesolevas näites järgmine: laps on saanud uue veoauto ja talle pakub suurt lõbu uue autoga vedada liiva aiateid mööda. Et valik oleks lapsele jõukohane, peab olema vähe võimalusi (kui näiteks kolmeaastane laps seada viie võima-

luse ette, satub ta segadusse ega oska valida), samuti peavad olema küsimuses lapsele elamuslikud valiku motiivid. Oleks mõttetu seada väikelaps näiteks selliste valikute ette: kas ta soovib, et perekond koliks uude korterisse (kui lapsel puuduvad valiku motiivid), milliseid rõivaid soovib endale laps jne.

Kuigi valik oleks lapsele jõukohane ja tal oleksid teatavad motiivid valikuks, kuid kasvatajal on teatav kindel seisukoht, siis ärgu lastagu last valida, et ei satuks vastuollu lapse ja kasvataja tahe. Näiteks on mõttetu küsida lapselt hommikul, kui on tarvis tõusta, — kas ta tahab tõusta. Sellisel juhul, kui kasvataja on veendunud, et mitut võimalust ei saa olla, oldagu kindel oma korralduses. Jääb küll valikuvõimalusi, mille kaudu laps saab harjutada enda tahet.

Tundmuselu väikelapse-eas.

Kui imiku puhul nägime, et lapses on mitmekesisiste tundmuste alged selgeilmeliselt olemas: algelised lõbu- ja norutunded, hirm, viha, armastus, siis tuleb väikelapse-eas ära märkide tundmuste arenemist. Tundmused mitmekesisistuvad ja muutuvad komplitseeritumaks. Kuid ühtlasi peab tundmuste avaldusvormide areng toimuma pidevalt. Kui imik näit. viha puhul karjub metsikult, vahest teeb seda kaheaastanegi veel, ei tohiks 4—5-aast. enesevalitsust sel määral kaotada vihaelamuse puhul, rääkimata kooliealisest või lõppeks täiskasvanust. Kui täiskasvanu või laps vihaafekti ees on võimetu end valitsema, näit. karjub metsikult või heidab pikali, trambib jalgu jne., — siis on ta millegipärast vihatundmustes jäänud kaheaastase lapse tasemele.

Samalaadne on teiste tundmuselu alade areng. Nii näiteks omandab armastus väikelapse-eas sügavama ja, võib öelda, osalt vaimsema ilme. Kui aastase lapse armastustunded kuuluvad sellele, kes annab toitu ja võimaldab füüsilist heaolu, oleks täiskasvanu armastuselu samuti imiku ja väikelapse tasemel, kui ta armastuses vaid füüsiline heaolu mängiks osa ega leiduks seejuures hingelisi, esteetilisi ega sotsiaalseid motiive.

Tundmuselu küpsemisega ühenduses tuleb pidada silmas, eriti väikelapse-eas, et ei soodustataks liialdusi lapse tundmuselus. Sest liiga tugevad tundmuselamused võivad tekitada lapses hingelisi vapustusi ja haiglast nähtusi. Liiga tugevad viha-, armastuse-, kurvastuse- ja muud elamused käivad lapsel üle jõu.

Näit. lahkumise või surmajuhtumi korral ei tohiks piitsutada lapse niigi sügavat kurvastustunnet liialdatud halisemise ja lapse nutuhoogude ikka uuesti esilekutsumisega. Samuti on lubamatu lapses viha-, hirmu- jne. elamusi põhjustada, selle asemel et neid võimalikult vältida. Isegi armastus võib muutuda haiglaseks ainult ühte isikusse kiindumiseks, kui täiskasvanu seda tundmust vastu- tundetult õhutab.

Sotsiaalsed tundmused.

Sotsiaalsed tundmused peavad nagu teisedki kord-korralt küpsema.

Imik märkab teisi lapsi ja inimesi ja viibib meelsamini teiste hulgas kui üksi. Teisel eluaastal hakkab laps teatavat tarvidust tundma teiste laste järele, kuigi teotseb ja mängib enamasti üksinda, tundes lõbu vaid teiste ligiolekust. Teisel eluaastal saabub õige aeg lapse nn. sisselülitamiseks perekonda: anda lapsele „meie-tunnetus“. Kui mitte varem, siis poolteiseaastaselt kindlasti peab laps osa võtma vähemalt ühest perekonna ühisest söögiajast päeva jooksul. Teisel eluaastal on laps võimeline end tundma perekonna liikmena, kui teda ei suruta alatiseks lastetuppa või oma nurka.

Kolmeaastane hakkab juba vähehaaval harrastama koosmängu. Kolmeaastane tunneb suurt vajadust, võib öelda nälga teiste endataoliste järele. Järk-järgult lapselikust ühiskondlikust vajadusest areneb komplitseeritum kontakti vajadus teiste inimestega. Nii vaimselt arenenud noorusealine ja täiskasvanu ei lepi vaid juhuslike kaaslastega, vaid otsib mõtte- ja huviosalisi, rühmitudes sellekohaselt.

Kooliiga.

Mis iseloomustab kooliiga?

Kooliiga võib piiritleda 7.—8. eluaastast kuni 13.—14. eluaastani. Kooliiga iseloomustab asjalik huvi: huvi välismaailma nähtuste vastu. Laps on sel arenguastmel sarnane teadlasega, kes ikka leiab, et ta teadmised on veel puudulikud. Lapse meeled ja mõistuseelu on alalises elavas tegevuses, et vastu võtta, mõista ja aru saada kõigest ümbritsevast. Normaalne ja terve laps on koolieas eriti õpihimuline. Ei pea pealiskaudselt otsustama, kui näiteks laps koolis ei õpi hoolsalt, nagu puuduks tal õpihimu. Küllalt sagedased on juhtumid, kus koolitöös vähe edukad õpilased on äärmiselt huvitatud aladest, mida koolikursus neile parajasti ei paku. Kui näit. öeldakse: laps loeb palju, kuid ei taha valmistada koolis antud ülesandeid, siis ei ole sel juhul veel tegemist lapsega, kel puuduks huvi teadmisi omandada ja välismaailma tundma õppida. Tema huvidel on vaid teine suund, tema vajadusi ei rahulda kooli üksikaineiks tükeldatud õppetöö.

Kooliealise lapse seisukohalt lähtudes peab iga lapsevanem jälgima, kas laps saab harrastada oma asjalikke huvialasid ka sel juhul, kui need täiel määral ei lange ühte koolis-õpetatavate ainetega. Oletades, et 10-aastaselt poisil on tugevad tehnilised huvid, peaks talle teataval määral võimaldatama oma huve rahuldada, selle asemel et vägivaldselt sundida teda hoopis teiste ainetega teotsema. Loomulikult peab koolikursuse ulatuses iga laps

saavutama vähemalt teatava miinimumi, kuna pedagoogiline viga on nõuda valjult kõigis aineis head edasijõudmist eriti nende õpilaste puhul, kes omavad teatava huvi- või lemmikala.

Koolialise eriala.

Koolialise lapse enesetunnet tõstab ja annab elujulgust, kui ta vähemalt teataval alal on tugev. Seepärast peab ka kõige nõrgemate võimetega lapsel aitama avastada seda ala või oskust, milleks tal on teatavaid eeldusi ja huvi.

— Aleks oli viimne õpilane klassis kogu oma algkooliea, kus ta ühtegi aastakursust ei suutnud lõpetada ühe aastaga. Ta kannatas tugevasti oma viimse koha pärast klassiühiskonnas. Kuid algkooli keskmistes klassides algasid poiste käsitöötunnid. Tehti papptööd, millele hiljem lisandus puutöö. Selgus, et Aleksil oli erakordne võime ja huvi mainitud ala vastu. Tema tööd kujunesid parimateks klassis. Poiss, kes oli olnud seni kõigis aineis viimne, võis ühes aines olla esimene, pälvides õpetajate ja, mis peaasi, kaasõpilaste tunnustuse.

Viimaseil algkooliaastail oli Aleks nagu ümber sündinud. Isegi teoreetilisis aineis oli märgata mõningat edu. Kuid hoopis olulisem oli kindla enesetunde ja seesmise julguse võit.

Kogumine.

Kui eespool võrdlesime koolialist teadlasega, siis tuleb sellele lisada: nagu teadlane mingi ala uurimisel vajab materjale ja teatavate esemete kogusid, nii rakendab koolialine sageli enda algatusel sama meetodit. Ta kogub meelsasti, olgu marke, kive, kas või karpide silte või autopilte. Vanemad ei tohiks takistada lapse kogumishuvisid, kuigi neile paistab see toiming mõnikord otstarbetuna. Igal juhul on soovitav kogumishuvi soodustada, sest:

- 1) koolialise süvenenud huvi millegi vastu mõjub arendavalt;
- 2) pakub soovitavat ajaviidet;
- 3) võib kujuneda tuleviku huvialaks või vähemalt selle eelkäijaks.

— 8-aastane Helmi kogus ja kasvas toalilli. Ema muigas algul tütre huvi üle, kuna ta ise toalilledest polnud huvitatud. Kuid ta ei takistanud tütre huviala viljelemist. Vahetati teiste tüdrukutega pistikuid. Taskuraha eest osteti esijoones väikesi kaktusepotikesi. Hoolitseti päev päeva kõrval lillede eest, uuriti ja õpiti tundma nende kasvutingimusi. Mõnigi täiskasvanud naaber jagas Helmi huviala. Tekkisid mõttevahetused ja ühised toimimised. 4—5-aastase praktika järel paariteistkümneaastane Helmi oli omal alal asjatundja, kes võis mõnelegi täiskasvanule juhtnõore ja nõu anda. Emagi pidi suhtuma tunnustavalt tütre lille-

desse. Selle kõrval ta ühtlasi mainis, et pole olnud raskusi tütre kasvatamisel, sest aastate jooksul on tütar kulutanud palju vaba aega lilledega teotsemisele.

Kasvatustlikust seisukohast pole niivõrd oluline, kas kooliealise harrastus kandub edasi noorusikka ja täisikka (mida ka sageli ei juhtu), vaid nimelt see moment, mida mainis Helmi ema: lapsel on tegevus ja huviala, mis teda iseenesest distsiplineerib ega lase tekkida kasvatusraskusi.

Kooliealise tundmuselu.

Kuigi kooliiga iseloomustab mõistuse arendamine ja oskuste ja teadmiste omandamine, ei pea arvama, et tundmuselu täiesti suiguks. Tähelepandavalt esile tõusevad selles eas intellektuaalsed elamused, s.o. rõõmuelamused intellektuaalsest tegevusest, õnnestunud ülesande lahendamisest, teatavate uudisteadmiste omandamisest jne. Selle kõrval avalduvad eriti intensiivselt sotsiaalsed tundmused: rõõmuelamused ühisest elust ja ühissettevõttest teiste endataolistega. Tekivad iseendast jõugud, kambad ühehuvilisist või ka naabruses elutsevaist lastest, kusjuures rühmitatakse suures enamuses ikka oma soost kaaslastega. Kooliealine tunneb huvi ühiskondlike vahekordade ja korramääruste vastu, lähtudes praktikalistest õigluse ja alluvuse küsimustest. Tänapäeva noorsookasvatus, arvestades õigesti selle huviga, annab suure tähtsuse noorteorgidele ja kooli- ning klassiühiskonnale. Vanemad peavad samuti tunnustama tolle ajajärgu rühmitumisvajadust, keelamata oma lapsel ühineda teiste endaealistega mängus ja töös.

Noorusiga.

Puberteediaeg.

Noorusiga 13—15 aast. kuni keskmiselt 20 aastani on neljandaks, ühtlasi viimseks arenguastmeks, mille jooksul lapsest valmib täiskasvanud inimene. Noorusiga nimetatakse sugulise küpsemise ehk puberteediajaks, sest sel arengujärgul noor omandab täiskasvanu välimuse ja saab suguküpseks. Täiskasvanuks saamise füsioloogilise protsessiga käib käsikäes hingeliste nähtuste uus arengujärk.

Noorusea hingelistes avalduses on tugevaid kõikumisi ja võnkeid. Laineline kuid pidev arenemiskäik satub nagu ootamatute karide alale. Kurvameelsus vaheldub ülekeevate rõõmupuhangutega. Sõpradega vallatamine annab aset üksindustundidele. Sügavale mõtisklemisele järgneb mõtlematus. Mida tugevama isiksusega, mida vitaalsem on noor, seda kõikumav võib olla noorusiga. Kuid on küllalt neid, kes üsna nõrgalt läbi elavad noorusea hingelisi kõikumisi.

Enda mina.

Noorusiga iseloomustab nn. enda mina avastamine, mis õieti toimubki eelkirjeldatud teel. Mis tähendab enda mina avastamine? — Kooliiga iseloomustatakse kui asjalikku arengujärku, kus lapse peahuvialaks on välise maailma nähtused. Koolieas tuntakse headmeelt igast uuest kogemusest ja teadmisest. Sõprused ja ühendusedki tekivad enamasti n.ö. asjalikul pinnal. — Nooruseas tõuseb tugevamalt kui kunagi varem areneva inimese teadvusse minaprobleem: Kes ma olen? Milleks ma olen? Kuidas suhtub maailm minusse? Kes mõistab mind täiesti? Kes armastab mind? — Sellised suured küsimused hakkavad puberteedialist otse vaevama. Noor tegeleb enda minaga, enda elamuste analüüsiga. Selles eas tekivad sügavad sõprused ning esimesed armastused. Otsitakse üsna ustavat hinge, kellele võiks end täiesti avaldada. Uudsed tundmuselamused, vaimustumine, sõprus, armastus, samuti vahelduvad meeolud on nii tugeva jõuga, et on raske neid endale pidada. Kui ei leidu südamesõpra, kellele pihtida, siis haaratakse päeviku järele, kuhu kirjutatakse enda tundmusist ja elamusist. Päevikut peidetakse teiste pilkude eest või antakse lugeda vaid kõige lähemale inimesele — sõbrale. Sageli kirjutatakse meeolukirju, pikki ja tuliseid, haaratakse sulg, et panna paberile mõni luuletis või novell. Kui kooliealine näib väikese teadlasena, siis noorusealine meenutab sageli kirjanikku, kunstnikku.

Noorusiga ja vanemad.

Kui imikueast alates vanem võidab endale lapse poolehoidu ja piiritu usalduse, mis eriti avaldub väikelapse-ea esimesel poolel, kui koolieas vanem on tavaliselt nõuandjaks ja õpetajaks asjaliku maailma tundmaõppimisel, ühtlasi autoriteediks, — siis noorusealine võib kergesti kaugeneda vanemaist. Miks? — Sagedane on noore ütlus: „Mu ema ja isa ei mõista mind.“ — Vanemal on tavaliselt raske suhtuda oma 13-aastasele ja vanemalegi lapsele kui teataval määral täiskasvanule. Nad ei võta tõsiselt tema arvamusi, tema esinemist ja — mis peaasi — tema elamusi ja hingelisi kõikumisi. Kuid noor vajab mõistjat. Tal on valus, kui oma vanem ei suuda mõista. Ta tõmbub endasse ja hoidub usaldamast vanemaid kõiges, mis puutub ta siseellu. Nii tekibki lõhe, mis on pahatihti püsivam kui noorusea aastad.

Vanemal tuleb teist korda võita oma noorusikka jõudnud lapse täielik usaldus ja poolehoid. Ei jätku enam autoriteedivahekorra ega kokkupuuteist igapäevaste kogemuste ja asjalike nähtuste vallas. Tuleb noorele läheneda mõistvalt ja tunnustavalt. Kes vanemaist tol ajajärgul suudab lapsele olla vanemaks sõbraks, on lahendanud kasvatuskunsti raskeima ülesande. Et selleks suuteline olla, peab vanem olema teadlik noore arenemiskäiguga, kuid võib-olla veelgi rohkem: ta peab vaistlikult tundma oma lapse hinge.

„Ta on alles laps“.

Siseelamuste kõrval teeb sageli hoopis välisem külg sel arengujärgul raskusi laste ja vanemate vahekorras. — Vanemad ei kohtle oma noorusikka jõudnud last kui täisnimest, mis omakorda riivab viimase enesetunnet. Nad ei usalda teda mingis töös või ülesandes, nad käsutavad teda väikelapsena, nad noomivad ja manitsevad teda liiga tihti ja — paraku — veel teiste juuresolekul jne.

Tüüpiline nähtus on, kui noor peale 12.—13. eluaastat elab kuu või paar eemal kodust, näiteks suvitab kas sugulaste või tuttavate juures, siis lapse koju tagasipöördumisel avaldatakse arvamust, et laps selle lühikese aja jooksul olevat nagu äkki saanud täiskasvanuks. Sellise näilise äkkmootuse põhjustab miljöovaetus. Kodus koheldi murdealist tüdrukut või poissi ikka umbes samalaadselt kui alla-kümne-aastast. Kuid võõras keskkonnas lastakse end mõjustada tema välimusest ja osalt east. Pealegi teda ei noomita ega käsutata. Teda koheldakse kui iseseisvat noort inimest. — Sellist kohtlemist vajabki noore iseteadvus. Ta tunneb korruga, et pole enam eestkostmise all, et võib iseseisvalt ja enda vastutusel toimida. Temas vallanduvad seni tagasi-tõrjutud iseseisva esinemise ja mõtlemise võimed. Ta saab katsetada omaenda tiibade tugevust. Koju tagasi jõudnud, on ta omandanud teatava endakindluse. Vanemad, kes teda vahepeal pole näinud, on üllatunud: nende laps oleks nagu üleöö muutunud täiskasvanuks.

Murdeas kodust eemalviibimist praktiseeritakse mõnikord distsipliini mõttes. Selline mõneteistkümneaastane võib kodus olla jonnakas ja närvlik. Ta saadetakse teise perekonda, kust ta tagasi tuleb vabana endistest pahedest. — Jonnakus ja närvlikkus polnud sel juhul muud, kui sisemine protest beebina kohtlemise vastu.

Noor vajab sõpra.

Mõistjat ja suurt sõpra otsib noor samast soost noorte hulgast. Kuigi nooruseas jätkub rühmitumine huvialade ja juhusliku kooselu tõttu, paljud noorusikka jõudnud ei rahuldu enam pealiskaudsete sõprussidemetega, mis neid seob paljudega. Nad otsivad ühte ja ainukest sõpra, kellega luua täiesti intiimne usaldusvahekorrd, kellega olla alati koos, teha ja läbi mõelda kõik ühiselt. Sageli küll järgneb piiritule usaldusele ja kiindumusele pettumus ja vihkamine, kuid pole harvad juhud, kus nimelt tolles eas pannakse alus eluaegsele sõprusele.

Noor vajab autoriteeti.

Vaimselt erksa noore hinges tekib ühtlasi vajadus autoriteedi järele. Seega tähistub oluline murrang noore hinges. Kooliealist

iseloomustab lõpmatu suur enesekindlus, usk enda jõusse. Noorel on küll määratu usk endasse, kuid sügavamalt mõtleva noore autoriteediigatsemine näitab, et tõdede relatiivsus ja vastuolude rohkus sunnib teda otsima mingit kindlat tugipunkti, millele võiks toetuda.

Võidakse olla armunud ja näha suurt autoriteeti ühes ja samas isikus, olgu ta siis samast või erinevast soost. Sageli nooruseas leitud autoriteet võib mõjustada noort elukutse ja huvialade valikul. Õnnelikes tingimustes on need noored, kelle kodukeskonnas leidub inimesi, kes oma eluküpsuse ja kõrgeväärtusliku isiksusega saavad olla vääriliseks autoriteediks.

Igakord ei ole autoriteediks elav inimene, vaid mõni surnud vaimusuurus, kes oma loomingu kaudu noort mõjustab, või mõni ajalooline isik. On noori, kes leidmata inimeses oma suurte igatsete kehastajat, pöörduvad jumala poole, olles haaratud sügavreligioossetest elamustest. Jumala või mõne kättesaamatult kaugel inimkuju austamine ei too nii kergesti pettumusi, kui elava inimese valimine kõrgeks ja suureks eeskujuks.

— 17-aastane August oli kirjanduslike kalduvustega ja vaimustus ühest kodumaa kirjanikust niivõrd, et viimase teosed said talle otse evangeeliumiks. Ta tsiteeris päheõpitud ridu. Ta kandis oma lemmikkirjaniku raamatuid endaga kaasas. Ta tahtis ise saada kirjanikuks ja püüdis isegi omandada oma suure eeskuju välimust. Tänaval nimetatud kirjaniku möödumisel koolipoiss peatus, et seirata viimast armunud pilkudega.

Seejuures töötas ta kirjanduse- ja keeleküsimumustega ja tegi suuri edusamme. Olles kooli kirjandusringi juhataja, avanes tal kord võimalus minna oma suure paleuse jutule, et paluda teda kõnelema kooli ringi. Poiss valmistus suursündmuseks hingeliselt ja ihuliselt. Soovides jätta esteetilist muljet, harjas ja pressis ta oma rõivaid, püüdes igati esineda väarikalt. Tormiliste tunnetega sammus ta kirjaniku korteri poole, korrates mõttes lauseid, mis ta oli valmis mõelnud suurkirjaniku kõnetamiseks. Kuid uks jäi suletuks, kirjanikku polnud kodus. Sellest polnud viga, kuid hoopis midagi muud puudutas valusalt noort sangarit: suureks esteediks peetud kirjaniku väliskoridor oli räpane, uksele määratud sõrmejäljed ja ukse taga kummulipööratud vann, millel põhjaniisutuseks loik vett.

Noormees leidis hiljem kirjaniku kohvikust ja rääkis viimasega külmalt-rahulikult ja sai kõneks nõusoleku. Kirjanik oli kõnelnud võõra koolipoisiga hooletult ja väsinud ilmel.

Pois is puhkes otse torm: lähenemine reaalsel pinnal oma ideaalile oli toonud pettumusi alates kummulipööratud vannist. See pettumus pidi kuidagi väljenduma. Poiss jooksis kohvikust tagasi kirjaniku korteri ukse taha ja lükkas risti ukse ette vana vanni, nii et vesi selle põhjalt sattus põrandale. —

Toodud näide iseloomustab noorusea kiindumisvõime tugevust: pannakse kõik nagu ühele kaardile.

Austatavas ja armastatavas otsitakse täiuslikku ideaalolevust. Vähiangi puudus viimase juures võib põhjustada noores hingelisi vapustusi.

Noor armub.

Kuigi esineb küllaldaselt varemaid juhtumeid, võib ütelda, et reeglipäraselt noor hakkab erakordselt suurt huvi tundma ja armub vastassoost isikusse teise aastakümne lõppaastail. Enamasti on noorte armumiselamused platoonilist laadi. Armutakse mõnda õpetajasse, näitlejasse, kunstnikku jne., enamasti endast vanemasse isikusse, kellega sageli ei olda tuttavgi. Uneldakse oma suurest armastusest, püütakse saada tema vääriliseks, kirjutatakse päevikusse enda tundepuhanguist või räägitakse sellest usaldusminuteil oma parimale sõbrale. Sedalaadi kauge armastus võib kesta aastaid. Kui aga juhtub, et võimaldub tutvuda oma ideaaliga, siis pahatihti pettutakse. Miks? — Noor armudes loob enda kujutlustes mingi ideaalkuju ja oletab, et teatav isik seda ideaalkuju kehastab. Niipea kui pääsetakse lähedale oma kujutelmade reaalsele kehastajale, selgub enamasti tõsiasi, et teatav inimene ei vasta kaugeltki unelmates loodud kujutlusele.

Noore kiindumuse kurjasti tarvitamisest.

Juhtudel, kui noor on kiindunud endast vanemasse isikusse, kellega puutub kokku ja kes on teadlik noore tunnetes, langeb viimasele teatav vastutus noore kujunemisel, olgu siis tegemist sõprus-austus-vahekorraga või armumisega.

Kui vanem ja elukogenud mees või naine kasutab omakasu-püüdlilikult või isegi kurjasti noore kiindumust, mis eriti võib sündida vastassoost isikute vahel, käitub täiskasvanu ebapedagoogiliselt ja ebaausalt.

Küllalt tuntud on noorte armumised õpetajasse või kasvatajasse, mis juhul võib rääkida teatavast pedagoogilisest armastussuhtest. Kui täiskasvanu noore kiindumuse korral vastab seksuaalsete tundmustega, võib teostuda kasvatuslikust seisukohast roim. Õige suhtumine täiskasvanu poolt noore piiritusse armumisse on teatav isalik või emalik suhe, — vanema sõbra suhe, mis aitab noore üle kõikumistest ja aitab ettevaatlikult lahti sõlmida liigseid sidemeid, juhtides noore vaimustusenergia ühiselt harrastatavatele vaimsetele väärtustele ja tööhuvidele.

III

LAPS TEOTSEB.

Teotsemistung kasvatusel lähtepunktiks.

Laps teotseb, kui ta on normaalne, terve ja välja puhanud. Võimaldada lapsele mitmekesist jõukohast tegevust nii mängu kui töö näol on kasvataja olulisemaid ülesandeid. Kasvav inimene, kes palju mängib ja teotseb, on elurõõmus ega kaldu pahedele. Kui laps või noor inimene on ulakas või kurikalduvustega, on heaks raviks anda talle positiivset tegevust, mis teda niivõrd köidab, et tal ei jää aega ega jõudu negatiivseks tegevuseks. Kuid ka täiskasvanud inimese esimeseks ja sageli ainsaks raviks on tegevus — töö, kui inimene on kurvameelne, hingehaige või kuritegelike kalduvustega.

Vastandiks teotsemisele — alalisele uute ülesannete lahendamisele ja raskuste ületamisele, olgu need mänguülesanded ja -raskused või tõsised tööülesanded ja -raskused — on jõudeolek, mittemidagitegemine. Elujõuetu või haige inimene suudab olla midagi tegemata, oleskledes päevast päeva seisva veena. Tervise ja jõu tunnuseks on alatine liikumine, mis ei tunne paigalpäsi, — teatav teotsemistung, mis tuleb võtta kasvatusel lähtepunktiks.

Agulilapsed teotsevad.

— Kui agulitänaval jõuk lapsi loobib üksteist kividega, sõimab möödakäijaid ja käib naaberaias õunu varastamas, — siis on see teotsemistung, mis neis välja lööb. Nad oleksid elujõuetud ja alaväärtuslik inimmaterjal, kui nad seisaksid päevad läbi rahulikult majaseina ääres midagi ette võtmata.

Et nad oma teotsemistungi rahuldavad ebasoovitaval kujul, see näitab vaid, et neil pole võimalust seda teha soovitaval kujul. Kuidas tuleks neid lapsi kasvatada. — Kui möödaminev vanaproua neid manitseb, et nad ei tohi üksteist kividega loopida, et on lubamatu möödakäijaid sõimata või et õunavargus on midagi väga halba, — kui keegi neid nende tegevuse eest karistab — pole nad sugugi veel kasvatatud ega õigele teele juhitud. Neile pole nimetatud tegevuse asemele antud midagi uut. Jääb tühik, jõudeolek, mis suunab nad kas samale või uutele ulakustele. Kuid antagu näiteks

samale jõugule kätte võrkpall ja võrk õues ülesseadmiseks: nad löövad palli ja võistlevad end väsinuks, nii et neil ei jää aega ega tahet kive loopida. Nad karjuvad ja hüüavad pallimängu juures seevõrd, et neil pole enam vajadust mõõdakäijate arvel oma vahvust väljendada. Antagu neile võimalus kas või puudetassimisega või tänavapuhastamisega teenida korvitäis õunu, ja neil ei ole enam vajadust ronida üle aia vargile.

Palju on tehtud kasvatuslikult, kui lapsele ja kasvavale inimesele võimaldatakse teotseda jõu- ja huvide-kohaselt. Juba imik on hoopis rahulikum ja „hästi kasvatatud“, kui ta saab mängida oma kätega, krõbistada paberit, kõigutada nõõril rippuvat kõrinat jne. Tal on tegevus, tal pole vajadust viriseda ja maailmaga tüli norida.

Päev-päevalt kasvab jõud ning koos sellega muutub tegevuse laad ja otstarve, kuid tegevuse vajadus püsib kuni kõrge raugaeani, millal inimene elujõu puudusel vajub tagasi taimetaolisse olesklemisse.

Mäng ja mänguasjad.

Mis on mäng?

Lapse, samuti täiskasvanu tegevust, millel pole teadlikku praktilist otstarvet, mis on teotsemine tegevuse enda pärast, nimetatakse mänguks. Laps, kui ta pole veel suuteline tööks, st. mingiks praktilise otstarbega toiminguks, kuid vajab tegevust, — leiutab ise mängu. Ta püüab (imikuna) midagi haarata, peos hoida, visata. Ta jookseb (väikelapse-eas) ühest toaseinast teise ja jälle tagasi, viskab palli kaugele murule, et seda jälle ära tuua, ehitab torni kloppidest. Ta (koolieas) mängib tagaajamist, jooksumänge, poodi. Ta (nooruseas) mängib võrkpalli, malet, seltskondlikke mängu. Antud mängunäidetes ja üldse mängus on iseloomustavaks küljeks asjaolu, et mängija tahab ületada teatavat raskust, teostada midagi. Igal mängul on teatav mängu-eesmärk, mida tahetakse saavutada, ja teatav pingutusmoment. Pingutusega eesmärgi saavutamisel tunneb mängija lõbu; tal on rõõm oma tegevusest.

On oluline ära märkida, et need kolm momenti: 1) pingutus, 2) eesmärgi saavutamine, 3) lõbuelamus on ühised heal mängul kui ka heal töö.

Enamasti lapse mäng on vaid täiskasvanu silmis mäng. Lapsele endale on see töö, tõsine ja sageli raske töö. Viini psühholoog Charlotte Bühler jutustab 5-aastasest lapsest, kes valmistas kloppidest ehitist, tegeldes selle kallal 3—4 tundi. Ise laps ütles, et küll see aga olevat raske töö. Siiski ei lasknud ta ennast tööst kõrvale juhtida, vaid ütles, et ta peab enne oma töö lõpetama, sest valmis ehitist rõõmustab teda.

Miks mängib laps?

Laps tunneb rõõmu teotsemisest endast. Laps seab mängueesmärgi ja tunneb rahuldust eesmärgi saavutamisel. Juba imikul on olemas mängueesmärk. Näiteks katsub ta käega pihta lüüa tema kohal nõori küljes rippuvale kõrinale. Ta lööb korduvalt õhku ja mööda. Ta osalt rõõmustub sellest tühjalöömisestki, kuid täielik rahuldus, mis väljendub rõõmuhõiskes, saabub alles siis, kui ta on saanud kõrinale hoobi pihta anda.

— 8—10-aastaste tütarlaste rühm harrastas pallimängu: tuli teha teatav rida viskeid palliga, sealjuures teha mitmesuguseid liigutusi selle aja jooksul, kui pall oli lennus. Raskeim võte oli iseenda ühekordne ringipööramine selle aja jooksul, kui pall õhust alla langes või seinast või maast tagasi pörkas, — et siis ta korralikult jälle kinni püüda. Võitis mängu see, kes kõik võtted õigesti tegi, laskmata palli kukkuda.

Paljude mängukordade kestel muutus tegevus kergeks. Oli nii, et see tüdruk võitis mängu, kes seda esimesena algas. Nüüd ei pakkunud mäng enam pingutusrõõmu. Lapsed ise leiutasid uue raskuse, mis tuli võita. Ei tohtinud palli püüda enam kahe käega, vaid ainult parema käega. Kui seegi võte polnud enam raskuseks, siis tehti määruseks palli püüdmine vasaku käega. Kui niigi mäng läks vigadeta, seati tingimuseks, et palli püüdmisel ei tohi nihkuda paigalt. Sellestki raskusest üle saanud, otsiti võimalust, mis annaks mängule uue pingutusmomendi. Leiutati viimne võte: mängija ei tohi mängu kestel rääkida ega naerda. Siit edasi ei osatud enam mingit uut raskust samale mängule juurde mõelda.

Toodud näide iseloomustab vajadust teetseda, mitte sihitult, vaid teatava raskuse ületamiseks, olgugi see raskus leiutatud mänguraskus, kuna tõsielulised raskused veel puuduvad või käivad üle jõu. Mänguraskuse püstitamisel avaldub egoistlik tarve ennast maksma panna: kellestki või millestki üle olla. Poiss näiteks kujutleb hobusemängus, et puukepike on hobune ja tema ise tugev ratsanik, kes ei lase hobust lõhkuma minna, kes juhib hobust osaval käel.

Mängu tingimused.

Et lapsel oleks võimalik mängida sisemise tarviduse kohaselt, vajab ta:

- 1) mänguaega;
- 2) mänguruumi;
- 3) mänguvabadust;
- 4) mängurõivastist;
- 5) mänguasju;
- 6) mängukaaslasid.

Kui vanemad tahavad mängu kasvatuslikku jõudu täielikult ära kasutada, ei tohi nad jätta ühtki loendatud tingimustest täitmata.

1. Mänguaeg.

Vaevalt on imikul mänguasjadest puudust, kuid väikelapse-eas küll olukord selliseks kujuneda, et lapsel pole aega mängimiseks. Nimelt siis, kui täiskasvanud tahavad last painutada oma elurütmijärgi, arvestamata lapse mänguaja-tarvidusega. Laps ei tohi joosta ega häälitseada, sest ta segab täiskasvanuid. Kord töötab keegi, kord magab keegi, kord aetakse juttu või on keegi närvlik — ja laps ei leia päeva jooksul õiget aega, millal ta võiks mängida enda soovi kohaselt. On selge, et mõneski olukorras tuleb lapse mängukära ja -rõõmu piirata, kuid tal peab selle kõrval ka jääma aega, mida ta tohib kasutada segamatuks mänguks. Muidu tekib olukord, et laps peab aega mänguks vargsi või vägivaldselt võtma. Ta harjub ikka kedagi pahandama või segama oma mänguga.

Koolieas ja mõnikord eelkoolieaski võidakse lapselt võtta mänguaeg liigse töö nõudmisega. Kui on perekonnas vaesus ja muud raskused, oleks vanematel peaaegu võimatu lastele võimaldada mänguaega. Kuid ka normaalsetes tingimustes elavad perekonnad vaatavad pahatihti laste mängule kui ajaraiskamisele ja tühjale toimitsemisele. Sageli antakse 6—7-aastasele ja nooremalegi lapsele hoida väiksemad õed-vennad kogu päevaks. Kui selleealisel tuleb pidevalt olla lapsehoidjaks, ei ole ime, kui ta mõnikord oma kohustused jätab hooletusse ja põgeneb, et võita aega endale. Olukord oleks hoopis parem, kui noorele lapsehoidjale antaks vahetevahel täielik „tööpuhkus“, mille jooksul ta tohib mängida ja teotseda oma huvide kohaselt. Analoogiline on lugu igasuguste teiste töökohustustega, mis langevad lastele liiga raske koormana. Maaoludes on sagedaseks kohustuseks karjaskäimine. Ei saa midagi olla karjaskäimise vastu, kui laps selle kõrval saab vajaliku puhkeaja ja ühtlasi mänguaja. Öeldakse küll, et karja juures saab laps küllalt mängida. Kuid kuumadel suvepäevadel ja teataval määral muulgi ajal on karjuse mänguvõimalused ikkagi piiratud, kui ta tahab täita korralikult oma töökohustusi. Kui aga karjatamise vaheaegadel last sunnitakse veel muid koduseid töid tegema, olgugi jõukohaseid, pole arvestatud lapse vajadusega. Pole ime, kui selliselt koormatud lapsed (eriti siis, kui nad töötavad oma isatalus) otsivad endile ebasoovitaval teel jõudeaega: kaotakse vanemate silma alt ära ja mängitakse oma mängu kusagil peidukohas või puhatakse ja magatakse, kusjuures uuesti vanemate silma alla ilmudes võetakse külmavereliselt vastu ettenähtud pahandus.

Linnakeskkonna jõukamas kihis võetakse mõnikord lastelt mänguaeg, kusjuures täidetakse lapse päev õppimisega. Peale koolitöö koormatakse laps rea eratundidega. Kasvandikul puudub jõudeaeg, kuna päevakava on nii tihedalt koostatud ja iga tund mingiks kasulikuks toiminguks ette nähtud. Ebateadlikud vanemad imestuvad seejuures, miks laps muutub apaatseks ja sageli närvlikuks, miks laps rikub tundides korda ja juhtub, et põgeneb tunniandjate

eest. Ta otsib vaid jõudeaega, mänguaega. Ta protestib liigse õpetamise ja liigse kasvatamise vastu.

Ka nooruseas peab leiduma aega mänguks või vabaks tegevuseks, mil ei ole tarvis taotleda käegakatsutavaid praktilisi ja kasulikke tagajärgi.

Töölisnoored, kes varakult raske tööga koormatud, mille kõrval nad ei leia aega vabaks tegevuseks, muutuvad kiiresti varaküpseks ja vanaks, tihti kibestuvad ja kaotavad huvid ja algatusvõime. Teataval määral samalaadne hädaoht varitseb liigselt kasvatatud noori, keda arendatakse ühekülgsest intellektuaalselt, kes muutuvad koolipingil olles avalikeks ja enda meelest tähtsaks tegelassiks, seejuures vananedes ja küpsedes ruttu, ja mis halvim, — väsides liiga ruttu.

Et olla täisealisena maksimaalse jõutagavaraga, ei tohi end kasvuaeg liialdatult pingutada. Mida kultuursem ja suurema jõudlusvõimega rahvas, seda pikem kasvu-, õppe- ja — võib ütelda — mänguaeg antakse noorsoole.

2. Mänguruum.

Mängimiseks vajab laps ruumi, kohta. Olgu elukorter kui tahes kitsas, kui on majas lapsi, tuleb neile anda ruumi mängimiseks. Ühe- ja paaritoalises korteris saab küsimusse tulla üks nurgake oma pingikese või kastikesega. Suuremate võimaluste korral on loomulik, et lastel on oma tuba, valge, puhas ja avara mänguruumiga.

— Ühes jõukas perekonnas, kus oli kolm last, tohtisid lapsed mängida ainult köögis ühes nurgas. Seejuures oli korteris peale muude ruumide suur ja avar söögituba ja veel suurem saal, puudus aga lastetuba. Ainult laste sünnipäevadel viidi mänguaesjad saali, sest oodati külalisi — teisi lapsi. Ja sünnipäeva puhul tohtis mängida saalis ja söögitoas. Selline kord iseloomustab vanemate ebateadlikkust kasvatusküsimustes. Kui on arusaadav nõue, et töötaja vajab tööruumi, on samuti põhjendatud, et laps, kelle peategevusalaks on mäng, vajab ruumi mänguks.

Mõnikord lapsed vajavad mänguks ruumi suuremal määral, kui oma nurgake või tuba. Soovitakse laiendada mänguala kogu korteri piiridesse. Igas peres on selliseid tunde, kus lastele võidakse ajutiseks kasutamiseks anda kogu korter, näiteks mõnel pühapäeval, kui nad vanemaid seega ei eksita. Sel juhul ei pea vanem ärevusse sattuma, et tuba või korter on korras ära: näit. toolid kummuli, kujutades rongi, suurrätik rippumas üle söögilaua äärte, mille all on elumaja, pesukauss pandud keset põrandat „järveks“ jne.

Laste mängualale tuleb vaadata kui töötoale, kusjuures on loomulik, et mängu lõppedes lapsed endise korra jalule seavad.

Lastetuba.

Nagu öeldud, parim võimalus on, kui lastel on oma tuba. Lastetoaks valitagu päikesepaisteline ja võimalikult avar ruum. Lastetoa sisustis olgu otstarbekohane ja laste mõõtudele vastav. Ei midagi üleliigset. Kõik kergesti puhastatav. Soovitav on hele mööbel, põrandal linoleumkate. Lastetoas on täiesti üleliigsed iga-sugused linakesed ja linikud, pikad lapse piirkonda rippuvad kardina-d, õrnad lillevaasid ja lillepotid postamentide otsas.

Lastetoa vajalik sisustis oleks järgmine: voodid, kapp pesu ja rõivaste jaoks; seda võib ühtlasi kasutada ka mänguasjade pani-paigaks. Riivulid, laud, toolid, mõni madal pingike, seintel laste-kohased pildid. Lihtne vastupidav puust mööbel, valgeks värvitud ja pestav, seejuures laud ja toolid võimalikult kerged, et juba paari-aastane neid saab soovikohaselt paigast nihutada või tõsta. Las-tetoa omapäraks olgu, et seal kõigis kõrgustes ja suurustes oleks arvestatud lapsekohaste (eelkooliealiste) mõõtudega. Laua kõrgus 60 sm, tooli kõrgus 37 sm, riidevarna kõrgus 105 sm, riivulid, kapp, — kõik võimalikult lapse käe ulatuses. Kui on pilte seinal, siis olgu nad lapse silmapiiri kõrgusel. Tänapäeval tehakse laste voodidki üsna madalad.

Oma toas, kus on toimunud hommikune korraldus ja tuuluta-mine, võivad lapsed teetseda kedagi eksitamata. Ainukeseks keela-tud kohaks peaksid olema voodid puhtuse mõttes, kuid voodialu-sed see-eest olgu vabad ronimiseks ja peitumiseks.

Kuid selgi juhul, kui lastel on oma tuba, tuleks neil lubada viibimist mujal ruumideski, eriti vastaval rõdul, kui korteris sää-rane olema. Oleks omakorda liialdus lapsed suruda oma toa raa-midesse, kust nad teistesse tubadesse võiksid ilmuda vaid külalis-tena.

Lastenurk õues.

Ideaalseim mänguruum on loomulikult väljas vabas õhus, kui ilmastikuolud vähegi lubavad.

Vaevalt küll talulastel puudust tuleb välisest mänguruumist.

Siiski pole üleliigne, kui taluõues või, mis veel parem, aias oleks laste oma-ala, kuhu kuulub liivakast, pink, võib-olla kiik. Üürimajad maal ja seda rohkem linnas on oma õuede ja ümbru-sega ebasoodsas olukorras laste mänguruumi seisukohalt. Kuid olgu õu kui tahes väike, lastenurk peaks sisse seatama kõikjal. Jätkub liivakastist õue puhtama osas. Laste liivakast on isegi majaperemehe huvides soovitav. Sest tema olemas olles ei lähe lapsed õonestama majaärtes liiva ja krohvi. Neil on koht teotse-miseks ja vastavat materjali liiva näol, seetõttu kalduvad nad vähem lööma sisse keldriaknaid või tegema mõnda muud pahandust.

Linnades korraldatakse tänapäeval avalikke mängumurusid lastele. Kuid vajadus nende järele on ikka veel suurem, kui neid leidub parkides ja mujal, ega muuda nad kunagi üleliigseks lastenurgakest üürimajade õuedes, kus lapsed, ka hoopis väikesed, saavad mängida emade silma all.

3. Mänguvabadus.

— Lapsed tahavad mängida rongi ja seks otstarbeks kasutada söögitoatoole. Vanemad ei luba.

— Lapsed paluvad mõnda vana pakk-kasti, et õues teha tore-dat ehitist. Nende palvet ei täideta. Nad saavad noomidagi.

— Lapsed tahavad mängida peitust, kuid kasvataja sunnib neid selle asemel mängima ringmängu.

Antud näited räägivad laste mänguvabaduse piiramisest. Mänguvabadus on aga lapsele niisama vajalik kui mänguaeg ja -ruum. Väärtuslikumaid momente lapse mängu juures on algatus, — mõte ja selle teostamisele asumine. Enda algatatud mäng on huvitav ja köidab ning vaimustab. Laps, kes harjub mängu algatama ja ikka uusi huvitavaid tegevusi leiutama, areneb ja kujuneb võimeliseks tööd algatama ja teotsemisest rõõmu tundma. Kasvataja peab soodustama laste mänguvabadust. Ainult elule ja tervisele hädaohtlikke mängu, samuti kõlblust kahjustavaid mängu tuleb takistada.

Küsimusele, kas täiskasvanu, täites hoidja või kasvataja kohuseid, ei tohigi algatada või õpetada uusi mängu, peab vastama: täiskasvanu võib ja peab juhtima lapsi uutele mängudele, kuid see ei tohi sündida laste mänguvabaduse arvel. Vahevahel lapsed ise vajavad täiskasvanu algatust: — „Mis me nüüd teeme?“ — „Õpeta meile mõni uus mäng.“ Kui kasvataja mõnikord teeb ettepaneku mõne mängu kohta ja lapsed vastavad, et nad ei taha praegu, et neil on nii tore mäng pooleli, siis ei tohiks lapsi vägisi sündida teisele mängule.

Mänguvabaduse suhtes on järelevalveta lapsed sageli paremas olukorras kui lapsed, kes mängivad alati kasvataja järelevalve all. Kuna esimestel on liiga palju vabadust, võib halb kasvataja minna teise äärmusse, võttes lastelt igasuguse mänguvabaduse.

Parim olukord on, kui lapsed mängivad teadliku kasvataja järelevalve all, kes ei sega asjatult laste mängu ja algatust.

Mõnikord on lastel mängusaladusi. Nad poevad ära täiskasvanu silma alt, toimivad omaette ega soovi, et täiskasvanu neilt pärib või neid segab. Arusaaja kasvataja ei lähe sellisel juhul lapsi segama ega nende rõõmu rikkuma, kui on tegemist süütu mängusaladusega. Kasvataja takt peab ütlema, millal vahele segada, millal mitte. Kui kasvataja teostab karmi ja mõistmatut järelevalvet, rikub ta kergesti laste mängutuju ja kaotab kontakti lastega.

4. Mängurõivastis.

Mängurõivastis on lapsele sama, mis tööriivastis täiskasvanule. Rõivastis peab olema avar, vastupidav, kergesti puhastatav ja lihtne. Ta peab olema selline, et laps või tema asemel hoidja ei tarvitse kogu aeg hirmu tunda, kas rõivad viimaks ei määrdu, ei kortsu jne.

Eriti otstarbekohaseks tuleb pidada nn. mängupüksikesi: suviteks päevadeks kergeid kirjust riidest või jahedamateks ilmadeks pikki üle muude rõivaste tõmmatavaid „tööpükse“ või „tööülikondi“. Lapse mängurõivastis võib ühesugune olla nii poistel kui tüdrukul. Emad enamasti ehivad tütarlapsi rohkem, seetõttu sageli takistades tütarlaste vaba mängu rõivaste pärast. — „Ära käi rohu peal, su heledad kingad saavad plekke.“ — „Ära kortсутa oma kleiti,“ jne. jne. Laps on muudetud oma rõivaste vangiks. Olukord on sama kui täiskasvanul, kel puudub otstarbekohane tööriivastis, kes näit. asub kööki tööle põlleta siidkleidis või sepatööle valges suviülikonnas.

Tehtagu lapsele tarbekorral peorõivastis, kuid peale selle rõivad igapäevseks tarvitamiseks. Mõlemad täitku oma otstarvet. Mõlemad peavad olema nägusad, kuid materjal ja tegumood olgu lapsekohane ja praktiline. Praktilised ja otstarbekohased peavad olema ka lapse ülerõivad. Nad ei tohi olla takistuseks kelgutamisel ega muudel välistel mängudel. Jalanõudega tohtigu laps minna ka lumelobjakusse ja veelombikesse. Ei tohiks olla suur õnnetus, kui veepritsmeid langeb sukkadele ja pükstele. Nukuna rõivastatud laps on küll ilus vaadata täiskasvanu silmale, kuid loomulikum ja kaunim on lapsekohaselt rõivastatud ja lapsena teotsev laps.

5. Mänguasjad.

Kolmekuune laps tunneb lõbu oma käekeste vaatlemisest ja nendega tegelemisest. Ta liigutab sõrmi, paneb käed kokku, jne. Lapse enda käed ongi tema esimesed mänguasjad. Esimese eluaasta teisest poolest alates tekib lapsel vajadus tegelda peale omaenda jäsemete muude ulatuspiirkonnas olevate esemetega, seega vajadus vahendite järele, millelega mängida.

Olenevalt lapse vanusest ja mänguliikidest muutub mänguasjade laad. Kasvatajate kohuseks on lapsele võimaldada sobivaid ja tarvilikke mänguasju, et täita ühte olulist mängutingimust. Milliste nõuetega tuleb arvestada mänguasjade valikul, sellest lähemalt alates lk. 65.

6. Mängukaaslased.

Kui laps algab kontaktloomist ümbritsevate inimestega, võib temaga mängida, st. esialgu mängitada. Näit. esimesel eluaastal ulatab hoidja lapsele mõne asjakese, laps ulatab tagasi, nii kor-

dub see toiming lugematuid kordi. Ja on rida teisigi mängitamisevõtteid. Kuid sellisel juhul pole veel tegemist lapse mängukaaslastega.

Mängukaaslased on ühehuvilised, kes harrastavad sama mängu, suhtuvad mängu ja tegevusse ühesuguselt ja vajavad üksteise kaasamängimist. Täiskasvanu võib olla lapse õigeks mängukaaslasteks, kui ta tõepoolest mängitavast mängust tunneb pingutust ja lõbu nagu lapski või kui ta enda mänguvaimustust osavalt teeskleb. Viimane võimalus saab küsimusse tulla ikkagi ainult väikelastega mängides. Tõelise ühesuguse mänguvaimustusega saavad teotseda ainult enamvähem ühevanused. Seepärast lapsele parimateks mängukaaslasteks on alati endavanused lapsed. Pealegi on ühevanustel enamvähem ühesugune arenemistase ja huvid, seega ei kiirenda nad soovimatult üksteise arengut. Nende suhtumine mängu ja muudesse küsimustesse on enamasti lähedane.

Millal vajab laps mängukaaslasi?

— Aastane laps mängib heameelega teiste juures, kuid ta ei mängi veel teistega. Ta tegeleb omaette. Teisel eluaastal kestab sama olukord. Laps mängib iseseisvalt või kui ta kellegagi ühiselt mängib, siis kas hoopis endast vanema lapsega või täiskasvanuga, kes teda mängitavad. Kahe aasta paiku tekib tarve endataolise mängukaaslaste järele. Sageli üksikud lapsed kolmandal eluaastal seisatuvad võõra lapse juures tänaval, haaravad tal käest ja tahavad temaga koos minna. Tarve koos mängida kasvab pidevalt. 3–4-aastane tunneb otse nälga teiste laste järele, kui teda on kunstlikult eraldatud kokkupuudetest endataolistega, missugune teguviis on ülekohus lapse vastu. Kasvatusküsimustes ebateadlikud vanemad ütlevad oma üksikult kasvavale lapsele: — sul on ilusad asjad, mängi nendega, aga ära kipu teiste juurde. — Nad ei arvesta lapse sisemise tungiga, olla koos endaealistega.

— Kord üks ema, kes oli oma last pidanud enda kõrval kogu eelkooliea, püüdes asendada mängukaaslasi, elas läbi valusa pettumuse, viies oma poega esimest päeva kooli. Ta lootis oma pimedas emaarmastuses, et laps, kes oli kasvanud üksildaselt ja viibinud ainult emaga, — on seevõrra kiindunud emasse, et ta ei vaja teisi lapsi, pigem kardab neid ja põgeneb tagasi ema juurde ja palub end mitte jätta kooli. Kuid laps sööstis varsti teiste laste hulka ega heitnud enam pilkugi ema poole. Täiesti asjatu oli ema pettumus ja kibedus, sest laps järgis vaid oma sisemisele tarbele olla koos endataolistega. Ta ruttas kustutama oma kauakestnud janu mängukaaslaste järele.

Mängukaaslaste valikust.

Kas võib kasvatuslikult mõtlev vanem oma lapsel lasta mängida iga naabruses elutseva lapsega? — Seni kui lapsel endal puudub

teatav kriitikavõime, vähemalt 6—7 aastani, on soovitatav, et mängu- ja teatavate koos need lapsed, kelle kodude kasvatuslik tase on enam-vähem sarnane. Vastasel korral tekib rida vastuolusid kodu nõuete ja mängukaaslaste eeskujude vahel, mis avaldavad lapsele kahjustavat mõju. Kodus näiteks nõutakse, et laps paneb oma rõivad vastavale kohale, käitub viisakalt, süües ei jookse ringi, ei tarvita rumalaid sõnu (mida ta pole kuulnudki) jne. Mängukaaslastel on teised harjumused ja nende kodudes teised nõuded. Mõne päevaga omandab laps mõndagi oma mängukaaslasilt, sest endavanuste eeskujude on palju nakkavam kui täiskasvanute õpetused. Tulles õuest sisse viskab laps mütsi maha, ta näitab keelt, tahab võileiba süües ise õues kulli mängida, tarvitab mõnda kanget sõna. — Teised teevad nii. Nüüd tuleb kodul vastu sõnida: — Sina ei tohi nii teha. Sinule ei sobi see. Lapses tekib küsimus: Aga miks? Need on ju toredad ja lõbusad mängukaaslased: nad viskavad alati oma mütsid maha, kui neil kuum hakkab. Nad söövad mängu juures, mina tahan ka süüa. Naabermaja lastele käime keelt näitamas. Tore on vanduda, siis oleme nagu suured inimesed.

Et vältida vastuolusid ja arusaamatusi, on parim tee, et mängukaaslased omaksid enam-vähem ühetaolisi harjumusi. Talutav on olukord sel juhul, kui lapsed, olgugi nad erineva kasvatusliku tasemega, puutuvad kokku ja mängivad täiskasvanud kasvataja järelevalve all, nagu lasteaedades ja mänguringides. Siiski ei saa salata, et siingi lapsed üksteist mõjustavad, olgugi vähem kui omapead mängides.

Teatav järelevalve mängukaaslaste puhul ja eraldamise õigus peab vanematel olema. Seejuures ei tarvitse eraldamine põhjustada kõrkust ega teiste laste halvakspanu.

Mängu liigid.

1. Osavusmäng.

Enamus mängutegevusest sisaldab mingi ülesande, mille sooritamiseks on tarvis teatavat osavust: käte osavust, üldse lihaste ja meelte osavust jne. Näiteks pallimäng algelisel kujul: on tarvis palli visata endast eemale. Väike laps ei suuda seda algul. Ta tahab visata palli enda ette murule. Ta tõstab käe ja heidab, kuid pall libiseb enneaegu käest ja kukub üle õla. Laps peab palju harjutama, enne kui suudab visata soovitud suunas. Kui laps tahab püüda palli, peab ta jälle harjutama: silmamõõtu, käte ja sõrmede osavust, teatavat enda keha üle valitsemist, kiiret liikuvust. Alles pärast rea võimete omandamist võib öelda — laps on osav pallipüüdja.

Osavuse moment iseloomustab enamasti kõiki mängu, välja arvatud mõningad seltskondlikud ja õnnemängud, kus juhuse kujun-

dab mängu tuuma. Osavuse vajadusele ja harjutamisele lisandub aga teisi olulisi momente, nagu teatavad mängureeglid, võistlus jm. Kuid puhtosavusmänguga ehk harjutava mänglemisega on tegemist, kui mängul muid olulisi tunnuseid ei ole. Kui näit. eeltoodud näite kohaselt laps muud ei taotlegi kui visata pall endast võimalikult eemale ja joosta talle siis järele. Või teine näide: laps jookseb ühest seinast teise, ikka edasi-tagasi. Laps ronib trepile ja hüppab sealt alla jne. Sellist laadi mänglevat osavusharjutamist harrastab imik teisel poolaastal ja jätkab väikelaps, kusjuures mänguülesanded jõukohaselt muutuvad raskemaks ja mitmekesisemaks. Täiskasvanu osaks jääb mitte takistada lapse harjutavat mänglemist.

2. Liikumis- ja laulumängud.

Vajadus liikuda, joosta, kukerpallitada, hüpata jne. tingib suure arvu liikumisfunktsioonil põhjenevaid mängu, millede oluks on liikumisosavus teatavate reeglite kohaselt. Liikumismängud on rühmamängud, kus üksikliikmed võistlevad teatavas osavuses või teatavad rühmitused võistlevad omavahel.

Kuid liikumismängudega on ühenduses ka teine iseloomulik mänguliik, mis annab lõbutunde liikumisrütmit tingitult ja kus liikumine on ühendatud muusika ja lauluga. Sellesse liiki kuuluvad algelised väikesed laulumängud, kus käiakse ringis ja lauldakse, tehakse mitmesuguseid liigutusi taktis jne., samuti võimlemine ja tants.

3. Järeleaimamis- ehk imitatsioonimäng.

Järeleaimamis- ehk imitatsioonimäng on kõige mitmekülgsemaid arendamisvõimalusi pakkuvaid mänguliike. Laps algab järeleaimamisega imikuea teisel poolel. Nii 9-kuune laps imiteerib mitmesuguseid liigutusi ja muud jõukohast. Kuid mängu kuju omandab imitatsioon teisest eluaastast alates. Laps imiteerib kõike nähtut-kuuldut kana kaagutamisest kuni veduri vileni, ussikese roomamisest kuni kirikuõpetaja jutluseni. Ta mängib näiteks, et tema on ema ja nukk on laps. Ta toimib nukuga nii, nagu on näinud oma ema toimivat väikese lapsega. Mida rohkem muljeid on lapsel, seda mitmekesisemaid imitatsioonimänge ta mängib. Seejuures areneb laps. Ta mõtleb läbi ja püüab järele teha mitmesuguseid täiskasvanu tegevusi. Kui näiteks väike tüdruk mängib pesunaist, siis harjutab ta seejuures tõepoolest pesemist. Kuid ega laps ise teadlik ole imitatsioonimängu kasulikkuses. Ta mängib, sest see pakub talle lõbu.

On püütud vastust leida, miks tunneb laps lõbu täiskasvanute tegevuse järeleaimamisest. Üks tõenäolisemaid vastuseid sellele küsimusele on: laps tunneb end alaväärsena täiskasvanute

maailmas. Temaga ei arvestata, tema ei saa soovikohaselt osa võtta täiskasvanute tõsitegevusest. Suur enamik esemeid ja tarbeasju on täiskasvanute kohaselt valmistatud ega tohigi laps neid käsitseda. Kuid lapses elab maast-madalast tung ennast maksma panna. Ta siirdub fantaasia maailma, kus saab olla kõikvõimas. Ta kujutleb näiteks, et trepialune on tema maja, puust pilpakesed on tema loomad, kelle üle ta on peremees. Ta võib raudnaelaga oma maja lukustada, kui soovib. Ta võib teha neid toite, mida tahab, liivast, rohust ja kivikestest. Ta elab oma kujutlusmaailmas, milles takistusteta saab ennast teostada ja leiab sellest rahuldust.

Kui kaua kestavad imitatsioonimängud?

Eelkooliea-aastad on täidetud imitatsioonimängudest. Aasta-aastalt võtavad mängud komplitseerituma kuju. Paari-kolmeaastane aimab järele lihtsaid tegevusi, mida ta kodus või mujal näinud. Viie-kuueaastane toob järjest keerukamaid elemente oma mängu. Ta mängib näiteks poodi: teeb paberist rahad võimalikult tõetruud, liigitab kaubad, imiteerib kauplejate käitumist ja kõnet. Mõni aasta hiljem mängides poodi püütakse juba täpselt arvutada, raha tagasi anda, kaupu kaaluda, mõõta jne.

Laps ja teater.

Imitatsioonimäng viib teatritegevusele, mis algab enamasti eelkoolieas. Dramatiseeritakse mõni lühike jutt. Samal ajal vaadatakse meelsasti teatrit.

Eelkoolieas ei pea siiski lapsele võimaldama liiga palju teatris ega kinos käia, olgugi lastetendustel, samuti tuleb ettevaatlik olla kinoetendustega. Koolieaski ei tohiks nende võimalustega liialdada, kuna teatri ja kino kaudu lapse tundeelu ja fantaasia võib saada kunstlikult ärritatud, mis võib omakorda tekitada närvlikkust, varaküpsust ja apaatiat reaalse elu ülesannete vastu.

Selle asemel võimaldatagu lastel endil mängida teatrit, kas kodus või — peamiselt — koolis. Pearõhk olgu rõõmsatel ja positiivsetel motiividel, ühtlasi pakutagu head nalja.

Teater ja kino kasvatustegureina.

Hea näidend kui ka hea kinoetendus võib olla suureks abistajaks kasvatustegevuses. Hästiõhutatud kino sobiva eeskavaga pole sugugi kõige halvem ajaviide kooliealistele ja eriti noortele. Paraku tänapäeval meie kinodes on vähe lastekohaseid kavasid ega saa küsimusse tulla enamik täiskasvanuile määratud filme, mis on šabloonselt ühekülgsed, täis luksust ja armuelu.

Niihästi oma näitlemise kui ka teatris ja kinos vaadatava kaudu areneb lapse ja noore mõistus, tundeelu ja fantaasia.

Kuid tahaplaanile ei tohi jääda kunstilise maitse arendamine. Õõnes paatos, maitsetu rõivastis, igavad stseenid ei tohi labastada lapse maitset. Teater peab taotlema ilu ja harmooniat.

Teatri kaudu pakutavad elamused pääsevad sobivalt mõjule valatult ilu vormi.

Imitatsioonimängult samm tööle.

Eespool nähtus, et lapse imitatsioonimäng läheb üle teatriks ja teatrihuviks ühelt poolt. Kuid peale selle imitatsioonimäng võtab teise tõsisema suuna, siirdudes tõsitegevusse — kujunedes tööks.

— Viieaastane laps mängib lauakatmist, keedab nukkudele kohvi ja teeb saia. Kuid ta võib ka perekonnale lauda katta. Kaheksa-üheksaaastane keedab perele kohvi või kakaod — ja temale pole see tegevus esialgu muud kui imitatsioonimäng, kuid hoopis põnevam kui nukkudele keetmine.

— Nelja-viieaastane poisike taob naelu puukloppidesse, ehitades fantaasiamaja. Kuid kaheksa-üheksaaastaselt ta saab võib-olla vanadest kastidest teha mõne kuudi kodujälestele või muud selletaolist, kusjuures ta tegevus on põnev mäng, samaaegselt tööülesanne. Nii selgub, et imitatsioonimäng kestab seni, kui laps suuteline on tõsiülesandeid enda peale võtma, sageli imitatsioonimängus omandatud kogemustele toetudes. Näiteks laps, kes mängib alatihti poodi, harjutab teatud määral kaalumõõtude vahekordi ja rahaüksustega ümberkäimist. Kui tal avaneb võimalus kooliea algul kusagil poes abiks olla, on ta osavam ja teadlikum kui teine laps, kes näiteks kunagi pole mänginud poodi ega tegelnud rahadega.

Keskkond ja imitatsioonimäng.

Keskkond, eriti kodukeskkond, mõjustab esijoones lapse imitatsioonimänge. Lapsed imiteerivad kodus nähtud töid ja elu. Nii mängivad rätsepa ja õmbleja lapsed meelsasti õmblemist, taluniku lapsed talu jne.

— 6-aastane laps, kes kodus nägi raamatukirjutamist, korrektuurpoognaid ja käis mõned korrad isaga kaasas trükikojas, valmistab oma mängus päevade kaupa raamatukäsikirja, tegi sisu-jaotust, mõtles trükkimisele ja joonistas pilte klišeede valmistamiseks. Selle tegevuse kestel esitas ta terve rea raamatu valmimisega seoses olevaid asjalikke küsimusi. Pole kahtlust, et ta seejuures palju õppis.

Kui talulaps mängib põllu- või aiaharimist, siis ta samuti küsitleb koduseid, jälgib ja vaatleb teraselt nende tööd, et seda võimalikult tõetruult imiteerida. Nii võivad imitatsioonimängus lapsel kujuneda oma spetsiaalalad, mida püsivalt viljeldakse erilise armastusega.

4. Võistlusmäng.

Kui mängus on sees võrdlusmoment: kes mängijaist on osavam, kiirem, tugevam, taibukam, — siis on tegemist teatava jõudude mõõtmisega — võistlusega. Võistlus teeb mängu põnevaks. Lapsel on lõbuelamus, kui tema on teise võitnud, kui ta on teisest üle. Kui lapse esimesed sammud mängus kuuluvad osavuse omandamisele teatavais toiminguis: laps püüab üle olla teatavast mänguraskusest, aimest, kõrgusest, kaugusest jne., siis peagi lisandub tarve (kui on kaaslasti) teistega enda võimeid võrrelda, olgu jooksus, hüpetes, kiviviskamises või muus. Kui võrdlemine toimub teatavate mängumääruste alusel, mida kas ise leiutatakse või teistelt õpitakse, on tegemist võistlusmänguga, milline mänguliik on armastatuim koolieas.

Lapse tarvet võistelda, katsuda teist võita ei tule maha suruda, kuna inimene ühiskonnas elades seisab alatasa võistluse vajaduse ees, mis on nii üksikut indiviidi kui ka ühiskonda edasiviivaks teguriks. Kasvataja ülesandeks pole last takistada võistlemast, vaid last juhtida õigesti võistlema:

1) ausate võtetega ja mängureeglite kohaselt (vt. „Aus mäng“ lk. 164);

2) üksikvõistlusest üle minnes rühmvõistlusele;

3) võitu, samuti kaotust, kandma väärilt.

Võistlemine rühma huvides kasvatab ühiskondlikku meelsust, mitte „mina“ vaid „meie“ saab väärtuseks, mille eest võidelda. Lapse loomulik egoism võtab ühiskondliku vormi. — Meie võitsime. Pean olema osav, et meie rühm võidaks. —

Ausa mängu printsiibi ja rühmvõistluse kõrval ei tohi unustada kolmandat momenti võistlusmängude puhul. Igakord ei võida teatav laps või see rühm, kelle liikmena ta võistleb. Ta kaotab vahel. Ta peabki ajuti kaotama, alla jääma, et õppida end sel puhul valitsema, st. kaotust rahulikult kandma. Kui laps harjuks alaliselt võitma, teistest üle olema, jääks ta teatavas mõttes nõrgaks: niipea kui juhtub ootamatu kaotus, ei suuda ta seda taluda. Ta nutab, vihastub või ütleb, et ta üldse enam ei mängi ja ära läheb, et teised on rumalad ja halvad jne. Täiskasvanud inimene, kes kaotuse puhul umbes selliselt käitub, on samuti nõrk. Ta ei suuda kaotust kanda.

Et lapseest peale oleks võimalik harjuda nii võitma kui kaotama, on soovitatav, et üheeaalised lapsed koos mängiksid, kelle jõud ja võimed on enamvähem ühel tasemel. Niisama kahjulik kui on alati võitja olla, on alati kaotajaks jääda. Viimane olukord võib tekitada lapses alaväärsustunde. Laps ei hakkagi end pingutama, mõeldes, ega mina ikkagi ei võida. Võib areneda eluarg inimene, kes kardab iga raskemat ja pingutavamast olukorda, mida elu pakub, kes ei julge võistelda kaotuse kartuses.

5. Mõistumäng.

Kui mängu tuumaks on mitte kehaline osavus, nagu jooks, hüpped või muud, vaid kiire taipamine, mõistusega avastamine, on tegemist nn. mõistumänguga. (Leidub mängu, kus on ühendatud mõistumäng jooksumänguga, näiteks „mooramaamees“, „maateadusemäng“ jt.)

Teatavas eas hakkab laps rõõmu tundma oma mõistuse harjutamisest ja teistega jõu proovimisest sel alal. Nagu poolteiseaastane hoolega ronib trepist üles-alla ja harjutab jooksmist, niisamasuguse lõbuga teritab juba 5—6-aastane oma mõistust. Ta armastab jõukohaseid mõistatusi lahendada ja teistele ütelda. Ta tunneb lõbu mitmesuguseist võrdluste ja mõistetega mängudest, näit. mitmemõtteliste sõnade mängust. Mõistuse teritamise kõrval pannakse tööle ka mälu, tähelepanuvõime ja muud vaimsed võimed. Mängitakse mitmekesiseid iste- ja lauamänge, nagu loto, doomino. Tehakse esimesi katseid isegi malega.

6. Seltskondlikud mängud.

Seltskondlikes mängudes leidub kõiki eespool loendatud mängude liike ja võtteid, kuid neile lisandub teatav ajaviiteline otstarve. Ühtlasi paljud nn. seltskondlikest mängudest sisaldavad erootilisi tendentse, näit. mitmekesised pantidega mängud, kus on nõutav küll kiire tähelepanu ja reageerimine, mälu jne., kuid eksituste korral antud pantide lunastamisel enamasti rakendatakse mitmesuguseid nalju, kus ei puudu erootiline moment, näit. tuntud „kirjakandmine“ ja teised.

Seltskondlikes mängudes peitub tavaliselt teatav mänguraskus, millela mäng muutuks igavaks. Enamasti leiavad mõistusmängud tarvitamist seltskonnas, nii saavad võidukad olla kiiret taipu ja reageerimisvõimet omajad, ühtlasi leiutades lõbusaid lahendusi ja tekitades nalja.

Nõuded mänguasjade kohta.

Enne kui vaadelda mängu ja mänguasju eri arenguastmeil, peab selgitama üldmaksvad nõuded mänguasjade kohta.

Mänguasjad olgu

- 1) tervishoidlikud ja kergesti puhastatavad;
- 2) vastavad lapse arenguastmele;
- 3) vastupidavad ja lihtsad;
- 4) eetiliste ja esteetiliste nõuete kohased.

1. Tervishoidlikud ja kergesti puhastatavad.

Mänguasi ei tohi kahjustada lapse tervist, näit. mingi mürgise värvi tõttu või teravate äärte või nurkade tõttu või mõnel muul teel. Mänguasi peab olema sellisest materjalist, et ta kannatab korduvat puhastamist kas vee ja seebiga, bensiiniga või muul teel.

2. Vastavad lapse arenguastmele.

Teine oluline nõue on, et mänguasjad vastaksid lapse arenguastmele, st. lapse huvidele ja võimetele. Kui näit. 3-aaastasele lapsele kingitakse keeruline elektriga käimapandav raudteerong, mis on kallis ja huvitav, pole see ometi vastav lapse arenguastmele. Vanemad ise peavad teda käima panema ja valvama, et laps teda ei lõhuks. Samuti andes kätte paari-kolmeaastasele lapsele nuku, mida ei tohi maha pillata, eksitakse sama nõude vastu. Nukk puruneb kiiresti ja laps ei leia temast rõõmu ega saa temaga teotseda oma soovide kohaselt.

3. Vastupidavad ja lihtsad.

Kui valmistada kodus või osta mänguasju, igal juhul tuleb arvestada vastupidavuse ja lihtsuse nõudega. Kergesti purunev mänguasi valmistab otstarbetut kulu vanematele, kuna ta lapses tekitab asjatut kurvastust või mõnel juhul arendab harjumust lõhkuda. Pigem ostetagu vähem ja kallimaid asju kui palju ja kergesti kõlbmatuks muutuvaid esemeid.

Mänguasi lihtsana on lapsele arusaadavam kui keerukad või liiga palju kaunistatud ja peensusteni väljatöötatud asjad. Lihtne asi võimaldab lapsel rakendada enda fantaasiat. Nii tuleb ideaalsemaks mänguvahendiks pidada kepikest ratsuna kui täpselt nikerdatud ratsut. Paarkümmend siledakstahutud puukloppi on parem kui valmistehtud ja värvitud majake. Lihtsa vähem viimistletud mänguasjaga mängides laps fantaseerib asjale juurde soovitud omadused, kuna peensusteni valmistatud ese hoopis vähem võimaldab lapse fantaasia arengut. On selgesti märgatav ja hoopis püsivam laste mänguvaimustus lihtsate esemetega. Näiteks tehakse puukloppidest rongi ja sildu ja tunneleid mängib ja teotseb laps hoopis innukamalt ja uusi võimalusi otsides, kui mängides miniatuurse rongi, sildade ja tunnelite mudelitega. Siiski mõningaid viimistletud mudeleid lastele kinkida võib, kuid oleks kasvatuslik eksisamm lasta ainuüksi sellistega mängida.

4. Eetiliste ja esteetiliste nõuete kohased.

Lihtsuse ja vastupidavuse kõrval tuleb silmas pidada, et laste kätte antud asjad vastaksid esteetilistele ja eetilistele nõuetele. Laps on võimeline juba väikelapse-eas nägema ilu ja seda

omamoodi hindama. Lapse ilumeelt tuleb arendada, andes lapse kätte rõõmsavärvilisi asju ja kauneid vorme. Näiteks nägus nukk ja nuku rõivastis arendab lapse silma, pehme karu oma punase vestikesega, mitmesugused stiliseeritud loomad jm. Seejuures laps armastab groteskseid kujutusi, mida saab valida ja valmistada küllalt kunstipäraselt.

Lapsed ise otsivad endale ilusaid asju. Neile meeldib korjata värvilisi kivikesi, teokarpe ja muud looduses leiduvat. Seejuures pandagu tähele, kuidas nad neid asju sageli valivad ilu printsiibil. — Sellest laste endi huvist ilusa vastu on kasvatajal hea lähtuda: võrrelda vorme ja värve jne. Laps õpib vaatlema, kusjuures ta maitse areneb.

Eetilisele nõudele vastab suur enamik tarvitatavaist mänguasjust. Ei vaja erilist põhjendust, et lapsele ei pea andma näit. võlla mudelit, millega ta saaks mängida poomist, või muud sellelaadist.

Relv mänguasjana.

Eriprobleemina tuleb vaadelda relvamudelit mänguasjana. Kas tohib laps mängida püssiga, kahuriga, mõõgaga? Kui lähtuda eetilisest printsiibist, on järjekindel vastus: ei tohi. Kuid vaatluse põhjal peab tunnistama, et eriti poisslapsed suure rõõmuga juba paari-kolmeaastaselt end ehivad mõõga ja püssiga. Nad mängivad sõdurit ja kütti. Mängukahur või -tank on neile rõõmustavamaks kingituseks. Mis aitab siis, kui hell ema või patsifistlikult meelestatud isa oma lapsele ei kingi püssi ega mõõka. Poiss võtab kepi ja teeb sellega „pauku“, köidab endale mõne liistukese võõle ja ehitab kividest ja puukloppidest kahuri.

Käesoleva küsimuse juures tuleb arvestada kahe olulise tõsisajaga:

1) Tänapäeva laps näeb kõikjal relvi. Enamasti on kodus isal püss seinal. Ta näeb sõdureid ja kaitseliitlasi. Mis on kasvavale poisile suuremaks ideaaliks kui isa ja üldse vahva ja julge mees, keda esijoones lapse silmis kehastab uhkelt astuv sõdur. Lapse tarve imiteerida ja — peaasi — seda imiteerida, mis meeldib ja vaimustab, juhivad teda mängima „vahvat sõdurit“. Kuni lapse keskkonnas on relvi ja tegeldakse relvadega, oleks keeld relvamudelitega mängida kunstlik ja seetõttu vähe tagajärgi andev.

2) Teatavasti väidab teatav arenguteooria, et kasvav inimene elab läbi individuaalselt inimsoo arengufaasid. Väikelaps sarnleb seega mõningal määral inimesega küttimeise ja julma võitluse perioodilt, kus löödi armutult maha teise suguharu mees, kui ta sat-
tus teele ette. Kuigi väike poiss ei näeks ega kuuleks midagi relvadest, ta võtaks primitiivsed relvad: kivi ja kepi, ja võitleks nende abil. Nii ongi. Kes pole näinud väikesi mehi, kes tahavad visata

kiviga millelegi või kellelegi pihta, kes tahavad lüüa kepiga. Väike poiss, kes ei tunneks kunagi tarvet visata kiviga või lüüa kepiga, peaks olema haiglane või nõrk. Temas peaks puuduma mehelik tarve kedagi või midagi võita, kellestki või millestki jagu saada. Perekonnad, kus kasvavad väikesed poisid, võivad anda lõpmatu palju näiteid, kuidas sellised võitlushimulised 3—4-aastased mehi-kesed üsna külmavereliselt teatavad, et nad nüüd viskavad ema aknast alla või teevad katki jne., kuidas nad kepiga asuvad võitlusse ja üldse käituvad sõjakalt, hoolimata kõigest „heast kasvatuses“.

Eeltoodud kahel põhjusel tuleb leppida, et lapsed mängivad sõjakaid mängu ja igatsevad relvamudeleid. Siiski teatavad piirid peab kasvataja sedalaadi mängudele seadma. „Väike sõdur“ või „kütt“ ei pea võitlema igapähega ega kõigiga. Ta võitleb „kurja loomaga“ või „paha inimesega“. Ta asub kaitsma kodu või isennast. Lapsed ise leiutavad sageli sellised võitluse motiivid. Vist harva kuuldu, et väike poiss läheb jänese- või metskitsejahile. Ta eelistab enamasti lõvisid ja tiigreid „küttida“, ja kui ta „läheb sõtta“, siis on kujutletavad vaenlased olemas. Tarbekorral tuleb täiskasvanul kaasa aidata seks, et juhtida laste võitlusmängud eetilisele alusele: võitlemisele kurja ja halvaga.

Kuipalju mänguasju ja kuhu nad panna.

Mänguasju tohib lapsel olla niipalju, et tal on neist ülevaade ja et ta neid hindab. Vaeste vanemate lapsed, kellele üldse ei osteta ega müretseta mänguasju, otsivad endile ise kivikesi, käbisid, keppe, vanu karpe jne. mängimiseks. Peab ütleva, et selliste enda leitud mänguasjade kogu on kasvatuslikult sageli palju parem kui valikuta kokkuostetud hiiglahulk asju, mille osaliseks saavad jõukate, kuid kasvatuslikult ebateadlike vanemate lapsed. Kui lapsel pole enam ülevaadet oma asjade kogust, kui tal on näit. mitukümmend mänguautot ja ta ei märkagi, kui üks või paar neist on kadunud, siis ei õpi laps asju hindama ega hoidma. Ta käitub pillavalt, lõhub kergesti, öeldes, et tal on küllalt asju, et ta võib lõhkuda. sest ta saab jälle uued. Samuti ei õpi laps oma asju armastama. Vaevalt jõuab laps, kel tootäis mänguasju, neid ise korras pidada. Lapsele tuleb anda ainult niipalju asju, et ta suudab nad ise paigale panna, et tal on ülevaade neist ja et ta märkab üksiku puudumist.

Kui näiteks pühadeks või mingiks tähtpäevaks tuuakse mitmelt poolt lapsele kingitusi ja koguneb kümneid uusi asju, mitmed neist võib-olla samalaadsed, siis on otstarbekohane, et kasvataja paneb osa asju kõrvale, tuues nad mõne aja pärast uuesti lapse valdusse. Mõnikord laps tüdib ja muutub hoolimatuks mõnede juba pikka aega mängus olnud asjade vastu. Selgi juhul on hea, olgu lapse teadmisel ja nõusolekul või tarbekorral teatava karistuse

sihiga (kui laps mõned asjad korduvalt laokile jätab), osa mänguasju kõrvale panna. Mõne aja möödumisel laps tunneb uuestihuvi ärapandud asjade vastu. Ta palub neid tagasi ja tunneb neist sageli rõõmu kui uuest kingist. Samuti lapse enda hangitud asju, nagu karbikesed, kastanid jm., ei pea liiga koguma, et laps neid enam ei jõua korras pidada. Neiski tuleb aeg-ajalt ette võtta revisjon nagu muudeski asjades, kusjuures üleliigsed ja kõlbmatuks muutunud asjad hävitatakse.

Mänguasjadel peab olema oma koht, olgu elukorter kitsas või avar. Kasvatuseks on ükskõik, kas kohaks on nägus lastekapp või lihtne pingike või kast. Peaasi on lapse harjumus pärast mängimist oma asjad ära panna kindlasse paika ja neid enda võimete kohaselt korraldada.

Mäng ja mänguasjad eri arenguastmeil.

Imikueas.

Imikuea mäng on puhtal kujul osavusmäng. Imik haarab, hoiab, tõmbab, paneb suhu, tõukab kätega ja jalgadega jne. Vahenditeks on esmajoones tema enda käed ja jalad. Ta tõstab käsi ja vaatleb neid, paneb kokku, paneb suhu ega vajagi esialgu muid mänguasju. Esimese eluaasta teisel veerandil hakkab laps haarama esemeid enda ulatuspiirkonnast. Siis antagu imikule kõrin, olgu siis kodus valmistatud hanekõrist rõngake, mille kivid või hernel sees, või ostetud luust rõngake, kas ühenduses mitmet värvi kerakesega või ilma. Imik haarab ja hoiab kõrinat, närib, vaatab, kuulatab kõrisemist. Teisel poolaastal võib lisaks tuua imikule mõne kummist eseme, kas kõrinataoline või mõni piuksuv loom või nukk. On täiesti üleliigne ja meelte arendamisel kahjulik kuhjata imiku voodisse kümneid mänguasju, sest lapse huvi ühe eseme vastu kestab kaua. Ta tajub seda kordamööda kõigi meeltega, ta harjutab tema varal mitmesuguseid liigutusi ja võtteid. Samuti oleks viga anda imikule asju näiteks juba esimesel veerandaastal, riputades neid voodi kohale, enne kui imik põhjalikult on teetsenud enda jäsemetega.

Esimese eluaasta mänguasjade kogu oleks seega järgmine:

- 1) (enda jäsemed);
- 2) kõrin (luust ja kummist);
- 3) kummist piuksuv loom või nukk.

Loomulikult imiku mänguasjad peavad vastama eelloetletud mänguasjade tingimustele, millele lisandub üks eri õue: imikule antavad asjad olgu suhupistetavad, sest imiku instinktiivset vajadust kõike suhu pista ei saa muuta, enne kui teised meeled küllalt tugevaks on arenenud välismaailma tajumiseks. Pealegi hõõ-

rub imik käega või mõne asjaga (sobiv selleks on kummist kõrin) igemeid, mis pakitsevad enne hammaste tulekut.

Kas tohib imikut mängitada?

Teisel poolaastal tekib mäng hoidja ja imiku vahel. Imik viskab mänguasja eemale, hoidja annab kätte. Või imik katsub haarata täiskasvanu juustest kinni, kuna viimane põikab kõrvale, jms. Sedalaadi mängitamist võib olla, kusjuures tuleb silmas pidada, et imik ei saavutaks nutu ja virisemisega soovitud asja. Samuti ei peaks imikut tihti mängitatama, vaid teda tuleb rohkesti endaette jätta ka ärkvel olekus. Et imikul soovitud asi käest ei kaoks ja ta alatasa ei vajaks täiskasvanu abi, selleks võidakse kõrin või ka mõni muu asi riputada voodikese kohale nõõri külge, nii et ta ei kao lapse haaramis- ja nägemispiirkonnast.

Mida kinkida aastasele lapsele?

Laps on aastane. Ta suudab juba liikuda ühest paigast teise, roomates või vähemusjuhtudel kõndides. Liikumise harjutamine ongi aastavahetusel lapse peategevusalaks. Aastasele ideaalseks mänguvahendiks on pall. Käed on niivõrd osavad, et nad suudavad hoida suure apelsini taolist palli. Suhu panna palli ei saa, ja parajasti algabki eluaasta, mille jooksul peab võõrduma suuga maailma tajumisest. Kuid mis peaasi, pall on heaks vahendiks edasiliikumise harjutamisel. Pall veereb, laps roomab või kõnnib järele. Ta harjutab palli kättevõtmist, veeretamist teatavas suunas, näiteks teisele inimesele (annab võimaluse koosmänguks), viskamist endast eemale, ja ikka uuesti järele roomamist, ronimist, kõndimist, jooksmist. Algeline pallimäng kestab paar aastat, kuni kolmeaastane juba õhust viskab teisele, samuti püüab temale visatud palli.

Väikelapse mängud.

Teisel-kolmandal eluaastal kestab osavusmäng ja annab mängu-rahuldust iga uue saavutuse puhul, nagu paigast teise liikumine mitmesuguse tehnikaga jm. Erilist tähelepanu pühendab laps teisel eluaastal asjade asetamisele soovitud paika, täitmisele, tühjendamisele, millele järgneb igasuguste karpide avamine ja kinnipänemine (kui ei soovita, et väikelaps ema käekoti avab ja sealt kõik seesoleva välja kraamib, siis ärgu jäetagu käekotti lapse nägemis- ja ulatuspiirkonda).

Asja asetamine soovitud kohale annab lapsele esialgu palju harjutamist ja teatavate seaduste praktilist kogemist. Poolteiseaastane laps soovib mõnda asja panna seinä külge ja imestub väga, kui asi maha kukub. Ta paneb tassi laua äärelle, nii et raskuspunkt õhku jääb. Jälle on ta üllatunud, et tass pidama ei jää. Pidev kogemus õpetab last õigesti asetama.

Klopid.

Nüüd on aeg anda lapsele siledaid puukloppe, milliseid laps algul ritta laob, siis üksteise otsa panema õpib jne. Varsti ehitab laps torne, tarasid, maju, algul primitiivseid, kuid kolmeaastane võib teha huvitavaid ehitisi, tema enda fantaasia loominguid, sageli sümmeetrilisi ja nägusaid. Kloppidega mängu harrastab laps kogu eelkooli-ea, kusjuures ta ise oma mänguülesandeid raskendab. Soovitav on anda 5—6-aastastele suuremaid kloppe, näit. telliskivitaolisi, millest ehitatakse küll maju, küll sildu, küll torne jne.

Siledakshööveldatud kloppe saab valmistada kodus või tellida puusepalt. Mänguasjade-ärides on müügil väiksemate kloppide kaste, kus klopid on mitmekujulised ja osalt värvitud veekindla värviga.

Kloppide kõrval (võib enne kloppe) on heaks mänguvahendiks värvilised puust rattakesed: iga ratas isesuurune ja isevärvi. Rattaid saab asetada pulga otsa. Laps asetab neid suuruse järgi pulga otsa, reastab, õpib värve tundma ja eraldama, tarvitab neid kloppidest ehituste juures jne. Samal alusel on koostatud puust õõnsad kuubid, mis mahuvad üksteise sisse, igaüks isevärvi. Kummuli asetades saab neist teha kõrge torni.

Mäng liivaõa.

Teisest eluaastast alates on tarvilikuks mänguvahendiks puhas liiv, pangeke, labidas või kühvlike ja puust liivavormid. Algul laps tõstab liiva, kannab pangekesega, valab pange tühjaks. Kolmeaastane ja vanem laps ehitab liivast igasuguseid ehitisi, koopaid, maju, kooke jne. Liiv jääb kogu eelkooli-eks armastatumaks mänguvahendiks. Puhast liivahunnik õues — veel parem on puust raamiga piiratud nn. liivakast, et liiv laiali ei valgaks — ei tohiks puududa ühegi eelkoolialise lapse mängualalt.

Liikumis- ja laulumängude huvi.

Huvi liikumis- ja laulumängude vastu algab lastel paari-kolmeaastaselt, kui neil on võimalus selliseid õppida. Esimesed jooksmängud on lihtsad, kuid juba teatavate mängureeglitega, nagu kullimäng, peitus ja teised. Ringmängudest laulukeste saatel tunneb väikelaps suurt rõõmu. See tegevus nõuab lapselt jõukohast pingutust: kõndimist ringis, mõne erilise sammu tegemist või keksimist, imiteerivaid liigutusi jne. Selliste mängude varal on hea võimalus väikelapsi distsiplineerida: üks tohib korruga minna ringi sisse, tuleb liikuda mõõdukalt sammul, arvestades teiste kaasmängijatega, tuleb alluda üldistele korraldustele.

Lisaks arendavad liikumismängud rütmitunnet ja enda keha üle valitsemist, näit. ühel jalal seismist, hüppeid, taktsammus käi-

mist jm. Väikelapse-eas mängivad poisid ja tüdrukud ühiselt ja meelsasti selliseid mängu. Eelkooli-ea lõpul, kui poistel algavad sõjakad mängud, ei huvita neid enam laulu- ja ringmängud. Kuid tütarlapsed harrastavad neid koolieaski.

Väikelaps ja tants.

Laulumänguga ühenduses tehakse esimesi rütmilisi samme. Palju rõõmu pakuvad ja on lapsekohased mitmesugused grotesksed tantsud, kus vastavas rõivastises imiteeritakse kas mõnda looma, näit. konna hüppeid, mesilase kergest liikumist, ollakse mingi klaun või nukk jne. Lisaks liigutustele saab teha lõbusat miimikat. Lapse tants on hea ajaviide ja arendav. Teatav hädaoht peitub ühenduses esinemisega. Kui väikelaps harjub tantsima pealtvaatajate ees, saab rohke kiituse ja kinkide osaliseks ja kuuleb, et temast saab tantsija, et ta on ilus oma tantsurõivastises, võivad lapse huvid liiga kesken-duda enda isikusse ja ta vajab ikka rohkem tähelepanu ja kiitust. Ta muutub kapriisiseks ja varaküpseks, sageli närvlikuks. Üldse üksikesinemisega väikelapse-eas tuleb olla ettevaatlik. Parem on rühmtants, kus üksik ei saa liialdatud tähelepanu osaliseks. Eriti tütarlaste puhul tekib vanematel küsimus, kas lubada tantsimist. Sel puhul võetagu arvesse, et lapse tantsurõõm ja tantsuosavus ei riku teda, vaid esinemine avalikkuse ees või ka perekondlikus ringis, kui täiskasvanud ei suhtu lapsesse kasvatuslikult.

Väikelaps ja võimlemine.

Nagu väikelapse tantsu probleem saab esile kerkida jõukates ja enamasti linnaperekondades, samuti võimlemise probleem, kui võimlemist mõeldakse väikelapsele anda spetsialisti juhatusel ühe-ealiste rühmades. Üldiselt võib ütelda, et normaalne laps oma mängudes ja liigutustes ise ebatoadlikult teeb kehale tarvilikke liigutusi ja harjutusi. Süstemaatiline võimlemine tuleb väikelapse-eas ikkagi küsimusse peamiselt tervisvõimlemisena (kui on mingi defekt) või laste puhul, kel on erilisi kalduvusi tantsuks ja võimlemiseks. Kodu süstemaatiliselt lasta lapsel võimelda tohib vaid sel juhul, kui vanemad või kasvataja on asjatundjad sel alal, muidu võib kasu asemel sündida kahju.

Imitatsioonimäng eelkoolieas.

Juba esimese eluaasta lõpul laps on võimeline imiteerima teata-vaid liigutusi ja miimikat. Ta teeb seda spontaanselt. Teisel elu-aastal algab imitatsioonimäng ja kujuneb valdavamaks mänguliigiks kogu eelkooliea perioodil. Nagu eespool öeldud, laps imiteerib kõike, mida ta näeb ja kuuleb, laps mängib kõike järele.

Lapse imitatsioonimänge vaadeldes saab teatavaid järeldusi teha lapse fantaasiarohkuse kohta. Loomulikult lapse fantaasia are-

neb imitatsioonimängude kaudu, samuti oskused ja mõistus, mis pärast tuleb igati soodustada eelkooli-ealise imitatsioonimänge.

Imitatsioonimänguks asju.

Mänguvahendiks imitatsioonimängus võib olla igasugune ese, kuna lapse fantaasia elustab ja annab soovitud sisu puutükikesele, kivile jne. Headeks vahenditeks ongi: kivikesed, käbid, kastanid, tammetõrud, sammal ja muud selletaolised lapse enda poolt loodusest leitud mänguasjad. Liiv annab võimalust kõige mitmekesiseimateks imitatsioonimängudeks. Ajuti antagu lapse soovide kohaselt võimalus tarvitada imitatsioonimängudes toole, pingikesi, rõivaid ja mitmesuguseid teisi tarbeasju tingimusel, et pärast mängu laenatud esemed jälle seatakse endisse korda. Ünes läheb mõnikord lastel tarvis igasuguseid esemeid, nagu lauätükke, kaste, nõõri jms. Kui nende mängu ei keelata, võib laste rühm päevade viisi suurima vaimustusega ehitada masinaid, veskit jne. Sedalaadi ühiste ettevõtete juures areneb iseendast ühismeel ja koostöö: igale antakse jõukohane ülesanne väiksemast suuremani, sest innukateks kaasmängijateks ja organiseerijateks on sageli kooliikka jõudnud lapsed.

Imitatsioonimängust tingitult leidub rida mänguasju, mida võib valmistada või valmilt osta: eelkooli-ealisele lapsele: järelveetav vankrike või auto, nukk, hobune jm. Kuid ei pea liialdama lapsele igasuguste väikeste mudelite andmisega. Kui näit. laps vajab oma nukule peeglit, on parem, kui ta selle ise valmistab näit. šokolaadi ümbert leitud läikivast tinapaberist, kui et ema toob poest vastava mudeli. Väike tühi niidirull võib olla lambiks, primuseks jne.

— Üks 3-aastane poiss mängis variatsioonirikkaid imitatsioonimänge tükikesse nõõri varal. Kord oli nõõr telefon, kord tõkkepuu, mis sulges autodel tee, kord elektriliin, kuhu ei tohtinud puutuda.

Nukk.

Nukk on kõigi rahvaste esimesi ja levinum mänguasi, valmistatud riidelappidest või nikerdatud puust või muust materjalist; primitiivselt kodus valmistatust kuni kunstipäraste ja kallite ostatevate nukudeni. Nukumänge mängivad peamiselt tüdrukud. Kuid väikesed poisidki mängivad heameelega, kui keegi neid ei hakka pilkama, et see ei ole mehe töö. Kui nukumängu ei alavääristata ega vaid tütarlaste kohaseks peeta, siis ei teki ka kergesti sellist nähtust, et venna suurimaks lõbuks on peita õe nukku, või riputada jalgapidi kuhugi või isegi lõhkuda.

Nukumängus elavad lapsed läbi esimesi vanematundmisi, osutades ajuti oma „lastele“ suurt õrnust ja hoolt. Parajal määral nukumängu on soovitavaks tegevuseks igale lapsele muude mängude kõrval. Poisid loobuvad nukumängust (kui nad üldse on mänginud)

eelkooliea lõppaastail, kuna tüdrukud mängivad enamasti kooliea algulgi, sageli 11—12 aastani.

Mänguloomad.

Nukku asendavad ja on lastele armastatud mänguvahendiks mitmesugused riidematerjalist valmistatud loomad, nagu karu, jänku jm. Nende asjade puhul tekib küsimus, et nad ei vasta hästi tervishoidlikkuse nõuetele, kuna neid pole kerge puhastada. Kindlasti ei tohi neid kätte anda imikule, kes pistaks kohe näit. sametist koerakese suhu. Kuid juba teisel eluaastal, millal laps harjub maailma tajuma mitte enam suuga kompimise kaudu, võib lapsele anda mõne sellise looma, mis jääb enamasti kogu eelkoolieas üheks paljutarvitatud mänguasjaks. Tarbekorral on selliseid asju võimalik puhastada bensiiiniga või ka seebiveega. Nakkushaiguse puhul lapsel käes olnud riidest asju on raske puhastada. Nad tuleks ära põletada.

Mis seal sees on?

Sageli kuulduv, et väikelaps lõhub ilusa mänguasja, et vaadata, mis seal sees on. Laps on väike uurija. Kui sedalaadi uurimine kujuneb pidevaks lõhkumiseks, on otstarbekohane mänguasju valmistada lapse silma all. Kui näit. nukk valmib ema käes lapse pealtvaatamisel ja kaasaitamisel, on ta uudishimu täiel määral rahuldatud. Vaevalt on tal tarvet seda nukku purustada. Teine võimalus on: tuua lapsele selliseid asju, mida saab lahutada ilma lõhkumata ja mida siis võib jälle kokku panna. Seega võib lapses ebasoovitavat lõhkumishuvi asendada ülesehitamistarbega. Näit. maja või laev, mis üksikosadest kokku pandud, pakub head võimalust niihästi lammutamiseks kui ka uuesti koostamiseks.

Võistlusmängud algavad.

Kindlasti juba 3-aastane laps tunneb lõbu võistluse pingutusest. Nii rõivastutakse ja tehakse muid toiminguid võidu. Ka lihtsates mängudes hakatakse võistlema, kas või kloppidest torni ehitamisel: — kes ehitab kõrgema?

Kuid eelkooliea lõppaastail, millal tuntakse endas küllaldast jõudu ja osavust, tekib tugev tahe oma võimeid teiste omadega võrrelda: võistelda. Mängitakse meelsasti jooksumänge, mis põhjenevad võistlusprintsiiibil. Kui ise ei suudeta veel raskeid sportlikke mänge mängida, siis jälgitakse põnevalt suuremate mängu.

Eelkoolialiste poiste huvid kalduvad rohkem võistlusele kui tüdrukute omad. Kahtlemata tuleb tervetele 7—8-aastastele poistele (kui ka tüdrukutele) anda võimalus mitmesugusteks võistlusmängudeks, teostades siiski teatavat järelevalvet, et ei tekiks liialdamist,

mis võiks tervist kahjustada. Viimane hädaoht võib tekkida, kui väike poiss tahab suurematega üheväärne olla ja end liialt pingutab. Kuid õieti ainult osa lapsi kipub tõsiselt võistlusmänge harrastama juba eelkoolieas. Enamusele jääb see kooliea tegevuseks.

Mõistus- ja seltskondlik mäng.

Eelkoolieas huvitavad lapsi mõnel määral mõistus- ja seltskondlikud mängud, mis on neile jõukohased, näit. telefonimäng, mitmemõtteliste sõnade mäng, laevatäitmine jne. Sageli viiendast eluaastast alates lapsed meelsasti lahendavad mõistatusi, teritades seega mõistust. Kui lastele antakse võimalus mõistatusi kuulda ja lahendada, võivad nad mõnel määral võistelda täiskasvanuga. Samuti on arutamise algtehted sel ajal lapsele mõistumänguks.

Meelsasti mängitakse mitmesuguseid lauamänge: „reis ümber maailma“, „tsirkus“ ja teisi selletaolisi, millised ajaviitena ühtlasi mõjuvad arendavalt: harjutavad loendamist, mitmesuguseid nimesid j.m. Nii on olemas mitut laadi „maateadusemänge“, mille varal laps mängides õpib tundma maailmajagusi, riike, linnu jne.

Seltskondlikke mänge mängivad eelkooliealised meelsasti suurematega kaasa, kui mäng on jõukohane.

Eelkooliiga — mänguiga.

Eelkooliiga võib õigusega nimetada mängueaks, kuna sel perioodil laps suurema osa ajast veedab mängus. Kõik mänguliigid esinevad, kuid esimest kohta omab imitatsioonimäng ehk üldse fantaasiamäng.

Eelkoolialise lapse mänguasjade kogus ei tohiks puududa järgmised asjad (küll võib mõndagi veel lisada):

- 1) pall,
- 2) puust värvilised rattakesed,
- 3) puust värvilised õõnsad kuubid, mida saab suuruse järgi asetada üksteise sisse (või samal printsiibil puust munad),
- 4) ehitusklopid puust,
- 5) pangeke, labidas, kühvel,
- 6) liiv ja liivavormid,
- 7) vankrike või auto,
- 8) nukk või mõni loom,
- 9) looduses leitavad vahendid mängimiseks, nagu kivikesed, käbid, kastanid, tammetõrud jne.,
- 10) kodus leiduvad mitmesugused esemed, mida ei vajata, nagu karbid, tühjad niidirullid, lapid jne.

Mäng koolieas.

Koolieas jätkuvad kõik mänguliigid, kuid pearõhk on nihkumas võistlusmängule. Koolialiste kehaliste ja vaimsete võimete

kiire areng annab teatava jõuülejäägi ja jõutunde, mis sunnib võist-
lema ja pingutama. Kasvataja osaks jääb vältida liigset pingutust
või liialdust võistluses ja juhtida võistlus „ausa mängu“ alusele.
Kooliealise peamiseks mänguvahendiks jääb pall, esijoones käsipall.
Samuti muud sportlike mängude vahendid ja mitmekesised lau-
mängud.

Võistluse kõrval nali.

Kooliealiste mängu iseloomustab peale võistluse vajaduse tarve
nalja järele. Nali ja naer on ka teatavaks energia tunnuseks. Väsinu
ja haige või elujõuetu ei suuda rõõmsalt ja palju naerda või nalja-
tusi välja mõelda, veel vähem teostada.

Väikelaps oma mängutegevuse juures on enamasti tõsine,
kuid juba eelkooliea lõpul seguneb mänguga tubli annus nalja.
Kooliealiste, samuti noorte mängu saadab enamasti naer, naljatu-
sed. Sageli võetakse ka tööd ja üldse kõike huumoriga ja on tege-
mist endavalitsusega, kui ei soovita liialduseni minna.

Oleks vääri keelata naeru, kilkeid, hüüdeid elava mängu puhul.
Tuleb vaid nõuda, et osataks piiri pidada, kus ja kunas kärarikas
tohib olla. Samuti, et osataks enda üle peremees olla: kui tarvis,
et siis suudetaks end valitseda.

Poiste mängud.

Kui ligemale eelkooliea lõpuni poisid ja tüdrukud mängivad
enamvähem samu mängu, siis kooliea algusega kindlasti algab
poistel eri periood, mis kestab puberteedieani, s.o. nn. indiaanlaste
ajajärk, kus mängitakse sõjakaid kambamänge ja kiputakse seik-
lema, küll mängides punanahku, küll sõda või röövleid jne. Kuivõrd
intensiivselt ükski poiss neid mängu mängib, oleneb mitmest tegu-
rist kokku, nagu iseloom, kaaslased, ümbrus, kas poisil vähe või
palju vanemate järelevalvet jne.

Ungari kirjanik Molnár oma noorteromaanis „Pál-tänavä poisi-
sid“ kirjeldab meisterlikult nimetatud perioodi ja kuidas poisid
niivõrd oma mängus elavad, et seguneb täiesti mäng ja tõelisus.

Kasvatavad ei pea alla suruma poiste kalduvust seiklus- ja
võitlusemängudele, vaid soodustama selliseid mängu vastuvõetaval
kujul, et ei mindaks üle piiri, kahjustades tervist või moraali.
Skautlik liikumine on võimaldanud teatavat liiki mängudega, nagu
näiteks luuremängud, samuti laagrieluga ja matkamisega rahuldada
kooliealiste ja noorte tungi seigelda ja midagi põnevat teha.

Tänapäeval ei keelata enam tüdrukuil samalaadi mängu mängi-
mast ja laagrielust rõõmu tundmast. Suur enamik tüdruku
mängib meelsasti mitmesuguseid põnevusmänge, mida varemadel
aegadel neile tütarlapseliku kasvatuseprintsipi seisukohalt ei
lubatud.

Nooruseas on esikohal sportlikud võistlusemängud, mille kõrval harrastatakse mõistus- ja seltskondlikke mänge. Noore võistlustarve peaks osaliselt üle kanduma spordilt tõsitegevusele — tööle. Vastasel korral tekib kergesti liialdus, kus noore kogu auahnus ja jõud kulub näit. jalgpallile, kuna üldarengus ei häbeneta olla viimsete hulgas. Kuid rõõmus ja muretu mäng parajal määral on noorte kehalise ja vaimse tervise soodustavaks teguriks.

Väidetakse, et juba väikelaste mängudes on palju individuaalset. Noorte puhul on seda kindlam teatav diferentseerumine mängude valikul. Sportlikud tüübid kalduvad spordile. Osa noori harrastab intensiivselt mõistusemänge. Kunstikalduvustega noorte mänguhuvi läheb üle kunstihuviks. Reaalselt mõtlevad, kas väheandekad või vähese jõutagavaraga noored, samuti need, keda eluraskused liiga vara koormavad, lakkavad üldse mängimast.

Töö.

Kus on mängu ja töö piir?

Kui mängu ja tööd võrrelda reaalse kasulikkuse seisukohalt, on kindel erinevus olemas: mäng ei anna mingit reaalselt tulu, kuna töö on vajalik inimese igapäevaste tarvete rahuldamiseks. Töö kaudu saadakse toitu, rõivaid, peavarju, rahalisi sissetulekuid. Kuid võrreldes tööd ja mängu oma laadilt võib julgesti väita: hea mäng ja hea töö võrsuvad ühest juurest ja loovad sama elamuse. Nii mängul kui tööl on teatav ülesanne või raskus, mida tahetakse ületada ja mille ületamisel tuntakse rahuldust.

— Laps liivakastis tahab ehitada koobast. Ta paneb ühe käe alla ja teise käega tõstab niisket liiva peale, vajutades selle tugevasti kokku ja siludes pealt tasaseks. Nüüd tõmbab ta käe välja. Kuid koopa katus vajus sisse. Laps katsetab uuesti. Viimaks võtab ta appi mõne puupilpakese, millest paneb koopa laele talad. Nüüd õnnestub ta töö. Ta on näinud hulga vaeva ja on väga rahul oma töö tagajärgedega.

Täiskasvanu ei tee koobast liivakasti, vaid näit. parandab parajasti aiaväravat. Tal on ka oma raskused. Käepärast olevad pulgad on liiga lühikesed puuduvate asemele panemiseks. Ta peab otsima või tegema uued ja lõppeks need kinnitama, kuni töö valmis. Töö eesmärk on saavutatud teatava pingutusega. Niihästi pingutus kui ka sellele järgnev rahuldus on oma loomult ühine lapsel liivakastis ja täiskasvanul aiavärava parandamisel.

Töö puhul maksab sama kasvatuslik tõde, mis mängu puhulgi: laps ja üldse inimene teeb huvi- ja jõukohast tööd meelsasti. Kui

tal aga puudub selleks võimalus, võib ta tegevustungi ajal kalduda ebasoovitavale tegevusele.

— Mõned poisikesed armastavad lõikuda noaga oma nimetähti koolipinkidesse ja määrivad ajaviiteks tindi ja värviga. Üks ameerika pedagoog jutustab, kuidas ta edukalt selle pahe kõrvaldas, andes poistele võimaluse ise üle värvida oma pingid. Lõpuks tohtis igaüks märkida musta tušiga oma nimetähed pingi nurgale, mille ta värvinud. Negatiivne tegevus oli asendatud positiivsega ja hiljem keegi poistest ei tahtnud lõikuda ega määrida endavärvitud pinki.

Koolides rakendatakse mõnikord samal printsiibil õpilaste ülevoolavat energiat. Kui näit. mõni õpilane alatasa jookseb vaheaegadel klassi korrapidajat eksitama, määrib tahvlit, paneb teistele jala ette, et need kukuksid jne., siis on ilmne, et sel lapsel on palju rakendamata energiat ja temale tuleks anda rohkem tulusat tegevust, näit. määrates teda ennast korrapidajaks. Nüüd on tal võimalus enda ülevoolavat tegevustungi rakendada. Selle asemel et käia teisi korrapidajaid klassis eksitamas, saab ta nüüd kõik klassist välja saata. Tahvli määrimise asemel küürib ta nüüd tahvli puhaks. Teiste tülitamise asemel on tal tegemist õppeabinõude toomisega jne.

Ka täiskasvanute ühiskonnas tänapäeval kasvatuslik suund ikka rohkem võtab omaks: ebasoovitavale tegevusele kalduvale või kaldunule anda soovivat tegevust. Kui keegi näit. eksib ühiskonna seaduse vastu võõraste lukkude lahtimuukimisega ja on õige osav oma alal, antakse talle (karistuse ajal vanglas) võimalus õppida lukusepaks või peenmehaanikuks, milliseks tööks tal on kaldumus.

Kas imik töötab?

Imiku hoolas meelte ja lihaste arendamine on mänglev, kuid see on ühtlasi tõsine töö. Näit. kõnelema- ja kõndimaõppimine esimese eluaasta vahetusel on pingutav töö, kuigi laps sooritab selle töö mängides.

Eelkoolialine laps ja töö.

Väikelaps, kui ta juba kõnnib ja täiskasvanute teotsemisi jälgib, tahab heameelega peale mängu midagi teha, millest on täiskasvanule abi. Ta toob mingi väikese eseme emale kätte jne. Kui täiskasvanu tõstab näit. laua ühest paigast teise, paneb kaheaastane laps käed külge ja teatab, et tema tahab ka tõsta. Ta imiteerib täiskasvanu tegevust, kuid teeb ühtlasi esimesi samme töstegevuseks, millest oleks reaalselt tulu. Varem (lk. 35, 36) oli tähendatud, et lapse mängu üheks põhjuseks peetakse lapse vajadust luua endale illusioon, et tema ka midagi suudab, mida ta tõeliselt täiskasvanute maailmas ei saa kaasa teha. Kui jälgida väike-

lapse rõõmu tõsitegevuse puhul, siis näeb, millise erilise rahulduse see annab.

— Ema peseb uksi seebiveega. 3—4-aastane laps palub, kas tema ka ei võiks pesta. Talle antakse lapp. Ta võib selle vette kasta, seepi peale määrada ja siis pesta ust, kuhu ulatub juurde. — Laps on õnnelik ja suures tööärevuses. Ärgu tulgu esialgu muidugi arvesse, kui otstarbekalt ta oma töö teeb: kas pestud koht saab puhtaks, kas liiga palju vett ei aeta maha, kas lapse põll ei saa märjaks. Ärgu rikutagu lapse töö rõõmu pestes üle tema ala (kui see vajalik, tehtagu seda targu, et ei haavataks lapse enesetunnet). Ärgu laidetagu teda, et ta niikuinii ei oska hästi teha.

Sellise lapse esimese töötegevuse juures, kus laps paneb vabahtlikult käed töö külge, on kõige olulisem, et laps täiel määral naudiks töö rõõmu.

— Aias kaevas töölinnaine peenramaad ja marjapöösaste vahesid ümber. Peremehe kahe- ja pooleaastane poeg palus, kas tema ka ei tohiks appi minna kaevama. Tal lubati. Laps võttis oma väikese labida ja püüdis teha täpselt nii, nagu tegi täiskasvanu. Ta korjas kivikesi välja ja pikki juuri. Ta vajutas jala labidale, et kaevata sügavamalt. Nii teotses laps püsivalt tundide viisi, tundes ääretut headmeelt, et ta saab kasulik olla aiamaa ümberkaevamisel.

Kasvatuslik viga oleks lapsel keelata jõukohasest tööst osa võtta näit. kartusest, et rõivad määrduvad, või mõnel muul kaalutusel. Lubatagu lapsel kaasa teha ka igasuguseid nn. musti töid. Määrimisehädahoju ületamiseks antagu lapsele töö rõivad, näit. kitel, pikad püksid, põll vni.

Mida suudab eelkoolialine laps?

Eelkoolialise lapse tööliigid on järgmised:

- 1) enda eest hoolitsemise tööd;
- 2) kodundustööd;
- 3) käsitööd;
- 4) aiatööd ja muud välised tööd.

Nimetatud liigituse ja ühtlasi vastuse küsimusele „kuidas kasvatada lapsi tööle?“ — annab mag. Alma Martin oma sama pealkirjaga brošüüris (Koduse Kasvatuse Instituut, Tartu 1936)¹.

Enda eest hoolitsemise tööd.

Enda eest hoolitsemise töid vaatleme lähemalt harjumuste osas (põhiharjumused ühenduses söömise, magamise, puhtuse, korra ja rõivastumisega — alates lk. 133).

Laps peab varakult omandama õiged harjumused enda eest hoolitsemises. On aegunud vaade, kus jõukad vanemad lasksid

¹ Ilmunud lastevanematele määratud brošüüride sarjas „Vanemad ja lapsed“ kln. mag. A. Kurvitsa toimetusel. Üksikvihu hind 10 senti.

oma lapsi teenijail pesta, rõivastada jne., kuigi vastavad toimingud olid lastele jõukohased. Või kui peeti häbiasjaks, kui näit. laps puhastas ise oma kingad. Olgu kuitahes jõukas kodu või olgu, et emal pole muud teha kui hoolitseda oma lapse eest, — igal juhul kasvatustlikult mõtlevad vanemad lasevad lapsi ise enda eest hoolitseda. Peale rõivastumise, söömise ja enda puhastamise on veel palju pisitoiminguid, milles juba väikelaps saab ise end aidata, nagu uste avamine, mitmesuguste esemete kohaletoomine, oma rõivaste varnapanemine jne.

Kodundustööd.

Kodundustöodes hakkab paariaastane laps kaasa aitama suure heameelega. Soodustatagu lapse huvi koduste kohustuste vastu, nagu lauakatmine, nõudekuivatamine, tolmupühkimine jne., tegemata vahet poiste ja tüdrukute vahel.

On väär, kui väikest poissi häbistatakse juhul, kui ta aitab emal nõusid pesta, — öeldes, et see ei ole mehe töö. Emal aitamine mistahes töös ei ole häbiks. Kuigi, kasvanud meheks, sel poisil ei tule vajadust nõusid pesta, peab ta oskama sedagi tööd hinnata, mitte alavääristada. Kuid teenijateta perekonnas võib mõnelgi juhul olla vajadust, et ka mees majatöodes ei häbene oma naist aidata.

Teiselt poolt liialdatakse mõnikord väikeste tüdrukute suhtes, pidades neid väikesteks daamideks. Näit. „ära sina tõsta toole, las poisid tõstavad“ ja muud säärast kuulub pahatihti. Tütarlaps peab nagu poisski harjuma igasugust jõukohast tööd tegema, ootamata teenimist, sest tänapäeva täiskasvanutegi vahetõrja ei sobi enam möödunud sajandite daamilik ennast-teenida-laskmine.

Käsitööd.

Käsitööde alal saab väikelaps teha mitmekesiseid töid, nagu paberipunumine, kleepetööd, esimesed nõelatööd, tikandus- ja kudumistööd, savitöö, vineertööd jm. Igasugused lastekäsitööd on sobivaks tegevuseks mõlemast soost lastele. Loomuliku kalduvuse ja keskkonna eeskuju mõjul diferentseeruvad huvialad eelkooliea lõpul. Rikkalikke juhiseid laste tööde kohta kui ka üldse laste mängu ja töö kohta pakub Ella Treffneri raamat „Laste mäng ja töö“ („Looduse“ kirj. 1935).

Kuid mitte ainult ilu ja ajaviite mõttes ärgu rakendatagu lapsi käsitööle. 7-aast. laps peaks tarbekorral suutma kuidagi ette ömmelda nõobi ja nõeluma suka.

Aiatööd ja muud välised tööd.

Eelkooliealine laps saab aias mõndagi tööd teha eduga, nagu rehitseda, marju korjata, osalt kitkuda jne. Oues pühib laps meel-

sasti, söödab kanu ja toimetab mitmesuguseid ülesandeid ühenduses loomade eest hoolitsemisega.

Kooliiga ja töö.

Kooliiga annab lastele tõsise töökohustuse koolitöö näol. Kuid iga eelkoolieas küsimusse tulnud töölik peaks koolieas edasi arenema. Eriti kodustes töödes kaasaaitamine peaks jõudumööda kasvama, peamiselt koolitöö vaheaegadel.

Kasvatustlikult mõtlevad vanemad annavadki kooliealistele lastele pidevalt jõukohaseid ülesandeid, kusjuures lapsele erilist töö rõõmu valmistab olukord, kus kogu vastutus mingi ülesande puhul on tema kanda.

Käskude täitja.

Ei pea tegema viga, et kooliealist last, veel enam noort, kasutatakse vaid käskude täitjaks. Näit. järjest käsutades: „mine nüüd poodi“, „klopi muna vahule“, „too puid sisse“ jne. Selline käsutamisüsteem sobib teataval määral eelkooliealise puhul, kuid kooliealises ja noores tekitab ta kergesti tüdimust ja protestimeeleolu, eriti kui laps kutsutakse ära mõnelt lemmikharrastuselt. Näit. laps loeb huvitavat juttu. Ema ei võimalda tal lugeda rahulikult, vaid käsutab, arvestamata, et lapsel tohib ja peab olema päevas mõni vaba tund enda huvikohaseks tegevuseks.

Tervikülesanne.

Meeldivam kui üksikkäskude täitmine on lapsele, kel juba teatavad võimed olemas, mõni tervikülesanne, mille eest ta ise kannab vastutust. Näit. lauakatmine või hommikueine valmistamine üsna enda vastutusel. Mõne toa iseseisev korraldamine või lillede eest hoolitsemine ja muud selletaolised tervikülesanded võivad olla ühekordsed, kuid ka pikemat aega kestvad.

— Ühes peres, kus lapsi kasvatati tööga, oli kolmel kooliealisel lapsel igal oma spetsiaalülesanne, üks oli hoidiste ülevaataja ja laualeandja, samuti kuulusid tema valdkonda toalilled. Teine pidi varustama kööki lühikeste puudega ja tulesüütega jne.

Nooruseas tasutavat tööd.

Nooruseas suundub enamik noori meie oludes palgalisele tööle. Olgu töötaja või alles õppiija, igal juhul püsib nooruseas nõue oma kodu korrastada.

Erilist tähelepanu nõuab küsimus, kas noorel on õigus saada tasu sel juhul, kui ta oma tööjõudu rakendab oma vanemate kodus, näiteks talus kaasa töötades, olgu põllul, olgu kodus, või olles näiteks oma isa äris tegev. See küsimus on sagedaseks lahkhelide põhjuseks vanemate ja laste vahel.

Noor vajab oma sissetulekut, millega tohib toimida oma tahtmist mööda. On eksitus vanemate poolt, kui nad kogu tööjõu kodutalule pühendanud noorele annavad vaid väikese taskuraha peale toidu ja rõivaste. Veel halvem, kui taskurahagi tuleb paluda ja kui näit. 18—20-aastane noormees peab andma isale aru, mis ta soovitud 5 krooniga kavatses teha.

Kuigi oma laps, niipea kui ta on väljas tööjõu eest, tuleb temaga luua palgavahekord kokkuleppel, kuna see on õiglane (võrrele tööjõule tuleks niikuinii maksta) ja vajalik noore enesetundele.

Jõudenoored.

Vastandina ebasoovitavale nähtusele, kus vanemad kasutavad oma laste palgata tööjõudu, on teine äärmus: vanemad on jõukad ega nõua noorelt mingit töökohustust ega juhi tööoskusele. Need vanemad kasvatavad jõudeinimesi, kes ei oska tunda töörõõmu ega töökohustust. Sellised noored alluvad kergesti pahedele. Kuuldub pahatihti hukkaläinud lastest, kes olevat korralike ja töökate vanemate lapsed, olevat saanud hea kasvatus, võib-olla kõrgema hariduse, kuid neist ei olevat millegipärast asja saanud. Selliste „vanemate kirstunaelaks“ saanud noorte kasvatusüsteemis on enamasti puudunud töö kui vahend ja töö kui kohustus.

Vanemad oma täiskasvanud laste teenijaiks.

Rahva harimatus ja tõusiklikus kihis võib märgata järgmist tüüpilist nähtust: vanemad, eriti ema, on muutunud oma täiskasvanud laste, kes ületavad vanemaid oma haridustasemelt, — teenijaiks. Noor õpib edasi või töötab kusagil palgalisel kohal. Vanemad aga ühise kodu ülesannetes teevad kõik majatööd oma täiskasvanud tööjõuliste laste eest, kuigi viimastel jätkub aega ja jõudu nimetatud kohustuste osaliseks kandmiseks.

Eriti patustavad selles lihtsad emad, olles oma tütarde või poegade teenijaks. Minnakse niikaugemale, et elatanud ema puhastab oma üliõpilasest poja saapadki, toob tema tarbeks vee kaevust jne. Selline teenijaslik suhtumine oma lastesse kasvatab asjatut härrasmeelsust. Ta on ühtlasi vastuvõtmatu nähtus. Vanus annab teata-vaid eesõigusi, ning noore kohus on pigem teenida vanemaid kui lasta end teenida.

— Ühes haritlasperekonnas, kus kaks poega ja üks tütar olid jõudnud kõik üliõpilasikka, teenisid kõik kolm lauas kordamööda ja aitasid muis majatöödes kaasa, pidamata seda häbiks. Kui üks külaline kord küsis, kas noorhärä ei pea raskeks tuua toiduvaagnat köögist, vastas nimetatu, et ta teeb seda meelsasti, selle asemel et lasta emal tuua.

Laps enesearendajana.

KÖNDIMAÕPPIMINE JA LIIKUMINE.

Kõndimise eelharjutused.

Kõndimaõppimine toimub esimese ja teise eluaasta vahetusel, keskmiselt aasta ja paari kuu vanuselt. Varased juhud on, kui laps juba esimese eluaasta lõpuks kõnnib. Haiguste tõttu või muil põhjusil arengus mahajäänud või erakordselt paksud lapsed hakkavad kõndima teise eluaasta teisel poolel või veel hiljem.

Kõndimise eel peab laps omama järgmisi võimeid. Peale kuuenda kuu, keskmiselt, hakkab laps istuma ja katsub tugede najal põlvedele ja hiljem püsti tõusta, teeb tugede najal esimesi arglikke samme. Kõike eelnimetatut harjutab laps oma neljast küljest piiratud voodis (millel kõva põhi madratsi või heina- või õlekti näol). Samal ajal tuleks lapsele anda avaram liikumisala kui voodi. Puhas lastetoa põrand (võimaluse korral kaetud linoleumi või mitte kergesti rulluva vaibaga) või puhas muru on sobiv koht lapse liikumisharjutusteks, esijoones roomamiseks (vrd. lk. 27). Täiskasvanu ärgu takistagu last roomamises. Nimetatud liikumisviis on kasulik lapse jäsemete kui ka seljalihaste arenemisele ja paneb lapse kopsud intensiivselt tööle. Roomamine on loomulik ja parim eelharjutus edaspidisele liikumisele.

Esimene samm — suursündmus.

Perekonnaelus on lapse esimene püstitasendis tehtud iseseisev samm suursündmuseks. Kuid ei pea hakkama sel puhul liialdama, „vedades“ kätkpidi alles nõrgalt jalul püsivat last järel. Uldse kõndimaõppimise puhul on kasvataja osa passiivne. Ta on toeks, kui laps teda vajab, nagu on toeks toas leiduvad esemed. Ei pea arvama, et pärast esimese sammu sooritamist laps enam ei roomagi. Laps ise oma jõu kohaselt korraldab kõndimist: algul kõnnib püsti mõne sammu pikkuse vahemaa, ent kui vaja liikuda kiiresti ja kaugemale, näiteks teise tuppa, kus näeb ema, kasutab ta endist liikumistehnikat — roomamist.

Kui pikalt jalutab väikelaps?

Kui peale aasta laps on kõndimisvõimeline, ei pea teda siiski viima pikkadele jalutustele ilma sõidukita (vankrike või kelk). Algul kõnnib laps suure heameelega, kuid ta väsib varsti ja siis tuleb harilikult koduteel teda käe otsas „vedada“ või süles või kukil kanda.

Kahe- ja pooleaastane laps võib julgesti jalutada paar kilomeetrit ja rohkem, kui ta asub jalutuskäigule väljapuhanuna. Kui väikelaps on pidevalt harjunud jalutama, on ta 7—8-aastaselt küllalt

tugev käima pikka kooliteed, mis võib olla edasitagasi 5—6 kilomeetrit. Lapse tervise huvides jätkatagu koolieas jalutamisharjumust, mis on alguse saanud eelkoolieas.

Väikelaps ronib ja kukub.

Teisel eluaastal hakkab laps peale kõndimise ja jooksmise veel ronimist harrastama. Kui ta on omandanud teatava võime edasi liikuda, hakkab ta kippuma „kõrgustesse“. Antagu lapsele ronimise harjutamiseks võimalus. Majas on teatavad mööbliesemed, kuhu ta ronida ei tohi. Kuid leidub ka neid, kus ta võib oma ronimistarvet rahuldada: toole, pinke, mõni kast, vana diivan jne. Tohtigu laps täiskasvanu silma all ronida, sest ta peab sellegi võime omandama. Vanemate mõistmatu alatine keelamine on otstarbetu, see oleks sama, kui keelataks näiteks lapsel kõndida või kõnelda. Sageli kuuldub, kuidas emad kurdavad: — niipea kui selja pööran, ronib laps kas lauale, aknale jne., kuigi ma talle sel juhul olen kuri. — Lastagu lapsel ema silma all ronida, siis ei kasuta ta ema seljapööramise momenti nii agaralt.

Väikelapse liikumisosavuse harjutamine sünnib imeteldava järjekindlusega. Laps on eeskujulik iseõppija sel alal, nagu paljudel muudelgi aladel. Kolmeaastane suudab juba palju, kui tal pole takistatud harjutamist. Ta jookseb, käib trepist üles ja alla, ronib ja isegi kelgutab iseseisvalt madalal mäenõlvakul. Nüüd otsib ta lisaks uusi liikumisalasid: tahab minna kitsast äärt ja purret pidi, hüpata trepiastmeilt alla jne. Sedagi ei tohi talle keelata, vaid soodustada hädaohutut harjutamist.

Kaitseingel ja väikelaps.

Populaarne on nii pildis kui kujutluses moment, kuidas väike lapsuke kõnnib kuristikku äärel ja kaitseingel tema kõrval seistes teda kaitseb langemast. — Tõsi on, et kaitseingel näib mõnikord silmanähtavalt varjavat last hädaohu eest, mida ei oska keegi ette näha.

Ometi peavad lapse kasvatajad vähemalt 90% kaitseingli tööst võtma enda kanda, et laps igal juhul oleks kaitstud julmade õnnetuste eest, mida inimene saab vältida. Erilist hoolt vajab laps teisel eluaastal, mil ta kõikjal tuge otsib, kõike haarab ja enamasti suhu pistab, mis kätte juhtub.

Hädaohutu ümbrus.

Kasvataja kohus on väikelapse ulatuspiirkonnast eemal hoida:

1. Pikad eesriided, laudlinad jne. ja kergesti ümberminevad mööbliesemed.
2. Terariistad, nagu noad, käärid jne.
3. Mürgised ained, nagu seebikivi jne.

4. Tuletikud, järelevalveta petrooleumilamp, tulekolle jne.
5. Kuuma vett või muud kuuma ainet sisaldav nõu, nagu seebipada, seatoidupada jne.
6. Lahtine aken, järsk trepp, sügavikud ja kõrged kallakud.
7. Lahtine kaev, sügav veenõu, veeauk või suurem veekogu.

Kuidas kaitseda väikelast?

Võimalike hädaohtude ja õnnetuste eest tuleb endakaitstes abitud ja ebateadlikku last kaitseda:

- 1) täiskasvanu järelevalve kaudu;
- 2) mänguaeda või hädaohutu sisustusega ruumi sulgemisega;
- 3) tarbekorral kaitserihmade abil.

Hea on täiskasvanu pidev järelevalve, kuid igakord ja igas peres ei saa seda võimaldada. Sellisel juhul kui ka järelevalve kõrval on mänguaed (mängukoppel) või hädaohutusse ruumi sulgemine abiks. (Vanasti, kui ei tuntud mänguaeda, on mõnel pool maal töötajad emad oma väikelapsed pannud suurde tünni või toobrisse. Seda võtet tuntakse veel tänapäeval Viljandimaal.)

Mänguaed ehk lapsekoppel tuleb teha nii kõrge, et laps ei suuda mingil juhul üle ronida. Lapsekoppel on kodusel teel valmistatav, kui majas osatakse natuke puutööd. Ta võib olla põrandast kõrgemale ulatuv madalatel jalgadel. Harilikult tehakse ta ilma eri aluseta, asetatav nii majja kui õue. Mänguaed on tarvilik eriti lapse teisel eluaastal, kusjuures ta suuresti kergendab järelevalve teostamist.

Lõppeks — teatavaks kaitsevahendiks on vastavad rihmad, millega väikelaps kinnitatakse oma vankrikese või saani külge, et ta äkkliigutuse tõttu või üksi olles ei kukuks hädaohtlikult üle sõiduki ääre. Sellelaadilisi rihmu saab tarvitada ka mänguaia külge kinnitamiseks. Samuti võib nende rihmade varal takistada algaja kõndija kukkumist, kuna hoidja hoiab rihmadest parajal kõrgusel kinni, näit. porise ilma korral tänaval jalutades. Kaitserihmad tunduvad uudsetena ja pealegi kuidagi ebakohastena, kui neid pole nähtud tarvitusel. Kuid kas ei ole siin tegemist sama kaitseprintsiibiga, mida on hädakorral rakendanud töötavad emad oma väikelaste õnnetustest hoidmiseks. Nad kõitsid nimelt toast lahkudes lapse kas kapi või muu raske mööblieseme külge, piirates sellega lapse liikumisvabadust, ühtlasi vältides võimalikke õnnetusjuhumeid.

Kas väikelaps ema käsivarrel?

Väikelaps ema käsivarrel istumas — on kujutlus, mis nii sõnas kui pildis näib olevat kindlaim ja loomulikem olukord. Ometi tänapäeva teadlik ema oma last enam käsivarrel ei kanna. Sest:

- 1) sellises asendis on lapse selgroo kõverdumise hädaoht suur;
- 2) emale endale on kandmine raske ja väsitav;

3) kukkumise (tahapoole üle ema käe) hädaoht varitseb last, eriti kui ema teise käega midagi toimetab.

Möödunud aegadel tavaliselt ema tegi majatöid, hoides pise-mat last vasakul käsivarrel. — Tänapäeva ema on ratsionaalsem ja leidlikum lapse, enda ja tööviljakuse huvides.

KÖNELEMAÖPPIMINE.

Kõne eelharjutused.

Kõndimise ja iseseisva liikumise kõrval kerkib esile esimese eluaasta lõpul teine oluline võime: laps hakkab kõnelema. Esimese sammuga enamvähem sama aja paiku laps ütleb esimesi sõnu.

Eelharjutused on alanud ammu varem: laps lallab imikuea esimesel poolaastal, eriti palju aga teisel poolaastal. Kui lapsel võimaldatakse üksi endamisi häälitseada, võib tähele panna, kuidas laps järjest rohkem häälikuid ja uusi häälikuühendeid tarvitab. Mõnikord juhtub, et kogemata satub sõna lapse suust või et ta imikuea teisel poolaastal automaatselt matkib mõnda kuulnud sõna. Tavaliselt tekivad nn. lällussilbid esijoones kergematest hääliku-kombinatsioonidest, nagu mäm-mäm, tä-tä, ta-ta, mam-mam jne. Nimetatud silbid kujundavad nii-öelda imikute rahvusvahelise keele, mille tõttu ongi „papa“ ja „mamma“ isa ja ema nimetusena paljude rahvaste seas tuntud.

9-kuuselt võib lapsel olla teatav passiivne sõnatagavara. Ta saab aru teatavaist alatasa kuulnud sõnadest ja lühilauseist, mis on ühenduses tema igapäevase eluga, näit. „kus pudel“, „anna emale“, jne. Sellega ühenduses on, et lapse silbid võtavad teatava keele ilme, mida lapse kuuldes kõneldakse.

Varane ja hiline kõneleja.

Varane kõneleja hakkab aastaselt ennast väljendama üksik-sõnade varal, millele lisanduvad lühilauseid poolteiseaastaselt. All-järgnevas on varase kõneleja kõnevõime näide. 1;4-aastane Maret räägib õhtul enne magamaminekut järgmise monoloogi:

— „Nööp (näitab nööbile) ... auh-auh (nägi päeval koera), kiisu, mjau-mjau (nägi äsja kassi mängimas), sapa, talg, (osutab saapale ja jalale) ... hääd ööd ... tibi-tibi-tibi (näitab pildile seinal, kus on kujutatud kanapojad) ... ka-kaa-ka-kaa (imiteerib kana häälitsemist) ... ema ... ema kodu (ema tuli koju).“

Keskmiselt kolmandal eluaastal hakkab enamik lapsi kõnelema, kuid mõni ka hiljem. Kõnevõime hilisel arenemisel võib olla mitmesuguseid põhjusi peale kõneorgani või kuulmismeele vigade, mis paratamatult ei lase areneda kõnevõimel.

Esiteks: laps, kes mingil põhjusel imikueas ei lalla, hakkab hiljem normaalsest kõnelema; kuna tal pole küllaldast eelharjutust.

Teiseks: puudulik või pikaldane mõistuse areng takistab kõne- võime arengut.

Kolmandaks: keskkonna mõju võib olla takistav. Kuigi laps kuuleb enda ümber kõnet, ei julgustata teda kõnelemises, räägitakse lapsele ebaselgelt ette, naerdakse lapse ebaõnnestumise korral jne. Sageli just intelligentne laps hoidub end väljendmast 3—4 aastani sellises keskkonnas.

Neljandaks: kui laps oma keskkonnas üldse ei kuule kõnet või väga vähe kuuleb (näit. lastekodudes, kus ühe kasvataja kohta tuleb 10 või isegi rohkem väikelast), ei saa ta omandada kõnekeelt. Või kui on teisi väikelapsi, kellega kõnelda, moodustub täiesti omapärane keel. Lapsed loovad oma keele nagu loodusinimesed.

Täiskasvanu osa lapse kõnelemaõppimisel.

Kui kõndimaõppimisel täiskasvanu osa oli passiivne, on kõnelemaõppimisel vajalik täiskasvanu aktiviteet. Kasvataja peab toimima järgmiste nõuete kohaselt:

- 1) Kõnele imiku kuuldes.
- 2) Kõnele alati selgelt hääldades ja õigesti.
- 3) Kõnele lühilausestes ja pikkamööda.
- 4) Kui laps kõneleb pehmelt (pudikeelt), ära hakka temataoliselt kõnelema.

Esimest nõuet täidavad emad ja hoidjad loomusunniliselt, sageli oma lõbuks, seejuures toimivad nad õigesti, võimaldades imiku kõrval algusest peale harjuda häälikute ja sõnadega.

Palju eksitakse teise ja neljanda nõude vastu, olles ekslikult arvamisel, nagu saaks laps vigasest ja pehmest keelest paremini aru. Laps ütleb näit. isa asemel „äia“, kuna tal tehniliselt raske on isa hääldada, seejuures ta aga kuuleb õigesti. Kogu pere hakkab kõnelema „äia“. Nii tekib lapse erikeel, mille ta hiljem peab ümber õppima. Näit. nämm on toit, lalla on jalg, uua on juua, nunnu — nukk jne. Oletame, et mõni lapse väljendus võetakse peres üldiselt tarvitusele teataval tundemotiivil, — sellest pole erilist viga. Kuid kogu kõne ehitamine vigaselt ja pudikeelselt on patustamine lapse vastu, kellelt seega võetakse võimalus õigeid vorme kuulda ja omandada.

Kõne areng.

Esimesi häälikuid, millega laps suudab moodustada sõnu, on ä, i, h, l, m, n. Eesti perekondades on traditsiooniliseks esimeseks sõnaks kujunenud „aitäh“, mis algelisel kujul lapse suus kõlab „täh“ või „ähtäh“. Edasi sagedased esimesed sõnad on ema — emme, ämma, memme ja isa — iss, äia, ätt; koer — aua, auh jne.

Nagu öeldud, algul matkib laps mehaaniliselt üksiksõnu. Kuid aegamööda ühendub teatav sõna teatava mõistega. Näiteks analüüsid sõna „aitäh“ omandamist: Laps kuuleb korduvalt iga päev öeldavat „aitäh“. Nimetatud sõna on lapsel kerge matkida, kuna

antud häälikukombinatsioonid on harjutatud lällussilpidena: tä-tä-täh-täh. Olles matkinud sõna, laps vahepeal lällates kordab teda juhuslikult, hiljem meelega üteldes mitu korda järgemööda antud sõna.

Järgmine samm: inimesed, kes lapsega tegelevad, ütlevad „aitäh“ alati koos teatava tegevusega: andes lapsele midagi või võttes lapselt vastu mõne eseme. Lapsel tekib side antud sõna ja andmise-võtmise toimingu vahel. Seda aastane laps veel ei taipa, et ainult saaja peaks ütleva aitäh, ega saa temale ka seda selgitada.

— Üks ema, andes aastasele lapsele mistahes asja, soovis, et laps ütleks „aitäh“. Ta ütles lapsele „ütle aitäh“, „ütle aitäh“, millele laps vastas samuti „ütle aitäh“.

Kui lapsel on tekkinud õige side teatava toiminguga või liigutusega ja teatava sõna vahel, siis on nad tema kujutluses seotud. Ta rakedab sama sõna, kui soovib, et teatav liigutus või toiming aset leiaks. Näit. soovides, et temale midagi antakse, ütleb kõnelemises esimesi samme tegev laps jälle „aitäh“. Nii esineb „aitäh“ esialgu kolme mõtte väljendajana: „mina annan sulle“, „sina annad mulle“ ja lõppeks „anna mulle“.

Lapse esimesed sõnad ongi tervete lausete ja mõtete väljendajaks. Näit. ainus sõna „ema“ võib tähendada rea eri mõtteväljendusi, nagu „ema tuleb“; „ema tuli koju“; „ema, tule siia“; „ema läks ära“; „kus on ema“ jne. Seejuures annab laps eri hääletooniga ja miimikaga ainusõna lausele vajaliku värvingu. Nii, olgugi sõnadelt puudulik, on väikelapse kõne äärmiselt väljendusrikas ja elav, mille kõrval täiskasvanu kõne tundub monotoonsena.

Teisel eluaastal, paljudel kolmandal, tekib lause, algul kahe-sõnaline, kusjuures harilikult antud on lause alus (mingi tegevuse kordasatja) ja sihitis või muu laiend. Näit. „onu hobu“ (onu tõi mulle hobuse); „aua auto alla“ (koer jäi auto alla).

Teise eluaasta algusest kuni 6. eluaastani õpib laps ära tavalise kõnekeele, omandades keskmiselt 1500 sõna. Ühtlasi areneb pidevalt grammatiliste vormide õige tarvitamine ja lauseehitus, kui laps kuuleb õiget keelt ja kui teda vahetevahel parandatakse ekslike vormide korral.

Häälamisraskused.

Raskemad häälikud, nagu k, s, r, ö ja mõningad teised teevad üksikutele lastele raskusi. Laps räägib soravalt, kuid teatav häälik puudub või ei saa laps teda välja ütelda teatavas ühenduses teiste häälikutega. Sel juhul tuleb lapsele pikkamööda võimaldada harjutamist. Mingil tingimusel ei tohi lapse vigast vormi hakata tarvitama või lapse vea üle naerda.

Sageli laps, kes 3—4-aastaselt ei suutnud näit. hääldada „r'i“, saab seda teha 5—6-aastaselt, kuid vana harjumuse ja teatava isekuse tõttu tarvitab endist asendajat, näit. „l'i“, või püüab vältida

sõnu, milles esineb „r“. Sellistel juhtudel ärgu üldse pööratagu tähelepanu lapse häälamisveale. Ärgu laidetagu ega pahandatagu, — et ta ikka veel ei räägi korralikult. Oige häälamisega korral ei tuleks sellelegi liiga suurt tähelepanu pöörata. Käitutagu nii, nagu peetaks lapse õiget häälamist täiesti loomulikuks.

Kui laps teatavast kõne-defektist omal jõul ega koduste abiga lahti ei saa, tuleb pöörduda vastava arsti poole, näiteks kogelemise ja kokutamise puhul, mis on enamasti ravitavad. Igasugused kõne-defektid tuleb kaotada võimaluse korral enne kooliiga. Niipea kui laps teatava kõneveaga läheb kooli, satub ta klassiühiskonnas erandseisukorda. Kuigi tema üle ei naerdaks, ikkagi jääb ta teataval määral kõrvale. Teised lapsed ei taha sellise lapsega sõprust sobitada, teda ei võeta ühisesse mängu jne. Lapses tekitab ja süvendab selline kohtlemine alaväärsustunnet. Ta kannatab hüljatusetunde all, sageli jääb taha õppimises, kuigi omab häid vaimuandeid.

Väikelaps, emakeel ja võõrkeel.

Sagedane on väide, et lapsele tarvis selles eas, kui ta õpib kõnelema, õpetada ühtlasi emakeelega võõrkeelt või võõrkeeli. Põhjustena tuuakse ette peamiselt kahte:

- 1) laps õppivat kergemini teatava keele ära;
- 2) laps omandavat parema häälamisega, kuna hiljem „keel ei painduvat“.

Mõlemad väited põhjenevad eksiarvamusel.

Laps omandab näivalt kergemini võõrkeele, sest väikelaps vajab vähe sõnu, et oma igapäevses kogemuspiirkonnas väljenduda. Need kuni paarsada sõna, mille piirides väikelaps esineb teatava keele „oskajana“, need õpib täiskasvanu tarbekorral veelgi lühema aja ja vaevaga.

Tõsisem väide näib olevat häälamisvõime, sest sageli täiskasvanul, kes hakkab tegelema mingi võõrkeelega, on raskusi erilaadiliste (emakeeles puuduvate) häälikute omandamisega. Kuid selline nähtus ei teki mitte keeleorgani võimetusest, vaid puudulikest harjutamisest ja tähelepanust, mida pühendatakse häälamisega. Kuna täiskasvanu tavaliselt kiirustab sõnatagavara ja väljenduste omandamisega, jättes tahaplaanile häälamisega harjutamise, väikelaps oma väikese sõnadekoguga kordab palju samu sõnu, jälgib, kuidas talle ette räägitakse, ja teeb selle kaudu vajalikud häälamis-harjutused. Siiski ainult ühe võõrkeele õppimisel võiks kõnelda väikelapse võrdlemisi korralikust häälamisest, kui ta kuuleb õiget häälamist. Kui laps segamini kõneleb mitut keelt, siis kõneleb ta kõiki samu häälikuid tarvitades.

Teisel, kolmandal ja järgneval aastail laps ühes kõneviimise arenemisega omandab mõisteid ja teritab mõtlemisvõimet. Kui pakutakse lapsele kahte keelt korraga või enamgi, siis raskendatakse seega täpsete mõistete ja väljenduste omandamist. Lapse

mõtlemise selgus kannatab, ühtlasi kõigi segiõpitavate keelte lauseehitus ja grammatiline külg. Sellist keelte segadust ja kobavat kõnet märkab enamasti kooliealiste ja isegi täiskasvanute juures, kes on väikelapsena hakanud kõnelema mitut keelt segamini, näit. juudi lapsed.

Lõpuks elamuslikust seisukohast: kodumeelsuse ja vanemate-keele austamise seisukohalt peab jääma lapse esimeseks keeleks emakeel, nagu esimeseks loomulikuks lapsega kõnelejaks on ema. Esimesed lastelaulukesed ja jutud, mille varal laps elab kujutluste maailmas ja isegi täiskasvanuna veel soojusega mõtleb neist, näiteks lapsepõlves õpitud jõululaulud jm., need kõik kaotavad oma väärtusest ja elamusjõust, kui laps on neid pidanud õppima võõras keeles või mitmes keeles, sageli tundmata osa sõnade tähendust.

Erandjuhud on, mil lapse ema ja isa on kumbki eri rahvusest ja majas räägitakse kumbagi keelt. Kuid sel juhul peaks esimese paari keele ja mõlemisvõime arenemise aasta jooksul valitsema lastetoas vaid üks keel, kuna teine lisanduks viiendal või kuuendal eluaastal.

Laps jutustab.

Kolmeaastane laps, osalt nooremgi, kuulab heameelega lapsekohaseid laulukesi ja jutukesi, nõudes ikka uuesti kordamist, kuni on suuteline ise kaasa rääkima. Mõnikord laps ei oska jutustada ega osaltki kaasa aidata, kuid ta mõtleb kaasa ja protesteerib otsekohe, kui täiskasvanu tuttavas loos mõne varematal kordadel tarvitatud sõna või mõttekillu vahele jätab.

Mitte ainult kõnevõime arendamiseks ei vaja laps laulukesi ja jutte. Vaid need annavad toitu lapse tundeelule, fantaasiale ja mõlemisvõimele.

— Kolmeaastane Mart, kelle enda kõnevõime veel vähene, on kuulnud korduvalt lugu sipelgast, kes läks vanataadile kaebama karjapoi si peale ja kelle vanataat karistuseks kaebamise pärast viskas taevast alla. Kord läheb Mardi vanem õde emale kaebama Mardi peale, millele ema vastab, et ärgu tulgu vennakese peale kaebama. Mart kuuldes ema sõnu jätkab elavalt: „Jah, sipelgas läks ka kaebama...“ — Kolmeaastane laps leidis õige analoogilise juhu ja õeldu toonist ja näoilmetest võis järeldada, et ta juhib õe tähelepanu karistusele, mille sipelgas sai, kuigi laps sõnaliselt nii pikalt ei suuda väljenduda.

JOONISTAMINE JA VOOLIMINE.

Kujutledes väikelast kasvamas keskkonnas, kus ei tarvitata kirjutusvahendeid, kus pole majas pliitsit, kriiti ega sulge, — on küsitav, kas laps tunneks tarvidust joonistada ja millal see tarvi-

dus tekiks. Kuid loodusrahvastelt säilinud kujutiste (nagu kalju-seintesse või kivisse raiutud pildid) põhjal, teiseks väikelapse elava fantaasia avalduste põhjal peab oletama, et sellinegi laps juhuslikult märgates maapinnal või mujal mingit joonekest või kujutist, mis meelde tuletab mingit tuttavat eset, tuues vastava kujutluse lapse teadvusse, — võiks haarata kepikese ja täiendada antud jooni. Või teine võimalus: tegevustarbest laps kriipsutab kepikeseга või kivikesega maapinnale ja juhuslikust kritseldusest leiab, et on tekkinud mingi asja kujutis, näit. muna. Nüüd katsub ta seda uuesti jäljendada — ja ongi nii jõudnud joonistamise algvõtetele.

Kritseldus — skeem — tõetruu joonis.

Tänapäeval meie keskkonnas kasvavad lapsed puutuvad varakult kokku kirjutamis- ja joonistamistarvetega ja näevad eeskujusid vastavatel aladel. Nii laps varakult, sageli juba teisel-kolmandal eluaastal, teeb kriipsutusi paberile või tahvlile, tundes rõõmu juhuslikest joontest, mis tema käe all tekivad. Seega on laps jõudnud esimese joonistamisperioodini: kritselduse aste.

Siit edasi satubki varemkirjeldatud teel lapse käes paberile muna, palli või õuna kujutis (teatav ümmar vorm, milles laps arvab ära tundvat mingi tuttava eseme). Laps püüab teadlikult seda uuesti korrata. Ta hakkab vähehaaval joonistama teisigi esemeid, jõudes teise joonistamisperioodini, mida nimetatakse skeemi-astmeks. Skemaatilist joonist iseloomustab asjaolu, et teatav ese pole tõetruu jäljend, vaid teatav sümboolne kujutis: laps joonistab eseme selle järgi, mis ta teab temast, mitte nii, nagu ta teda näeb. Näiteks laps asub joonistama inimest. Ta teeb mingi sõõri ja midagi jäsemetetaolist sinna külge. Kõrvale eraldi muust teeb veel mingeid kriipse, mis võivad tähendada inimese rõivaid. Sageli näit. lapsed sel perioodil joonistavad inimese ära märkides naba, sest nad teavad, et naba on olemas.

— Kord üks lihttööline, kes ei osanud lugeda ega kirjutada, ammugi mitte joonistada, hakkas oma lapse tahvlile joonistama inimest. Ta tegi joonise võrdlemisi õigetes proportsioonides, kuid anatoomilise läbilõikena, kujutades sisikonda, kõri jne. Ta oli alles skemaatilisel joonistamise tasemel.

Skeemi-aste algab keskmiselt kolmandal eluaastal ja kestab 5.—6. eluaastani, osaliselt veel kauem, lõikudes järgmise perioodiga, mida nimetatakse tõetruu joonise astmeks. Eelkooliea lõpul läheneb laps järjest rohkem tõetruu joonise astmele: ta püüab joonistada seda, mida ta näeb ja kuidas ta näeb. Muidugi ei õnnestu algul täpne edasiandmine, pealegi oleneb tõetruu joonise õnnestumine harjutamisest ja teatavast loomupärasest andest. Laps harjutab joonistades silmamõõtu, käe osavust ja vaatlusvõimet. Harilikult laps asub kõhklemata kõige keerukamategi esemete või maastiku joonistamisele, püüdes nähtut edasi anda võimete kohaselt.

Paberit, pliiaitsit, värve.

Lapsele on joonistamine mänguks ja ühtlasi arendavaks tegevuseks. Seepärast tuleb talle anda küllaldaselt paberit (võib olla odav pakkimisepaber), pliiaits (mitte keemilisi pliiaitseid) ja värvimiseks värvpliiaitseid. 4.—5. eluaastast alates võib anda ka vesivärve. Kus kodudes selleks on võimalusi, muretsetagu lastetuppa madalale asetatud seinatahvel ja värvilisi kriite. Kui laps teisel eluaastal eraldab põhivärvusi ja neid nimetab, siis kolmandal ta on suuteline eraldama sama värvuse eritoone mõningal määral, kuid erilist tähelepanu ja silma harjutamist pakub lapsele värvide tarvitamine.

Lapse joonise hinnangust.

Lapse joonisesse tuleb mõistvalt suhtuda, arvestades lapse võimete ja joonistamisastmega. Kui laps on jõudmas tõetruu joonise astmeni, avaneb hea võimalus vaatlus- ja joonistamishuvi kaudu lapsele algteadmiste andmiseks värvide sobivusest; võib vaadelda vorme, maastikku, juhtida tähelepanu proportsioonide küsimusele ja lõppeks perspektiivilegi.

Piltide vaatlemine ja kopeerimine.

Väikelapse-eas, kui laps ise joonistab, hakkab ta piltegi vaatlema teatava asjatundlikkusega, vahel soovides nähtud pilti järele joonistada. Kahtlemata on seegi arendav ja soovitatav tegevus, samuti piltide kopeerimine läbipaistva paberi abil.

Voolimine.

Kui joonistamisel väikelaps asub kergesti igasuguse ülesande kallale, sunnib voolimistehnika ettevaatusele. Laps hakkab kitist, mõnikord leivast, voolima kuulikest, vorsti, kringlit jne. Ka voolimist tuleb lapsele võimaldada, andes talle selleks materjali, kas plastiliini või savi. Laps arendab mitmesuguste esemete voolimisel silma ja käe osavust ning vormimeelt.

Mõnikord emad kurdavad, et lapsed kipuvad taignaga mängima. Seda ei peaks neile keelama. Puhas põll ees, puhtad käed — ja laps tohib taignast vormida esemeid, mis lähevad küpsetusahju ja mis hiljem võib ära süüa.

Joonistamine ja voolimine koolieas ja nooruseas.

Lapses on joonistamise ja voolimise kaudu rajatud esimesi vagusid kunstimeele arendamiseks väikelapse-eas, millise tegevuse pearõhk langeb kooli- ja nooruseale. Osa kooliealisi lapsi jätkab loomuliku ande ja huvi kohaselt joonistamis- või voolimisharrastusi

väljaspool sunduslikku koolitööd. Nimetatud alade edasiarendamine nooruseas kujundab teatava harrastusala ja annab tööle juba kunstilist väärtust.

LUGEMA- JA KIRJUTAMAÕPPIMINE.

Keskkond lugemaõppimise soodustajana.

Aastakümneid tagasi oli lugemaõppimine enamikule lastest hirmutavaks toiminguks. Ühel päeval toodi aabits ja öeldi, et lapsel tuleb jätta mäng ja asuda raamatu taha. Raamatus olid keerukad märgid ja kirjad, mille õppimine mõnikord pigistas välja pisara või tõi nähtavale vitsakimbu.

Tänapäeval kuuldu ikka sagedamini, et laps õppinud lugema iseendast, kas vanema õe-venna kõrval või lihtsalt mängides.

Sel puhul ei pea tegema valejäreldust, nagu oleksid tänapäeva lapsed andekamad ja hoolsamad omaaegseist. Vaid tuleb arvestada asjaoluga, et trükitäht ja -sõna on tulnud lapsele lähedale, ulatub tema tajumispiirkonda kõige varasemaist aastaist alates. Raamatud, ajalehed, ajakirjad, toiduainetepakid ja -karbid vastavate siltidega, poesildid ja lõppeks õige tähtsa tegurina reklaam trükisõnas: igasugused reklaamplakatid, autod vastavate kirjadega, linnades valgusreklaam (suuremates linnades liikuv). Olgu näitena võetud sõna OMA (Kindlustusselts „Oma“) (või BONA, missugune sõna ka palju reklaamis lapse silma ette ilmub). Suur O reklaamplakatil või valgusreklaamina köidab enamasti esimesena lapse tähelepanu, sest tal on tuttav vorm: palli- või kerakujuline. Ei ole ime, kui ta küsib kolmandal-neljandal eluaastal, „miks seal on pall“. Selgub, et see on täht O. Laps tunneb selle mujalgi ära, eriti suurtes pealkirjades ja isegi tekstis. Nii võib lisanduda teisi tähti. Selle kõrval paralleelselt õpitakse tundma üksikuid sõnapilte (ilma et osataks eraldada kõiki üksikuid tähti), kui nad tähendavad meeldivaid asju või esinevad sageli lapse silmale. Näiteks tunnevad kolmeaastased lapsed kõikjal ära sõna „Kave“.

Täiskasvanute abil võidakse selles vanuses õppida tundma oma nimetähti. Lisaks, kui majas käib mõni ajaleht või ajakiri, tunneb kolme-neljaaastane sellegi sõnapildi (või ka üksiktähti) ära, näit. UUS EESTI. Tundes teatavat sõna, otsib laps selle vahel üles kusagilt ajalehest või mujalt ja on uhke oma lugemisoskusele. Ta hakkab küsima teiste tundmatute tähtede nimetusi ja nii areneb õppimine „iseendast“, nagu muuseas.

Paljudes kodudes tuuakse lastele paar või rohkem pildiraamatut, mis on määratud väikelastele ja kus on harilikult pildiallkirjajana üks sõna või ainus lause, mille laps omandab jälle sõnapildina. Lõppeks tuuakse 5—6-aastasele aabits ja õpetatakse neid tähti, mis on veel tundmatud. Lapse poolt hõlpsamini omandatavad tähed,

millede õpetamisega tema juures tuleks alustada, on ladina (antiikva) suured tähed, nagu A, B, D...

Pearaskus on lõpuks lausete lugemisel, mida tuleb harjutada pidevalt, alates lühilausestega, mis koosnevad kahest-kolmest sõnast.

Laps õpib ise lugema.

Seega võib eraldada kolm järku lugemaõppimisel isetegevuse alusel:

1. Juhuslikult tähelepanud üksiktähtedest ja üksiksõnapiltidest jäävad mõningad meelde.

2. Laste pildiraamatuid jäävad üksiksõnad või lühilausead meelde.

3. Hakatakse harjutama lausete lugemist.

Kolmanda järguni jõuab iseõppija laps kõige varem viiendal eluaastal, tavaliselt kuendal-seitsmendal eluaastal. Nii kestavad esimesed kaks järku kaks kuni neli aastat. Kui laps on jõudnud lausete lugemiseni eeltoodud teel või ka metoodilise õpetamise kaudu, ta ei veeri ega tohi teda veerima sundida (st. lugema üksiksilpide kaupa). Laps on tutvunud häälikuga, mille märgiks on täht, ja sõnaga, mille märgiks on terviklik sõnapilt. Vaid mõne pika ja keeruka sõna puhul laps ise võtab erakordselt abiks veeriva lugemise.

Eelkirjeldatud isetegevuse alusel lugemaõppimine saab toimuda kahel eeltingimusel: 1) trükisõna ja trükitäht on lapsele algusest peale kättesaadav; 2) lapsel on loomulik varane huvi trükisõna ja lugemistegevuse vastu.

Kui üks neist tingimustest puudub, ei hakka laps „ise lugema“. Sel juhul tuleb 7—9-aastasele hakata õpetama, kuid käies läbi samad astmed, mis eespool näidatud: algul üksiksõna-pildid ja üksikhäälikute märgid, mis kergesti omandatavad (reklaamilt, siltidelt jne.), alles siis asutagu raamatu juurde. Kui laps ühtegi tähte ega sõna veel ei tunne, siis kohutab raamat ja tekitab teatava eelarvamuse, et lugemine on raske.

Täheklopid ja liikuv aabits.

Täheklopid või kartongist väljalõigatud liikuv aabits on abivahendiks lapse lugemaõppimisel. Suur ladina täht, olgu klopid, olgu (liikuva aabitsa puhul) vastaval neljakandilisel kartongil, on lapsele teatavaks mänguvahendiks. Laps otsib välja kõik need tähed, mida ta tunneb, ta koostab mõne sõna, näiteks enda nime, kusjuures liikuvate tähtede asetamine teda õpetab tundma sõna tähelist koosseisu.

Liikuv aabits on kergesti kodus valmistatav, veel parem, kui lapse silma all või osalisel kaasaitamisel.

Üksiktähe tundmaõppimise ja meeldejätmise vahendina võib veel nimetada tähtede voolimist savist, plastiliinist või taignast. Näit. on lapsele äärmiselt huvitav toiming, kui saab vormida taignast tähed I, S, A ja need küpsetatult siis üllatusena asetada isa taldrikule.

Nõudeid lugemaõpetamisel.

Lugemaõpetamisel tuleb silmas pidada järgmisi nõudeid:

1. Loetav tekst olgu suure selge kirjaga.
2. Algul omandagu laps ladina suured tähed.
3. Lugemine toimugu selge hääldamisega ja kiirustamata.
4. Lugemise korral olgu valgust küllaldaselt, kusjuures valgus peab langema loetavale leheküljele, mitte lapse näole.

Kirjutamaõppimine.

Kirjutamaõppimine algab tavaliselt lugemaõppimisega üheaegselt ja alguses suurte ladina trükitähtedega. Kui laps õpib lugema eespoolkirjeldatud isetegevuse alusel, siis tekib tal iseendast vajadus seda tähte „joonistada“, mida ta juba tunneb, nagu O, K ja teised. Enamasti õpib ta kirjutama esimese sõnana enda nime. Samuti sundusliku lugemaõppimise korral tuleb lasta lapsel üheaegselt kirjutada, alates lihtsatest üksiksõnadest ja tähtedest.

Kirjutamise algusastmel tuleb silmas pidada järgmisi nõudeid:

1. Laps kirjutagu pliiatsiga (võib ka värvilistega või kriidiga).
2. Tarvitusel ladina suured tähed.
3. Kirjutis olgu loetav ja küllalt suur.
4. Ei tule algul lapselt nõuda täpset õigekirja.

Algaja ja õigekiri.

Kui lapse esimesi kirjutatud sõnu parandatakse, võib lapsel huvi kirjutamise vastu väheneda, ta leiab, et see tegevus on temale liiga raske. Seepärast ei pea alatasa ütleva, et „see on valesti“, „siin on üks täht vahele jäänud“ jne. Kui soovitakse mõnda sõna parandada, on hoopis parem võtte ütelda lapsele, et ta vaataks oma raamatust, kas teatav sõna on seal nii kirjutatud (näit. „kiisu“, mille laps on kirjutanud „kisu“).

Mõnel lapsel on eriti armsaks harrastusalaks kirjutamine. Sel juhul on hädaoht, et laps palju kirjutades harjub valesti kirjutatud sõnapiltidega. Tal tuleks neid hiljem ümber õppida. Selliste laste tähelepanu tuleks seepärast rohkem juhtida õigekirjale kui nende laste oma, kes harva kirjutavad mõne sõna.

Alljärgnevas on näide ühe kuueaastase lapse kirjutisest. See laps armastas kirjutada palju, püüdes paberile panna kõik kuulnud ja loetud jutud:

„SATAS JA SATAS JA KARU MÖTLES AKNA ÄRES
MIS MINUKA KÖL SAP MÖTLES JA SIS TULI TALE
MELE ET...“

Kiri.

Heaks võtteks lapse kirjutamishuvi tekitamiseks on olukord, kus laps tahaks kellelegi kirja kirjutada. Vajadus kirja saata võib tekkida mitmesugustel põhjustel. Laps on ise saanud kirja ja tahab vastata. Kellelgi eemalviibival perekonnaliikmel on sünnipäev; kogu pere kirjutab ühise kirja, millest ka laps tahaks osa võtta, jne.

Et kirjutada kirja, — õpib laps juurde võib-olla mitu tähte, küsib teistelt, kas on õigesti kirjutatud, püüab kirjutada võimalikult ilusasti, üldse paneb mängu kogu oma püüdlikkuse.

Muidugi on esimeste kirjadena mõeldavad ühe- või paarilause- lised kirjad. Kirjavahetust võib ka mängida. Näit. laps tunneb juba enamikku trükitähti. Korraga annab talle üks perekonna- liikmeist kirja, millele palub ka vastust.

KAS TAHAD TULLA JALUTAMA?

EMA.

Laps loeb vaevaga, kuid suure huviga, lause ära. Ta kirjutab kindlasti vastuse, nii hästi-halvasti kui see ka õnnestub. Näit. käesoleval juhul:

TAAN KÜL SIRI

Teinekord palub ta ise, et talle kirjutataks kiri, ja hakkab ise kirja „mängima“: oma soove kirjalikult avaldama.

Elkooliealine laps, osates lugeda, peaks oskama ka kirjutada trükitähtedega. Kirjutustähed ja tindiga kirjutamine võivad jääda kooli esimese õppeaasta ülesandeks, kus töö toimub metoodiliselt õpetaja juhtimisel.

LAPSE RAAMAT.

Lapse esimene raamat.

Teisel eluaastal vaatab laps meelsasti pilte, millel on kujutatud temale tuntud esemed või loomad ja inimesed. Väikelapsele näidataval pildil peab olema selgelt ja suurelt üks või paar elementi, näiteks koera pilt, ilma et sinna juurde oleks kuhjatud muud.

Kaheaastaselt ehk kolmandal eluaastal võib lapsele anda esimese raamatu, mis vastaks järgmistele nõuetele:

- 1) raamatu lehed paksul paberil, mis kergesti ei rebene;
- 2) raamatu kaaned võimalikult läikpaberist;
- 3) raamatus 4—10 lehte;
- 4) pildid lehekülje suurused, võimalikult värvilised;
- 5) pildiallkirjad ühesõnalised või ühelauselised.

Tavaliselt on müügil selliseid raamatukesti, näit. „Koduloomad“, „Metsloomad“ jne.

Riimis lood.

Järgneb raamatuke või raamatud, milles on riimis salmid või lühike riimis lugu, kusjuures peaasjaks jäävad ikka pildid. Olgu näitena mainitud J. Oro „Miisi seiklused“, milles jutustatakse ühe kassi paarist juhtumusest, mida selgitavad elavavärvilised pildid. Piltide all on kergesti meelde jäävad allkirjad, nagu „Kala maitseb kassile, nii kui kompvek sinule“. Lastele jäävad pikad riimis lood meelde. Nad armastavad neid korrata, mõnikord ühtlasi vaadates sinna juurde kuuluvaid pilte ja teeseldes lugemist. Riimis laulukeste ja lugude ütlemine arendab väikelapse kõnevoovust ja ühtlasi mälu.

Jutustised proosas.

Neljandal-viiendal eluaastal lisandub juturaamat proosas, milles ikka olulist osa mängib pilt. Lood olgu muinasjutud või ka reaalelu kujutavad lood laste või loomade elust. Olgu näiteks nimetatud eelkooliealistele sobiv ja väga armastatud raamat: Irma Truupõllu „Rohelise päikese maa“ („Looduse“ Lasteraamat nr. 10), mis on muinasjutu ainetel hea keelega lasteraamat, eriti õnnestunud piltide ja lastele rõõmu valmistavate salmikutega.

Selliseid raamatuid loetakse algul lastele ette, hiljem eelkooliea lõppaastail loevad lapsed ise. Jutu tegelased muutuvad lastele lähedaseks kujutluses, ja sageli arvavad nad neid ära tundvat looduses.

Nõidade ja õudsete sündmuste lugude — nagu vana saksa „Hansu ja Greetakese“ jutt, mis on täiesti ebakõlbeline, — vääratuset ja kahjulikkus on tänapäeval vaieldamatu. Põnevaid jutustisi saab lastele pakkuda ilma inetute inimsöömise ja muude õudsete stseenideta.

Raamat kooli- ja nooruses.

Koolieas algab enamikul lastest suur lugemiskirg. Vanematel ja kasvatajatel tuleb hoolitseda, et lapsed saaksid soovivat lektüüri ja et nad loeksid küllaldases valguses. Kooliealised armastavad lugeda põnevaid seiklusjutte, millise liigi üheks paremaks näiteks on D. Defoe „Robinson Crusoe“ („Rahvaülikooli“ kirj.). Heameelega loetakse tõsiseid lugusid, mis käsitlevad noorte elu.

Kuid eriti armastatakse lõbusaid lugusid, kus „palju naerda saab“, nagu näit. O. Lutsu „Kevade“ („Noor Eesti“ kirj.).

Noorusea lävel, sageli koolieaski, algab huvi täiskasvanutele määratud raamatute vastu. Eriti tütarlapsed tahavad lugeda armastusromaane. Terve hingeeluga noorele ei mõju romaanide lugemine sugugi nii kahjustavalt kui arvatakse. Pigem on kasulik, kui noor õpib lektüüri kaudu tundma mitmesuguseid elunähtusi ja keerukaid olukordi ja nende üle järele mõtlema. Kahtlemata on vajalik teatav lektüüri valik, arvestades lapse individuaalse huvi ja arenguga.

Kuidas teostada lektüüri valikut?

On vanemaid, kes teostavad piinlikku kontrolli oma laste lugemismaterjali üle veel noorusikka jõudnu puhul, rääkimata kooliealisest. Juhtub sedagi, et võetakse lapselt romaan, millega ta on parajasti jõudnud poole peale ja mida ta tahaks põnevalt lõpuni lugeda. Sellisel juhul on enamasti tagajärjeks, et laps hakkab salaja lugema, mida tahab. Seega kaotab vanem kontakti lapsega ega saa üldse teada lapse lektüürist, eriti sellest osast, mille puhul ta muret tunneb. Märksa parem on mitte vägivaldselt lugemist takistada, vaid lubada vabalt lugeda, seejuures püüdes arendada teatavat kriitikaga suhtumist raamatuisse, mida saab hästi teostada ühiste arutluste kaudu teatava raamatu puhul.

Kui laps kaldub liiga palju lugema, muutudes sestõttu närvilikuks ja hüljates muu meelelahutuse, ei ole jällegi parimaks vahendiks karm keeld ja raamatute käest võtmine, vaid tuleb võimaldada rohkem liikumist ja värskes õhus olemist, ette võttes mõne huvitava matka või muud selletaolist.

Biograafiline lektüür.

Nooruseas tuleb võimaldada lastele elulugude lugemist. Biograafilisel kirjandusel on suur hariv väärtus, ühtlasi on see kirjandusliik abiks suurte eeskujude valikul. Näit. „Masaryk jutustab oma elust“ („Looduse“ kirj. 1937), milles täisküpsuse saavutanud mees lihtsalt väljendab oma mõtteid, arutleb probleeme ja kirjeldab oma elu, annab noorele mõneski kahtluses nõu, sunnib mõtlema, mõjub eeskujuga andvalt, ühtlasi apelleerides noore tundmuselule. Pole vist noort, kes ei vaimustuks suure rahvuslase lihtsast kirjeldusest, kuidas ta pöördub tagasi kodumaale võitjana ja oma rahva vabastajana.

Suurte tunnustust leidnud inimeste elulood selgitavad noortele paremini kui miski muu, et suurusele ei jõuta mänglevalt ega isenesest, vaid töö ja raskuste võitmise kaudu. Ühtlasi toovad biograafiad ja biograafilised romaanid noorele lähedale elava inimese, kuna puhtromaanlikud kujud sageli jäävad kaugeks ja paberlikuks.

ISETEGEVUS.

Mis on isetegevus?

Kui laps või täiskasvanu teotseb millegagi pidevalt ja huviga enda algatusel, nimetatakse seda tegevust isetegevuseks. Eespool nägime, et laps mängib ja töötab isetegevvalt: tal on huvi millegi vastu, ta algatab ja jätkab seda tegevust. Nii õpib laps kõndima, kõnelema — isetegevuse alusel. Samal printsiibil võib ta õppida lugema ja kirjutama.

Vastand isetegevusele on tegevus, mille algatus ja kestus ole-
neb välisest sunnist. Ei saa olla isetegevusest juttu ka sel juhul, kui on olemas vaid algatusmoment, millele pidevat huviga tege-
vust ei järgne.

Katsutagu väikelast sundida kõndima, kui talle see toiming
veel raskusi teeb ega paku huvi. — Laps ei taha, laps nutab,
laps astub vastumeelselt. Opetatagu last lugema, kui tal endal
pole huvi ega algatust: laps õpib vaevaga, edu on väike ja laps
on õnnelik, kui pääseb aabitsa juurest minema.

Ärenguastmed ja isetegevus.

Imikueas toimib laps puhtalt isetegevvalt, — lällab, harjutab
haaramist ja muid oskusi. Täiskasvanu ei ulatu siin oma sundi
teostama.

Väikelapse-eas on valdav osa isetegevusel. Tõsi küll, on oskusi
ja harjumusi, mida tuleb lapsele täiskasvanu algatusel ja mõni-
kord sunduslikul teel omaseks teha. Kuid mida vähem täiskasvanu
poolt sunnitud tegevust, seda parem. Siin peitubki kunst kasva-
tada: tunda last ja osata õigel ajal anda lapsele õige tegevus, tähele
panna, mis last huvitab, milleks ta on juba küps — ja sellest
lähtuda. Siis ei teki vastuolu lapse algatuse ja täiskasvanu sun-
duse vahel. Kui kasvataja korraldused liiga sageli vastuolus on
lapse enda huvi ja algatusega, laps tuimeneb ja intelligentsem
laps satub vastuollu kasvatajaga ja on „halb laps“. Kui kasvataja
kurdab „halva lapse“ üle, siis enamasti annab ta atestatsiooni enda
kui „halva kasvataja“ kohta.

— Kord üks palgaline praktikaga kasvataja sõitis oma 7—8-
aastase kasvandikuga Riist Tallinna. Kuna tee oli pikk, tuli mitu
korda süüa, magada, käsi pesta jne. Kasvataja korraldas kõike
otstarbekalt. Ajaviiteks vaadati ühiselt kaasavõetud pildiraamatuid,
jutustati vastastikku jutte ja õeldi mõistatusi. Reis lähenes lõpule.
Oldi Ülemiste kohal. Järv paistis hommikuses päikeses, varsti
hakkasid paistma linna tornid. Parajasti enne Ülemistele jõudmist
oli kasvataja hakanud lapsele ajaviiteks ütlema mõistatusi, olles
enne pannud pakid valmis, samuti rõivad rongilt lahkumiseks. Kuid
laps vastas vastumeelselt, ei kuulunud, vaatas kogu aeg aknast välja,
küsis vahele, mis järve nimi on (laps sõitis esimest korda seda

teed). Kasvataja vastas pahaselt ja käskis lapsel kuulata mõistatusi. Lapse kogu tähelepanu oli aga mujal. Ta vaatas huviga lähenevat linna, hüüatas mitmel korral, sai uuesti kasvatajalt noomida. Mõlemad jõudsid reisusihile tüli vahetult. — Miks? —

Kasvataja tegi vea. Ta surus vägivaldselt alla lapse algatuse vaadelda uut maastikku ja linna, küsida nimesid ja avaldada oma muljeid. Kas oli lapse algatus paha? — Ei olnud. Iga inimene tunneb huvi uue linna ja koha vastu, kuhu ta sõidab, ammu siis laps, kellele reis on elamuseks. Asjatu on viimasel veerandtunnil korraldada vestlust ja keelata last aknast vaatamast. Kasvataja ei arvestanud lapse loomulikke huvi ja algatust. Sellest tekkis pahandus.

Koolieas tuleb paraku lastel teha palju sunduse varal, eriti koolitööd. Kavakohase koolitöö ja massiõpetuse puhul on raskeks probleemiks, kuidas anda avaldusvõimalusi laste individuaalsetele kalduvustele ja huvidele. Kuid tänapäeva pedagoogika ja koolireformiliikumine katsub siin leida uusi teid, mis aitaks koolitöödki viia isetegevuse alusele. Sest iga huvikohane ja ühtlasi tegija võimete kohane töö kannab endas edu panti.

Seepärast on koolieas kui ka nooruseas oluline, et peale paratamatute töökohustuste — mis ei tarvitse igakord vastata noore huvidele — kasvav inimene saaks tegelda aladel, mis on talle armsad: huvialadel. Need võivad olla mõned kooliainetest, käsitöö, lektüür, aiatöö, muusika, sport jne.

Kuhu minna? Mis peale hakata?

Koolieas ja veel rohkem nooruseas tekib noortel (näit. mõnel igaval pühapäeval või õhtul pärast päevatööd) küsimus, — kuhu minna, mis teha? Selle küsimuse õigel lahendusel on oluline osa noorte kasvatuses. Kodu, kool, noorteorg-id peavad andma õiget ja soovitatavat meelega, kohti ja ettevõtteid, kuhu noor tahab heameelega minna vabal ajal, selle asemel et näit. lonkida pikka-mööda linnatänaval, hakata lõbustama end möödakäijate arvel, seisatada sildadel ja parkides, et mõelda välja, mis küll peale hakata enda ja oma kaaslastega. Noorte orkestrid, laulukoorid, huviringid, sport, kodused vastastikused koosviibimised olgu näidetena nimetatud kui ettevõtteid, millede kaudu saab noori siduda ka vabal ajal.

Seiklusrõõm ja matkamine.

Peale huvialade viljelemise on tervetes ja elurõõmsates noortes sageli mingi vajadus seigelda: ette võtta midagi päris põnevat ja erutatavat. Kas ei käida puhtast seiklusrõõmusest mõnikord naabertalus õunavargil, — mitte et oleks tarvis õunu, vaid et on põnev minna õhtul pimedas, ronida üle tarade ja luurata, kas keegi talu-inimestest ei satu jaole. Järgmisel päeval võidakse naaberpererah-

vale üles tunnistada, et öösel käidi nende aias, sellega vältides ebaõiget tõlgendust. Samast seiklustarbest minnakse teisi hirmutama, joostakse mardisanti ja tehakse muid süütut laadi kuid ka lubamatuid tegusid.

Seiklustarve, uudse ja põneva elamuse otsimine noores vajab rahuldamist. Üheks üldisemaks ja paremaks vahendiks on matkamine: minna välja uutele teedele, loodusesse, õppida tundma kodumaad, näha uut ümbrust ja uusi inimesi, sattuda uutesse olukordadesse ja lõppude-lõpuks: väsitada ennast füüsiliselt. Parim matkamisviis kooliealistele ja noortele on jalamatk (talvel suusamatk), mis puhul ei ole karta ühekülgset pingutust (nagu näit. jalgrattamatkal).

Koolialised saavad matkata vanema juhi või täiskasvanu eestvõttel, noored võivad minna endataolistega koos väiksemates või suuremates rühmades. Matkad võivad olla poolepäevased, päevased või pikemad. Viimaste korral tuleb otsida ööbimisvõimalusi või elada laagrielu telkides, mis pakub erilist huvi ja põnevust. Matka ja laagriga ühenduses on peale uute muljete ja rõõmsa meeoleu ka oma raskused: ilmastikuoludest tingitud takistused, väsimuse ja muude ootamatute olukordade võitmine, mille kasvatuslik väärtus ei ole väike.

Erilist mainimist väärib rühmas matkamise ja laagrielu väärtus ühiskondliku meelsuse ja harjumuste seisukohalt. Vastastikune aitamine, üksteisega arvestamine, tööde jaotus ja kõike pünase niidina läbiv ühine pingutus ja ühine elamus seob ja õpetab üksteist hindama, — aga tarbekorral ka ebasotsiaalseid kaaslasi hülgama.

IV

KASVATUSVAHENDID.

Kasvataja vajab vahendeid.

Võrdleme kasvatajat kujuriga ja kasvandikku materjaliga, millest kujur tahab luua mingit ilusat ja täiuslikku kaju. Antud materjalil on oma eripärsed omadused, mida kujur peab tundma, kui soovib õigesti ja vigu tegemata materjali kallal tööle asuda. Samuti peab kasvataja oma kasvandikku tundma, et olla suuteline teda õigesti kasvatama. Nagu kujuril raske oleks asuda kivi või muu materjali juures tööle erilisi seks otstarbeks kohandatud tööriistu — vahendeid — kasutamata, nii vajab kasvatajagi teatavaid vahendeid oma kasvandiku juhtimisel ja mõjustamisel. Nagu kujur peab olema teadlik, kuidas teatavaid vahendeid tarvitada, et mitte vigu teha või isegi materjali ära rikkuda, samuti peab kasvataja teadma, kuidas kasvatusvahendeid õigesti ja otstarbekalt tarvitada.

Millised on kasvatusvahendid?

Eelmises osas käsitatud mäng ja töö, üldse lapse tegevus on vahendiks kasvatamisel. Kuid kitsamas mõttes on tähtsamateks ja tarvitavamateks kasvatusvahenditeks: eeskuju, käsk ja keeld, tasu ja karistus, sõnakasvatus ja harjumus. Kui nimetatud vahendid leiavad õige ja teadliku rakenduse kasvataja poolt, siis võime rääkida teadlikust kasvatusest. Nimetatud vahendeid vajab kasvataja perekonna kasvatusülesannete piires. Kuid samu vahendeid vajab ja rakendab alaliselt kool, ja ühiskondki. Nii võrd, kui riiklikul ühiskonnal on kasvatussuhteid oma kodanikega, leiavad rakendust jällegi samad kasvatusvahendid.

Järgnevas asugem kasvatusvahendite lähemale vaatlusele.

Eeskuju.

Tung järele aimata.

Tähtsamaid kasvatusvahendeid on eeskuju. Igas inimeses peitub kalduvus järele aimata teist inimest. Tarve samuti teha, rääkida, käituda, rõivastuda kui meid ümbritsevad teised inimesed,

on — võiks öelda — ürgsemaid kasvatusvahendeid. Tarve teotseda ja käituda nagu teised on õige tähtis tegur kogu inimsoo kultuuris ja tsivilisatsioonis. Kui võtta näiteid kodukultuuri või moe levikust, siis näeme kujukalt, kuidas inimene meelevdi toimib nii nagu teised. — Üks perenaine on teinud huvitava seinavaiba, varsti järgib tema eeskuju naaberperenaine. Üks perenaine kaunistab kevadpühade lauda kaeraorasega, — järgmisel aastal teeb naaberperenaine samuti. Üks perenaine poonib oma tubade põrandaid, naaberperenaine leiab selle olevat ilusa ja teeb samuti.

Mõeldes tagasi inimkultuuri algupäevile, on teada, et keeled samal üksteisele järeleaimamise teel on tekkinud. Üks inimolevus häälitse teataval viisil, teine vastas talle samaga — tekkis sõna. Samal teel tekkisid usulised kombed, käitumisvormid, levisid oskused ja teadmised.

Võidakse öelda, järeleaimamisel on olnud määratu tähtsus, kuid kas tänapäeval pole see tähtsus vähenenud?

Sest tänapäeval on hulk muid vahendeid rakendatud oskuste, teadmiste ja muude kultuurinähtuste teenistusse. Kuid lähemalt küsimusse süvenedes selgub, et eeskujul on ikkagi määratu mõju ja tähtsus kõigis inimelu avaldusis. Oskuste ja võimete omandamisel ei saa väärata eeskuju tähtsust õpetuse ja muude vahendite kõrval. Nii tehnilistel, teaduslikel kui ka kunsti aladel jääb meistri ja selli (õpilase) vahekorid ideaalvahekorrakts, kusjuures tähtsam meistri sõnast on tema eeskuju töös ning isikuna.

Keskkond annab eeskuju.

Esimeses osas (lk. 14, 15) käsitletud keskkonna mõju, eriti kultuurse keskkonna oma, on oma olult õieti eeskujul põhjenuv mõju. Inimene kujuneb selliseks, nagu on tema ümbruskond. Kuid teatava keskkonna üksikliikmed mõju avaldades üksteisele ei tarvitse teadlikud olla enda mõjus.

— Naabrite lapsed mängivad ühiselt õues. Jaan sülitab vanamehelikult ja vannub. Varsti teeb seda väiksem poiss Arvogi. Ta võttis eeskuju. Kuid ega Jaan tahtnud temale teadlikult seda eeskuju anda või teda sel teel kasvatada.

— Väike maatöölisperekonnast päritolev Aino käib kogu suve mängimas talus suvitava haritlaspere lastega. Sageli lõunastab ta nendega koos. Ta omandab mitmed harjumused mängukaaslasilt, ilma et keegi teda käsiks. Ta õpib tänama, jalgu puhtaks pühkima ja tervitama, sest ta näeb, et teised lapsed nii teevad. Kodus naljab Aino isa: „Vaata aga vaata, meie Aino läinud päris peeneks linnapreiliks linnalastega mängides.“

Me ütleksime — mängukaaslased mõjusid Ainole kasvatavalt. Me räägime eeskuju mõjust. Kuid vaevalt linnalapsed teadlikult soovisidki mõjuda Aino käitumisele.

Kui kasvataja valib oma kasvandikule mängukaaslasi, siis meelsasti selliseid, kes annavad head eeskuju. Kõigepealt aga kasvataja ise püüab anda head eeskuju. Kuid siinkohal tuleb tähelepanu pöörata ühele olulisele küljele eeskuju mõju puhul. Mitte iga inimese eeskuju ei avalda samal määral mõju täiskasvanud inimesele, kuid samuti valikuvõimelisele noorele ja sageli lapselegi.

— Rühm tüdrukuid viibib palju koos ja öeldakse, et kõik aimavad järele käitumises ühte ja sama tütarlast. Nad püüavad isegi kõnelda ja rõivastuda temataoliselt. Miks valisid nad ühe endi keskest eeskujuks? Siin on tegemist teatava isikliku võluga, teatava sugestioonivõimega, — juhikalduvusega. Inimene, olgu lapse või täiskasvanu eas, võtab hoopis kergemini eeskuju sellelt, kes talle meeldib või autoriteediks on. See on oluline moment, mida ei tohi unustada ükski lapsevanem ega kasvataja. Seda rohkem suudab kasvataja mõjuda eeskujuga, mida lugupeetum ja armastatum ta on oma kasvandiku poolt. Siin peitubki saladus, miks kasvataja ise peab kogu aeg kasvama ja täienema, et olla suuteline heaks eeskujuks.

Kui ema on lohakalt rõivastatud ja pahur ning närvlik, ei pane rõhku oma väljendustele ja käitumisvormidele, vaevalt pääseb siis täiel määral mõjule tema eeskuju mõnel teisel alal, milles ta on osav ja esmajärguline, näiteks majatöodes. Täisikka jõudev tütar ei suuda teda võtta täieliku autoriteedina.

Edasi vaatleme, kuidas rakendada eeskuju kasvatusvahendina eri arenguastmel.

Ons eeskuju mõjuga üldse tegemist imikueas?

Esimesel poolaastal pole imiku meeled veel seevõrd arenenud, et ta oleks võimeline väliseeskujusid jälgima, järeleaimamisest kõnelemata. Kuid teisel poolaastal, millal kontakt ümbruskonnaga järjest tugevamaks muutub, algab ühtlasi eeskujude järgimine. — Ema plaksutab käsi lapse voodi juures, — laps püüab oma käeki kokku lüüa. Ema teeb suuga mõne liigutuse, kusjuures teatav häälik tekib, näiteks „ts-ts-ts“. Laps püüab samuti teha, niivõrd kui see tal õnnestub. Käega lehvitamine jumalagajatuks ja mitmed teised imiku oskused — kõik need omandab laps eeskuju varal.

Mehaaniline järeleaimamine.

Puhtmehaaniline, ahvitaoline järeleaimamine ei piirdu vaid imikueaga. Hoopis vanem laps kui ka täiskasvanu võtab teiselt inimeselt eeskuju mõnigikord ebateadlikult, isegi vastu enda tahtmist. — Üks sõpradest tarvitab näiteks vahesõnana sõna „jubedalt“ liiga sageli. Teisele ei meeldi see, kuid tiheda kooselu ja alatise eeskuju tõttu leiab teine korraga, et ta ise tarvitab endale vastuvõtmatud sõna.

Lastele eriti, võiks öelda, „nakkavad“ eeskujud, mis on kuidagi eripärased või koomilised.

— Üks ema sõidab kord paariaastase tütreaga suvituskohast linna. Jaamaesisel rongi oodates seisab nende naabruses üks vana härra, kel on iseäralik kõhimisviis. Ta teeb veidraid kaashäälikuid ja grimasse sealjuures. Laps vaatab talle paar korda tõsiselt otsa. Hiljem rongil laps istub vaikselt ligi pool tundi ja siis korraga kaasreisijate lõbuks hakkab õige loomutruult imiteerima kuulnud vanahärra kõha, sinna juurde tehes grimasse.

Ka suuremad lapsed aimavad sageli tahtmatult järele mõnda iseäralikku maneeeri, ilma et nad ise seda tahaksid.

— Üks perekond läheb kord pildistaja juurde, et teha perekonnapilti. Pildi valmides selgub, et üks tütardest seistes vanemate vahel on teinud veidra näo pildistamisel. Ta on ajanud alumise huule pahupidi. Kogu pilt on rikutud ja vanemad leiavad, et nende tütar on pildil sarnane ühe majatuttavaga, kellel selline alumine huul. Mõödub aastaid, kuni tütarlaps seletab, et temale lapsena meeldinud väga nimetatud huulega preili ja ta tahtnud olla tema sarnane. Kas ta pildistamisel teadlikult või tahtmata imiteeris oma sümpaatia nägu, ta enam ei mäletanud.

Sageli inimesed, kes elavad kaua aastaid koos, omandavad ühetaolised kombed, isegi kõneviis ja naer on neil äärmiselt sarnased. Siin on tegemist ikka sama mehaanilise, tahtmatu järeleaimamisega nagu imikueaski.

Tagasi tulles esimese eluaasta juurde, võib öelda, et kasvataja kohus on anda head eeskuju alates kõige varasemast east, ühtlasi hoolt kanda, et ka teised imiku keskkonda kuuluvad isikud seda teeksid.

Eeskuju väikelapse-cas.

On üldtuntud tõsiasi, kuivõrd eelkooliealine laps on alluv eeskuju mõjule. Enesekriitika ja valikuvõime on veel väike, kuid võimed järele aimata on märksa suuremad kui imikueas. Laps teeb otse ahvina järele kõike, mida ta enda ümbruses näeb. Sel pimesi eeskujude järgimisel põhjeneb tolle perioodi tähtsam mängutegevus — imitatsioonimäng. Väikelaps tarvitab valikuta neid väljendusid, neid käitumisvorme, mida tarvitatakse tema kodukeskkonnas. Seega kasvatajal peab olema esimeseks hooleks anda ja võimaldada häid eeskujusid oma kasvandikule. Eelkooliealine laps; eriti aga paari-kolmeaastane ei häbene põrmugi enda püüdlikkust näidata järeleaimamise puhul. Kasvataja pühib jalgu teataval viisil, kohe katsub ka laps nii teha. Täiskasvanu paneb kingapaela kinni, tõstes jala toolile. Paariaastane laps püüab järele teha ja on pettunud, kui tema jalg veel toolile ei ulatu.

Kui väikelaps kodukeskkonnas päev-päevalt näeb, et perekonnaliikmed on abivalmis üksteisele, sõbralikud kõnes ja käitumises, omandab laps sama käitumisviisi, ilma sunduseta, nagu iseendast.

Koolikaaslaste eeskuju.

Kui väikelapse eeskuju ammutamise peallikaks on kodu, siis kooliea algusega (või lasteaeda minnes) algab lapse laialdasem kontakt välise maailmaga kooli ja, mis peaaasi, koolikaaslaste näol. Ja ei peaks hellitatama ekslikku arvamust, nagu oleksid õpetajad ainukesed või tähtsamad eeskujuandjad koolis.

Eeskuju võtab laps esijoones oma kaasõpilastest, eriti neist, kes talle meeldivad ja kellega ta veedab vaba aja, käib ühist kooliteed jne.

— 9-aastane Uno, kes põlvneb haritlasperekonnast ja kelle kasvatamisele ema on pühendanud kogu oma jõu, tuleb ühel päeval koolist koju ja ütleb: „Ema, ma ütlen sulle nüüd kõik rumalad sõnad, mis ma tean.“ Ja loendabki terve rea. Ema küsib rahulikult: „Kas sa rohkem ei tea?“ — „Ei tea.“ — Sellega lõpebki jutt.

Et ta oma uue tarkusega ema ette tuleb, näitab head usaldusvahetust ema ja poja vahel. Tekib küsimus, kas talitas see ema õigesti? Paljud emad sellisel juhul noomiksid: — Kas sul häbi ei ole. Vaat kui rumal poiss sa oled. Et sa minu majja enam selliseid tänavapoiste sõnu ei too — jne. Vaevalt aga selletaolisel noomimisel on soovitud tagajärgi. Sest eeltoodud juhtu lähemalt vaadeldes tuleb arvestada järgmist: kui teised poisid teatavas rühmas hoopivad, milliseid sõnu nad teavad, siis Uno, soovides olla mehine ja teiste-taoline, omandab nad samuti ja püüab omalt pooltki hiilata. Ta kannab oma teadmised emale ette, et kuulda, mis ema arvab. Ta ootabki vahest teatavat noomitust, mille puhul saaks uuesti elamuse: — et vaat missugune poiss ma olen, et tean jah niipalju rumalaid sõnu, teised teavad ka, meie kamp ütleb, et mis mees see on, kes rumalaid sõnu ei tea. Kuid ema käitub õigesti. Ta ei osuta mingit pettumust ega pahameelt. Ta ei reeda ka mingit hämmastust sõnade rohkuse üle, mis kas või noomimise kujulgi oleks tõstnud poisi uhkust. Ema näitab oma hääletooni ja ainukese lausega, et see pole midagi erilist, et õpitakse teistelt poistelt niisuguseid sõnu, ja küllap kuuldakse veel uusigi edaspidi.

Kui eeltoodud koolikaaslaste eeskujul õpitu pole eriti hädaohtlik, siis ei saa seda iga eeskuju puhul öelda. Vanem peab lapse kaaslaselt teadma ja tundma ja mõnikord neist oma last emale hoidma, kui on olemas hädaoht võtta liiga soovimatut eeskuju. Äärmistel juhtudel tuleks isegi kooli või elukohta vahetada. Kuid sellised juhud jääksid äärmisteks juhtudeks, kus mõni tugeva mõjuga kaasõpilane võib halvasti mõjuda oma sõpradesse.

Kuid samad võimalused on head eeskuju omandada kaaslastelt. Hakatakse sportima, hakatakse pingutavat tööd tegema mõnel huvialal, rõivastatakse hoolikamalt jne. — sellepärast, et mõni sõber nii teeb.

Milline osa on õpetajail eeskujuna andmisel?

Mida vastuvõetavam ja sümpaatsem on õpetaja õpilastele, seda rohkem võib ta eeskujuna arvesse tulla. Kui aga õpetaja jätab ükskõikseks noored või isegi mõjub eemaletõukavalt või koomiliselt, saab vaevalt juttu olla õpetaja eeskujust. Tähtsamaid õpetajaspere või väikese kooli puhul üksikõpetaja kasvatuslikke ülesandeid on luua terve ja meeldiv kooliõhkkond. Mitte asjatult ei räägita „kooli vaimust“. Vastutustundlikud vanemad, kes oma lapsi tahavad usaldada heasse koolikeskkonda, valivad kooli (linnaoludes on see võimalik), kusjuures tähtsaimaks teguriks valikul on õpetajaskonna koosseis või teatavate õpetajate autoriteetne isik.

Eeskujuna nooruseas.

Kui koolieas nihkub eeskujuna andjana esirinda sõber, kaaslane, oma „kamp“, siis nooruseas tekib kasvaval inimesel tarvidus, võiks öelda, kõrgemate eeskujude järele ja sageli ühtlasi kaugete järele (vrd. „Noor vajab autoriteeti“ lk. 48, 49). Sõbra ja kaaslast võetakse suurema kriitikaga, kuigi ta omajagu tähtis on eeskujuna andjana. Ei pea unustama noorte tarvet näida sarnastena niihästi käitumises, rõivastumises, soengus, kõneviisis kui ka muus välises. Ei soovita olla erandiks, olgu siis küsimuses kuue lõige või muud selletaolist.

Milline osa jääb lapsevanematele?

Kas lapsevanematele jääb vaid eeskujuks olla imiku- ja väikelapse-eas, hiljem kaotades oma tähtsuse? Ei oleks hea ega mõeldav, kui ainukeseks eeskujuks kasvavale inimesele oleksid tema vanemad. See pole kujutletavgi mitmesuguste kokkupuudete ja inimühiskonda kuuluvuse tõttu. Vanemal tuleb sellega arvestada, et koolieas laps järjest eemaldub, sidemed nagu vallanduvad. Laps sukeldub endataoliste mõjude ja huvide piirkonda. Lapselik kiindumus ja sõltuvus vanemaist näib katkevat. Eriti poisid on sel perioodil iseseisvad ja vahvad. Kirjeldatud eemaldumine vanemaist on väline ja sageli näiline. Alles nooruseas võib tulla sisemine ja hooepis tõsisemaloomuline võõraksjäämine vanematega. Kui vanemad ei suuda küllaldaselt noort mõista, või kui noor kasvab vaimselt üle oma vanemaist, võivad katkeda lapsepõlves loodud tugevad sidemed. On arusaadav, et sellise vahekorra kujunemisel ei saa vanem olla autoriteediks ja sõbraks. Noorusea saabumisel peab vanem nagu uuesti võitma oma lapse usalduse ja austuse enda isikuga, oma eluküpsusega lähenedes lapsele vanema sõbrana. Kahtlemata on need õnnelikumaid vanemate-lastevahelisi suhteid, kus täiskasvanud lapsed oma vanemaid saavad sõbraks ja autoriteediks ühtlasi.

Kokkuvõte.

Seega võib kokkuvõttes öelda: varases lapseas on inimene vastuvõtlik eeskujudele, mille mõjupiirkonda ta satub. Mida iseseisvamaks ja vaimselt arenenumaks noor kujuneb, seda enam tekib eeskujude järgimist kriitika ja valikuga, kusjuures eeskjuju üksiktegevusis kaotab oma tähtsusest, andes aset tervikliku isiksuse mõjudele. Kuid olgu rõhutatud, et selline valiv ja otsiv eeskjuju tunnustamine on iseloomustav vaid iseseisva ja vaimselt arenenud noore kohta, kuna primitiivse mõtlemisviisiga vähenõudlik inimene jääb lähemale lapse tasemele, st. kergesti alluvaks mõjustusile ja eeskujudele, mille piirkonda satub, ilma et ta ise suuteline oleks toimetama otsivat ja kriitikaga valikut.

Käsk ja keeld.

Kui eeskjuju on kasvatusvahend, mida saab rakendada imikueast alates primitiivse järeleaimamistungi tõttu ja mis lõppeks ulatub looma sügavamõjulisi inimeslikke vahekordi, nagu eespool nähtus, — siis käsk ja keeld on kasvatusvahendid, mille ulatuvus pole nii laiapiirne ega sügavusteni küündiv.

Käsku ja keeldu võiks nimetada mehaanilisteks vahenditeks, mida kasvatava sihiga saab rakendada, kui kasvandikku juhitakse soovitatavale, vajalikule tegevusele käsu kaudu ja hoitakse ära ebasoovitavast, kahjulikust toimingust keelu varal.

Põhinõuded käsu ja keelu tarvitamisel.

Et käsk ja keeld täidaksid oma otstarvet, tuleb nende tarvitamisel silmas pidada teatavaid põhinõudeid, olgu siis kas kästakse või keelatakse last või täiskasvanut, üksikut või hulka, väikelaste rühma, kooliklassi või rahvahulka. Need põhinõuded on:

1. Käsk ja keeld olgu arusaadav.
2. Käsk ja keeld olgu täidetav.
3. Käsk ja keeld olgu kindel.
4. Käsk ja keeld olgu järjekindel.

1. Käsk ja keeld olgu arusaadav.

Käsu-keelu esimeseks nõudeks on, et ta oleks arusaadav, selge. Kui kästav ei saa aru, mida temalt nõutakse, kuidas saab ta siis käsku õigesti täita.

Kui aastasele lapsele öeldakse: „Sa asetu nii, et hele valgus sulle silma ei paista“, siis saab vaevalt küll nõuda käsu täitmist, sest antud käsk ei ole aastasele lapsele arusaadav. Sama lugu on järgmistes näidetes:

2-aastasele lapsele öeldakse: „Ära seisa tõmbetuules.“

6-aastasele lapsele öeldakse: „Ära tarvita oma kõnes murdesõnu.“

7-aastasele lapsele öeldakse: „Ole loomulik.“

Kästav (keelata) peab aru saama käsu sisust, samuti ei pea võimalust olema mitmesuguseks tõlgitsuseks.

Kui näiteks õpetaja klassis ütleb: „Pange nüüd raamatud laua alla,“ siis võib taipamatu õpilane mõelda, et põrandale, mitte lahtisesse laualaekasse. Vaevalt nii taipamatuid õpilasi koolis on, siiski on juhtunud, et sellisele käsklusele järgnedes lapsed vallatusest panevad raamatud põrandale, kuna õpetaja käsk sõnaliselt annab end mitmet pidi tõlgitseda.

— Sama lugu oli ühe laisa, kuid nalja- ja vembutegija noormehega, kes oma isa käsku täitis tähttäheliselt. — Kui isa, nähes poega tööpäeval logelevat, ütles: „Sa võta õige hobune käekõrvale ja kõnni tükk aega kesal,“ mõeldes selle pooliroonilise käsuga kündmist, võttis poeg tõepoolest hobuse käekõrvale ja kõndis kesal, kuid jättis adra koju.

Täpse ja arusaadava käsu (keelu) väljenduse vajalikkus tuleb ilmsiks eriti kirjalike korralduste puhul.

Kui näiteks parki pandaks plakat: mõnes kohas on murul käimine keelatud ja mõnes kohas lubatud, ei oskaks ka parim kodanik õigesti käsku täita. Igasuguste avalike määruste ja seaduste (mis pole oma olult muud kui laiaulatuslikud ühiskondlikud käsud) puhul ilmneb selgesti arusaadava ja selge väljenduse tähtsus, et oleks õigus nõuda määruste ja seaduste täitmist.

Mitu käsku või keeldu korraga.

Kui soovitakse korraga anda mitmeid käskke (keelde), siis peab arvestama, et siingi on piir, mille ületamisel käsud (keelud) võivad kästaval (keelataval) minna segi, unuda või jääda osaliselt arusaamatuks. Alljärgnev 150 erivanuse lapsega korraldatud katse selgitab mitme ühekorraga antud käsu küsimust.

— Lapsed ilmusid üksikult katsekorraldaja juurde eraldatud ruumi ja teiste testide reas (intelligentsusetestid) anti ka järgmine korraldus: „Ole hea, kuula enne, mis ma sulle ütlen, siis tee, nagu käskisin. Kõigepealt pane need võtmed sellele lauale seal (seejuures katsekorraldaja osutas käega teatavale lauale), siis tee see toauks lahti (käega osutades teatavale uksele, sest ruumil oli mitu ust), ja siis too sealt nurgast toolilt (jälle näidates lapsele tooli) see pruun karp siia. Nii, nüüd tee.“ Seejuures peeti silmas, et laps tõepoolest kõiki näidatud esemeid nägi. Katse tulemused on antud järgnevas tabelis:

Katsetest osavõtnute		Positiivs. lahend.	Negatiivs. lahend.
vanus	arv	l a s t e %	
6	37	78	22
7	40	75	25
8	48	85	15
9	25	100	—

Seega 9-aastast. lastele ei tee antud kolme käsu täitmine raskust. 8-aast. hulgas leidub juba 15%, kes täpselt ei täida, kuna 7-aastastest 25%, see on veerand, ei lahenda õigesti, kuigi üksikult need käsud on jõukohased igale normaalsele 6-aast. ja nooremalegi lapsele. Milles siis eksiti antud katse juures? Harilikult unustati üks käsk täitmata või mindi järjekorras segi. Kuid oli ka teist laadi segadusi, nagu — laps võtab võtmed ja hakkab ühte kapiust lahti muukima, ise hädaldades, et ei saa (toaukse avamine ja võtmete asetamine segunes üheks toiminguks). Teine juhtum: laps läheb istub — võti käes — sinna toolile, kust tuli karp tuua, ja ootab seal, kuni katsekorraldaja ta kohale kutsub.

Eeltoodud katses oli kolm toimingut, mille kohta anti korraldus: 1) võtmed lauale panna, 2) toauks lahti teha, 3) pruun karp tuua. Kuid „kuula enne, mis ma sulle ütlen“, — kas see on neljas käsk? Siin on tegemist niinimetatud eelkäisuga, mis on tarvilik katse korraldamisel, et katsealuse tähelepanu koondada. Kuid samalaadset eelkäsku rakendatakse küllalt igapäevses elus, eriti siis, kui mingi tähtsam käsk (keeld) järgneb või kui tahetakse anda mitu käsku (keeldu). Eelkäsu mõte on kästava tähelepanu äratada ja järgnevat käsku rõhutada. Oleks viga eelkäsku iga väiksema käsu (keelu) puhul tarvitada. Küll aga on sobiv näiteks järgmine eelkäsk: „Pane tähele, laps, tänase päeva jooksul ei luba ma sul õue minna.“ Siin on „pane tähele, laps“ eelkäsk. Võib-olla laps tegeleb parajasti oma nukuga, rääkides temaga tasast juttu. Kui ema ilma lapse tähelepanu äratamata muuseas ütleb — „Tänase päeva jooksul ei luba ma sul õue minna“ —, siis võib juhtuda, et laps mänguhoos ei kuulegi teda ja astub seetõttu hiljem keelust üle.

Kui kolmele käsule lisatakse veel paar käsku juurde, siis suureneks paratamatult eksijate ja segajate %. Seepärast pole mõeldav, et väikesele lapsele antaks korraga rida korraldusi. Näiteks: „Sa söö nüüd võileib ära, siis pühi käed puhtaks, mine oma tupp, otsi välja uus pildiraamat, mis ma sulle eile tõi, too ta emale, peale selle lähed õue mängima, aga ära mine naaberõue, ja sall pane ka kaela, kui sa välja lähed.“ Leidub kuueaastasi lapsi, kes antud käsud küll õiges järjekorras täidavad, need on taibukamad

ehk intelligentsemad lapsed, kellel on ka hea mälu. Kuid isegi neile pole otstarbekohane sellist korralduste rida ette kanda. Sest jättes mõne lüli välja, näiteks salli panemata, on lapsel õigustus vabandamiseks, „ma ei kuulnud seda, unustasin ära“. Ja sellise unustamise võimaluse kordumisel tekib harjumus unustada — käsk täitmata jätta.

2. Käsk ja keeld olgu täidetav.

Käsk ja keeld olgu täidetav. Kui kasvataja ütleks 3-aastasele kasvandikule: „Tõsta see diivan teise tuppa,“ — siis on ilmne, et siin on tegemist ülejõukäiva ülesandega, et käsk pole täidetav. Vaevalt mõni ema või kasvataja sellist käsku annaks. Siiski kāske ja keelde, mis ei ole täidetavad, jagatakse küllalt palju, sageli mõtlematusest või aga lapse arengu ja nõuete mittetundmisest tingitult.

— Ema läheb lapsega jalutama. Sihiks on minna lähemasse parki. Teel tuleb vastu tuttav proua. Peatutakse tänaval ja alatakse juttu. Laps, kes tegevuseta ja keda täiskasvanute jutt ei huvita, peab kaua paigal seisma. Ta tõmbab ema käest: „Hakkame minema, ma ei taha enam siin seista,“ „ema, me lubasime parki minna,“ jne. Ema käsib ja keelab korduvalt ja kurjalt: „Seisa paigal, sa rumal laps,“ „kuula ema sõna,“ „ära sega suurte inimeste juttu,“ jne. Peale pool tundi või rohkem kestnud jutuajamist jätkub teekond kavatsatud suunas. Kuid ema on pahane ja noomib last, et viimane on sõnakuulmatu. — „Ema peab kümme kord sulle ütleva, et sa paigal seisaksid. Sa teed häbi emale oma sõnakuulmatusega.“ — Lapse rõõm jalutuskäigust ja parkiminekust on tükiks ajaks tumestatud. Kus on viga? — Ema käsk ei olnud täidetav. Lapselt, normaalselt ja teorõõmsalt lapselt ei saa nõuda, et ta seisaks tegevuseta pool tundi ema käekõrval, kui oldi parajasti teel parki. Emal endal oli huvitav tuttavaga mõtteid vahetada. Oleks aga teda ennast pandud tegevuseta tänavale pooleks tunniks seisma, kui tal soov oli rutata kuhugi huvitavasse kohta, kui pikana oleks talle endale tundunud pool tundi või lühemgi aeg ja kui kärsituks ta oleks muutunud. Seega ema käsud „seisa paigal“, „ole vait“ jne. ei olnud täidetavad siinkohal.

3. Käsk ja keeld olgu kindel.

Nõue, et käsk ja keeld oleksid kindlad, tähendab, et käsu (keelu) andja ise olgu veendunud oma käsu (keelu) tarvilikkuses ja ühtlasi väljendagu seda kindlust selgesti. Kui keegi käsib või keelab looma, näit. koera, — „mine toast välja“, siis peab ta seda ütleva käskiva kindla tooniga (ei tarvitse seepärast veel kärkida), ta peab vaatama koera poole kindlal pilgul. Loom vaatab võibolla korduvalt käskija poole. Ta ei taha minna. Kuid käsu toon ja käskija ilme ja seisak, kõik avaldavad kindlat nõuet: „mine toast välja“. — Koer täidab käsku. Kui sama käsk antaks nii muuseas

ilma käskiva toonita, pöördudes samas oma tähelepanuga käsiloleva tegevuse juurde, siis jätab koer käsu täitmata. Kes tahavad koera sõnakuulmisele õpetada, need peavad hoolega kinni kindla käsu ja keelu nõudest. Kui sama nõuet arvestatakse ka inim lapse käskimisel ja keelamisel algusest peale, oleks kasvatajal hoopis kergem nõuda kindlat sõnakuulmist.

— Ema ei luba minna lapsel päevavaibaga kaetud voodisse. Lapsel on suur soov sinna minna. Kumb võidab? Kui ema oma keelu ütleb muuseas, jätkates käsilolevat tegevust, jälgimata, kas laps tõepoolest keeluga arvestas või mitte, — on väike ronija varsti voodil. Ema vaatab pilguks üles ja ütleb: „Ah sina, kuhu sa ronisid, tule silmapilk maha.“ Ja uuesti jätkab ema oma tööd, ära ootamata, kas laps tuleb voodist maha. Laps võitis. Kuid mitte ainult seks korraks. Iga käsust ja keelust üleastumisega tekib lapsel tugevam harjumus ka teine kord mitte arvestada ema keelu või käsuga. Laps on sõnakuulmatu. Siinkohal tekib küsimus, kuidas saab ema, kel on toit valmistada ja muud majatööd teha, kuidas saab ta seista juures oma väikesel lapsel või lastel iga käsu ja keelu puhul, jättes kõrvale muu toimingut, ja jälgida, kas laps käsku täidab, ning avaldada kogu oma olemusega käsu (keelu) kindlust. Paljud emad on väga õigesti lahendanud selle küsimuse. Algul nad võtavad selleks aega, jättes mõnegi muu tegevuse kõrvale. Nad jälgivad piinlikult, et laps igas asjas nende sõna kuulab. Varsti teab laps kogemuse varal, et teist võimalust pole. Ta harjub käse ja keelde täitma. Ja edaspidi on emal hoopis kergem. Ta võib rahulikult teha oma õmblustööd või askeldada pliidi juures ega tarvitse igakord seista ega jälgida, kas laps tõepoolest nii toimib, nagu käsitud. Ajuti peab võib-olla jälle rohkem rõhku panema järelevaldamisele. Enamasti aitab lühidast pilgust. Kõige olulisem vahest on teatav usaldusvahekord lapsega.

— Üks ema kaebas oma 5-aastase tütre sõnakuulmatuse üle ühele majas viibivale külalisele. Varsti tuli tütar samasse ruumi, kus istus ema külalisega. Laps kõndis natuke toas ringi ja ronis siis söögilauatoolile. Ema ütles külalisega jutuaajamise vahele (1) „ära roni toolile“. Tütar ronis. Edasi tütar ulatus võtma laua keskel suhkru-toosi. Ema ütles jälle muuseas (2) „ära võta suhkru-toosi“. Tütar võttis. Ema jutles edasi. Tütar oli saanud suhkru-toosi käte vahele ja põlvitades toolil hakkas suhkru lusikaga suhkru-t süüa. Ema ütles (3) „ära aja suhkru-t maha“. Varsti oli kuulda suhkru krõbinat toolile ja maha. Nüüd sai ema pahaseks ja ütles üsna kurja noodiga hääles (4) „kuule, mine ära teise tuppa“. Tütar ei läinud ja sõi rahulikult suhkru-t edasi. Nüüd kukkus suhkru lusikas kõlinal maha. Ema hüppas üles ja oli närvlik. Kurjalt noomis ta: „Mis sa kolistad siin, sa sõnakuulmatu laps, kas ma sulle pole öelnud...“ jne. „Mine jalamaid teise tuppa mängima“. Laps läks pahura näoga. Ema tuju oli rikutud ja ta kaebas

uuesti külalisele, mis teha sõnakuulmatu lapsega. „Nüüd te nägite ise, et ta üldse minu käsuga ei arvesta.“ Kui külaline ettevaatlikult tähendas, kas mitte emas endas ei peitu viga, oli proua väga imestunud kuuldes, et tema käsu ja keelu viis ei ole õige, et need vaid muuseas öeldud laused olid, mille täitmise järele pealegi ei valvatud. Suhkrulusika kukkumiseni, kus emal viimaks süda täis läks, oli laps lasknud kõrvust mööda libiseda neljal keelul. Kui tal esimest keeldu (mitte toolile ronida) oleks tulnud arvestada, kusjuures ema võib-olla jutuajamise oleks katkestanud ja tarbekorral veel teist korda päris kindlal toonil ja lapsele vaadates oma keeldu oleks korranud, siis poleks kindlasti järgnevaid keelde enam tarvis olnud. Kuid ema ja lapse teguviisist oli näha, et nad olid mõlemad harjunud sellelaadilise „kokkumänguga“: ema käsib või keelab midagi, laps ei arvesta sellega, — kuni järgneb pahandus.

„Kas tahad?“

Vahel kuulduv sellist kahekõnet:

Ema lapsele: „Kas tahad süüa?“

Laps: „Ei taha.“

Ema: „Aga nüüd on lõunaaeg. Sa pead tulema.“

Laps: „Ma ei taha,“ jne.

Võib kergesti järgneda pahandus.

Ema lapsele, kes vannis on: „Kas peseme nüüd lapse pea puhtaks?“

Laps: „Ei pese.“ — Jällegi ebasobiv algus.

Milles peitub viga? — Kui lapselt küsitakse, kas ta soovib süüa, kas ta soovib lasta pead pesta, siis on sellega lapsele antud õigus valida. Ta võib vastata niihästi „jah“ kui ka „ei“. Täiskasvanu, andes lapsele valikuvabaduse, ei tohiks seejuures peale suruda enda arvamust. Kui ema tahab kindlasti pesta lapse pead, siis ärgu küsitagu lapselt, kas viimane tahab pesemist või mitte. Selle asemel ütelgu lihtsalt ja kindlalt, et nüüd järgneb peapesemine. Kui kasvataja näiteks küsib kasvandikult: „Kas tahad õue minna või toas mängida,“ ja laps valib õuemineku, peab seda lapsele lubatama. Kui kasvatajale see valik ei meeldi ja ta nüüd ütleb: „Ei, täna on liiga tuuline. Sa jääd tuppa,“ siis on lapsel täielik õigus mitte rahul olla ja oma rahulolematust avaldada. Sest miks anti talle üldse valikuvõimalus. Kui kasvataja juba ette oli veendunud, et last ei saa õue lubada, siis ärgu asetagu last üldse valiku ette.

Teiselt poolt on kasvatuslikult õige soovitatav anda lapsele võimalust valida, midagi ise otsustada, kuna see arendab iseseisvat mõtlemist ja teotsemist. Kuid valiku all olev küsimus peab olema lapsele jõukohane ja igal juhul teostatav. Kui ema küsib lapselt: „Kas tahad täna enne lõunat emaga jalutama minna või tahad õuez teiste lastega mängida?“ Siis ükskõik kumma tegevuse laps valib, ta saab seda teha.

4. Käsk ja keeld olgu järjekindel.

Käsus ja keelus tuleb olla järjekindel.

— Üks ema elas oma väikeste kaksikutega maja teisel koral, kust järsk trepp algas üsna korteriuukse lähedalt. Temalt küsiti, kas lastega ei juhtu õnnetust, sest kahe- ja pooleaastased lapsed seisid väljamineku eel mõnikord üsna üksi järsu trepi juures, kuna ema läks tagasi korterisse, et tuua mõnd ununud eset. Ukse lukustamise puhul toimis ema rahulikult, ei hoidnud lapsi kättpidi kinni, ei kiirustanud eriliselt. Ema seletas oma meetodit: Kui ta lapsed hakkasid kõndima mõned kuud peale aastaseks saamist, oli emal mure, kuidas vältida õnnetust järsu trepi juures. Ta pani maksma järgmise korralduse: kui lapsed olid rõivastatud, samuti ta ise, viis ta lapsed trepi otsa juurde ja käskis neil kummalgi panna üks käsi vastu seinale ja seista nii seni, kui ema ukse lukustab. Teine lastest pidi seisma veel niikaua, kui ema ühe alla kandis ja teisele järele tuli, sest kahte ta ei jõudnud korraga trepist alla tõsta, kuna enamasti oli veel kaasas kas toiduainete korv või laste mänguasju. Käsku — panna käsi peopesaga trepi vastas oleva seinale vastu — kordas ta iga päev, jälgides algul piinlikult käsu täitmise järele, kuni lapsed sellega harjusid ja seda üsna käskimata tegid. Nii oli välditud trepi otsa kohal komistamine ja kukkumine, sest lastel oli kõige kaugem (mõni samm) asupaik trepist. 2½-aastastena läksid nad mõlemad koos ema käekõrval trepist alla, kuid enne seda seisid nad ikka seinale juures, ka siis, kui oli teisi täiskasvanuid kaasa tulemas ja laste järele vaatamas.

Ema oli lahendanud raskuse järjekindlusega käsus. Lihtne ja arusaadav on öieti nõue: mida sa täna käsid või keelad, seda käsi või keela ka homme. Kui täna keelatakse lapsel söögialal mängimine, homme aga lubatakse, ja nii vahelduvalt edasi, siis ei saa nõuda, et laps aru saaks, mida ta peab tegema, mida mitte. Sellisel juhul tekib arusaamatusi kasvataja ja lapse vahel.

Sageli ollakse ebajärjekindel olenevalt tujust. Näiteks — täna on ema halvas tujus ja keelab last: „Ära roni uue diivani peale, sõtkud riide ära.“ — „Ära võta ema käekotti“, jne.

Pärast lõunat on emal võib-olla külalisi, ta meeleolu on hea, ka pole ta tähelepanu niivõrd pööratud lapsele. Nüüd ronib laps uuele diivanile, mängib ema käekotiga, kusjuures ema isegi aitab kotti avada. Järgmisel päeval ema tubaseid korraldusteid tehes uuesti keelab last, et ta ei tohi diivanile minna.

Kasvataja ei saa sõnakuulmist nõuda, kui ta ise oma korraldustes pole järjekindel. Ühtlasi tekib järjekindlusel nähtus, kui kodukeskkonda kuuluvad isikud vastuoluliselt käsivad ja keelavad last; üks lubab midagi, teine keelab jne. Kui kodu tahab kasvatuslikult mõjuda, tuleb maksma panna ühtlus nõuetes.

Ainult vajalikke käske ja keelde.

Eeltoodud neli nõuet käsu ja keelu kohta tingivad omakorda, et käsk ja keeld oleksid läbimõeldud ja vajalikud, enne kui neid jagatakse. Seepärast ärgu antagu ühtegi asjatut, mõtlematut käsku (keeldu). Koduses kasvatuses, eriti väikelapse-kasvatuses, nähtub, et käske ei jagata nii kergel käel kui keelde. Keelatakse lapsi liiga palju ja asjata, näit. — ära mine, ära võta, ära roni, ära puuduta jne. Pole ime, kui sellise liigse keelamise puhul laps siiski läheb, võtab, ronib, puudutab jne.

Miks kasvataja koormab ennast ja last tühiste keeldudega? — Sageli mõtlematusest ja oskamatusest, — kuid mõnikord ka n.ö. igaks juhuks: Laps ronib toolile, kasvataja ütleb: „ära roni“. Laps ronib edasi ja kukub tooliga. Nüüd ütleb kasvataja mitte niivõrd lapsele kui enda vabanduseks „kas ma ei öelnud“, või „ma ütlesin talle küll, aga ta ei kuulnud“. Harilikult palgalised lapsehoidjad katsuvad sel teel veeretada vastutuse tagajärgede eest lapsele endale. Kuid omagi ema mõnikord väsimusest ja tüdimusest lapse järele valvata kasutab seda võimalust.

Kui käsu ja keelu puhul seni on räägitud väikelapse-east, siis sellepärast, et käsk ja keeld on paljurakendatav kasvatusvahend eriti väikelapse-eas.

Imikut käskida ja keelata pole võimalik, siiski esimese eluaasta viimastel kuudel tuleb alata käsu ja keeluga. Kuigi laps vahest veel kõnet ja sõnade tähendust ei mõista, ta taipab käskivat hääletooni, näoilmet ja samuti keelavat, tõrjuvat-hoiatavat tooni ja ilmet.

Neli eeltoodud nõuet on maksvad, niipea kui käsku ja keeldu rakendatakse. Kui väikelaps on alles vähe arvustusvõimeline, siis kooliealine laps juba oma mõistuse ja õiglustunde tõttu nõuab hoopis rohkem käsu ja keelu õiget tarvitamist. Ta ütleb varsti emale või õpetajale: „Ma ei saa aru,“ — kui käsk pole täpne; „ma ei saa seda teha,“ — kui käsk pole täidetav. Ta kohastub käsuandja kindlusele või kindlusetusele. 8—9-aastane inimene teab täpselt, kas on tarvis ema käsku kuulata, millise õpetaja käsku tuleb täita, millise mitte. Ta taipab ka järjekindlusetuse põhjusi. Näiteks võib laps rahulikult öelda: „Täna ma ei pruugi kästud ajaks koju minna, sest ema ja isa mängivad külalistega bridži. Nad ei pane siis kunagi tähele, kui ma hiljem lähen, ja kui panevadki, siis ainult naeravad.“

Noorusea väheneb tugevasti käsu ja keelu tähtsus kasvatusvahendina. Noore iseteadvus on riivatud, kui täiskasvanu teda käsutab ja keelab väikelapsena, nagu poleks tal endal taipu ega otsustusvõimet. Mehaanilist käsku ja keeldu tuleb asendada nõuandega, kavakindlate korraldustega pikemaks ajaks.

Kas käsk või keeld?

Lõppeks olgu küsitud, kumb on eelistatavam kasvatusvahend: käsk või keeld? Nagu eespool nägime, liialdatakse rohkem keelu

kui käsuga, sest keelata on kasvatajal lihtsam ja kergem. Kuid lapsel on raskem keelule alluda kui käsule. Kui jalakäija või sõitja leiab teelt tõkkepuu või lõhutud silla, mis takistab tal kas või ajutiseks oma ettevõetud teekonda jätkamast, siis on tal ebameeldiv elamus. Tal on vajadus kord valitud teed jätkata. Samataoline lugu on mingi toiminguga, millele inimene on asunud. Keeld takistab soovitud või poolelioleva toimingu jätkamist. Keeld on teatavaks tõkkepuuks. Inimese mina ei taha jääda seisatuma tõkkepuu taha. Tekib kahe tahte või jõu kokkupõrge. Keelata peab alistuma väljastpoolt tulnud takistusele. Sellega käib kaasas suurem või väiksem ebameeldiv elamus. Keeld on eitav, tagasitõrjuv jõud. Tähtis on, et sellist eitavat, negatiivset jõudu võimalikult vähe tarvitataks: 1) et kasvandik vähem kokku puutuks ebameeldiva, rõõmu vähendava, pahurust tekitava elamusega; 2) et kasvataja ja kasvandik ei tarvitseks sattuda vastuollu, vaenujalale, mis hävitab kasvatusliku vahekorra.

Käsk on jaatav jõud. Kästavat suunatakse mingile toimingule. Igas käsus peitub iseenesest terake mõjustavat jõudu. Kui keeldu saab võrrelda tõkkepuuga, siis käsk on taganttõukav jõud, mis suunab teekäijat teatavas sihis. Inimene ja laps alluvad seepärast meelsamini käsule kui keelule.

Kui väikelapsele öelda „ära näpi nina“, siis on lapsel raske sellele keelule alistuda. Tema tegevus on takistatud. Kuid samas olukorras öeldes lapsele „pane käed ruttu lauale, ma vaatan, kui pikad su sõrmed on“, täidab laps käsu kiiresti. Kasvataja oskusest olenevalt võib see käsutäitmine lapsele lõbu teha ja ta unustab sõrme tagasi ninasse panna. Kasvataja on saavutanud sama sihi positiivse vahendiga: laps on võtnud sõrmed nina juurest.

Järgnevas on esitatud mõned näited, kuidas keeldu asendada käsuga:

Selle asemel et öelda:

Ära istu küüris

Ära karju nii kõvasti

Ära noruta seal laua taga

Ärge tehke rumalusi

Võib öelda:

Istu sirgesti

Räägi õige tasa

Tee minu asemel kõik poodi

Tulge, ma õpetan teile uue mängu.

Tasu ja karistus.

Tasu ja karistus kasvatusvahendina vajavad teadlikku ja ettevaatlikku rakendust. Oleks ideaalne, kui laps ja noor teeb seda, mis on hea ja õige, ilma tasu lootmata ja jätab tegemata halva ja ebaõige teo karistust kartmata. Kui aga tasu ja karistust tarvitada, siis tuleb mõlema puhul valjult arvestada kahe põhinõudega:

1. Tasu ja karistus olgu õiglane.

2. Tasu ja karistuse tarvitamisel hoidutagu liialdusest.

Liiga kergesti ja teenimatult saavutatud tasu võõrutab kasvandiku püüdlikkusest ja pingutusest. Ebaõiglane karistus riivab loomulikku õiglustunnet ja kibestab noort hinge. Kui aga tasu või karistust tarvitatakse liiga sageli, nürineb kummagi vahendi puhul kasvandik, eriti suur kasvatusviga on karistust tarvitada liiga ohtralt.

Mis on tasu?

Laps toimib õigesti, täidab mõne käsu hästi ja talle antakse või tehakse midagi, mis teeb lapsele headmeelt, mis tekitab temas meeldivaid elamusi.

Väikelaps rehitseb oma väikese rehaga aiateid, — talle antakse tükk kooki.

Laps hoiab iga päev nädala jooksul kaks tundi oma väikest õekest ja talle tuuakse selle eest uus pildiraamat.

Õpilane saab õppeaasta lõpul 6 aines hinnangu „väga hea“ — isa annab talle selle eest 6 korda 10 senti.

Kooliealine tütar aitab oma ema kibedal õmblustööhooajal, — ema viib ta selle eest pühapäeval teatrisse. Laps aitab tädil tuba korraldada. Tädi silub ta pead ja ütleb: „Sa oled hea laps.“

Käegakatsutav tasu.

Tükk kooki, õun, šokolaad, mitmesugused mänguasjad, tarbeasjad jm. tasuna, — need on käegakatsutavad — konkreetsed — tasud. Raha on vahend, mille eest saab meeldivaid asju osta, seega samuti konkreetne tasu, niipea kui laps oskab raha vahendina hinnata (juba eelkoolieas). Lõpuks tuleb tasu, mis pole aineeline, kuid millel võib olla suur mõju: kiidusõna, tunnustus kasvataja poolt.

Nagu eespool öeldud, ei peaks kasvandik midagi tegema ainult sellepärast, et ta selle eest loodab saada tasu. Kui õpilane isaga kaupleb, kuipalju ta iga 5 eest koolitunnistusel saab, et kas maksab üldse väga hästi õppida või mitte, — siis on tasu siin ebaõige rakenduse leidnud. Kui vanemad liiga palju tarvitavad tasu kasvatusvahendina, võib laps äärmuseni minna ja iga väikese teene eest tasu nõuda. Ta ei võta nõõpnõelagi maast üles küsimata: „Kas annad siis mulle šokolaadi?“

Ettelubatud tasu tohiks tulla küsimusse vaid tööde puhul, nagu eespool nägime. Seevastu head käitumist ei peaks „välja maksuma“. Siis võiks tekkida kauplemisvahetuskord, mis võib sellise äärmuseni viia, kui selle 3-aastase lapse puhul, kes emalt küsis: „Ema, mis sa annad mulle, kui ma täna külalistele keelt ei näita?“

— Kord oli üks ema oma 4—5-aastase tütrega linna üldsauanas. Laps näis kapriisne ja hellitatud olevat. Olles rõivastatud, hakkas ta ajaviiteks teiste võõraste saunaliste kohta igasuguseid ebameeldivaid märkusi tegema: „Sellel tädil küll ei ole ilus särk“

jne. Ema sattus piinlikku seisukorda ja hakkas tütrega kauplema tasakesi sosistades: „Ole hea laps, siis lähme täna poodi. Mis sa tahad sealt osta?“ Laps avaldas oma soove samuti sosinal, samas hüüdis uuesti valju häälega: „Häh, missugune nina sel paksul tädil on.“ Ema hakkas sosinal „juurde pakkuma“: „Homme lähme külla, kelle juurde sa tahad minna?“

Oli ilmne, et siin on tegemist „käest ära lapsega“ ja et ema tasu õige rohkesti oli tarvitanud.

Soovitav on tasu mitte ette lubada, vaid üsna ootamatult anda. Näiteks on laps kogu nädala püüdliselt emal aidanud herneid ja marju puhastada hoidiste jaoks, selle asemel et kogu aeg mängida. Ema annab talle pühapäeva hommikul maiustisi või mingi ammu-soovitud eseme, öeldes: „Sa aitasid mind tublisti, siin on sulle tasu.“ Laps rõõmutseb. Tööga ja ema aitamisega ühendub hea üllatuse elamus. Ta tahaks jälle ema aidata.

Tunnustus tasuna.

Õiglast tunnustust, olgu see otsekohene kiitus või muu lugu-pidamisavaldus, tuleb pidada soovitamaks tasu vormiks. Inimene, olles ühiskondlik olevus, on huvitatud keskkonna tunnustusest. Lapseest kuni raugaeani mõjub üksikisikule, mis temast ja tema tegudest arvatakse. Ta vajab õiglast hinnangut ja kaasinimeste tunnustust.

Maailma arvamus on üks tähtsamaid inimsoo kasvatavaid jõude. Kui mõni erandinimene väidab, et ta üldse teiste arvamusega ei arvesta, siis on tegemist kas üle keskkonna taseme ulatuva isikuga või sellisega, kes ise arvab enese olevat kõrgemal keskpärasest tasemest. Enamasti aga on sedalaadi erandinimesed eluga ja keskkonnaga konfliktki sattunud tüübid, kes ise selle all kannatavad. Keskpärasele normaalsele inimesele on maailma arvamus ja tunnustus suureks pidemeks.

Nagu teada, väeti laps hakkab pidama kontakti keskkonnaga. Ta vastab naeratusele, ta vajab hellitsusi ja niipea kui ta midagi suudab, vajab ta tunnustust. Ükski kasvataja ei tohiks jätta kasutamata tunnustust kasvatusvahendina, avaldades seda otsekoheses kiitmisel, pilgus, käeandmisel, süleluses, ja kõige kaudsemal — kuid võib-olla kõige mõjuvamal — viisil käitumises, suhtumises kasvandikku.

— Linnast on tulnud tallu külaline. Mõne päeva pärast küsib ta pererahvalt teed lähema poe juurde. Perenaine ütleb, et tema viieaastane poeg võib tulla metsa vahele teejuhiks, sest tema tunneb ümbrust hästi. Poiss lähebki kaasa teejuhiks ja seletab ja juhatab põhjalikult, olles ise lapselikus ärevuses. Kui külaline üksi edasi läheb, lubab poiss seista ja jälgida, kas võõras valeteed ei lähe. Laps on heas meeleolus ja endaga rahul. Ema oli tema võimeid

ümbruse tundmises tunnustanud. Seda tegi ka külaline ilma liigse kiituseeta. Ta ütles lihtsalt, et kui tal järgmisel korral tarvis on kuhugi teed küsida, siis ta juba teab, kelle poole pöörduda.

Lapsel oli eeltoodud toiminguga ühenduses lõbuelamus: 1) ta tunneb, et teda hinnatakse ja tunnustatakse; 2) ta leiab, et saab olla kellelegi abiks. Temas kasvab eneseusaldus, jõuteadvus, tarve teinekordki olla kellelegi kasulik. Tunnustus on mõjunud meeldivalt ja ühtlasi kasvatavalt.

Samas olukorras oleks võinud tekkida ebasoovitav ja ebakasvatulik vahekord juhul, kui sama külaline oleks avaldanud kahtlust väikese poisi teejuhvõimete suhtes, võib-olla ironiseerinudki tema üle, „vaata aga vaata, või niisugune väike mehehakatis tahab olla teejuhiks“, või hoopis ignoreerides väikest poissi. Sellisel mittetunnustamisel on negatiivsed, ebakasvatulikud tagajärjed. Laps paremal juhul „lööb käega“ ja pöördub tagasi oma mängu juurde, või aga norutab tükk aega. Igal juhul ta tunneb vaistlikult, et teda on koheldud ebaõiglaselt.

Võrdlus teistega või endaga.

On väärvõtte kiita last sellisel kujul: „Küll sa joonistad hästi, ega küll ükski teine laps nii hästi ei joonista.“ Täiskasvanu tarvitseb paaril korral sellist kiitusevormi rakendada ja varsti teeb seda laps ise. Ta hakkab ennast pidama paremaks teistest. Tuleb tõsiselt hoida inimest enda võimete ülehindamisest varasest lapseeast alates. Seepärast tuleks hoiduda alatisest võrdlusest teistega. Niisiis mitte: „Sa loed paremini kui naaberperetütar,“ vaid „Sa loed paremini kui möödunud nädalal.“ Lapse võimete võrdlemine tema enda varemate võimetega ei tee kunagi midagi kahju, kuid tiivustab ja julgustab last püüdma veelgi paremini teha.

„Kui ma veel väike olin.“

Lapsed armastavad juba paari-kolmeaastaselt tarvitada väljendust „kui ma veel väike olin“. Algkooliealistel on see tavalisemaid väljendusi. Nad jutustavad igasuguseid mälestusi ajast — millal nad veel väikesed olid. Kuid pandagu tähele, et õige sagedasti tarvitatakse seda väljendust nimelt enda võimete võrdlemisel. — „Kui ma veel väike olin, ei saanud ma öelda mootorratas, ütlesin mootortatas, — jutustab 4-aastane laps suure lõbuga. Tal on ilmselt heameel, et ta nüüd juba suudab öelda mootorratas, ja talle teeb otse nalja tema enda võimetus „siis, kui ta veel väike oli“. Eelistagu kasvataja kiituse puhul samuti lapse enda võimete võrdlust. Sellise õigustatud kiitusega ei tehta kunagi kurja. Kuigi harvemini, võib mõnel teenitud juhul ka teistega võrrelda, kusjuures loomulikult peanõudeks jääb — õiglane võrdlus.

— Kord tuli üks väike poiss esimest korda kooli pikkade püksitega seniste põlvpükste asemel. Kuna ta oli väikese kasvuga, tegi

tema uus rõivastis kaasõpilastele nalja. Nad tegid oma märkuste ja naeruga koolivennale liiga. Poiss oli klassis üks andekamaid ja tublimaid. Õpetaja lahendas olukorra paari lausega nii, et poistel kadus isu naermiseks ja väikesel mehel oli heameel ja tänutunne õiglase kiituse puhul. Nimelt lausus õpetaja: „A. on täna pikkades pükstes. Tema on ka õigusega ära teeninud täismehel rõivastise. Katsuge teised järele jõuda.“

Kuidas tõuseb kiituse kaal?

Kiitus on kaalukam, kui teda ei jagata liiga sagedasti ega tühiste asjade pärast.

Kiitusele lisab kaalu kiitja isik. Mida lugupeetum ja armastatum kasvandiku silmis, seda rohkem on väärt tema kiidusõna ja tunnustus.

Kiitusel on suurem kaal, kui seda jagatakse mitme inimese kuules, veel suurem, kui suure kogu ees.

Viimasele nähtusele tuleb kasvatajal eriti tähelepanu osutada, et vältida vigu: mitte kiita kasvandikku tühiste nähtuste eest mängukaaslaste või külaliste kuules. Ainult tõsiste põhjuste puhul tohib jagada ärateenitud kiitust, nii et sellest paljud teada saavad, eriti aga siis, kui kiidetava tegu on ilusaks eeskujuks, näiteks abivalmis olek elupäästmise või mõne muu teo näol. Sellistel juhtudel võib liialdust ja ebakasvatustlikku mõju kartmata austada ja tunnustada teo kordasaatjat.

— Kord üks 15-aastane tüdruk päästis väikese lapse uppumissurmast. Ta sai Eesti Punase Risti poolt annetatava elupäästjämärgi ja austusavalduste osaliseks. Kuna sündmus leidis aset ühes väikeses linnas, muutus tüdruk pikemaks ajaks päevakangelaseks. Ta oli varem olnud alla keskpärase õpilane ja vähe silmapaistev. Muutudes üleöö laialdase tähelepanu objektiks ja tundes, et ta on võinud teha midagi head, muutus nimetatud tütarlaps niihästi oma töös kui ka käitumises. Ta tundis nagu mingit tõuget ühiskondliku tunnustuse mõjul. Temas tekkis vajadus ka üldiselt olla enda ühe teoga saavutatud seisukoha vääriline.

Mis on karistus?

Karistus järgneb halvale, ebasoovitavale teole. Karistus tekitab norutunde. Karistusega tahetakse saavutada, et kasvandik järgmisel korral halba, ebasoovitavat tegu ei teeks, — et hoiduda sellele järgnevast ebameeldivast elamusest.

Väikelaps topib liiva suhu hoolimata keelust, talle antakse käele plaksu. Lapse ajus tekib side: kui panen liiva suhu, järgneb lõök (valu ja ebameeldiv elamus). Ta ei pane enam liiva suhu.

Laps läheb võtma kõrgelt riulilt piimakruusi, kruus läheb ümber ja kogu sisu jookseb lapse näole ja rõivastele. Teo tagajärg karistas last. Laps on teinekord ettevaatlikum. Laps käitus halvasti

teiste lastega. Ta saadetakse ära mänguseltsiliste juurest. Ta kogeb ühe või mitme säärase juhtumuse varal, et meeldivast teistega koosmängust tuleb loobuda, kui ei kohelda teisi korralikult.

Kooliõpilane ei täida enda peale võetud kohustusi. Teda laidetakse. Lapsel tekib norutunne. Ta on karistatud.

Loomulik karistus.

Vanarahvas tarvitab sageli mõttetera „küll elu õpetab“. See tähendab, et halvale teole järgneb paratamatu tagajärjena karistus. Näiteks: inimene on kõrk ja upsakas teiste vastu — ta kaotab oma sõbrad. Inimene ei ela tervishoidlikult — lõppeks ta haigustub, jne. Samuti lapseas võib ebasoovitav tegu tuua kaasa halva tagajärje ja sel teel karistada, ilma et kasvataja tarvitseks segada vahele. Laps pistab näpu tulise triikraua külge, järgneb valu. Laps tõmbab kiiresti käe tagasi. Ta ei taha saadud valuelamust enam uuesti üle elada. Ta hoidub edaspidi kuuma triikrauda puutumast. Ta on saanud karistuse teo tagajärje poolt — on toimunud loomulik karistus.

Loomuliku karistuse eestvõitlejaks on J. J. Rousseau, kes nõuab, et laps varakust east alates õpiks tundma asjaliku paratamatuse jõudu. Rousseau ütleb: „Hoidke laps sõltuvuses ainult asjadest, siis jälgite kasvatuses looduse seadusi. Seadke tema tahte tujukatele avaldustele vastu ainult füüsilised takistused või seesugused karistused, mis tunduksid tema tegevuse tagajärjena, mida ta parajal juhul jälle meelde tuletab... Olen juba küllalt sellele tähelepanu juhtinud, et lapsi ei tohi karistada karistuse mõttes, vaid et neid karistusena tabaksid nende halva teo tagajärjed.“

Jan Jaques Rousseau'st, loomuliku karistuse nõudjast.

Jean Jacques Rousseau (1712—1778), sündinud Helveetsias Genfis, on tähtsamaid Euroopa pedagoogika mõjustajaid. Ta elas seiklusrikast elu ja kirjutas rea raamatuid, milles esineb ühiskondliku ja kasvatusliku reformaatrina. Väidetakse, et Rousseau demokraatlikud mõtted on valmistanud pinda prantsuse revolutsioonile. Rousseau oli nii isikuna kui ka oma töödes suur vastuoluline inimene. Ta ise iseloomustab end järgmiselt: „... Ma tahan ja ei taha, tunnen end samal ajal orjana ja vabana, armastan head, aga teen ometi halba...“

Rousseau teos kasvatuslike küsimuste kohta „Emile ou de l'éducation“ ilmus 1762. aastal ja tekitas palju laineid oma uudsusega ja julgelt avaldatud mõtetega. „Emile“ on romaanikujuuline, milles jutustatakse ühe aadlipoisikese (Emile) kasvatusel 4 peatükis. Raamatu viimne (viies) peatükk on pühendatud tütarlapse kasvatusel, milles kirjeldatakse Emile'i tulevase abikaasa Sophie kasvatust.

Emile'i kasvatab tema kasvataja ette läbi mõeldes iga pisema sammu poisi juhtimisel. Peamiseks motiiviks kogu raamatus on loomulik ja looduse-lähedane kasvatus. Nii „loomulik karistuski“ pole muud kui kasvandiku kogemus, mille kaudu ta tunnetab teo tagajärje põhjuslikkuse sidet.

Tolleaegse prantsuse kõrgema seltskonna ebaloomulikud eluviisid, käitumisvormid ja rõivastumine kutsus Rousseau's esile määratu protesti. Ta

nõuab prohvetlikult aadlilapse kasvatamist loomulikult ja lihtsalt, sammu pidades noore järkjärgulise arenguga. Ta nõuab lihtsat toitmist, rõivastamist ja looduse rüpes elamist, väites, et „kõik on hea, mis tuleb Looja kätest“. Tähtsamateks arengut soodustavateks teguriteks peab R. kogemust ja isetegevust.

Naise kasvatus erineb mõnevõrra mehe omast. Kuna mees kasvataks vabadusele, tuleb naine kasvatada sõnakuulmisele, n. ö. mehe jaoks. Naine ei tohi olla nii iseseisev oma mõtlemises kui mees, kuid küll niisama terve kehaliselt ja osav oma tööaladel.

Rousseau „Emile“ on ilmunud ka eesti keeles Hans Roos'i raamatus „Jean Jacque Rousseau“ (E. Kirj. S., Tartu, 1930). Igal kasvatajal on soovitatav lugeda nimetatud raamatut, kuna see sisaldab palju pedagoogilisi küsimusi, mis on aktuaalse tähtsusega tänapäeva kasvatuseski.

Loomuliku karistuse rakendamisest.

Loomulikku karistust tuleb pidada tööpoolest soovitavaks ja tagajärjekaks kasvatusvahendiks, — kuid arusaadavalt on ta rakendatav vaid sel juhul, kui ta liiga karmilt ei karista, st. saatuslikke tagajärgi endaga kaasa ei too. Näiteks: Lapsel on keelatud ronida teise korra lahtisele aknale. Laps ronib ja kukub aknast alla. Teda tabas loomulik karistus, kuid ta kukkus surnuks või vigaseks. Või jälle: Laps mängib tulega ja süütab oma rõivad põlema. Teda tabab loomulik karistus. — On arusaadav, et kasvataja ei saa last jätta sellist laadi loomuliku karistuse ohvriks. Kuid sel määral, kui loomulikus karistuses ei ole midagi hädaohtlikku, on ta rakendatav ja soovitatav karistuse vorm.

— Ahi köeb. Paariaastane laps vaatab huviga tuld ja tahaks puutada tulisekläinud ahjuust. Selle asemel et hoidja nüüd suure ärevusega hüüaks: „Ära puutu, uks põletab“, võiks ta rahulikult öelda: „Tuli tegi selle ukse väga kuumaks. Uks teeb haiget, kui sa puutud.“ Kui laps siiski varsti ahjuuksele läheneb uudishimust aetuna, ise võib-olla vargsi hoidja poole vaadates, võiks lasta tal rahulikult oma uudishimu rahuldada. Parem on, kui laps sedalaadi katseid teeb täiskasvanu silma all kui ükski olles. Muidugi tõmbab laps näpu valuga tagasi. Ta on saanud loomuliku karistuse, mille mõju on kestmav ja meeldejäävam kui kasvataja karistuse või seletuse korral.

— Helju (6-aast.) ja Tõnu (3-aast.) on rõõmsad, et saavad minna emaga jalutama, ühtlasi pagari juurde kooke sööma. Kuni ema ennast rõivastab, saadab ta lapsed ette õue. Mõne minuti pärast väljub ema. Selgub, et lapsed on teinud kindad vesimärjaks sula lumega mängides. Ema ütleb rahulikult: „Märgade kinnastega me jalutama ei saa minna. Läheme tagasi sisse.“ Mõlemad lapsed nutavad pettumusest. Mõne päeva pärast on uuesti kavatsus minna pikemale jalutuskäigule. Lapsi rõivastada aidanud, saadab ema nad jälle välja õue. Sula ilm kestab, kuid ema ei tee meelega min-

git hoiatust. Lastel on mõlemal meeles eelmine lugu ja Helju ütleb: „Täna me endid märjaks ei tee, muidu jääme jälle koju,“ ja Tõnu lisab: „Kui Helju läheb lumehange ronima, mina küll ei lähe.“ Tõepoolest mõlemad hoiduvad kindaid märjaks tegemast, kuigi sulalumi mängima meelitab. Kuid lapsed arvestavad ette teo tagajärgega. Nad loobuvad lumega mängimise lõbust, et mitte ilma jääda huvitavast jalutuskäigust.

Oletades sama juhu korral, et ema poleks lapsi koju jätnud, vaid nendega tublisti pahandanud, kuid ometi jalutama ja kooke sööma viinud, vaevalt oleksid lapsed järgmisel korral ise nii hool-sasti valvanud, et mitte käsi märjaks teha. Sagedane emade kaebus on, — nad olevat küllalt ütelnud ja pahandanud teatava ebasoovi-tava teo puhul, kuid laps ei kuulavat. Need emad ei ole osanud sobival korral ära kasutada teo tagajärgi tühjade sõnade asemel.

Kas tohib last lüüa?

Ema on väsinud tööst, võib-olla on tal olnud pahandusi. Juh-tub, et laps lõhub ühe vaagna. Nüüd on ema nii pahane, et lööb last, öeldes seejuures kurje sõnu. — See pole kasvatuslik karis-tus, vaid ema pahameele väljavalamine lapsele. Lapse löömine pahameelehoos on lubamatu karistusvorm.

Kuidas aga vaadata järgmisele juhule? Laps on teinud nädala jooksul mitu pahandust, on olnud sõnakuulmatu. Nüüd otsustavad vanemad kainelt kaaludes lapsele peksa anda, kokku võttes mitu süütegu. — Jällegi võib öelda — lubamatu karistusvorm. Lapsel ei teki mingit sidet halva teo ja saadud peksu vahel. Ta võtab peksu vägivallaaktina vanemate poolt.

Üldiselt peks, löömine — füüsiline karistus — on iganenud karistusvorm, mis tänapäeva kasvatusvahekordadesse ei sobi. Vahest ainult varases väikelapse eas on mõeldav, et kasvataja annab väi-kese löögi lapsele kiire tagajärjena keelatud teole. Sellisel juhul löök avaldab loomuliku karistuse muljet. Lapsel tekib side kahe nähtuse vahel; näiteks: paneb sõrme suhu — saab löögi käele. Valu- ja norutunne löögi puhul kandub üle sellele eelnenud toimin-gule, antud näite puhul — sõrme suhupanekule.

Niipea kui lapses löök, füüsiline karistus, äratab häbitunnet, tundub alandavana, — on füüsilise karistuse aeg möödunud. Juba teisel, kindlasti kolmandal eluaastal nutab laps häbi, mitte niivõrd valu pärast, kui teda lüüakse.

Lapses tuleb austada inimest, kuigi ta on alles noores eas. Möödunud aegade kasvatusviis — kepilöökidega kasvatada last heaks — on toores. Löökidega saab kasvatada orja, mitte iseteadvat vaba inimest. — Nii hüüab prohvetlikult Ellen Key oma „Lapse-sajandis“. Ta jutustab: — üks väike poisike, keda ta oma sõbraks peab, saanud nelja-aastaselt esimest korda lüüa. Kui sama päeva õhtul hoidja tal laskis ütelda õhtupalvet, lausus poiss: „Jah, täna

õhtul on mul tõesti midagi Jumalale ütelda.“ Seepeale palus ta sügava tõsidusega: „Armas Jumal, kisu emal käed küljest, et ta enam ei saaks lüüa.“

— Ühel käsitöölise naisel oli kombeks mõnikord oma eelkooliealisele tütrele vitsaga hoopes jagada. Et elavaloomulist ja koe-rustavat last vaos hoida, pani ta vitsakese peeglinurga tagant välja vaatama. Laps muutus küll taltsamaks, kuid sisemise südame-rahul arvel. Teda piinas alaliselt häbi, et tema jaoks on vits pandud seinale. Eriti raske oli lapsel olla, kui mõni külaline tuppast astus, kes võib-olla ei märganudki lapse vitsa. Ema ei aivanud lapse rõhutud meeleolust midagi, oletades lihtsalt, et laps on muutunud mõistlikuks. Kuid lapse eneseuhkus ei lubanud tal paluda ema, et viimane vitsa kõrvaldaks. Tütre 6 aasta sünnipäeva hommikul ema süleles last ja andis talle kingitusi. Lapse südames olid vastuolulised tunded ja piinav küsimus: „Kuidas saab ema olla minu vastu nii hea, kui ta kavatseb mind lüüa ja selleks hoiab vitsa käepärast.“ Laps puhkes ägedalt nutma ja täiesti tasakaalu kaotades nõudis vitsa kõrvaldamist toast.

Lõpuks: inimlikust väarikusest tingitud nõue, et nõrgemat ja maaslamajat ei lööda, keelab loomulikult ka täiskasvanu ja lapse vahekorras füüsilise karistuse rakendamise.

Eraldamine ühiskonnast.

Kuna laps varakult hindab seltskonda, tahab olla teistega koos, teha nagu teised, on heaks ja õpetlikuks karistuseks eraldamine teistest — ajutine väljatõrjumine ühiskonnast.

— Laps ei söö korralikult, on hooletu ja ajab toitu lauale. Ema ütleb rahulikult: „Sa ei sobi meiega lauda sööma, mine söö seal väikesel pingil oma toit ära.“

— Laps ei allu mängutingimustele või on teiste laste vastu halb. Kasvataja ütleb: „Mine ära meie seast, mängi üksi, me ei taha mängida koos pahura lapsega.“ Sedalaadi ajutised lapse eraldamised ühiskonnast on mõjuvamaid ja sobivamaid karistusvorme. On teada, et noored ise omavahel seda vahendit tarvitavad. Üks kaasõpilasist kaebab teiste peale õpetajale — karistuseks kogu klass otsustab temaga mitte enam tegemist teha. Samuti organisatsioonid heidavad ajutiseks välja endi keskelt selle, kes on eksinud ja tõsise karistuse ära teeninud.

Täiskasvanute ühiskonnas on mõjuvamaid karistusvorme eraldamine ühiskonnast vangistamise kaudu, kuid ka seltskonna põlguse alla sattumise ja nn. boikoti (teatav ringkond otsustab teatava ajajooksul karistatavaga üldse mitte läbi käia ega tegemist teha) näol.

Eraldamine ühiskonnast peab tunduma karistatavale teo tagajärjena, seega loomuliku karistusena.

— Laps viskab hoolimatult liivakastis mängides teisele lapsele liiva silma. Teda lüüa või noomida ja edasi jätta sinna mängima on sel juhul väiksem karistus kui tükiks ajaks eraldamine. — Sa ei oska veel hästi teistega koos mängida, mine mängi nüüd emal üksi.

— Perekond kavatseb teha ühise pikema jalutuskäigu. Üks kooliealistest lastest, selle asemel et oma laud ära korraldada ja rõivastada, viidab asjatult aega ja teised peavad teda ootama. Tal on üldse kalduvus ikka viimane olla ja teisi oodata lasta. Sellisel juhul on tõsiseks karistuseks, kui ta ei tohi kaasa tulla, kuna ta õigeaks ajaks valmis ei jõudnud.

Väikese lapse nurkapanek ei ole ka oma olult midagi muud, kui eraldamine teiste seltskonnast, olgu kas või tegemist ainult kasvataja isikuga. Nurkapanek peab olema harva rakendatav tõsisemaid karistusvorme väikelapse-eas. Nurgas ei tohi last seista lasta nõrkemiseni. Seisku lühikest aega, kõige parem — seljaga ruumi poole —, et laps tõepoolest tunneks end eraldatuna. Et seismine mõjaks karistusena, ei ole mõeldav sel ajal lapsele lubada juttu ajada, laulda või oma mängu mängida, samuti mänguda ja nuruda, kas juba ei või nurgast ära tulla.

Laitus, rahulolematus.

Laitus karistusena on vastand kiitusele tasuna. Laitev sõna, laitev pilk ja näoilme kasvataja poolt, lõpuks laitev, rahulolematust avaldav käitumine. Nagu kiitusega, nii ka laitusega ei tohi liialdada. Kui last alatasa laidetakse, kaotab laitus soovitud mõju. Laituse ja rahulolematuse avaldamise puhul on maksev sama mõjuastmestik, mis kiituse ja tunnustuse puhul. Laitus nelja silma all on vähema mõjuga kui laituse avaldamine mitmete inimeste ees. Kõige raskem on kanda laitust suure kogu ees. Mida armastatum ja lugupeetum kasvataja isik kasvandiku poolt, seda tõsisemalt mõjub tema laitus või rahulolematus. Igakord pole sellisel kasvatajal sugugi tarvis rakendada sõnu ega valjut tooni. Jätkub pilgust, jätkub näoilmeist.

Mitmekordne karistus.

Kui lapse ebasoovitava teguviisi või teo tagajärg temas tekitab norutundeid ja kahetsust, on sellega karistus toimunud. Nüüd ei tohiks kasvataja enam omalt poolt karistada, või tarbekorral tuleb karistus võimalikult siduda teoga, et lapses varakult tekiks kogemus, et halb, ebasoovitav tegu tekitab norutunde, karistab, — mitte kasvataja. Karistus on ebakasvatustlik, kui ta kasvandikule näib kasvataja viha ja pahameele väljendusena.

— 2¹/₂-aastane Maret aitab emal rõdule kohvilauda katta. Ta viib tasse ja lusikaid ükshaaval lauale, joostes läbi mitme toa. Lapsel on suur rõõm, et ta saab ema aidata ja iseseisvalt lauda

katta. Ühe tassiga ta pörkab kogemata vastu ukse piita. Tass puruneb. Ainult kõrv jääb lapsele kätte. Laps tuleb kurvalt ja nutuselt ema juurde. Kui nüüd ema laidaks ja kurjustaks või lapse nurka paneks, teeks ta vea, sest kogemata tehtud teo tagajärg on isegi norutunnet tekitavalt mõjunud lapsesse. Poleks mingit mõtet ka manitseda, et laps olgu teinekord ettevaatlikum, sest laps niikui-nii juba otsustas seda oma südames. Ema ütleb lihtsalt: „Pole parata. See juhtus kogemata. Ma pean nüüd teised tassid ise viima, viimaks läheb sinu käest veel mõni katki.“ Laps nõustub rõhutult. Viivu pärast küsib ema: „Või arvad sa, et saaksid ettevaatlikumalt ja pikkamööda minna?“ Lapse kogu olemuses avaldub püüdlikkus, tahe huvitavat tegevust jätkata ja paremini teha. Ta saabki uue tassi ja nüüd astub ta äärmiselt pikkamööda, hoides kahe käega tassi, kuna ta enne äpardust nii kiiresti jooksis kui võimalik. On naljakas vaadata lapse liialdatud ettevaatust, kuid ema teeks uue vea ja vähendaks sündmuse kasvatuslikku mõju, kui ta nüüd naeraks lapse üle. Ta jääb tõsiseks ja laps on saanud mõjuva ja loomuliku õppetunni, et tuleb olla ettevaatlik.

Üldse kogemata juhtunud äparduste või materiaalsete kahjude puhul, mis laps teeb, peab olema ettevaatlik lisakaristusega, kui ei ole tegemist lohakusega või hoolimatusega.

Üks täiskasvanud inimene jutustas: — Tema vanemad karistanud teda kurjasti, kui ta lapsena midagi lõhkus või kaotas. Tal endal olnud küll algul teost kahju, kuid hiljem olnud hirm karistuse eest palju tugevam ja kaotus ise pole avaldanud mingit mõju. Ja veel rohkem, kui keegi teine perekonnaliikmetest midagi kaotanud või lõhkunud, olnud temal lõpmatu hea meeoleolu ja ta tänanud õnne, et seekord äpardus ei juhtunud temaga ega ole karta karistust. Kord ajanud ema savipoti tulise piimaga oma jalgadele. Jalad said kannatada ja pott purunes, kuid laps pole tundnud mingit kaastunnet ema valule, vaid mõelnud rõõmsalt, et milline õnn, et ema ise selle poti maha ajas. — Liigse valjuse tõttu oli laps muutunud tuimaks.

Millal karistada?

Kuna tasu ja kiituse puhul ei teki küsimust, kas tohib last nüüd või hiljem rõõmustada, — on karistuse kui norutundeid ja ärritust tekitava nähtuse puhul küll vajalik küsida, kas igal ajal on sobiv karistada. Karistus peab järgnema teole, kuid mõnel juhul on tarvis arvestada muudegi asjaoludega. Kui näiteks selgub, et laps on palavikus või muidu haigustumas, siis ei tohiks kavatsesetud karistust teostada, samuti liigväsimumise puhul, tihedalt enne magamaminekut. Tarvilikul ja sobival juhul karistuse „kinkimine“ ei või kahju teha. Niipea aga, kui „kinkimine“ kujuneb reegliks, ei rõõmusta ega kasvata see kasvandikku.

Mida karistus olla ei tohi.

Karistusena ei tohi rakendada tööd ega muid tegevusi, mis peaksid õieti meeldiva sisu omandama lapse silmis. Nii on väärsi saata karistuseks laps magama, sundida karistuseks sööma taldrikutäis suppi, panna karistuseks arvutama või kirjutama, laulu pähe õppima või muud tööd tegema. Üldse tegevused, mis on lapsele tarvilikud ja millele tahetakse last harjutada, ei tohi karistusena tarvitusele tulla. Kui tahetakse last kasvatada tööle ja õpetada tööd austama, ei ole mõeldav tööga karistamine.

Olgu milline karistusvorm tahes, kasvatuslik saab see olla vaid sel juhul, kui ta ei ole kasvataja halva tuju väljendus, kui ta pole ülekohtune ja kui karistatav teab, mille eest teda karistatakse. Kasvatuslik karistus ei ole kunagi kättemaks.

Tasu ja karistus eri arenguastmeil.

Imikueas ei saa õieti ükski tasuvorm tulla arvesse. Karistusena võib rakendada esimese eluaasta lõpul füüsilist karistust, kerget plaksu ebasoovitava liigutuse tagajärjena.

Väikelapse-eas on hea tasuvorm käegakatsutav ja eriti söödav tasu, nagu maiustised jne. Kuid samuti peab varakult hakkama rakendama kiitust, tunnustust tasuna. Karistuseks olgu loomulik karistus, eraldamine ühiskonnast ja laituse, rahulolematuse avaldamine. Füüsiline karistus on rakendatav minimaalsel määral vaid väikelapse-ea esimestel aastatel.

Koolieas püsivad kõik eespool loendatud tasuvormid. Seejuures kooliea teisel poolel peaks jõutama selleni, et kõige rakendatavamaks tasuvormiks oleks tunnustus. Karistusena tuleb vajaduse korral rakendada kõiki karistusvorme, välja arvatud füüsiline karistus. Kooliea teisel poolel peaks karistuse vajadus vähenema miinimumini.

Nooruseas on kõige loomulik kasvatuslik olukord, kus tasu ja karistus kasvatusvahenditena on astunud enam kõrvale, samuti mehaaniline käsk ja keeld, — maad andes peamiselt isiklikule kontaktile kasvataja ja kasvandiku vahel, nõuannetele esimese poolt ja alati parimale kasvatusvahendile: eeskujule. Kasvandiku ja kasvataja isikliku kontakti puhul kujuneb iseenesest vajadus ajuti rakendada kiitust — tunnustust.

Kas armastus kasvatusvahendina.

Armastus kasvataja ja kasvandiku vahel on kasvatusliku edu pant, vanema-lapse armastus on vanema ja noorema sugupõlve vahelkordade loomulik alus. Kuid armastus elementaarse kasvatusvahendina ei tohiks üldse kõne alla tulla. „Ema armastab sind, kui sa oled hea laps“, „isa ei saa sind enam armastada, kui sa oled nii paha“, — sedalaadi korralekutsumislauseid kuulduv ajuti. Lisaks

lubadustele jagatakse hellitusi ja sülelusi tasuks hea käitumise eest ja teeseldakse nuttu ja rasket haavumist lapse ebasoovitava teo puhul. Tänu lapse tundlikule südamele saavutatakse sellise meetodiga kiirelt soovitud tagajärgi eriti väikelapse-eas. Ometi on kaaluvaid põhjusi, miks ei tohi rakendada sedalaadi tunnete draamat kasvatusvahendina. Armastus ei saa olla tasu, samuti ei saa karistada lakates armastamast. Sest tegelikult ei saa ükski vanem või muugi kasvataja lapse tegude järgi reguleerida oma tundeid kasvandiku vastu. Kui ta aga tunnete muutust teeskleb, siis on see sageli läbipaistev. Kasvandikus võib selline näitlemine põhjustada mitmesuguseid ebameeldivaid elamusi: ta arvustab ja muigab vanema „mängimise“ üle, ta näeb, et kasvataja tahab mõjuda valega. Kui aga laps tõeliselt kõigub kasvataja tundepehangute all, mida kord suunatakse temale, kord pööratakse temast ära, siis on see eriti kahjulik, kuna ei tohi lapsepõlves liialdada ega üles piitutada laste tundeelu, nagu nägime eespool. (Vrd. lk. 43)

Sõnakasvatus.

Üks valesti tarvitavamaid ja liiga palju rakendatud kasvatusvahendeid on sõnakasvatus: seletamine, noomimine, hoiatamine, pikalt-laialt pahandamine.

Sõnade mõju kasvatuses hinnatakse üle. — Sageli kuulduv: „Kas ma talle küllalt pole öelnud, aga ta ei kuula.“ Selle lause sagedane esinemine kasvatajate suus näitab, et ütlemine ja rääkimine mõjub vähem, kui eeldatakse. Et liigne sõnaga kasvatamine võib anda otse negatiivseid tagajärgi, sellest räägib J. J. Rousseau kurjustavalt: „Esinedes, nagu jutlustatakse neile (kasvandikele L.K.) moraali, mõjustatakse, et neile kõik pahed armsaks saavad, nad poogitakse neile külge sellega, et neil alatiselt keelatakse pahe-sid omandamast.“

Milliseid eeldusi vajab sõnakasvatus.

Sõna tarvitamisel kasvatamises tuleb silmas pidada järgmist: ainult siis on mõtet seletada, õpetada, noomida, üldse sõnu tarvitada, kui ollakse kindel, et:

- 1) kasvandik tähelepanelikult kuulab;
- 2) kasvandikku kasvataja sõnad huvitavad;
- 3) kasvandik on n.ö. vastuvõtlikus meeleolus.

Lühidalt — tuleb lähtuda kasvandikust. Kui neid eeltingimusi pole, st. kasvandiku mõtted on mujal, teda ei huvita kuuldav kõne, tal on võib-olla eelarvamus, et räägitagu mis tahes, mina arvan teisiti või jään enda arvamuse juurde, — sel juhul pole mingit väärtust pikil manitsusil ega mõjuvail kõnedel.

Kasvandiku tähelepanu.

Et kasvandik saaks kuulata tähelepanelikult, ei tohi ta olla liiga väsinud, söömata, parajasti söömas, magama jäämas või mõnes muus tegevuses.

Oletame näiteks, et poeg tuleb koolist koju järjekordselt hilja. Ta on vahepeal teiste poistega tänavatel ümber hulkunud, juttu ajanud jne., jäädes lõunale hiljaks. Ema tahab pojaga selle asja üle tõsiselt kõnelda, sõnaga kasvatada. Ärgu sel juhul alatagu pikemat juttu, kui poeg väsinuna ja näljasena koju jõuab või parajasti söögilauas end toidab. Ta ei pane kindlasti tähele, nagu tarvilik. Lastagu tal süüa, veelgi tükk aega endaeette olla. Ja vahest alles mõne tunni pärast, kui emal endal ka leidub aega, algatatagu kavatsetud juttu rahulikult ja asjalikult.

Kasvandiku huvi.

Kuidas saab aga tagada kasvandiku huvi. See oleneb enamasti kasvataja isikust ja oskusest valada oma mõtted sobivasse vormi või siduda osavalt mõne sündmusega, või autoriteetsest ja tõsisest toonist, millega liiga sagedase tarvitamise tõttu kasvandikku ei ole ära tüüdatud, nii et viimase peas kohe jutu algul ei tekiks mõte: „Ah hakkab juba jälle peale.“ Jäädes eelmise näite juurde, kus poeg järjekindlalt hilja lõunale tuleb, oleks huviäratavaks jutu alguseks näiteks järgmine: „Tahtsin sinuga ühe asja üle kõnelda, ma kardan, sa pead edaspidi oma lõunatest ilma jääma.“ Sellise alguse puhul seab poiss kas endale või avalikult emale küsimuse, — aga miks? Kui ta aga kohe taipab, millele ema sihib, ka siis koondub ta huvi jutu juurde, sest ta näeb, et asi on üsna tõsine. Pooltki seda huvi küsimuse vastu ei tekiks kõnetataval, kui ema algaks näiteks nii: „Täna tulid sa jälle hilja lõunale, ma ei tea, mis ma pean sinuga peale hakkama, minu sõna sa ei kuula.“ — Väga halb algus, mis kindlasti vähendab kogu edaspidise jutu mõju.

Kasvandik tajub ema abitust, saamatust. Ta ei arvesta võibolla järgnevate ähvardustega. Kõhklustega ärgu tuldagu sellistel juhtudel kasvandiku ette. Jõutagu mingile kindlale otsusele. Alles kindel olles endas ja oma teguviisis mindagu kasvandikku noomima ehk sõnaga kasvatama.

Kasvandiku vastuvõtlik meeolu.

Kui teadlikul kasvatajal on võrdlemisi kerge äratada kasvandiku tähelepanu, samuti huvi, siis raskeim ja, peab tunnistama, mõnigikord võimatu on tagada vastuvõtlikku meeolu. Sobiv ja vastuvõtlik meeolu oleneb enamasti mingist eelkäänud elamusest. Mida suurema ulatusega või tähtsam küsimus on kõne all, seda olulisemaks kujuneb vastuvõtliku meeolu tähtsus. Eeltoodud näite puhul jätkub poisi tähelepanust ja huvist ema tõsiselt ja asja-

likult esitatud nõude avaldamisel. Kuid juhul, kui näiteks peaaegu täiskasvanud poeg suhtub koolitöösse liiga pealiskaudselt ja karta on, et ta oma ülesannetega ei jõua rahuldavale lõpule, peab vanem küll ootama või leidma soodsa aja, millal alata tõsist juttu vajalikest küsimusest. Sobivaks juhuks oleks näiteks olukord, kui poisi parema sõbra isa on surnud ja kaaslase lein on teatavat mõju avaldanud noormehesse.

Nüüd võiksid vanemad koondada kõneluse pojaga mõtte ümber, kas ei võiks niisama kergesti juhtuda, et tema kaotab oma isa ja peab iseseisvalt ja toeta rajama oma elu. Kas ei oleks see pärast vajalik, et ta oma tööd ja kohustusi võtaks tõsisemalt.

Sõnakasvatamisel tehtavaid vigu.

Järgnevas on loendatud mõned vead, mida ei tohiks sõnakasvatamisel teha, kui soovitakse saavutada positiivseid tagajärgi:

1. Ära kõnele liiga pikalt.
2. Ära korda juba öeldud mõtteid.
3. Ära loenda ühe küsimuse või pahe arutamisel kasvandiku varemaid eksimusi.
4. Ära alaväärista kasvandikku tema enda silmis.
5. Ära kaota enesevalitsust.

Erilist tähelepanu väärib punkt 3. Laps ja noor, samuti täiskasvanu, ei talu, kui temale heidetakse ette mingit varem tehtud eksimust. Ebakasvatuslik ja head vahetõrja hävitav on varem likvideeritud ebaõigete tegude alatine meeldetuletamine. Kasvandikus tekib pahameel ja opositsioon. Ta ise on unustanud, kasvataja on talle andestanud või asja likvideerinud, kuid mingi uue laiduväärse teo puhul kasvataja „soendab üles“ kõik vanad eksimused. Selline teguviis võib kasvandikus tekitada või süvendada ka alaväärsustunnet, kui tal ei lasta unustada mineviku lapselikke eksimusi, kui viimastele antakse asjatult liiga palju tähtsust.

Üldse on lubamatu kasvandikku alavääristada näit. väites, et ega temast üldse midagi head välja tule, et ta on täiesti üleliigne inimene siin maailmas jne. jne.

Kui kasvataja kaldub kõrvale objektiivsusest, on ta kaotanud enesevalitsuse. Viimasel juhul pole ta enam olukorra peremees ega saa enam olla juttu kasvatuslikust suhtumisest kasvandikku. Kasvataja on laskunud tülitemise ja raevutsemise pinnale. Kuid see ei tähenda, et täiskasvanu peaks alati külmalt ja kaalutlevalt noomima. On kordi, kus otse vajalik on kõnelda tõsise pahameelega, kus tohib õigustatult näidata, et ollakse vapustatud kasvandiku teguviisist. Loomulikult peab siis olema selliseks pahameeleavalduseks kaalukas põhjus. Niipea kui kasvataja suur pahameel ja hämmastus muutub igapäevseks nähtuseks ja kasvataja on vapustatud iga tühise eksimuse puhul, pole „suurel pahandusel“ mõtet ega mõju.

Tuleb erinevalt käsitleda sõnakasvatust, kui on tegemist ühe lapsega (noorega) või laste (noorte) rühmaga. Viimasel juhul tuleb eriti hoiduda liiga pikalt kõnelemisest. Ühtlasi tuleb arvestada, milles meeolus rühm on, kas mitte ei teki hädaoht nende kõrvadest mööda kõnelda.

Kui üksikut soovitakse sõnaga kasvatada, ärgu tehtagu seda üleliigsete pealtkuulajate ees, kes mõjuvad segavalt. Kõrvalised isikud kutsuvad kasvandikus esile asjatu piinlikkusetunde, või nad õigustavad lapse teguviisi, asudes n.ö. kasvataja vastu. Kui nad ka käituksid kõige taktilisemalt, ikkagi on nad üleliigsed kõneluse juures, mis puutub kasvandikku.

Lõpuks küsimus, mis eas tuleb tarvitusele sõnakasvatus. — Imikueas ei hakka vist keegi last manitsema ja sõnaga kasvatama. Väikelapse-eas ärgu seda rohkem rakendatagu kui mõnel harval juhul aastatel enne kooliiga. Alles siis, kui lapse mõistus ja vastutustunne on tugevam, võetagu tarvitusele sõnakasvatus kasvatusvahendina, seega koolieas ja nooruseas. Ei tohi unustada, et kõnelemine, argumenteerimine, noomimine tahab esijoones mõjustada kasvandiku arusaavat mõtlemist, — mõistust.

Harjumus.

HARJUMUSE JÕUD.

Algusest peale õigeid harjumusi.

Inimeste kõnelustes kuuldub järgmist:

— „Olen harjunud enne tööleasumist oma tuba korraldama ja õhutama. Ma ei saa muidu tööd teha, kuigi vahel ei oleks aega korraldustöödeks.“

— „Olen harjunud iga päev jalutama, kui üks päev jääb vahele, tunnen, nagu puuduks midagi.“

— „Olen harjunud hommikuti vara tõusma.“

— „Olen harjunud kiiresti kõndima.“

— „Olen harjunud maal elama. Linnas tundub mulle kitsana, nagu oleks vähe õhku,“ jne. jne.

Harjumus on määratu jõud, mille õige kasutamiset kasvatus kaotaks palju. Harjumus on tähtsamaid kasvatusvahendeid, seejuures ainus kasvatusvahendist, mida tuleb tarvitada lapse sünnimomendist alates. Ei oleks mõtet imikut käskida või keelata, teda karistada ja kiita, teda noomida või esimestel kuudel talle püüda anda head eeskuju. Kuid harjumust saame kujundada juba esimestel kuudel. Harjumuse jõud kasvatusvahendina on tähtis igas eas. Maast-madalast tuleb lapsele anda ja võimaldada õigete ja heade harjumuste omandamist ja vältida halbade, ebasoovitavate

harjumuste omandamist. Eriti imiku- ja väikelapse-eas kasvatuslik raskuspunkt langeb õigete harjumuste loomisele.

Harjumuse tähtsus peitub peale kõige muu jõu kokkuhoius. Kui kangur on harjunud süstikut teataval viisil viskama, siis teeb ta seda mõtlemata, mehaaniliselt, see toiming ei nõua talt erilist pingutust. Ta võib samal ajal jutelda millestki muust ja vaadata kõrvale. Kuid algaja mõtleb iga heite juures. Temalt nõuab sama hulk tööd hoopis suuremat jõukulu. Nii on lugu iga töö ja toiminguga. Inimliku tegevuse edu põhjeneb suurel määral otstarbekohaste harjumuste omamisel, olgu siis tegemist vaimse alaga, kõige mitmekesisemate tööliikidega kui ka käitumise ja isikliku esinemisega.

Prof. P. Põld kirjutab oma „Kasvatusõpetuses“: „Harjumuste loomine on teatavate toimingute, tarvilikkude kõlblate või heale suunatud reaktsioonide fikseerimine inimese hinges selle läbi, et nad mehaaniliseks muudetakse, automatiseeritakse. Teatav soovitatav toiming, reaktsioon on niivõrt kätte harjutatud, tema jaoks teed hinges käidavaks tehtud, et tarvis on ainult teadvust, kujutlust sellest toimingust või oludest, tingimustest, millistes ta peab esinema, ja kogu hingeline protsess, kõik vastavad tegevusaktid arenevad iseenesest, kogu protsess toimub kohe ilma takistusteta... Harjumused moodustavad meie toiminguid, õiendused põhjenevad suuremalt jaolt harjumustel. Samuti on see ka kõlblal alal. Nii on lugu tööga, käitumisega, nii on lugu enesevalitsemisega, teistele abianndmisega, hädalise aitamisega, sellest keeldumisega, eriti meie suhtumisega töösse, oma kohustustesse, ülesannetesse. Küll juhtub selles teadlikke tahtetoimetusi, kus peame valima, kaaluma, kuid see kõik on võrreldes automaatsete reaktsioonidega väike murdosa.“

Harjumustest võõrdumine nõuab mitmekordset jõukulu.

Harjumustest võõrutamine on asjatult jõuduraiskav toiming ja hoopis raskem kui vajalike õigete harjumuste loomine. Harjumustest võõrdumine nõuab mitmekordset jõukulu: algul omandamiseks kulutatud jõud, pluss võõrutamiseks kulutatud jõud. Ebasoovitava harjumuse omandamist ja hiljem sellest vabanemist võib võrrelda eksikäiguga, mis on viinud teelt kõrvale.

— Väikelaps harjutab iseseisvat söömist. Lusikale võetav pala libiseb taldrikul edasi ja kipub üle taldriku ääre põgenema. Laps tahab seda takistada. Kuna tal paremas käes on lusikas, aitab ta vasaku käe põidlagaga taldrikuäärelt toidupala lusikasse ja vähendab sellega enda vaeva. Leiutanud selle võimaluse, hakkab vasaku käe põial korduvalt söömisel kaasa aitama. Lapsel tekib harjumus. Ta ei vaja mingit tahtepingutust. Põial teotseb iseendast, automaatselt. Harjumus on loodud. Kui nüüd kasvataja tahab sellest korbest last

võõrutada, selgub võõrutamise raskus ja lapse tähelepanu ja jõu kulu. Laps ütleb: „Ega ma ei taha pöidlaga lükata, ta ise lükkab.“ — Laps väljendub siin õigesti: ta ei kavatse parajasti põialt abiks võtta, põial töötab iseendast — harjumuse jõul. — Kogu pingutav võõrutamine oleks ära jäänud, kui kasvataja algusest peale poleks lasknud pöidlal söömisel kaasa aidata, st. ebasoovitavat harjumust tekkida. Selle asemel oleks tulnud algusest peale anda õige harjumus: kui lapsel toidupala kipub libisema üle taldrikuääre, võtku ta siis vasakusse kätte abiks kas väike lusikas või lapsekahvel ja aidaku sellega suutäis paremas käes olevasse lusikasse. — Seega on algusest peale loodud vajalik harjumus.

Vana harjumus „lööb välja“.

Omandatud harjumusest võib võõrduda ja ometi ei olda temast igakord lõplikult lahti. Vana harjumus n.ö. „lööb välja“, eriti juhtudel, mil inimene on kas väsinud või mõnel muul põhjusel ei suuda end teadlikult „vaos hoida“.

— Üks intelligentne gümnaasiumiealine noormees tuli peale algkooli lõpetamist maalt linna edasi õppima ja asus elama vastava kooli internaati. Kuna ta põlvnes vaesest suureperelisest maatöölise perekonnast, tuli tal linna asudes mõnigi harjumus ümber õppida, muude hulgas ka söömis-kombeid. Ta oli püüdlik ja sai raskustest üle.

Olles paar aastat linnas õppinud ja kogu aeg söönud internaadi lauas, istub noormees ühel õhtul koos teistega õhtusöögil. Juues lõpuni oma teetassi ja leides tassi põhjast teelehekesi, viskab ta need söögilaua alla põrandale. Toiminud nii, poiss punastub ja tunneb äärmist piinlikkust. Lauas istuv õpetaja vaatab noormehele küsivalt otsa. Viimane seletab vabanduses, et ta kodus on harjunud kõiki jätteid põrandale viskama. Nüüd toiminud ta nii endalegi ootamatult.

Mida kauem teatav harjumus tarvitusel on olnud, seda sügavamal ta inimeses juurdub, seda raskem on temast vabaneda. Seega on arusaadav, miks vanemas eas hoopis raskemini kohanetakse uute olukordade ja ülesannetega. Aastakümnete harjumused püsivad kangekaelselt.

ELEMENTAARSED HARJUMUSED.

Põhiharjumused ühenduses söömise ja magamisega.

Kogu eluaeg inimene peab tarvitama toitu ja magama. Imikueas on need kaks toimingut tähtsaimaks tegevuseks. Alates esimestest päevadest algab harjumus neil aladel.

Imiku söömisharjumused.

Maailma sündides vajab laps varsti toitu, et jätkata kasvamist. Teadlik ema harjutab teda teatavate kindlate söögiaegadega. Algul laps nõuab toitu igal ajal, kui ta ärkvel on. Kuid ema, soovides, et küllaldaselt piima koguneks rinda, et lapse seedimiselundid saaksid vahepeal puhata, et laps harjuks toitu võtma perioodiliselt, annab toitu alles teatava kindla ajavahemiku (näit. 3 tundi) järel. Seejuures püüab ta kindlustada öörahu endale ja lapsele, pikendades järk-järgult öist vaheaega, kuni jõutakse hilisemalt paari kuu jooksul 7—8-tunnilise ööpuhkuseni. Et laps söögiajal ei uinuks ja seetõttu tema toidunorm ei jääks puudulikuks, ergutab ema last sööma ega lase teda söögiajal uinuda, enne kui imik oma toidunormi kätte on saanud. Esimese kuu jooksul peaks laps olema enamvähem harjunud söömisega teatavate ajavahemikkude järel. Mõne kuu möödumisel on laps omandanud kindla harjumuse toitu saada ja nõuda kindlatel aegadel. Emal ja lapsel on mõlemal vahepeal rahu. Lapse seedimisprotsess toimub normaalselt ja talle on antud harjumus — üks esimesi inimlikest elukorraldusnõuetest — süüa teatavatel kindlatel aegadel, mitte aga kogu päev läbi.

Kindlate aegade nõudele lisaks tuleb harjutada söömisega ühenduses puhtust. — Imikul pühitakse suu puhtaks piimast. Talle ei jäeta toidujäänuseid kaela, põlles, näole. Nii kestab see kuid, 10-kuuselt ja veel varemgi nõuab laps seda juba ise. Veel enne kui ta oskab kõnelda, ulatab ta ise pühkima rätikuga oma suud või paneb rätiku hoidja kätte, osutades käega oma palgele, kuhu on jäänud tükike putru. Tal on mõningane harjumus puhtalt süüa.

Kui emarinnaga toitmine hakkab lõppema, antakse lapsele mõnel söögiajal muud toitu. Teisel poolaastal algab lusikaga toitmine. Aastane laps ei vaja enam pudelit jooginõuks. Ta joob kruusist või klaasist. Algul hoidis hoidja klaasi. Aastasena hoiab laps ise oma jooginõu. Ta suudab seda teha kahe käega hoides, kusjuures klaas ei tohi olla jooki täis.

Millal tuleb laps lauda?

Kui laps istudes sööb ja teda lusikaga toidetakse, — on tal õigus tulla perekonnalauda lõunale. See võib kindlasti toimuda enne aastaseks saamist. Kui materiaalseid takistusi pole, tuleb seks ajaks lapsele muretseda kõrge lapsetool, milles tal istub kindlalt ja parajas kõrguses (nimetatud tooli saab ka madalaks mängulauaks-tooliks muuta) ja mis lapsele sobib söögilauatooliks umbes nelja-aastaseks saamiseni. Kui pole võimalik tooli muretseda, asetagu harilikule toolile mõni kastike või pingike, mis aitab lapsel ulatuda parajasti laua kõrguseni. Toitmise ajal last süles hoida on kõigepealt tülikas ja ehamugav. Pealegi ei näe täpselt puhtust pidada. Muidugi ei teotse laps lauas veel iseseisvalt, vaid keegi peab

enda söögiaja edasi lükkama, et väikest aidata. Laps tunneb end perekonna liikmena ja tahab meelsasti lauas istuda. Ühtlasi harjub ta teistega koos süües kiiremalt puhtalt sööma. Siiski võib tekkida üks raskus: laps nõuab toite, mis võib-olla temale pole määratud. Kui lauas on suur valik toite ja tekib raskusi, võib muidugi laps süüa eraldatult. Kuid perekonna tavalisel lõunal vaevalt leidub lapsele mitteantavaid toite. Suurtel kodustel pidusöökidel aga ei istu kaasa imikud ja väikelapsed.

Laps ei mängi söögiajal.

Loodagu algusest peale harjumus, et laps toitmise ajal muuga ei tegele. Imik laseb ise oma mänguasjad käest lahti, kui ta asub tõsisele tööle, — imema. Istub laps juba ja jätkub tal rohkem jõudu, siis tekib tal võib-olla mõte oma armsat mänguasja käes hoida või lauda kaasa tuua. Kuid seda ei lubata tal, sest laps võib siis hakata söömise ajal mängima. See venitab asjatult pikaks söögiaja ja mõjub eksitavalt.

Last ei sunnita sööma.

Kui laps ei taha süüa, siis pole mõtet meelitamisel ja sundimisel. Ainult kasvatuslikult ebateadlikus perekonnas võib näha sellist pilti, et väike laps lauas nutab ja pillub lusikaid. Ja kogu pere palub ja ähvardab, ehitab taldriku kõrvale kloppidest torne ja laseb automaat-põrnikaid söögilaual jooksuma, et vaid last sööma meelitada. Laps ei taha süüa. — Lepitagu sellega. Ärgu antagu talle vahepeal maiustisi ega muud toitu ja järgmisel söögiajal ta sööb. Ärgu tehtagu mingit erilist numbrit lapse mittedöömistest. Sest väikelaps on meelsasti tähelepanu keskuseks ja kui ta on kogenud, et pere tema ümber eriti siis tegeleb, kui ta tõrgub söömast, tarvitab ta seda võtet oma äranägemist mööda.

Taldrik tühjaks.

Väikelapse-eas peab laps harjuma taldrikut tühjaks sööma. Sellepärast ei tohi lapsele ette tõsta liiga suuri toiduhulki. Tuleb anda vähe korraga, nii et jääb võimalus tarbekorral uuesti ette tõsta. Mitte aga, et laps peab „pudrumäest läbi sööma“ ja harjub sellega, et ülejäänud toit visatakse minema. Mõnikord juhtub, et laps teatavat toitu ei taha süüa, siis ei peaks teda liialt sundima, sest sundusega allakugistatud toit muutub vastikuks. Et lapse mitte tekitada eelarvamust mõne toidu suhtes, peab hoiduma talle seda andmast liiga kuumana või soolasena või vürtsitatuna. Uue toidu puhul ei peaks esitatama kahtlevaid arvamusi lapse kuuldes, näit.: kes teab, kas ta seda sööb? — Selline ettenägelik kahtlus enamasti mõjustab last mitte sööma. Teatav valikuvabadus tuleb

siiski lapsele jätta. Sööb ju täiskasvanugi mõnda toitu meelsamini kui teist. Pealegi on toidu valiku küsimus enamasti vajaduse küsimus. Päris loomulik on, et väikelaps ei taha näit. rasvast suppi või liha, kuid seda meelsamini sööb karastavat magusat toitu.

Laps jääb viimseks.

Tänapäeval lubatakse ka väikelapsel perekonna söögilauas rääkida, kuid ei tohi sellega liiale minna. Laps mõnikord unustab söömise, lõbustab kogu laudkonda oma lapseliku jutuga ja tal saab harjumuseks jääda viimseks sööma. Sellise harjumuse tekkimist tuleb vältida. Tarvitatagu käsku ja keeldu, kuid tarbekorral ka karistust loomuliku tagajärjena. Laps ei pühenda kogu oma hoolt söömisele ja viivitab palju. Pere on valmis ja tahab lauast tõusta. Laps pole veel jõudnud magustoiduni. Ta peab koos teistega tõusma ja jääb magustoidust ilma. Ühel või paaril korral sellise kogemuse osaliseks saanud, hoolitseb 5—6-aastane laps järgmisel korral selle eest ise, et ta kõige paremast palast ilma ei jää. Ta jõuab õigeks ajaks valmis.

Kas on õige, kui ema söödab 7-aastast last?

— Helgi oli seitsmeaastane ja kavatses lähemal sügisel kooli minna. Kuid ema söötis teda alles. Iga suutaie pistis ta lapsele suhu. Ainult joogitassi võttis laps ise. Küsimusele, miks ta nii suurt tüdrukut söödab, — vastas ema: „Laps ei taha ise süüa, ta jääb nälga, kui ma talle ei anna.“ Selgub, et ema pole õigel ajal last harjutanud ise sööma. Ta on takistanud lapse püüet ise lusikaga toitu võtta ja endale suhu pista. Laps tüdis „võitlusest emaga“. Hiljem leidis ta päris mugava olevat, et teda söödeti. Nii jäigi, et ema toitis juba üle seitsmeaastast last, nagu oleks see imik või anormaalne. Küll aga sai sama Helgi köögikapist toitu kätte ja tegi endale võileiva, kui ema kodus ei olnud ja lapsel oli „vabadus“.

See ema ei teadnud, et laps omandab söömisharjumused märksa varem, kui temale selleks takistusi ei tehta.

1-aastane laps joob ise klaasist või tassist.

2-aastane laps sööb osaliselt ise lusikaga.

3-aastane laps sööb kogu toidu iseseisvalt lusikaga.

4-aastane laps pühib ise suu puhtaks, paneb tooli kohale ja tänab käskimata.

5-aastane laps tarvitab kahvlit ja osaliselt nuga. Ta paneb oma suuräti ise kokku. Ta sööb nii, et taldrikult ja klaasist toitu lauale ja rõivastele ei satu.

Ta on omandanud põhiharjumused söömise alal.

Eelkoolieas omandab laps põhiharjumused söömises.

Lapsele on korralikult söömine algul pingutavaks tööks, mis nõuab temalt hoolt ja tähelepanu. Kuid ühtlasi pakub iga uue võime omandamine talle rõõmu. Täiskasvanu peab silmas pidama, millal laps teatavat toimingut tahab ise sooritada. Siis on õige aeg temal seda harjutama hakata.

Juhtub, et laps, olles võimeline korralikult sööma, muutub hoolimatuks, näit. hoiab tassi hooletult, loksutades piima maha jne. Seda tuleb ette sageli 5.—7. eluaastani, millal laps arvab, et temale söömine enam mingeid raskusi ei valmista ja et tema on juba nii suur, et ei tarvitse vaadata oma taldrikule ja lusikasse. Siis on parimaks vahendiks saata laps lauast ära eraldatuna sööma. — „Sa ei oska veel korralikult süüa, mine söö üksi.“ — Eraldamine üheks söögiajaks või tarbekorral mitmeks on parim vahend selleks, et teha last hoolikaks ja tähelepanelikuks söögilauas.

Jääb kooliealisel lapselgi omandada juurde mõningaid söömisharjumusi, kuid põhiharjumused peab andma eelkooliga.

Imiku magamisharjumused.

Esimesel kolmel kuul kulutab imik magamisele $\frac{9}{10}$ ööpäevast. Aastasel lapsel kulub magamisele üle poole ööpäevast. Magamine on seega tähtsamaid toiminguid ja kasvutingimusi esimesel eluaastal. Milliseid harjumusi tuleb tal selles tegevuses omandada? Esimene nõue — magada öösel.

Esimesel kuul lapse meeled on n.ö. uinavas olukorras, ta vaevalt tajub, millal on pime ja öövaikus. Pealegi pole tal veel kontakti enda ümbruse ja selle korraldustega. Algab harjutamine: kui laps öösel ärkab, ärgu tegeldagu temaga, ärgu kantagu teda kätel, kui ei taheta kogu pere rahu segada ja imikule öisi mängutunde või kesköisi karjumisi juurde harjutada. Et imik öösi ei nõuaks süleshoidmist, ei tohi seda harjumust anda ka päeval lapse ärkvel olles. Samuti tuleb hoiduda imiku kiigutamisest nii kätel kui ka hällis. Lapsel olgu magamiseks kõva alusega voodi, mitte häll või pehme ja kergesti vetruv voodi. Ei süleshoidmisest ega kiigutamisest ole lapsel mingit kasu. Need on väärvõtted lapse rahustamise sihiga, mis muutuvad lapsele pahaks harjumuseks ja kasvatajale tülikaks ning liigseks koormaks. Esimese kuu jooksul, hiljemalt paari kuu jooksul, peaks imik omandama harjumuse anda emale ja endale ööpuhkust. Selle harjumuse loomiseks ärgu lastagu lapsel kujuneda pikki magamistunde enne öhtust magamist. Pigem tegeldagu temaga öhtusel ajal. Siis jääb ta magama soovitud ajal, on küllaldaselt väsinud ja magab rahulikku und öhtust-ööd. Keskööl või pärast seda võib ta ärgata. Siis korraldatakse teda, kuid ei tegelda temaga rohkem kui tarvis. Kõik jääb vaikseks ja pimedaks. Laps

häälitseb oma voodis, võib-olla nutab — ja uinub lõppeks uuesti. Kolmandast kuust alates võib imik magada 7—8 tundi järgemööda. Seega ongi saavutatud täielik öörahu.

Kas uinub laps pimedas või valguses toas?

Kui laps magab päevaajal, — pole tarvis kunstlikku pimedust, kui ta magab öösel, — pole tarvis kunstlikku valgust. Uleliigne ja asjatu harjumus on last lasta õhtuti uinuda tulevalgel. Imik harjub, väikelaps juba nõuab seda. Kui aga imik on harjunud uinuma pimedas, ei nõua ta ka hiljem valgust ega oska karta pimedust, kui teda pole sellega hirmutatud. Päevasel magamisel ei tea ta nõuda akende katmist. Küll peaks hoiduma sellest, et hele päikesevalgus magavale lapsele näole ei paistaks, samuti öösel kuuvalgus.

Kas absoluutne vaikus lapse uinumisel?

Asjatu liialdus oleks kogu maja hääli alla suruda põhjusel, et imik on uinumas. Esimestel kuudel pole ta kuulmismeel võimeline eraldama hääli ja neid kuulatama, nii et see eksitaks uinumist. Hiljem, kui ta seda suudab, on tal oma voodikeses küllaldaselt rahu ja vaikset endaette olemist ning häälitsemist. Ta ei pane tähele väliseid hääli ja uinub rahulikult. Vaid äkilistest paukudest tuleb hoiduda, mis võiksid imikut ja samuti väikelast ehmatada. Kuid juteldagu, lauldagu, mängitagu klaverit ja käidagu ustest nagu tavaliselt, et mitte lapsest arendada asjatult absoluutse vaikuse nõudjat, väikest närvitsejat.

Kas tohib laps uinuda üksi?

Imikueas laps mitte ainult ei tohi, vaid ta peab uinuma üksi. Ta vajab üksiolemise rahu. Ta ei oska veel vajalikult hinnata ema õrna hällilaulu. Ema võib temale laulda, teda imetleda. Kuid ärgu istugu kuni lapse uinumiseni ta voodi juures. Jäetagu laps üksi iseendaga. Kui on valgust, vaatleb laps kõike ümbritsevat, mängib oma kätega või häälitseb, kuni uinub. Kui on pime, pakub lapse kuulmismeel talle muljeid, laps hakkab häälitsema. Esimese eluaasta teisel poolel on imikul sageli kauakestvad õhtused „jututunnid“: laps lallab, harjutab häälikuid ja tunneb rahuldust mängust oma häälega. Laps ise laulab endale rahulikult unelaulu. Järgmistel aastatel samuti ta sageli laulab ja jutleb iseendaga. Ärgu takistagu teda selles, ärgu joostagu iga minut lapse tuppä. Kui ta magab samas toas, kus täiskasvanud jätkavad endi toiminguid, eraldatagu lapse voodi mõne katte või varjuga.

Kui laps on paari-kolmeaastane, tahab ta, et temale tuldaks laulma ja jutustama. Tehtagu seda, kuid ärgu kujunegu õhtused uinutamistunnid tegevusrikkaks lapse lõbustamiseks ega pikendagu lapse ärkvelolekut. Juttudel ja lauludel olgu piir head-ööd-sooviga,

mille järel laps jääb üksi. Ta harjub sellega ja tal tekib vajadus üksi uinuda. Ja pole sugugi haruldane, kui mängu- ja töörohke päeva järel paari-kolmeaastane laps ütleb: „Head ööd, emake, mine nüüd ära, tahan jääda magama.“ Väikelapsel saagu harjumuseks voodis olla öhtul kell 8, kooliealistel hiljemalt kell 9. Seejuures on mõeldavad erandid, olgu siis sünnipäev perekonnas, jõulupuu või midagi muud tähtsat, mis last eriti huvitab.

Kui mitu last magab ühes toas, tuleb korraldada nii, et teatavast kellajaast alates nad enam ei tohi üksteisega jutelda, et mitte üksteise unerahu segada.

Päevane magamine.

Paari-kolmeaastane laps vajab harilikult päeval paaritunnilist uinakut. See ei tohiks toimuda liiga hilja pärast lõunat, et mitte segada öhtust uneaega, vaid keskpäeval. Kui laps enam ei uinu päeval, ei peaks teda vägisi toppima voodi, kui ta on terve. Küll on väike puhketund vaikse lamamise näol kasulik harjumus, eriti suvel kuumal keskpäeval, kui laps on varasest hommikust väljas joosnud. Teatavad puhketunnid enne mingit sõitu või küllaminekut on õige otstarbekohased mitte ainult puhkuse ja jõu kogumise seisukohalt, vaid ühtlasi teatava endavalitsemise-harjumuse omandamiseks. Teatavasti lapsed mingi sõidu või muu huvitava käigu eel on suures ärevuses ega jõua ära oodata, millal kord juba minema hakatakse. Juhtub sageli nii, et laps pool päeva röömutseb ja ringi hüppab oodatava ettevõtte vaimustuses, nii et selle kättejõudmisel on liialt väsinud ega saagi enam õiget röömu tunda oodatust. Et midagi säärast ei juhtuks, võib last harjutada nii, et iga sõidu või peole- või küllamineku eel käib vaikne puhkus lamamise näol, n.ö. „ettepuhkus“. Laps sageli uinub, ja ärkab värskena. Kui ta ei uinugi, ometi on ta puhanud vaikselt lamades ja õppinud ennast vaos hoidma röömuavaldustes ja ärevuses.

Põhiharjumused ühenduses puhtuse, korra ja rõivastumisega.

Nagu nägime, omandab laps söömise ja magamisega ühenduses olevaid harjumusi esimestest päevadest, ja oleks ebaotstarbekohane last hakata harjutama õigesti sööma ja magama alles teisel eluaastal või veel hiljemgi. Harjumused neil aladel, olgu soovitavad või ebasoovitavad, algavad loomulikult samal ajal, mil laps algab magamise ja söömisega. — Puhtusele ja korrale tuleb samuti last harjutada esimestest päevadest alates. Kuigi ta ise sel ajal jääb passiivseks pikemaks ajaks, harjub ta varsti mõnu tundma puhtusest ja korrast. Nagu eespooltoodud näide suupühkimisega söömise

puhul selgitab lapse esialgu passiivset harjumust puhtusenõudega, mis pea muutub aktiivseks, nii tuleb laps ja kogu lapse ümbrus algusest peale hoida puhas.

Esimene puhtusenõue.

Esimese eluaasta teisele poolele langeb tõsine ülesanne last harjutada ööpoti tarvitamisele. — Hoidja oskab tabada õige aja, millal laps vajab potti. Korduvuse, puhtmehaanilise harjumuse teel laps peaks hiljemalt aastasena taipama potil istumise otstarvet. Teisel eluaastal hakkab ta ise küsima potile. Kui juhtub, et ta seda mänguhoos teeb liiga hilja või mõnikord üldse unustab tegemata, ei tohi talle liiaks kuri olla. Väikelapse potilistumisel on soovitatav talle anda mänguasju ette väikese pingikesega. Siis ei taha laps liiga vara tõusta potilt. Ühtlasi tuleb rõhku panna sellele, et lapse esimesed muljed potist ei oleks ebameeldivad. Kui näiteks külm nõu puutub äkki sooja ihu vastu, võib laps pikka aega vastu-meelsust tunda sellé sundtoimingu vastu.

Lapse korraldamine ja rõivastamine olgu lõbus toiming.

Pesemine, vannitamine, küünte, kõrvade ja juuste harimine, samuti rõivastamine olgu ühendatud rõõmsa vestlusega, et need toimingud oleksid lapsele meeldivad. Väikelaps tahab varsti ise kaasa aidata: küll küüsi puhastada, küll kammimisega katsetada. Kui esialgne tegevus täiel määral ei täida oma otstarvet, tuleb seda siiski lapsele võimaldada, et laps leiaks võimalusi harjutamiseks.

Millal peseb laps end ise?

2-aastane laps peseb käsi ja nägu täiskasvanu osalise abiga. 3-aastane võib seda teha iseseisvalt. Pesunõud ja käterätikud peavad olema kättesaadaval kõrgusel, vett paraja toasseisnud vee temperatuuris. Hammaste puhastamine jäägu 3-aastase eesõiguseks ja kohustuseks. Varem on ka kõige parema hambaharja juures harjaste neelamise hädaoht olemas, kuna laps ei oska veel õigel ajal harjast suust kõrvaldada. 4-aastane püüab ennast kammida ja puhastab oma küüned. 5—6-aastane peseb ennast saunas või vannis. Eriti hästi mõjub, kui lapse pesemisega ka arvestatakse, st. teda ainult kord üle pestakse või osaliselt aidatakse ja mõnikord võib-olla lapsel võimaldatakse täiesti iseseisvalt pestuna saunast lahkuda. Kuigi vahest saavutatud puhtus ei ole täiskasvanu silmis esmajärguline, seda rohkem tõstab iseseisvusetunne lapse indu teinekord jälle ennast hoolega pesta. Vastupidi, kui täiskasvanu lapse enda tööga sugugi ei arvesta ja teda ikkagi mitu korda läbi peseb, kas laps ise pesi või mitte, kaob lapsel huvi ennast ise puhataks pesta.

Laps vaatab peeglisse.

Ei ole halb, kui väikelaps harjub end peeglist vaatama, kas ta on puhas ja korras. Hea on puhastamist ja korraldamist toimetada peegli läheduses. Kui laps on algusest peale harjunud puhtuse ja korraga, on üsna loomulik, kui kolme-nelja-aastane laps ütleb: „Peaa käsi pesema, oi kui mustad nad on,“ või näiteks: „Emake, anna mulle uus põll, mul läks põll mustaks.“ Seejuures ei pea aga last harjutama peenutsejaks. Laps osaku maast-madalast vaadata õige pilguga n.ö. töökaatele, töömustusele. Liiva ja saviga mängides, värvides, peenart kitkudes jne. on käed töömustad. Töö lõpetamisel tuleb end puhastada. Kuid see ei tähenda, nagu ei tohiks üldse selliseid töid teha, mis määrivad, või nagu oleksid need inimesed halvad, kelle käed või rõivad on töömustad.

Laps korraldab ümbrust.

Esimeseks hooleks on puhtus ja kord lapse enda kehaga ühenduses, millele lisandub lähema ümbruse puhtus ja kord. Kolme-aastane laps võib korraldada oma mänguasju enne sööki või magamaminekut, või näit. seada kohale toole ja lõpuks ise lausuda — nüüd on kõik korras. — Tal on juba harjumused puhtuse ja korrasuhtes.

Millal rõivastab end laps iseseisvalt?

5—6-aastane laps rõivastab end iseseisvalt täiskasvanu abita, kui ta on hakanud õigel ajal harjutama. Küsimusele, millal hakkab laps aktiivselt kaasa aitama iseenda rõivastamisel, võib vastata — imikueas. Kuigi see aktiivsus on väike, — ometi tuleb seda hinnata hea algusena. Esimese eluaasta teisel poolel laps istub, ta käekesed on omandanud osavust liikumises. Hoidja, pannes lapsele selga särgikest ja jakikest, peab hoolitsema selle eest, et laps saaks ise kaasa aidata selles toimingus. Hoitagu käis valmis parajal kohal ja laps tõukab ise käekese käisesse, selle asemel et hoidja lapse käe peost kinni hoides käisest läbi tõmbab, nagu tuli teha lapse esimestel kuudel. Laps tahab heameelega olla aktiivne enda rõivastumisel. Aastasele lapsele tuleb hoida särgike, jakike valmis, ja ta ise poeb sisse, samuti tõukab jalakesed pükstesse, sukkadesse, kingadesse. Nii hakkab laps ikka rohkem kaasa aitama. Väär on käsitseda aastast, isegi paariaastast last rõivastamisel kui elutut nukku. Sel juhul, kui laps ei saa aktiivne olla enda rõivastamisel, ta hakkab otsima teisi tegevusi, sageli heidab pikali ja mängib tõelist elutut nukku, kes ei oska tõsta kätt ega jalga. Kui tal ei võimaldata ise kätt käisesse, jalga kingasse panna, siis leiab ta vastupidise isetegevuse võimaluse. Ta tõmbab käe käisest välja, hoidja paneb uuesti, laps tõmbab jälle välja jne. 3. eluaastal hakkab laps abiks olema sukkade (või, mis kergem, — sokkide) jalgatõmbamisel. Nii

järk-järgult areneb rõivastumine ja lahtirõivastumine, kuni viieaastane, kindlamini kuueaastane, võib uhkusega öelda, et tema rõivastab end ise, ühtki nõopi ei pane ema,

Loomulikult nõuab rõivastumine lapselt palju aega. Argu seisagu juures ega mindagu kärsituks. Kui pole karta, et laps külmetub, lastagu tal teetseda täiskasvanu minnes muu töö juurtele. Soodustavalt mõjub mängu või võistluse moment väikelapse rõivastamisel. — „Kes saab ennem?“ — Ema rõivastab ennast või väikest vennakest. Vanem laps rõivastab end ise. Või jälle: laps tahab ise salaja rõivastuda, et siis äkki ilmuda rõivais ema ette ja viimast üllatada.

Loomulikult peavad väikelapse rõivad olema lihtsad ja eestnõõbitavad (ka pihikud), nii öelda lapse enda rõivastamiseks jõukohased.

Ka suuremat last tuleb vahel aidata.

Hommikune ja õhtune enda pesemine, rõivastamine ja korraldamine hea harjumusena kuulub omandamisele eelkoolieas. Seejuures ei pea unustama, et vajaduse korral lapsele ei tohi keelata abi, näiteks haiglase oleku või liigse väsimuse puhul. Kuid mõnigi kord puhtpsüühilistel põhjustel. Olgu näiteks olukord, kus vanem laps hakkab end iseseisvalt rõivastama, samas tema nooremat õde-enda rõivastab ema. Vanemal võib tekkida tunne, et teda ei hoita enam endiselt, et teda ei aidata, kuid nooremal on veel kõik need meeldivad eesõigused. Sellisel korral ei tohiks süvendada valjusega vanema lapse mahajäetusetunnet, vaid tuleks vahest sekka ka temaga tegelda, kas või näiteks rõivastades teda pealaest jalatallani, mängides, nagu oleks „tema kõige väiksem beebi majas“. Selline „beebimäng“ ei tohi muidugi kesta päevast päeva.

Koolipoiss ei osanud sukki jalga tõmmata.

— 8-aastane Arvo tuli algkooli esimesse klassi. Ta oli puna-põskne ja hästi arenenud füüsiliselt. Oma teadmistelt oli ta teistest kaugel ees, sest kodus oli teda tublisti arendatud, isegi ajaloos ja maateaduses. Esimesel poolaastal ühel päeval tuli kooliarst kooli ja pani kogu esimesele klassile kaitserõugeid jalasäärele. Lapsed ootasid palja jalaga, kuni haavad kuivasid, ja tõmbasid siis sukad kingad jalga. Kuna oli viimne tund, võisid nad minna koju. Kõigil läks suka jalgatõmbamine kergesti. Ainult Arvo istus põrandal ja nägi asjatut vaeva. Naabritele hakkas asi nalja tegema. Arvole oli see kibe kogemus. Õpetaja ei seganud esialgu vahele. Kõik õpilased olid üksteise järel lahkunud. Arvo istus põrandal ja töötas nuttes suka kallal. Viimaks küsis õpetaja, kas ta kunagi varem pole sukka jalga pannud. — Selgus, et ikka oli ema rõivastanud poisi pealaest jalatallani. — Nüüd aitas õpetaja kurval poisil suka jalga ja soovi-

tas kodus ema paluda, et viimane õpetaks poissi ise end rõivastama. Muidu võiks veelgi ebameeldivamaid olukordi tekkida koolis, kus teised naeravad sellist tublit poissi kui Arvo. — Poiss oli õpetajaga ühel arvamusel ja jooksis kiiresti minema. Paari nädala pärast küsis õpetaja, kuidas on rõivastamise lood. Arvo vastas rõõmsalt, et teeb seda nüüd ise.

Mängu-rõivastamine.

3—6(7)-aastased lapsed õpivad palju rõivastumise alal, kui see on seotud mänguga. Lubatagu lastele vahel rõivaid mängimiseks, olgu mõned vanad jakid või kleidid või muud esemed, mis on puhtad, kuid mida pole tarvis hoolikalt hoida. Lapsed oma imitatsioonimängudes mängivad meelsasti kodunt väljaminekut, küllaminekut jne., kusjuures rõivastavad end suure vaeva ja hoolega korduvalt, topivad jalga kingi ja kalosse, nõobivad ja haagivad, seejuures omandades vilumust rõivastumise alal.

Start.

Kui tahetakse võidu joosta, siis enne jooksusignaali iga jooksupuust osavõtja võtab parima ja otstarbekohasema seisaku, et jooksu algul ei kuluks aega liigsetele liigutustele ja ettevalmistustele. Vaevalt kujutleme, et võidujooksja nuuskaks nina või seaks kingapaelu, kui igal hetkel on oodata signaali, mis märgib ära jooksu alguse. Jooksja teeb kõik vajalikud ettevalmistused enne ja asub siis starti. Ta on valmis õigel ajal jooksu algama. Ta tahab kõige kiiremini ja kõige paremini jooksu teostada. Heade tagajärgede tähtsaks eelduseks on hea start.

— Arst tahab ette võtta pimesooleoperatsiooni. Tema või ta abiline asetab kõik vahendid valmis. Nähakse ette peensusteni iga tarvisminev ese. Alles siis asutakse vastutusriikka ülesande kallale. Ühe vajaliku riista või puhastusvahendi mittekohalolek võib saada saatuslikuks haigele, kui näiteks kiiresti tarvisminevat eset mindaks operatsiooni kestel otsima kappidest, jättes patsiendi lõikuslauale verest tühjaks nõrguma.

— Korralik põllumees kavatseb järgmisel hommikul alata rukkilõikusega. Eelmistel päevadel seab ta korda lõikusmasina, piirab lahti rukkivälja ääred, teeb muud korraldused, et lõikuspäeval otsekohe tööga pihta hakata. Võib öelda: ta stardib. — Samuti perenaine, kel näiteks tuleb valmistada lõunaks külalistele toitu. Kuigi ta ei hakka lõunat keetma hommikul vara, ta teeb ära ettevalmistustööd, muretsedes kõik vajalikud toiduained kohale, tarbekorral eelmisel päeval, seades valmis tarvilikud nõud jm. Ta valmistab lõuna paari tunniga. Võib-olla küsitakse talt: „Kuidas suutsite nii mitmekesise ja ilusa laua katta nii kiiresti?“ — Perenaine oli stardivalmis nagu jooksupuust. Tema sihiks oli valmistada võimalikult hästi oma lõuna antud ajaga.

Lapsele igapäevane stardiharjumus.

Eeltoodud näiteist ilmneb, kui tähtis on iga tegevuse eel käiv valmisolek, start. Väikelapse-eas tuleb alata stardiharjumusega. Kuidas on see võimalik? Kõigepealt ettevalmistus järgmiseks päevaks, eelkoolieas jõukohane toiming, koolieas vajalik toiming. — Lapsel on aeg voodisse minna. Enne asetab ta oma mänguasjad kohale. Ta puhastab ära oma kingad. Ta paneb endale valmis homseks vajalikud rõivad, kui tarvis, küsib ta nad emalt, näiteks puhast pesu. Kui pihiku nõop on ära tulnud või sukas auk sees ja ta ise suuteline pole viga parandama, palub ta ema, et see tal ära parandataks. On ta kooliealine, saab ta seda ise teha. Hommikuks on kõik valmis seatud ja mõeldud. Laps läheb puhkama. Eriti soodus võimalus on ka stardi-valmisoleku kasu lastele tegelikult selgitada, kui kavatsusel on mingi väljasõit, peole- või küllaminek, mille üle lapsed suuresti rõõmutsevad. Et õigeks ajaks ettevalmistustega valmis olla, tehakse lastele vastavad korraldused. Lapsed ise mõtlevad ja seavad kõik vajaliku valmis, nagu rõivad, kaasavõetavad esemed.

Valmisolek järgmiseks päevaks on vajalik harjumus igale täiskasvanule, eriti siis, kui tal pole isiklikku teenijat. Hädavajalikuks saab stardiharjumus juhul, kui tahetakse igal järgneval hommikul teataval varasel tunnil alata täpselt oma tööga, olgu kodus, olgu väljaspool kodu.

Kas ema tunneb stardiharjumust?

Emad mõnikord kaebavad, et on äärmiselt raske ja koormav saata lapsi hommikul kooli. — Ühel sukk katki, teise saapad porised. Juba on kadunud vajalik kooliraamat, juba jääb lõunaoode koju. — On rabelemist ja närvitsemist. Lapsed jäävad hiljaks. Po'le aega süüa. Räägitakse üksteisega ägedal toonil. Ema jookseb õueväravale järele lapsele ninarätikut viima jne. jne. Sellisel kujul on emal muidugi raske laste igahommikune koolisaatmine. Ometi on see ülesanne hoopis kergem ja vähem väsitav, kui ema oskab ette mõelda, ette valmistada ja oma lastelegi seda harjumust anda. — Iga kooliealine laps paneb õhtul valmis oma raamatud ja muud koolitarbed, samuti rõivad ja jalanõud. Ulerõivad on puhastatud ja valmis pandud. Pesuvesi, käterätik ja seep omal kohal. Emal on valmis mõeldud hommikueine ja vajalikud toiduained käepärast. Priimuses on petrooleumi küllaldaselt, et priimus ei kustuks parajasti hommikuse kohvi keetmise ajal. Tikud on omal kohal, samuti muu vajalik. Lapsed pesevad ja rõivastavad end ise, ema korraldab hommikueine. Keegi ei tarvitse kiirustada ega närvitseda. Jääb aega rõõmsaks vestluseks hommikulauas. Päeva algus on hoopis parem ja rõõmsam. Ema tunneb stardiharjumust ja on seda õpetanud oma perele.

Tervislikud harjumused.

Hammastepuhastamine, kätepesemine, toidu peeneksnärimine ja palju teisi vastavaid harjumusi võib nimetada tervislikeks harjumusteks, sest nad on olulised tervishoiu seisukohalt. Nende omandamine kuulub eelkooliikka ja kooliikka. Kuid peab siinkohal jälle rõhutama, et peaohk langeb eelkoolieale.

Igas lapse peitub igatsus saada suureks ja tugevaks. „Ema, millal ma olen nii suur kui sina?“ „Ema, millal võin üksi poodi minna?“ — ja tuhandeid sellelaolisi küsimusi kerkib laste huultele. Seotagu selle igatsusega terviseharjumused, millest mõnigi võib lapsele algul tunduda tüütavana.

Fantaasia appi.

Eelkooliealine laps on heal jalal mitmesuguste muinasjutukujudega, nagu päkapikud, haldjad jt. Rakendatagu lapse fantaasia tervislike harjumuste teenistusse. Eesti lastetoga traditsioon räägib uneliblikast, kes tulevat igal õhtul laste silmi sulgema, teine variatsioon: liiva lapsele silma riputama. — „Kas uneliblikas juba lendab?“ — „Jah, ta jõudis parajasti tuppa läbi lukuaugu. Nüüd ruttu voodisse, muidu ta paitab lapse silmalaud enne raskeks.“ — „Ema, juba uneliblikas paitas, jään magama, head ööd, ema.“ —

Selline õhtune jutt 2—3-aast. lastega on lastele hoopis armsam kui kuiv korraldus: kell on niipalju, väikesed lapsed peavad minema magama. — Kuid isegi suuremad öed-vennad jäävad kuulatama ja fantaseerivad kaasa.

Tervisehaldjad.

Üks laste tervisejutuke räägib viiest haldjast, kes ilmuvad ühel ööl lapse voodi juurde: 1) päikesekiirte-haldjas kollaseis rõivais, kuldse munaga käes; 2) värskel õhu haldjas siniseis rõivais, müt-sike tuule puhutuna teisel kõrval; 3) terve toidu haldjas pruunes rõivais, käes kandik juurvilja, puuvilja ja piimapudeliga; (Miks pruunes rõivais? — Sest leib on pruun, kakao on pruun, samuti šokolaad.) 4) puhtusehaldjas üleni valgeis rõivais seebi ja suure hambaharjaga; 5) unehaldjas halles rõivais, mis kaunistatud punaste nõõride ja nõõpidega, kell käes. Nad kõik pakuvad end lapse teenistusse. Laps on nendega nõus sõprusliitu looma. Ainult puhtusehaldjas ei taha talle hästi meeldida. Lapsele on nimelt vastumeelt kõrvade ja hammaste puhastamine. Haldjas avaldab arvamust, et sellest raskusest saaks üle, kui katsuks läbi ajada üldse ilma kõrvade ja hammasteta. Samas näeb laps end hambutuna ja kõrvutuna. Ta ei meeldi endale sellisena ja nõustub puhtusehaldja nõuandeid tähele panema.

Sedalaadi lookesed selgitavad lastele tervislikke nõudeid, olles ühtlasi ajaviiteks. Kui laps kuuleb eeltoodud lugu, ta varsti tuletab meelde ühte või teist haldjakest, eriti kui ta on näinud nende pilte.

— „Ema, kas puhtusehaldjas on minuga täna rahul?“ küsib ta, olles küürinud hoolega oma käsi. „Ema, värsked õhu haldjas vist vaatas aknast sisse. Kas ta on rõõmus, et õues olin kogu päeva?“ jne.

Muinasjutukujud on rakendatud igapäevase elu teenistusse. Kui sellistele ainetele koostada väikesi näidendeid, mida saab lavastada isegi kodus lihtsate vahenditega, pakub see lastele huvi ja on ühtlasi kasulik. Eelkoolieas, näiteks lasteaias, ka kooli algklassides mängitakse meelsasti mängu, kus saab kehastada mitmesuguseid kujusid. Näiteks puhtusehaldjas üleni valge suure hambaharja ja seebitükiga sünnitab palju nalja, samuti hambutu ja kõrvutu lapse mask, kes ei tahtnud puhastada hambaid ja kõrvu. Nalja- ja lõbuelamustega ühenduses muutuvad puhtuse- ja muud tervishoiunõuded lapsele meeldivaks ja omaseks.

SOTSIAALSED HARJUMUSED.

Tänapäeva inimene pole kujutletav erakuna, kes ei puutu kokku teiste inimestega, kel ei tarvitse arvestada teiste inimestega. Kuigi mõni erand ja iseärak põgeneb üksindusse, siis isegi sel juhul otsib teda ühiskond üles, nõudes alistumist üldistele korraldustele. Eelmises peatükis vaadeldud põhiharjumused olid tähtsad inimese enda isikule. Käesolevas tulevad vaatluse alla harjumused, mida nimetatakse ühiskondlikeks ehk sotsiaalseiks. Need on harjumused, mida saab omandada vaid teiste inimestega kooselus ja mida omakorda saab kasutada teiste inimeste seas — ühiskonnas. Näiteks viisakas käitumine ühiskondliku harjumusena: laps ei õpiks viisakat käitumist, kui ta kasvaks täiesti üksi. Inimene ei saaks avaldada kellelegi oma viisakust, kui ta ei puutuks kokku teiste inimestega, elades näiteks erakuna. Siit järgneb: ühiskondlikke harjumusi omandab laps tihedas kooselus teistega, kasvades ühiskonnas. Et inimene ühiskonna liige, peab ta omama häid ühiskondlikke harjumusi. Et neid omandada, peab ta varasest lapsepõlvest alates elama ühiskonnas, teiste endataoliste seas. Ebaühiskondlikuks kujunevad need lapsed, kes ei oma mängukaaslast, kes kasvavad üksikult ja endaeette. Neil on hiljem elus raskusi ja nendega on ühiskonnal raskusi. Seepärast hea kasvatus peab andma häid ühiskondlikke harjumusi, peab kasvatama sotsiaalse inimese.

Enesevalitsemine, viisakas kõne ja käitumine.

Enesevalitsus nutu ja pahameele puhul.

Võib öelda, lapse võime ühiskondlikuks kontaktiks algab kiiret arengut esimese eluaasta teisest poolest alates. Siin on ühtlasi

esimesed sotsiaalsete harjumuste juured. Lapse enesevalitsusest ei saa esimesel eluaastal juttugi olla. Laps nutab, kuna tal on seks vajadus, nutab nii valjusti kui tahab, ajab suu pärani jne. Vaevalt oleks mõtet selles eas last sundida katma oma nägu ja nutma vaikselt. Ometi peab kasvataja juba selles eas teravalt silmas pidama, et ta ei arendaks lapse harjumust nutuga kõike saavutada, mis ta tahab. — Laps viskab maha kõrina ja karjub ise. Talle antakse asi kätte. Ta viskab uuesti ja karjub, kuni antakse kätte. — See on halb mäng, mis tekitab lapses harjumuse karjumisega nõuda oma tahtmist. Kui laps karjub, ei tohi täiskasvanu enesevalitsust kaotada ega tõsta häält, või liialdatult ja ägedalt last rahustada. Olgu täiskasvanu rahulik ja tasakaalus, see mõjub rahustavalt lapsele.

— Üks paariaastane laps jooksis õueväravast välja tänavale ja eemalseisev pealtvaataja võis tähele panna järgmist: Laps jooksis kivisel kõnniteel ja kukkus maha, saades tublisti haiget. Ta jäi kõhuli lamama, tõstis pea ja vaatas värava poole, jäi aga täiesti vaikseks ja ootavasse hoiakusse. Alles siis, kui väravast välja astus lapse ema, algas laps valju ja ägedat kisa. Ema jooksis kukkunud last kiiresti vaigistama. — Seda oli laps soovinudki.

Tuleb vältida lapse liigset hellitamist iga väikese valu puhul, üldse lapse kisava nutuga arvestamist, et laps ei hakkaks valju kisa tarvitama abinõuna, millega ta kõik saavutab, mida tahab. Selle asemel tuleb nutu puhul, kui see tõepoolest on tingitud valust või kurvastusest, last vaigistada, soovitades tal minna eemale teistest ja vaikselt natuke nutta.

— Üks ema ütles oma väikelapsele, et nutu puhul tuleb pöörata nägu nurga poole ja nii endamisi ära nutta. Kolmandal eluaastal oli lapsel kombeks nutu vajaduse korral öelda: „Tahan minna nurka nutma.“ — Ja läkski.

Laps peab harjuma taltsutama oma ägeduse ja pahameele väljendusi. Näiteks laps tahab otsekohe teist last lüüa, kui viimane on ära võtnud tema mänguasja. Lapsel tuleb loobuda sellelaadsest arvete õjendamisest. Sel kooliealisel lapsel pole kahtlemata mingeid enesevalitsemisharjumusi, kes karistuse või noomituse korral kogu klassi ees pärani suuga kõigest jõust nutab. Ta ei ärata kaastundmust, vaid kaasõpilased naeravad tema üle. Samuti ei ärata kaaslaste lugupidamist see, kes äkkvihas teist mõtlematult lööb või vigastab või teisele näkku karjub lahkarmuste puhul.

Kuni teise eluaasta lõpuni on lapsel raske teadlikult alla suruda, st. valitseda enda vihapuhangu või kurbuse üle, kui olukord lapses ühe või teise esile kutsub. Kui vanem laps või isegi täiskasvanu laseb enda üle võimutseda vihahoogudel, mil ta ei vastuta oma käitumise eest, võib öelda: ta on jäänud kaheaastase lapse käitumise tasemele, mis näitab teatavat vaimset defektiivsust.

Temperament ja enesevalitsus.

Ühte last on kergem harjutada enesevalitsusele kui teist, sest sünnipäraseid kalduvused, temperament, on erinev. Kuid ühiskond nõuab igalt inimeselt enesevalitsust, sellepärast tuleb panna suurt rõhku selle harjumuse arendamisele. Eriline tähtsus enesevalitsuse puhul on kasvataja ja keskkonna eeskujul. Kui perekonnas täiskasvanu karjub, jalgu trambib jne., — siis omandab väikelaps kergesti need harjumused. Kui aga headest eeskujudest hoolimata laps allub äkkvihahoogudele või muul teel kaotab enesevalitsuse, siis peab esijoones selgitama põhjusi. Sageli on tegemist haiglase kalduvusega, või kannatab laps psüühilise kompleksi all, mis vajab asjatundlikku ravi.

Enesevalitsus hea tuju ja pilketarbe puhul.

Mitte ainult kurbuse- ja vihaelamuste puhul ei vaja inimene enesevalitsust. Ta vajab seda ka hea tuju puhul ning peab selgi alal omandama harjumusi lapseeas peale. Laps tohib olla rõõmus ja ülemeelik. Ei ole põhjust keelata lapse rõõmsat naeru ja kilkeid. Siiski mõnel juhul peab ta õppima neid piirama, näiteks, kui on raske haige majas. Kuid samuti puhkuseks ja vahelduseks elava mängu ja hullamise vahepeal tuleks last harjutada ka vaikselt ja suure lärmita aega veetma.

Teiste üle naermine ja teiste pilkamine ning halvustav kohtlemine on vastuolus enesevalitsemisega. Neist negatiivseist harjumustest tuleb last hoida. — Näiteks nähakse veidralt rõivastatud inimest, aga ei ema ega laps hakka sel puhul valju häälega naerma. — Naaberlaste vahel on tekkinud tüli — lahendatagu see või hoidatagu üksteisest eemale, — kuid ei pea lapsi lubama üksteisega arveid õiendada halvustava pilkamise ja mõnitamise teel.

Kas oskab laps vaikida?

Lõpuks enesevalitsemisharjumusena on suur tähtsus vaikimiskeskusel: vaikida asjadest, millest pole tarvis kõnelda, pidada saladusi, kui tarvis, ja mitte halba rääkida teistest. Kuipalju täiskasvanuid eksib nimetatud nõuete vastu? Ning veel üks enesevalitsust nõudev olukord: vaikida, kui on parajasti suur tung rääkida, enda või õiguse eest väljas olla — ja seda kõike ägedalt ja mõtlematult.

Vaikimisharjumuse juured algavad varases lapsepõlves, kuigi tolles eas on raskused sel alal väikesed ja näivad tühistena. Näitena olukord, kus laps peab olema suuteline vaikima: Isal on sünnipäev, lapsed kavatsesid punuda pärja tema toolile sünnipäeva hommikul. Soodus juhustada saladuste pidamist. 2—4-aastaselt ei saaks seda võimet veel nõuda, seepärast ei tuleks neid asjasse pühendada. Kuid 5. eluaastast alates saab korraldada vaikimisproove. Võib-olla

küll, et laps annab ennast ära. Näiteks köögis valmistatakse sünnipäevakooki. 5-aastasele lapsele on öeldud, et see on üllatuseks suurele õele. Nüüd kõnnib väike õde majas ringi ja räägib: „Ma tean midagi, üks saladus on, aga ma ei ütle.“ — Esiolguks on seegi hea harjumus, et laps piirdub vaid teatamisega, et ta saladust ei ütle. Kuid 7—8-aastane peaks täiesti suutma vaikida sünnipäevakoogi puhul.

Halba rääkida teistest — selle negatiivse harjumuse juured peituvad enamasti varase lapsepõlve keskkonnas. Koduses ringis on kombeks rääkida halba naabritest, naerda teiste inimeste üle — laps teeb seda varsti kaasa.

Ära kuulata ka siis kasvataja või kaaslase jutt, kui see on ebameeldiv või põhjeneb eksitusel, — seegi vaikimise vorm nõuab harjutust väikelapse-east alates.

— Ema ütleb lapsele: „Sa jääd täna tuppa.“ Laps karjub vahele: „Ma ei taha, tahan minna õue,“ — ära kuulamata, mis emal on öelda. Emal tuleb sellisel juhul kindlalt nõuda lapselt enesevalitsemist ja tähelepanu, mitte hakata ägedalt vastu pahandama, — siis võib tekkida vastastikune sõnelemine, mis ei anna tunnistust kummagi enesevalitsusest. Kuid ema ütleb rahulikult: „Kuula ära, mis ma räägin. Sa ei saa õue minna, sest ilm on õige tuuline ja sul on kõha ja nohu algus. Võid rohkem haigustuda.“ Kui laps valju kisaga siiski teatab, et ta ei taha jääda tuppa, peab ema jääma rahulikuks ja kategooriliselt nõudma lapselt vaikset ja viisakat käitumist.

Enesevalitsuse kaotanud last on kõige parem tagasi enesevalitsusele tuua, kui temasse suhtutakse rahulikult ja kindlalt.

Ühiskondlik eelarvamus ja enesevalitsus.

On teada, et naised nutavad ja ahastavad teiste inimeste kuules hoopis rohkem kui mehed. Meestel on varasest lapseeest alates rohkem enesevalitsusharjumusi sel alal. Nutvale poisile öeldakse: „Mis mees sa oled, kas mees tohib iga tühja asja pärast nutta?“ Poiss harjub valitsema oma pisaraid ja nuttu. Tütarlapsel sageli õigustataksegi veel tema vähest enesevalitsemist nutus ja halisemises. Vihaväljenduste puhul on lugu vastupidine: tütarlapsi pidurdatakse, öeldes näit.: „Kus see kõljab, et tütarlaps läheb teist lööma?“ Poisile samas olukorras öeldakse julgustavalt: „Tubli poiss, oskad enda eest väljas olla.“

Üksik laps ja enesevalitsus.

Koolielus on tehtud tähelepanekuid, et üksikud lapsed sageli on metsikud, distsipliinile allumatud ja teiste vastu julmad. Miks? Neil pole olnud võimalust enesevalitsuse harjutamiseks. Enamasti hellitatakse üksikut last liiga: näit. ta saavutab kõik, kui karjub.

Tal ei tarvitse midagi teistega jagada, üldse teistega arvestada. Kooli tülles tahab ta end samade ebasotsiaalsete vahenditega maksma panna.

Kas pole liialdus lapselt nõuda enesevalitsust?

Võib tekkida küsimus, kas varases lapse-eas pole liiga vara nõuda enesevalitsemist, kas laps ei muutu liiga vanainimeslikuks, kes ei nuta ega naera valjusti, kes ei kilka ega näita teistele lastele keelt? Ei. Enesevalitsemisharjumusi omav laps võib rõõmuavaldusi ja vallatusi teha kõige suurema kärrarikkusega, kuid ta peab oskama seda teha õiges kohas, õigel ajal ja teatavates piirides. Ta rakendab oma metsikusi ja vallatusi mängus, mitte kunagi aga käitumisvormina.

— Kolm 3—5-aastast last mängis koos taluõues. Üks neist lastest oli harjunud valju kisaga hommikul ärkama ja õhtul voodisse minema. Kui ta midagi emalt soovis, karjus ta, pigistas käed rusikasse ja trampis jalgu. Teisel kahel puudus selline ebaühiskondlik harjumus. Kord mängiti metsinimesi, tehti okstest ja lehtedest rõivad ja peakatted, võeti suured kaikad kätte ja võideldi vaenlastega: tara ja puudega. Kui kaks viimaksnimetatud last end kõigest jõust välja karjusid, keppidega vastu tara ja puid tagusid, ühesõnaga metsikud olid, ei osanud esimene laps midagi peale hakata. Lõppeks õpetas teda üks kisajatest: „Kuule, sa tee niisugust häält, nagu sa õhtul teed, kui ema sind magama viib.“ Laps lõi häbelikult silmad maha ja tegi arglikult hädist häält, mis oma jõult polnud veeranditki emaga käitumisel tehtavast.

Viisakas kõne ja käitumine.

Mõnikord võib kuulda, kuidas last õpetatakse: — sa pead olema viisakas, ütles „palun“, ja laps ütleb „palun“, mõnikord kurjalt ja käskivalt. See pole viisakas. Juba J. J. Rousseau väidab: „Ärge õpetage lapsele tühje viisakusvorme, mis talle hädakorral nõiasõnadeks võivad olla, et kogu ümbrust enda tahte alla painutada ja silmapilkselt enda soove rahuldada. Välist lihvi taotlevas rikaste kasvatuses ei unustata kunagi lapsi viisakalt valitsushimuliseks tegemast. Neile kirjutatakse ette väljendused, mida nad peavad tarvitama, et keegi ei võiks vastu seista. Rikaste laste juures pole kunagi nende näojooned ja häälekõla kooskõlas nende paluvate sõnadega; oma palvete juures on nad veel enam nõudlikud kui käskude juures, sest nad teavad, et saavutavad alistumise. On kohe näha, et väljendused „kui see teile meeldib“ ja „ma palun“ tema suus muutuvad väljendusteks „see meeldib mulle“ ja „ma käsin“. Imetlemisväärne viisakas, mis muud ei tähenda kui sõnade tähenduse muutmist ja käskivalt kõnelemist. Mina igatahes kardan vähem Emile'i (Rousseau kujutletav kasvandik. L.K.) jämedust kui tema nõudlikkust ja tahaksin meelsamini kuulda tema

paluvat väljendust: „tehke seda“ kui käskivat: „ma palun teid“. Mitte sõnad pole tähtsad, vaid nendega ühenduses olev tähendus.“ — Viisaka kõne ja käitumise tuum on, et üks inimene arvestab teise inimesega ja tema nõuetega.

Millal algab viisaka kõne ja käitumise harjutamine?

Algus peab toimuma enne, kui laps ise suuteline on kõnelema ja teadlikult käituma. Jälle astub täiskasvanute ja teiste kodukeskkonda kuuluvate isikute eeskuju jõusse juba lapse esimesel eluaastal. Laps ei kõnele veel, kuid omandab neid väljendusi, mida tema ümbruses tarvitatakse. Eesti lastel on heaks alguseks ühe esimese sõnana omandada „aitäh“. Kuid sõnast üksi ei aita. Toon, häälekõla, sõnade rõhutamine väljendab hoopis kindlamini viisakust kui ka ebaviisakust. Ei pea laskma väikelapsel viriseva, manguva või kärkiva kõnega sihti saavutada. Täiesti ebakasvatulik ja kahjuliku mõjuga on naerda lapse pahurate väljenduste ja „kangete sõnade“ üle.

Samuti ja samal ajal algab viisaka käitumise harjutamine. Laps on jõukohaselt abivalmis, tervitab, vastab küsimustele, käitub viisakalt söögilauas, esijoones tarviliku eeskuju mõjul. Väikelaps pakub sageli nagu peegelpilti kodustest käitumisvormidest. Kuidas perekonnaliikmäd suhtuvad üksteisesse, kaasinimestesse, naabritesse ja juhuslikesse võõrastesse, nii teeb laps. Sageli on nii, et väikelaps, oskamata teeselda, avaldab vaid perekonna üldist suhtumist teatavasse inimesse või võõrastesse üldse. Pannes näit. tähele, et perekonnas suhtutakse halvustavalt teatavasse inimesse, läheb mõnikord 4—5-aastane laps isegi niikaugemale, et küünistab majjatulnud külalist, püüdes olla solidaarne oma vanematega.

Seevastu, kui perekonnas suhtutakse kaasinimestesse viisakalt ja otsekohele, omandab lapski need käitumisvormid ja heatahtliku suhtumise inimestesse.

Käsk ja viisakus.

Üks sagedamaid vigu, mida vanemad ja kasvatajad teevad laste viisakusvormidele harjutamisel, on liigne käskimine. Kui kodus tänatakse ja tervitatakse vajalikul juhul, siis teeb seda laps ise. Ja tema enesetunne on riivatud, kui talle enne käsklus antakse tegevuseks, mida ta just ise kavatses teha.

— Laps tuleb pikkamööda uksest sisse ja tahab parajasti toas istuvale külalisele öelda „tere“, kuid juba on ema ette jõudnud käsuga „tereta nüüd ilusti“. Mida suurem laps ja mida arenenum tema enesetunne, seda ebameeldivam on talle selline käsk. Mõnikord tõmbub ta endasse ega täida käsku, või ta teeb seda pahuralt, või ütleb käskijale: „Ma tean isegi.“ Kasvatajad peavad tõsiselt pidurdama oma liigset tarvet käskida. Jäädagu selle asemel äraootavale seisukohale. Kasvandikul on hoopis parem meel,

kui ta oma viisakuseavalduse sai teostada enda algatusel. Eriti tuleb sellega arvestada kooliealiste laste puhul. Jäetagu neile rohkesti vabadust käitumisvormide tarvitamisel. Küllalt sagedad on juhud, et näit. 10-aastane laps iseseisvalt kusagil võõras perekonnas olles või ka koolis hästi käitub ja endakindlalt esineb. Kodus ei olda aga temaga rahul. — Ta ei täna, kui vaja; ta on pahur sageli, ja ema ütleb, et ta ei saavatki muud, kui peab 'alati käskima last, ja et laps eriti võõraste majas olles on kohmakas ja ebaviisakas. Mitte lapses pole viga, vaid ema hindab liiga alla oma 10-aastase poja või tütre isikut. Selles vanuses võib lapse enesetunne olla isegi halvem kui täiskasvanul olukorras, kui talle võõraste juuresolekul alatasa sajab käske ja keelde: „Ütle tänan.“ — „Ära istu nii küürus.“ — „Laps ei tohi nii mossis näoga olla, kui on külalised majas.“ — „Ütle ilusti palun,“ jne. jne.

Ebasoovitavad väljendused ja erikeel.

Koolieas tuleb üks ajajärk, eriti poistel, kus tahetakse tarvitada kangeid sõnu ja väljendusi, et näida mehisemana. Tol ajajärgul on lubamatul sõnal eriline võlu. Kodustel tuleb suhtuda taktiga sellesse nähtusse, püüdes mõista anda, et need väljendused polegi nii mehised (vrd. lk. 106). Poisid kalduvad tarvitama mõnda tugevat väljendust, tüdrukud seevastu rakendavad vahesõnana Jumala nimetusi ja muid mõttetuid sõnatuletusi. Mõlemad valikud on ebasobivad ja noored ise peaksid katsuma neist üle olla. Sageli on lubamatute väljenduste äraharjutamine üks esimesi enesekasvatustlike ülesandeid.

Noored tarvitavad sageli teatavaid eriväljendusi, nn. erikeelt ehk žargooni. Näit. ei öelda üksteisele „mine ära“, vaid „keri minema“ jms. Igas linnas, igas koolis ja isegi väikeses rühmituses võib kujuneda oma erikeel, mis on teatava ülemeelikuse, lõbususe, kuid ühtlasi teatava rühmituse ühtekuuluvuse tunnuseks. Siin oleks asjatu vanemate alaline keelamine. Tuleb vaid kindlalt nõuda, et noor harjutaks enda üle peremees olema, st., kui tahab, siis tarvitab teatavat erikeelt, kui tarvis, siis on suuteline ka teisiti kõnelema.

Abivalmisolek.

Viisaka käitumise püsivamaid nõudeid on abivalmisolek, eriti nõrgemate ja vanade vastu. Kui lapseas ja koolieas selle nõude tähtsus järjest kasvab, siis nihkub ta tulipunkti nooruseas. Noor peab oskama pidada lugupidavat ja abivalmis käitumist vanema generatsiooni vastu teatavaks nooruse eesõiguseks — võiks öelda — nooruse tunnuseks. Kuid nooruseas on hilja omandada esimesi harjumusi abivalmisolekuks. Väikelapse-east alates, seega kodus, peab seegi harjumusi lapsele antama. Kõigepealt ollakse lapse enda vastu abivalmis, kuid lastakse ka väikelapsel täiskasvanut

aidata jõukohastes ülesannetes. Nagu täiskasvanu ei tohi muuta lapse teenijaks, ei tohiks olukord kujuneda ka vastupidiseks. Ainult sellises perekonnas omandab laps harjumuse olla abivalmis, kus kogu perekond vastastikku üksteist abistab.

Korrektus ja täpsus.

Laps annab ära lubatud ajaks sõbralt mängimiseks võetud labida. Laps leiab mängumurult võõra mänguasja ja viib selle jalamaid mängumuru juhatajale. Laps läheb koju kella 7-ks, kui ema teda käskis selleks ajaks tulla koju. — Need on mõned korrektuse ja täpsuse näited, mida saab nõuda lapselt juba väikelapse-eas. Seega lapse korrektuse- ja täpsuse-harjumus kuulub väikelapse-ikka, kuid pearõhk asetub kooliikka ja noorusikka, kuna siin on suuremaid kohustusi, sõnaandmisi, tähtaegu, võõra varaga tegelemisi jne. Võiks öelda, on laialdasem praktiseerimisvõimalus korrektuse- ja täpsuse-harjumuste alal.

Ma pean sõna.

Korrektuse ja täpsuse aluseks on sõnapidamine. Väikelapselt ei pea seda liiga vara nõudma, sest väikelapsel ei ole iseseisvust ega jõudu antud sõna pidada. Seepärast ei pea provotseerima väikelast sõnaandmisele. — Kui näit. tädi 3-aastaselt lapselt võtab sõna, et laps homme kindlasti teda külastab, siis on see mõtlematu nõue täiskasvanu poolt, kuna 3-aastase lapse külaskäik olemeb esijoones vanematest, sageli ilmast ja muist tegureist. Selline sõnaandmine harjutab last võimalusega, et antud sõna võib ka täitmata jätta.

Väikelapse-eas õpib laps sõnapidamise seadust algul n.ö. passiivselt. Temale lubatakse tuua pildiraamat ja tuuakse. Teda lubatakse järgmisel päeval viia saaniga sõitma — ja viiakse. Lapsele antakse sõna, et ta kevadel saab suure veepalli — ta saab selle. — Selliste kogemuste varal õpib väikelaps sõnapidamise, lubaduse täitmise kohustust. Mõnel juhul ütleb vanem tahtmatult: „Jah, lubasin sulle. Mul on küll raske praegu seda teha. Aga pean lubadust täitma.“ Lapsel on heameel. Kuid tal on ühtlasi lugupidamine ja usk sõnapidamise jõesse. Nii võib 3—4-aastast last kuulda nõudmas: „Sa lubasid, sõna peab pidama.“ See on hea algus. Laps õpib sõnapidamist nõudma, kuid ühtlasi ise sõna pidama. Järgmine näide iseloomustab kahe perekonna eriilmet ja kasvatuslikku mõju sõnapidamise-harjumuse loomisel:

— Linda oli 9-aastane kooliõpilane, kelle kodus pandi suurt rõhku korrale ja kasvatusle. Algusest peale oli Lindalt nõutud häid sotsiaalseid harjumusi. Sõnapidamine ja korrektus oli endast-moistetav nõue. Sellisest keskkonnast läks Linda esmakordselt

üksi kogu suveks maale sugulaste tallu suvitama. Lihtsameelselt ja ausalt täitis Linda kõik lubadused, mis ta juhtus andma oma mängukaaslastele, sugulaspere tütrele ja poegadele. Need lapsed olid omandanud hoopis teise vaatokoha ja harjumuse mitmetes sotsiaalsetes harjumustes. Nad püüdsid iga päev üksteist vastastikküsi petta. Näiteks tegid vennad lepingu: üks läheb teise eest karja kaheks päevaks, selle eest saab venna noa. Kui karjapäevad olid läbi, keeldus vend mingil ettekäändel nuga andmast, jne. Varsti kogesid lapsed linnast tulnud Linda ausameelsust ja hakkasid igasuguste täitmata jäävate lubaduste ja pettusel põhjendatavate vahetustehingute varal lihtsameelset tüdrukut ekspluateerima. Suve jooksul õppis Linda antud sõna mitte usaldama, pettusega arvestama. Kuid ta ise ei saanud samuti teha. Talle oli otse vastumeelt lubadust täitmata, antud sõna pidamata jätta. Lapses tekkis küsimus, miks ei pea teised lapsed sõna.

Ainult jõukohaseid lubadusi.

Nagu eespool öeldud, ei tohi lapselt võtta lubadusi, mida ta ei suuda täita või mille andmiseks ta pole küllalt vastutusvõimeline. Sel põhjusel tuleb igasuguseid laste töötusi äärmiselt ettevaatlikult rakendada, et nad ei muutuks positiivsest kasvatuslikust väärtusest negatiivseks. Näiteks karskusetöötus, kui nõutakse, et laps annab sõna ja kirjutab alla töötusele, et ta kunagi elus ei tarvita alkoholi. See on ülejõukäiv töötus, sest laps pole suuteline enda täiskasvanupõlve tegevuse eest vastutama. Isegi täiskasvanud ja küps inimene ei tohi liiga julgelt lubadusi anda kaugel tuleviku peale ette. Tol ajajärgul, kui väikelaps veel ise ei anna sõna, vaid temale antakse lubadusi, peab vanem valvel olema, et temagi ei luba liiga palju. Näit. lubatakse lapsele linnast tagasi tulles tuua mingi mänguasi, kuid selleks ei jätku võib-olla raha. Laps on põnevalt oodanud ja elab paratamatult üle pettumuse, ühtlasi harjub võimalusega, et sõna ei peeta. Hoopis lubamatu on aga lapsele anda lubadusi, millede andmisel täiskasvanu ise teab, et ei kavatse ega saa antud lubadust täita. Mis õigusega nõuab selliselt toimija vanem, et tema laps sõna peab. Ka ei tohi arvestada lapse unustamisega, isegi varases eas.

— Ema läheb kodunt välja. Laps tahaks kaasa tulla. Ema ei saa teda võtta, kuid lapse rahustamiseks lubab tagasi tulles tuua maiustisi, mida ta tegelikult sugugi ei kavatse. Laps ootab. Ema koju tulles jookseb vastu ja küsib: „Kas tõid, mis sa lubasid?“ — „Oh, unustasin ära,“ vastab ema kergelt ja naerdes, või — veel pahem — „Ega siis igakord maiustist tooda.“ — „Aga sa lubasid,“ protesteerib laps loomuliku õiglustunde põhjal. — „Kes siis iga lubadust jõuab täita,“ muigab nüüd mõtlematu ema.

Laps õpib sedalaadi juhtumuste kaudu, et lubadus pole igakord tõsine lubadus, laps taipab, mis on pettus. Kui ta on kohane-

misvõimeline laps, rakendab temagi sama relva oma teenistusse. Nii kasvab ühiskonnale juurde inimene, kellel puudub oluline ühiskondlik harjumus — püüda antud lubadust.

Kas on tarvis olla korrektne teise lapse vastu?

Koolieas on lapsel palju aktiivseid võimalusi korrektsuse ja täpsuse harjutamiseks koolikohustuste täitmisel ja, mis veelgi tähtsam, — käitumises kaasõpilaste ja sõpradega. Vanemad ja õpetajad peavad nõudma mitte ainuüksi kooli ja kodu poolt nõutavate kohustuste täitmist, sõnapidamist ja üldist korrektsust. Vaid kasvatuslikult on õieti olulisem, kuidas lapsed omavahelisi vahetõrkeid korraldavad. Olgu näiteks järgmine juhtum:

— Üks õpilane on kogemata võtnud kaasa naabri raamatu. Selle asemel et raamat järgmisel päeval ära tuua, unustab ta selle koju. Siin ei ole peaküsimus selles, et laps kogemata võttis raamatu, vaid selles, kas ta ei oleks saanud eksikombel võetud raamatut kohe pärast lõunat ära viia. Kui mitte, on õpilase suurim viga, et ta võõrast raamatut järgmisel hommikul kooli tülles ära ei toonud. Sedalaadi juhtumusele peaks kasvatuslikult mõtlema õpetaja osutama niisama palju tähelepanu kui eksimusele kooli korralduste vastu. Koolielus tuleb tulipunkti tõsta nõue, et õpilased oleksid üksteise vastu korrektsed. Samuti vanemad peavad nõudma korrektsust ja täpsust mitte ainult kodu ja perekonna vastu, vaid ka läbikäimises teiste lastega ja noortega.

Iseseisvus kasvatab vastutustunnet.

Lapsele tuleb anda võimalust iseseisvaks korrektsuse ja täpsuse harjutamiseks: jõukohaselt kandku laps ise vastutust enda kohustustes. Üks halvemaid kasvatusvigu, mida eriti jõukamates ja haritumates perekondades esineb, on liialdatud järelevalve vanemate või palgalise kasvataja poolt. — „Sul on homseks kirjalik töö ära viia. Kirjuta valmis“. — „Kas sul on klassitöö vihik kaasas?“ — „Kell on pool kaheksa. Sa pead nüüd hakkama minema.“ — „Mis sul homseks õppida on?“ — Laps tunneb kella. Antud ülesanded ja tähtajad on õpetaja andnud lapsele, mitte vanemale. Lastagu lapsel endal neid täita ja pidada. Ärgu mõeldagu kõike valmis lapse eest. Sest elus tuleb tal enda eest mõelda ja ise oma tähtajad pidada ja kohustused täita, kui ta ei ole nõrgamõistuslik.

Kohustus ei tohi käia üle jõu.

Kodu, kool, kogu ühiskond peaks lapselt, noorelt kui ka täiskasvanult nõudma kohustusi, mis ei käi täitjal üle jõu. Siis oleks palju tehtud korrektse ja täpse inimese kasvatamiseks, kusjuures antud kohustuste täpne täitmine on esimeseks tingimuseks. Kui näit. koolis antakse mingi tähtajaline kodune töö, siis peab selge

olema töö andjale, et see töö ei käi õpilastel üle jõu, ning samm edasi järgmise tingimuse juurde: töö peab olema valmis antud tähtajaks. Kõrgemates klassides on õpilased sageli üle koormatud. — Koolitöö pluss teotsemine org-ides, mitmesugused eratunnid viivad andekad õpilased sageli niikaugemale, et neil saab harjumuseks enda ja teiste ees vabandada ühe kohustusega teist, näit.: „Ma tõesti ei jõua kirjandit valmis, meil on peovalmistused ja pean õppima näidendiosa.“ — Eriti nooruseas, millal noorel on mitmekesiseid huve, ja millal ta kergesti võtab enda peale liiga palju ülesandeid, tundmata ja mõõtmata oma jõu ulatust, — tuleb kasvatajatel juhtivalt ja abistavalt noore kõrval seista, et ta võtaks vaid niipalju teha, kui talle jõukohane. Oppigu valima.

— 17-aast. õpilasel on koolitöö, mõningad töökohustused kodus, klaveritunnid, näitering, spordiharjutused, osavõtt õpilaskoorist. — Ta hilineb kooriharjutustele, sest ta ei jõudnud klaveritunnist tulla. Klaveritunniks polnud ta täna harjutanud, sest näidendiproovid võtavad kõik aja ära. Näidendiosa polnud tal veel peas lubatud ajaks, sest ta pidi eelmisel päeval valmistama kaunistusornamente joonistustunniks. Nende puhul vabandab ta, et pole saanud värvidega teha, aeg kulunud matemaatika valmistamiseks. — Selline ebatäpsuse ja kohustuste mittetäitmise nõiaring tekib kergesti, kui inimene on ülekoormatud. Kui see tekib koolieas, viib noor ellu kaasa harjumuse võtta enda peale liiga palju kohustusi ja neid vähem ja ebatäpsemalt täita, kui see tal isegi antud olukorras oleks võimalik.

Ühiskonna tervele ja jõulisele elule on suureks pidurdajaks üksikliikmete harjumus olla ebatäpne ja ebakorrektned. Kuid see on ühtlasi üksikinimese õnnetus. Inimene pole rahul kogu maailmaga sellepärast, et ta ei saa rahul olla iseendaga. Ja endaga pole ta rahul sellepärast, et ta ei suuda täita enda peale võetud ülesandeid ega leia loomulikku töörahuldust. Tulles tagasi eeltoodud ülekoormatud õpilase näitele, olgu küsitud, kuidas tuleks teda aidata. Ei saa rohkem nõuda noorelt, kui ta jõuab. Radikaalne ja ainus vahend on: kärpigu oma huvialasid, õppigu tunnustama aja ja oma jõu piire. Vanemad peaksid ta seadma valiku ette või noor ise peaks otsustama, mida visata üle parda, et suuta korralikult täita teisi kohustusi, — kas kool, kodune töö, näitering, laulukoor, klaveritunnid või harjutused spordiväljakul?

Raha ja materiaalsete hüvede tarvitamine.

Kolm lähtekohta.

Kolmelt seisukohalt tuleb läheneda küsimusele, kuidas tarvitab inimene raha ja materiaalseid hüvesid, s.o. asju, rõivaid jne. Kuidas toimetab ta:

- 1) oma isikliku raha ja materiaaalsete hüvedega?
- 2) kaasinimeste raha ja materiaaalsete hüvedega?
- 3) ühiskondliku (kommunaalse) raha ja materiaaalsete hüvedega?

Esimene lähtekoht võib tekitada mõtteid, kas on see üldse oluline ja tähtis ühiskondlikult, mida üks või teine üksikisik teeb oma raha ja varaga. Kuid oletatagu, et teatavas ühiskonnas kõik üksikliikmed käituvad hoolimatult, priiskavalt oma raha ja muu varaga, et nad elavad „ühe-päeva-perenaiselikult“, mõtlemata homsele. Sellise ühiskonna eksistents muutub võimatuks, sest pole mõeldav ühiskondlik kord ja majanduslik alus peost suhu elavast, kõike ainealist vara kiiresti hävitavast, ainuüksi n.ö. pätistunud rahvakihist koosnevas ühiskonnas.

Teine lähtekoht kuulub korrektsuse ja aususe piiridesse. Üksikinimene, omades õiged harjumused oma raha ja varaga tegelemises, peab harjuma käituma teise inimese varaga ausalt ja korrektselt.

Lapse enda ja teiste asjad.

Mõlemalt seisukohalt tuleb väikelapse-east alates lapsele anda õiged harjumusi. Laps õppigu hoidma oma mänguasju kui ka muud vara. Mõtlematu lõhkumine, ärakinkimine ja hoolimatus on pahc, mille tekkimist lapses tuleb vältida. Lapses tekib varakult omandustunne. Kaheaastane laps kuulutab iga meeldiva asja omaks, millega kokku puutub. Kolmeaastane teeb juba vahet oma ja võõra vahel. Seega on ühtlasi saabunud aeg, millal lapsel tuleb harjuda, et ka võõra asjaga tuleb hästi käituda, kuigi sellest pole endal mingit kasu. Laps ei tohi teise nukku hoolimatult maha visata, ammu veel teise asju pahatahtlikult puruks peksta. Kui on juhtunud midagi sellist, tuleb tal kahjutasu kanda, näit. — anda asemele mõni oma asi. Selle kaudu õpib laps arvestama teiste omandust.

— 3—4-aastased lapsed mängivad ühes toas. 4-aast. ehitab kloppidest torni, 3-aast. kipub alatasa teise ehitisi lõhkuma ja selle üle rõõmu tundma. Nüüd juhatab kasvataja väikest lõhkujat:

„Kui sulle meeldib torni ümber lükata, ehitä ise, siis võid lükata. 3-aast. asubki hoolega võimalikult kõrget torni ehitama. Saanud tööga valmis, tunneb headmeelt. Kui kasvataja ütleb: „Lükka nüüd ümber,“ vastab laps: „Maimu ise tegi ilusa torni, ei taha ümber lükata.“ Nüüd on soodus moment õpetada, et ka teisel lapsel on ilus torn ja et temagi ei taha, et see ümber lükataks.

Lastel tuleb varakult harjuda korralikult käituma teiste laste asjadega. Kui nad on mänginud teiste mänguasjadega, siis neid tagasi andma, kogemata katkitemise puhul andeks paluma ja midagi asemele muretsema, leitud asja omanikku otsima jne.

Õiged harjumused rahaga tegelemisel.

Kuna tänapäeva ühiskonnas raha on tähtsaks vahendiks materiaalsete hüvede saavutamisel, tuleb last varakult tutvustada raha väärtusega ja mõõduka kokkuhoidlikkusega. 7-aastane laps peaks tundma tarvitatavaid rahasid ja rahaüksuste vahekordi. Seda õppigu ta järk-järgult mängides. Antagu näit. 3-aaastasele kolm sendilist, sest ta oskab loendada kolmeni. Kui loendamine jõuab 10-ni, tutvugu laps kümnesendisega ja mida selle eest saab osta. Laps õppigu eelkoolieas raha hoidma ja sente koguma, et selle eest mõnd soovitud eset osta. Liiga pikaajaline kogumine ja suur rahaline ettevõte (näit. kümnetesse kroonidesse ulatuv) käiks lapsel üle jõu. Kinnised rahakassad pole kasvatuslikult erilise väärtusega, kuigi nad pole kahjulikud. Kuna kassa on kinnine, pole lapsel vaja enda tahtejõudu mängu panna raha kogumisel. Ka ei oska eelkooliealine laps hinnata sinna kogutud kroone. Koolieas antagu lapsele järk-järgult suuremaid vabadusi oma rahaga toimida. Laps on saanud kingituseks krooni. Ta võib osta raamatu, maiust, pliiatseid või midagi muud. Kui ta oskab arvutada, lastagu lapsel harjutamiseks sisse seada isiklik arvevihik, kuhu ta märgib tulud ja kulud. Ta on näiteks koduse tööga teeninud 20 senti, ristiemalt saanud 50 senti. Selle märgib ta oma vihikusse, tehes sisseoste, märgib needki kulude küljele. Selline mäng ja arvepidamine pakub lapsele huvi ja on kasulik, olgu laps jõukate või vaeste vanemate laps. Kui jõukad vanemad mõtlevad kasvatuslikult, ei anna nad kunagi lapsele suuri rahasid, mille väärtustki laps ei oska hinnata, ega õpeta last rahaga hooplema.

— Üks 5-aastane laps lõbustas ennast ja teisi lapsi sellega, et ta viskas 10-sendiseid jökke, öeldes: „Mina võin visata, isa annab mulle peotäie 10-sendiseid, kui küsin.“

Liiga suured taskurahad koolieas võivad kahjulikult mõjuda, harjutades pillama. Olgu kuitahes jõukate vanemate laps, tal ei tohi olla liiga suurt vabadust rahaga tegelemisel seni, kui ta ei suuda iseseisvalt hinnata raha väärtust. Teiselt poolt oleks kasvatuslik viga, kui kooliealisele või noorele ei antaks pisematki võimalust rahaga tegelda enda tahtmist mööda.

Kasvatuslikult kõige soovitamam võimalus rahaomandamiseks on tööga teenimine, — ka jõukate vanemate lastel. Raha väärtuse õiget hindamist õpib noor kindlamalt tööga teenitud raha kaudu. Kingituste ja korraliste taskurahade puhul suhtub ta hoopis kergemalt rahasse.

Tuleb piinlikult nõuda, et laps teise rahaga käituks korrektselt. Võlavahekordadest tuleks last ja noort eemal hoida. Sellelt seisukohalt on õigem, kui koolgi ei võimalda raamatuid saada ega ekskursioonest või mõnest muust üritusest osa võtta järelmaksu võimalusega. Pigem vabastatagu laps rahalisest kohustusest, kui talle antakse võimalus tagantjärele maksta ja siis veel võib-olla tähtajast

mitte kinni pidada. Vanemate kohus on last eemal hoida võlavahekordadest. Sest võlgade nõiarang on suur ühiskondlik pahe, kuid on ühtlasi üksikisiku vastutustundele ja korrektsusele hävitavaks mõjuteguriks.

Ühiskondlike hüvede ja raha tarvitamine.

Erilise tähelepanu alla tuleks võtta ühiskondlike hüvede ja raha tarvitamise küsimus, kuna selles avaldub eriti konkreetsel kujul inimese ühiskondlikkus ja rahva sotsiaalne mõtlemis- ja teotsemisviis. Keskmise ühiskonnaliige käitub otstarbekalt oma raha ja esemetega, samuti kaasinimeste omaga. Kuid hoopis väiksem on nende protsent ühiskonnas, kes sama tähelepanu ja hoolt osutavad üldvara, ühiskondliku vara suhtes.

Mis on ühiskondlik vara? — Sillad, tänavad, teatrihooned, kirikud, seltsimajad, raamatukogud, lugemislauad, avalikud pargid ja mängumurud jne. jne. Sildadele ja tänavatele näiteks ei tee üksikinimesed mingit sihilikku kahju, — võib öelda. Ülimalt viskavad sinna prahti, — kuid sedagi väldib mõningane karistusekartus. Kuid vaadeldagu näit. maa-seltsimajade aknaid ja ümbrust, avalike raamatukogude raamatuid, avalikke väljakäigukohti, siis selgub, kui võrd halvasti tarvitavad inimesed üldvara. Ei ole harv juhtum, et inimene, kes oma raamatu hoiab puhta, raamatukogu-raamatuga hoopis halvemini käitub, kuna see pole tema isiklik vara. Rahva kultuurse palge üheks kindlaks tunnuseks on, kuidas rahva enamik käitub üldvaraga. Selleks on vajalik teatav kultuuritase, et võida näit. kasvatada avalikul linnaplatsil ilusaid roose, ilma et keegi möödakäijast neid katkuks.

Lapse suhtumine ühiskondlikku varasse.

Otstarbekat käitumist ühiskondliku varaga tuleb harjutada jällegi varasest eelkoolieast alates. Pargipeenralt ei nopi näit. ka 2-aastane laps lilli, kui temal järjekindlalt seda keelatakse. Ei viska väikelaps prahti ka vagunipõrandale, samuti kui kodus, jne.

Suuremad harjumuste omandamise võimalused sel alal avanevad lapse kooli minnes, sest kool kogu oma seadistega, spordi-riistadega, õppevahenditega on ühiskondlik vara. Vanemad ja õpetajad ühiselt peavad eriti esimesil õppeaastail sellele rõhku panema, et laps hoolikalt käsitseks iga eset, mis ulatub tema tegevuspiirkonda, hoidudes neid rikkumast, pannes neid tagasi oma kohale ja kogemata juhtunud õnnetuse korral sellest otseteed õpetajale teatades. Et õpilased ise tunneksid vastutust kooli vara suhtes, on soovitatav, et nad seda ei teeks mitte üksnes karistuse kartusel, vaid et nad ise hoolitsejatena oskaksid nendele usaldatud asju hinnata. Kui laste endi hooleks on antud klassi korrashoid, lillede eest hoolitsemine, õppevahendite korrastamine, võtaval nad vaba-

tahtlikult suure osa vastutusest endile. Kuid kodu peab tublisti kaasa aitama, et ei tekiks „kroonu“ mõistet. Kui näiteks lapsel kukkus koolist laenutatud raamat vette ja laps sellepärast õnnetu on, ema teda aga lohutab: „Oh, mis sa muretsed, ega see sinu raamat ole, küll ta käib,“ — siis vaevalt seega luuakse lapses harjumus, et ka ühiskondliku varaga tuleb hoolikalt käituda.

Lapse suhtumine ühiskondlikku rahasse.

Ühiskondliku raha otstarbekat ja õiglast tarvitamist on võimalik harjutada koolieast alates. Õpilasuuringute korjandused ja kassad, koolikooperatiivid ja muud rahalised ühissettevõtted peavad lastele andma õigeid kogemusi ühissummadega, st. ühiskondliku rahaga toimimisel. Siin on kasvatajate ülesandeks nõuda äärmist täpsust rahaasjades.

Kui laps koolis harjub klassi poolt kogutud summast rahuldama oma tarbeid, ajutiselt tema kätte usaldatud kassast ära tarvitades näit. 20 senti, kavatsedes seda hiljem tagasi maksta, — siis võib kergesti juhtuda, et ta kassa üleandmise päevaks nimetatud 20 senti vanematelt ei saa. Et piinlikust olukorrast pääseda, unustab ta kogu kassa meelegra koju või viivitab teisel viisil raha üleandmisega. On selge, et sel juhul laps on sunnitud valetama, et oma teguviisi õigustada. Veel pahem: — kui näit. ei ole täpset arvepidamist ja klassi poolt valitud laekur märkab, et ega keegi ei teagi, kas ta võttis ära üldiselt kogutud summast 20 senti või mitte. Ta jätabki võetud raha tagasi panemata, kuna tal parajasti seda pole. — Esimene kardetav samm ühiskondliku rahaga korratuks toimimiseks on tehtud. See tõi kaasa teatava kasu. Kui ei ole kindlat järelevalvet, võib kergesti järgneda teine. Ja kes vastutab, kas praegu 20 senti kõrvaldanud õpilase nimi kord tulevikus ei ole suurte tähtedega trükitud ajalehtedes ja sellega ühenduses sõnad — riigi raha kõrvaldanud.

Asi ega raha ei tohi muutuda lõppväärtuseks.

Kodudest, kus kokkuhoidlikult ja mõistlikult tarvitatakse materiaalseid hüvesid ja raha, kuulugu need omale, võõrale või ühiskonnale, — tulevad noored, kes omavad õigeid harjumusi raha ja materiaalsete hüvede tarvitamisel. Seejuures loomulikult ei pea raha ega asi muutuma otstarbeks, lõppväärtuseks. Naeruväärne ja väiklane on inimene, kes oma kogemata rebitud rõiva või kaotatud krooni pärast pikalt ahastab, kes raha ja asjad teeb elu peasisuks.

Sageli kuulduv väikelaste, eriti tütarlaste, omavahelistes kõnelustes, kuidas nad hooplevad oma uute rõivastega või imetlevad ja kadetsevad üksteise uusi esemeid. Kui kodudes oleks vähem kalduvust selliseks tegevuseks, ei märkaks eelkoolialised lapsed veel niipalju rõhku panna uuele asjale või kingapaarile.

— Kaks kolmeaastast tütarlast mängis ühiselt oma hoidjate valvel. Ühe hoidja hooples oma kasvandiku mänguasjade rohkuse ja kleitide hulgaga, loendades kümnetesse ulatuvaid siid- ja teisi kleite. Teise lapse hoidja, kelle kasvandikul polnud sellist luksust, oli üsna kurb, et tema ja ta laps ei saanud kiidelda ega võistelda. Lapsed ise olid sõbrad ega osanud veel hinnata kleitide arvu.

Kuid nelja-aastane laps võib juba tublisti läbi imbuda uhkusest olla rikas. Eriti tõusikute perekondades varitseb hädaoht juba väikelapsele pookida külge väärkujutelmad jõukuse õndsusest.

Kasvatustlikult mõtleb perekond, olgu ta kas või ääretult rikas, võimaldab oma lastele ja noortele nii toidus, rõivastuses kui muudes rahalistes ja materiaalsetes tarvetes vaid vajalikku ja otstarbekohast. Peale muu kasvatustliku mõju on sellisel mõõdukusel äärmiselt suur tähtsus sotsiaalselt seisukohalt: need noored ja lapsed ei hakka ekslikult endid (samuti ei hakka teised neid) pidama paremateks, kellel pole tarvis õppida ega tööd teha, kes elult õigustamatult loodavad parimaid võimalusi ja seetõttu sageli üle elavad raskeid pettumusi.

MORAALSED HARJUMUSED.

Õiglus ja ausus.

Õiglusenõue.

Vastandmõiste õiglusele on ülekohus. Lapse loomulikku õiglustunnet ilmutab õige varases lapseas kannatus ja norutunne ülekohtu puhul. Kui väikelapsele tehakse ülekohut, näit. süüdistatakse teda teos, mida ta pole teinud, kaheldakse tema jutu tõelisuses, võetakse ära temale kuuluv asi, — siis on ta kurb. Ta tunneb ülekohut. Ta nutab või ägestub ja püüab ennast maksma panna. Kui näit. kahe-kolmeaastaselt lapselt võetakse tema mänguasi, millega ta harjunud, ja öeldakse, et see mänguasi nüüd antakse ära võõrale lapsele, tunneb laps, et tema vastu ei olda õiglane. Kui vanemad oma lapsi ei kohtle võrdselt, tunneb eriti karmimalt koheldu, et temale tehakse ülekohut.

Seega eelkoolieas saab laps aru õiglusest oma tunnete ja kogemuste kaudu. Neile tunnetele ja kogemustele rajatagu nõue, et laps ise oleks õiglane teiste vastu. — Ärgu tehku ülekohut väiksemale, näit. võttes ära tema asja. Sest ta ei tahaks ise, et temalt võetakse tema asi.

— Üks 8-aastane tüdruk algkooli esimesest klassist andis hea näite kogu klassile sellest, mis on õiglus. Selles klassis oli üks räpakas ja halbade kalduvustega tüdruk, keda hästi ei sallitud. Kord juhtus, et vaheaja jooksul oli tehtud katki klassi aknaruut. Kui õpetaja hakkas juurdlema, kes on akna katki teinud, ei

tunnistanud keegi tegu omaks. Kuid sosinad ja pilgud hakkasid ilmutama, nagu oleks nimetatud põlatud tüdruk purustanud ruudu. Õpetaja oli raskes olukorras. Mõni klassist arvas näinud olevat, kuidas nimetatud tüdruk üksi klassis oli, jne. Tüdruk ise eitas pahaselt ja nutuga oma tegu. Siis tõusis üles üks tüdrukuist ja ütles: „Ma ei salli küll Emmat (põlatud tüdruku nimi), aga ma tean, et tema ei teinud akent katki, me läksime koos klassist välja ja ta istus kogu vaheaja minu lähedal pingil.“

Tunnistaja oli õiglane. Ta ei talunud ebaõiglast süüdistust. Et teda mitte sümpaatia ja sõprus, vaid õiglustunne sundis välja astuma süüdistatava kaitseks, seda tunnistas ta tahtmatult ise, tajudes, et suurem osa kaasõpilasi hakkas Emmat süüdistama vaid seepärast, et ta neile ei meeldinud. Hiljem selguski, et hoopis teisest klassist õpilane oli kogemata purustanud kõnealoleva ruudu.

Heatahtlikkus.

Õiglusega tihedas seoses on heatahtlikkus. Kui inimene ei ole teiste vastu heatahtlik, siis ei tarvitseks ta olla õiglane. Heatahtlikkust on normaalses lapses küllaldaselt, et sellele rajada lapse õiglust. Arendatagu välja heatahtlikkusekalduvust, võimaldades teha head ja sellest ise rõõmu tunda.

Kas tohib ausust nimetada harjumuseks?

Kuidas võib aususest, mis on teatav sisemine inimlik väärtus, rääkida harjumusena? Kas pole ausus lapsele sündimisega kaasa antud, nagu näiteks joonistamiskalduvus või musikaalne kõrv? — Pärivusega peab aususe puhul küll arvestama ja nimelt seevõrra, et teataval inimesel võib olla pärivuslikult rohkem eeldusi aususeks kui teisel. Kas pole ausus lõppeks õpitav? Väheisel määral küll. Vaevalt mingi loeng või muu õppetund aususe üle määrab inimese ausa käitumise. Kuid keskkond oma töökspidamiste ja kommetega on siin äärmiselt suur tegur. Keskkond omakorda annab harjumusi — ka aususes.

Eelkoolieas, varases koolieaski ei saa olla lapses eetilist tunnetust, mis on ausus, mis on aususe väärtus. Seda pole suuremal osal täiskasvanuistki. Kuid kõigil peavad olema harjumused aususe alal, olgu positiivsed, olgu negatiivsed. Võttes tõe ja vale küsimuse vaatlusele, peab mõnna: oleks mõttetus pikalt-laialt seletada väikelapsele ja suuremalegi, vahest täiskasvanulegi, miks ta peab tõtt kõnelema. Sest ei pea silmi kinni pigistama võimaluse ees, et mõnikord on kasulik valetada ja et igakord ei ole valel „lühikesed jalad“. Kasvataja teeb parima teene lapse tõemeelse kasvatamiseks, kui ta alati ise kõneleb tõtt ja võimaldab seda lapsel. Eriti ettevaatlik tuleb olla seega, et väikelapsele liiga kuri ei olda, kui ta kõneles tõtt, kuigi see oli midagi halba, midagi pahandavat. Liigse valjusega on vanemad sageli oma lapsi otse

sundinud valetama. — Laps peab julgema öelda kõike. Sest autu olla tähendab enamasti arg olla. — Laps kaotas ära raha. Ta ütleb seda emale. Kuigi antud asjaolu vahest ema pahandab ja kurvastab, igal juhul ta peab tunnustama lapse otsekohesust kui kiiduväärset sammu. Karistuse korral mõne paha teo puhul olgu alati pehmendavaks asjaoluks, kui laps on rääkinud tõtt, aus olnud.

— 6—7-aastased lapsed jutlevad omavahel ja muuseas tuleb kõne alla rongiga sõitmine. 7-aastane Tiiu küsib endavanuselt teise pere lapselt: „Kas sulle rongisõiduks piletit ka ostetakse?“ — „Ostetakse küll, sest ajast kui olen 6-aastane.“ — „Mulle ema kunagi ei osta. Mina tahaksin küll, aga ema ütleb alati rongis, et ma ei ole veel kuueaastane. Aga mina olen juba seitsme.“ — „Et pääseda rahalisest kulutusest lapsele pileti ostmisel, varjab ema lapse tõelist vanust lapse enda kuuldes. Ta saavutab sel teel materiaalse kasu, kuid mis õigus ja võimalus jääb sel emal nõuda, et ta laps räägiks tõtt. Sest võib-olla lapsel on ka kasulik mõnikord emale valetada. Et valetada võib, — on ta emalt õppinud.

Keskkond, kodu, kus laps kasvab, peab andma eeskujulist asu- ses ja võimaldama kasvandikul olla aus, siis omandab viimane aususeharjumuse. Vastupidises miljöös on tal hädadoht saada autuks tuima südametunnistusega inimeseks.

— Ühes jõukas talus olid vanemad liiga valjud oma laste vastu ja ühtlasi ihned. Lastele keelduti andmast paremaid ja toitvamaid toiduaineid, nagu munad, piim (tohtis tarvitada vaid läbiaetud piima), või. Neid toite võis leida ainult suurtel pühadel laualt. Kuna kasvavad lapsed vajasisid tugevamat toitu ja mune, võid, piima talus leidus küllaldaselt, — hakkasid lapsed juba enne kooliiga tegelema enda salajase toidustamisega. Mune kõrvaldati kanapesadest, salates tegu ema küsimuse puhul. Samuti püüti võid aidast „üle lüüa“, et karja juures salaja süüa võileiba. Piima joodi hiljaõhtul õlekõrtega suurest piimanõust. Kas olid need lapsed loomult halvad? — Olukord sundis neid ebaausu- sele. Nad olid palunud vanematelt mune ja piima, mida aga hoiti linna turule viimiseks. Ema läks isegi niikaugele, et lõi oma poja käest maha piimakruusi, kui poeg avalikult ja päsepäeva ajal läks piima jooma.

Juba keskkooliikka jõudnud noormeestele ei andnud samad vanemad sentigi raha tarvitada. See küllalt mõistmatu teguviis vanemate poolt sundis koolipoisse jälle mitmetele ebaausatele võete- tele. Nende autunne oli varasest lapseast nürinenud. Neil polnud aususeharjumusi.

„Aus mäng.“

Hea kasvatus tuleks peab olema „aus mäng“. Mis on „aus mäng“? Kui laps harjub kõige varasemast east oma lapselikke

mänge mängima ausalt, st. mängima antud mängureeglite kohaselt, tarvitamata lubamatuid võtteid ja pettust. Eriti võistlusmängude puhul on võimalus harjutada ausat mängu. (Vrd. lk. 64)

Kui näiteks lapsed mängivad „reis ümber maailma“ või teisi väikelapse mänge, juba siis tuleb nõuda, et mängitaks ausalt. Kui üks mängijatest viskab täringuga „3“, kuid püüab salamahti edasi minna oma nupuga 6 kohta, siis võib see algul sündida naljaks, kuid nimetatud võtte saab kergesti harjumuseks. Seepärast tuleb last piinlikult kõrvale hoida sellelaadsest naljast ja edasijõudmisest mängus. Alati olgu maksev ausa mängu nõue: mängida täpselt mängureeglitele alistudes, siis on mäng ka hoopis põnevam ja huvitavam, eriti kui on tegemist võistlusmänguga.

Kui laps harjub mängima ausalt lapsemänge, noor võistleb spordiväljakul, kõnevõistlustel ja koolipingil ausalt, siis läheb ta julgelt ellu, et mängida alati ja kõikjal ausat mängu.

Špikker.

Kas saab ühendada ausa mängu nõuet koolis tehtava špikkeriga? — Ei kunagi. Špikkeri-küsimusele ei pea lähtuma õpetaja seisukohalt. Mitte õpetaja petmisele ei pea asetama küsimuse raskuspunkti. Kuigi õpilane saab väga hea hinnangu pettuse varal, sest ta tarvitab õpetaja nägemata raamatu abi klassitööd kirjutades, mille puhul polnud lubatud raamatut tarvitada, — siis õpetaja ei kaota sellega midagi, kas nimetatud õpilase töö oli väga hea või nõrk. Kui üks õpilane tarvitab lubamatut abi, teine aga tegi töö iseseisvalt, seejuures esimene saavutas väga hea, teine vaid rahuldava, siis on ilmne, et väga hea saavutanud õpilane ei mänginud ausat mängu oma kaasõpilase suhtes. Ta hiilis mööda mängureeglist, mis oli kogu klassile ühine: kirjutada töö mälu põhjal ilma abiallikaid kasutamata.

Töökus ja algatusvõime.

Tegevusetus — kardetav nähtus.

Elujõuetu, haige või vigane inimene (laps) saab oleskleda tegevusetu ja huvideta. Normaalses inimeses (lapses) elab tarve teetseda, enda jõudu proovida, end väsitada ja välja elada. Kõik inimesed ei oma võrdset jõudu ja tegevustungi. Mida suurem on inimese jõud, seda rohkem vajab ta tegevust, et leida rahuldust ja sisemist tasakaalu. Antud jõu rakendamise ja kulutamise tarbes on sageli ulakuse ja ebasotsiaalsete tegude võti. Kui ei ole võimalust teetseda positiivsel alal, kaldutakse kergesti negatiivsetele tegudele. Igavus, tegevusetus on kardetavamaid ulakusele ja mitmesugustele pahedele viivaid tegureid. Seepärast tuleb kasvatuslikus tegevuses erilist hoolt kanda, et kasvava inimese vaba

jõud, mis järjest paisub, leiaks õiget rakendust. Omades tööharjumust lapseast alates ja tundes töörahulduse mõnu, kaldub inimene hoopis vähem ebamoraalsetele tegudele, kui kasvades tegevusetult, lõtvuses ja liigses mugavuses. Sellekohased vaatlused on näidanud, et keskkihi lastel on keskkonnast tingitult suurimad võimalused tööharjumuste omandamiseks, millega kaasas käib positiivne maailmasuhtumine. Äärmiselt jõuka kihi noortest, kelle kasvuiga möödub enamasti töökohustusteta, kaldub hoopis suurem protsent pahedele. Tööharjumusteta noored kaebavad kergesti elutüdimust.

Kasvatuslikult mõtlevad vanemad, andes lastele tööharjumusi, kindlustavad selle kaudu laste moraalse mõtlemis- ja toimimisviisi.

Kas töösundus või endaalgatus.

Kui mingi tegevus on väljastpoolt lapsele või täiskasvanule peale sunnitud, siis ei paku töö sellist rahuldust ega rõõmu kui enda algatatud töö. (Vrd. lk. 57, 99.)

Varasest lapsepõlvest alates tuleb lapsele anda võimalus algatamiseks. „Hakkame mängima hobust,“ — „Tahan labidaga liiva tõsta,“ — selletaoliseks endaalgatuseks on võimeline paariaastane laps. Kasvataja osa on siin soodustavalt kaasa aidata algatuste tekkimiseks ja — peaasi — võimalikult vähe takistada. Ainult siis, kui mingi ebasobiv lubamatu tegevus kavatsusel, peab kasvataja takistavalt vahele segama. Algatus mängus, mis omandatud varasest lapseast alates, on eelkäijaks algatusele töös, mis omakorda võib avalduda väikelapse-eas.

4½-aastane laps tahab õppida loendama sajani. Ta asub harjutama ja emalt küsima ja abi nõutama. Ta loendab tüütuseni arve. Kuid hinnates lapse enda algatust ei tohiks vanem siinkohal oma mugavusest lähtudes keelata last: „Küll sa koolis õpid. Sa oled veel väike selleks, — ära tüüta mind.“ Sellise teguviisiga surutakse alla lapse algatustahe.

— Üks kuueaastane tüdruk tahtis väga puhastada nuge ja kahvleid. Ta teatas sellest emale, et soovib iga päev puhastada tarvituselolevaid nuge-kahvleid. Emale see ei meeldinud, kuna laps liiga palju nimetatud esemeid hõõrus, seejuures määrdes käsi ja rõivaid. Kuid mõeldes kasvatuslikult, ei takistanud ta last, hinnates lapse algatust majatöodes kaasaaitamisel.

Vanemad ärgu takistaгу mõtlematult noorte algatusi.

Mitte ainult väikelapse- ja koolieas ei takista ebateadlikud vanemad laste endaalgatust, selle asemel et õhutada. Ka noorus-eas takistatakse vanemate poolt noorte tööd mõtlematult.

— Ühes talus oli noormees, kes poisikeseeast alates suurt huvi tundis talutööde vastu ja kes oligi isa poolt määratud talu

pärijaks. Nimetatud talu ühel põllul oli nõgus koht, kus seisev vesi igal suvel hävitas vilja. 16-aastane noormees tahtis kaevata väikest kraavikest maanteekraavi välja, et sel teel kuivatada vee all kannatavat põllulapikest. Kuid isa ei lubanud. Sest isa arvas, et see ei aita. Poeg tahtis katsetada. Isa pahandas. — Kogu tema eluajal olevat nimetatud koht vee all kannatanud ja ega neil põllumaast puudust ei olevat. Miks tahab poisike end sellise tööga vaevama hakata. — Neli aastat igal kevadel võideldi uuesti sama küsimuse pärast: isa takistas poisi tööalgatust. Viimaks 19-aastane noormees kaevas ammu kavatsetud kraavi ja esmakordselt lokkas vili kõnealolevas nõos.

Vanem põlv on väsinud. Ta ei taha enamasti algatada uusi ettevõtteid. Kuid ta ei tohiks takistada noori. Kuigi vahest noor algatab ebaproduktiivset tööd, mille kohta vanem elukogenult võib öelda, et sellest midagi head ei tule. Tuleb ometi jätta noorele algatusrõöm ja sellega kaasaskäiv töörõöm või ka pettumus. Sest enda algatusel mingi töö kallale asunud noor inimene on kõige kindlamalt kaitstud nende mitmekesiste pahede eest, millest vanem tahaks teda eemal hoida.

Töökus ja algatus moraalsete harjumustena omavad erilist tähtsust nooruseas, millal inimeses on tarvitamata jõutagavarasid, millal ta sageli seisab küsimuse ees, mida teha antud päevaga, kuidas rakendada enda piiramatuna näivat jõutagavara ja tegevus-tahet.

V

KASVATUSE TEOSTAJAD.

Kodu.

PEREKOND KASVATUSKOLDENA.

Nagu esimeses osas (lk. 18) nägime, on kodukeskkond kõige lähemate looduslike, kultuuriliste ja inimlike mõjude kogumik, mille keskel laps kasvab.

Inimlikest mõjustustest rääkides tuleb võtta reeglina, et perekond, esijoones vanemad, loovad kodu algrakukese ja et ühtlasi nende mõju on tugevaim kasvavale lapsele. Kuid kõrvalekaldeid reeglist ei pea jätma kahe silma vahele. Kodude inimlikus koosseisus ja mõjuvahekorris ning vaimses ilmes on lugematuid variatsioone, millistest omakorda olenevad kasvandikule osakssaavate mõjustuste võimalused. Millisel määral on mõju vanematel, oleneb nende isiksusest, nende kokkupuudetest lapsega, kodukeskkonda kuuluvate teiste isikute mõjutugevusest ja mitmesugustest teistest teguritest.

Alljärgnevas peatume lähemalt perekonna kui kodu sisesõõri ehk tuuma juures.

Kas perekonna ainumõju on ideaalseim võimalus.

Laps sünnib perekonna rüpes ja jääb normaalsetes oludes perekonna rakukesse enamasti esimeseks kaheks aastakümneks. Perekondlik keskkond vormib ja kujundab last varasest east alates. Mida eraldatum üksikperekond teistest inimestest, seda rohkem võib ta arvestada enda ainumõjuga lapsele. Mida tihedam on kooselu teiste inimestega, kas või ruumiliselt, seda rohkem tuleb perekonnal arvestada kõrvalmõjudega, alates lapse varasest east. Nii on tihedalt kooselavate aguliperekondade lapsed ühismõjustuste osalised. Kui näit. agulimajas, kus kümned perekonnad tihedalt külg-külje kõrval elavad, mõni pere tahaks oma lapsi teadlikult eraldada kaasüürnike ja nende laste mõjustusist, seisaks ta üsna ülepääsematute raskuste ees. Ikkagi pääseksid teataval määral mõjule naabrite harjumused ja töökspidamised. Seevastu näit. üksikus talus kasvava lapse mõjupiirkond piirdub enne kooliiga vaid sellesse peresse kuuluvate inimeste (ja külastajate) ringiga.

Asjatu oleks seada küsimust, kumb võimalus on ideaalsem. Kuigi esimesel pilgul näib, et perekonnale jääb rohkem mõjuvõimalusi, kui ta on isoleeritud muust maailmast, kui ta kas või sihilikult sulleb oma lapse perekonna kitsasse ringi, et teda kord täiskasvanuna anda maailmale „kui valmis kasvatatut“, ei tuleks sellist ühiskonnast isoleeritud kasvumajaõhkkonda kasvatustlikult pidada parimaks. Sest sageli liiga perekonna rüppe kapseldatud noor on kuidagi karastamata elu mitmekesiste mõjustuste vastu. Ei ole harvad juhud, kus erilise isa-ema hoole all sirgunud ja hea kasvatuse saanud noor oma esimesi samme tehes võib sattuda saatuslikele kari-dele. Seevastu varasest lapseeast tihedalt mitmekesiste mõjudega kokkupuutunud noor on enamasti karastatud ja võiks ütelda, — küpsem.

Perekond tervikliku kasvatuskoldena.

Perekonnale vaadatakse esijoones kui bioloogilisele ühikule, mis annab järelkasvu, ühtlasi on esile tõstetud perekonna tähtsus ühiskondliku ja majandusliku ühikuna. Kuid ei pea jätma kahe silma vahele, et abielu kaudu loodud ühiskondlik rakuke on kujunenud ja arenenud tugevasti ühisest väetite laste hoolitsemise ja kasvatamise vajadusest. Seega tuleb perekonnale ühtlasi vaadata kui kasvatusasutisele.

Keskonna mõjustuste seas peab perekond hoidma n.ö. tüüri enda käes. Et suuteline olla selleks, peab perekond endas kujundama tervikliku kasvatuskolde. See tähendab, kogu perekond peab taotlema ühtlust kasvatuslikult meelsuselt. Kui perekonna piirides valitsevad vastuolud, väheneb perekonna mõju kasvavale noorele seda rohkem, mida teravamad on lahkeliid, kuna perekonna ühismeel ja terviklikkus loob tugevaima kasvatusliku mõjuvõimaluse, olgu teadlikku kasvatussuunda vähem või rohkem.

Perekonna peateeneks tuleb pidada sundimatult toimetulevat inimese sotsialiseerimist.

Perekondliku miljöö kujundava mõju loomisel on tähtis:

- 1) kooskõla vanemate vahel;
- 2) kas õeksed üksteist vastastikku aitavad ja arendavad või rikuvad;
- 3) kas aeg, ruum, raha, mõistus ja tervis vahendina on olemas perekonna vaimu edendamaks mõjustamiseks;
- 4) kas on olemas loov energia — perekonna vaim, — mis mõjustab terviklikult esijoones vanemaid, siis lapsi.

V a n e m a d .

Väetis lapses tekib poolehoid ja kiindumus vanematesse, mis väikelapse-eas on täiuslik. Kuid mida rohkem areneb lapse mõis-

tus, kriitika ja võrdlusvõime, seda hoolsamalt peavad vanemad valvel olema positsiooni säilitamisel. Väeti laps kiindub hooldajasse (olgu see oma ema või sugulussidemeta võõras) väikese hoolt vajava loomana. Kuid mida rohkem laps hakkab n.ö. märkama, seda rohkem nõuab ta vanemalt. Ta ei vaata vanemaile kui ainuüksi toidu ja peavarju andjaile. Mingi vaist temas tahab näha vanemais suurt eeskujut. Ta tahab uhke olla neile, ta tahab neid näha tugevatena igas mõttes. Juba eelkoolialine laps võib kannatada oma vanemate käitumise või välimuse pärast. Ta võib sügavat muret tunda, kui ta näeb oma vanemat viletsana või põlatuna ja häbistatuna (näit. kui isa on joomar).

— Algkoolis käiva Heino isa, kes oli aastakümneid olnud korralik riigiametnik, sattus rahalistesse raskustesse. Ta vallandati teatava summa riigiraha kõrvaldamise pärast kohalt ja mõisteti karistusvanglasse. Hoop oli raske mehele endale ja kogu perele. Siiski vist suurimat piina tundis koolialine Heino, kes pingutusega suutis käia püsti päi ja käituda endiselt koolis, kus kõik teada said, et ta isa on vanglas. Poiss elas kogu kooliea kuni gümnaasiumi lõpetamiseni depressiooni all isa teo pärast (kuigi keegi teda sellepärast ei haavanud ja isagi mõne aasta pärast vanglast vabanes). Pärast gümnaasiumi lõpetamist oli poisil kindel soov pääseda politseiteenistusse. Kui ta võeti vastu ja takistuseks ei osutunud ka isa eksimus (mida Heino salaja kartis), oli noormees nagu lunastatud. Talle tundus alateadlikult, nagu oleks ta enda sammuga aidanud lepitada isa eksimust ühiskonna vastu.

Vanemad kasvaðu koos lastega.

Oleks väär ja enamasti tagajärjetu vanemil nõuda laste usaldust ja sõnakuulmist vaid ühe põhjendusega, et vanemad neile on elu andnud ja nende eest hoolitsevad. Lapse sündimisest alates ühtlasi lapse pika kasvuaega peavad vanemad ise vaimsalt kasvama, siis suudavad nad oma aastate küpsuses jääda autoriteediks ka oma täiskasvanud lapse silmis, kelle nõuded vanema suhtes järjest suurenevad. Ei vaja pikemat põhjendust väide, et hoopis lihtsam on olla paariaastasele lapsele suureks autoriteediks kui paarikümneaastasele. Need vanemad, kes millegipärast ei arene ise edasi, kes jäävad oma noorepõlve vaimsele tasemele, on alati hädaohus kaotada oma laste suur kiindumus ja lugupidamine.

Vanemad elagu lastega, mitte lastele.

Vanemate väide, et nad on elanud vaid lastele, sageli ohverdanud tervise liigse töötamisega laste kasuks, loobunud kõigist mõnususist, et laste elu kergendada jne., — on suurt tunnustust väärt. Selline enda ohverdamine laste heaks on kangelastegu ja pole vist inimest, kes pisarate ja tänumeelega ei mõtleks oma vanematele,

kes viimse andnud endast oma laste tuleviku heaks. Meie rahva tänapäeva haritlaspõlv peab suures enamuses härdusega mõtlema oma lihtsatele vanematele, kes on toonud suuri ohvreid, et koolitada lapsi, et kindlustada neile paremat tulevikku ja neid hüvesid, millest ise on tuntud puudust.

Kuid iseküsimus on, kas ainuüksi lastele elanud vanemad leiavad ise täie rahulduse oma elust ja — mis veel tähtsam — kas nad on suutnud hoida sõprus- ja usaldusvahekorda oma täiskasvanud lastega. Kui nad elades vaid laste heaks pingutasid end palju, jäi neil vähe jõudu ja aega enesele mõtlemiseks, enese eest hoolitsemiseks ja kasvamiseks. Nad ei suutnud vahest ise saavutada täisküpsust ja kaotavad seetõttu kontakti ja sügavama usaldusvahekorra oma lastega.

Täiusliku õnne ja vanemate ning noorpõlve vahelise usaldusvahekorra nimel tohib püstitada nõuet: elagu vanemad lastega, mitte lastele. Jagatagu ühiselt materiaalseid ja vaimseid hüvesid, arenetagu ja kasvatagu koos. Alles siis võib loota kestvate usaldus- ja sõprusvahekorda.

Väär on seisukoht, et — lapsele kõik, minule (vanemale) mitte midagi. Peale muu selline kõikeandev vanem pahatihti petab iseennast. Ta annab küll kõik, kuid ise ohkab. Ta annab viimse, kuid ise loodab saada tagasi: loodab täiskasvanud laste suurt armastust, suurt tänu ja hellitamist. Kui lootused ei täitu — asub vanema südamesse pettumus vanas põlves. Ning ohked ja pisarad ei jää tundmatuks. Selline vanem on tahtnud muuta inimpõlve üksteisest võrumise paratamatut kaastingimust: iialgi ei saa lapsed tasuda vanemate armastat ja hoolt saajaprotsendiliselt. Nad tänavad enda olemasolu eest ja tasuvad kõigi vanematelt osaksaanud hüvede eest esijoones sellega, et nad annavad elu ja loovad omakorda soodsad arenemistingimused uuele inimpõlvele.

Isa ja ema.

Laste kasvatamine on kahe vanema ühine ülesanne. Nagu eespool nimetatud, saab hea kasvatuskolde luua perekonnas, mis on tervik oma olemuses. Pole loomulik olukord, kui isa oleks täiesti välja lülitatud kasvatuslikest ülesandest või täidaks vaid mingit ülemuslikku osa, olles otsustajaks ja karistajaks, kõik muu jättes ema hoolde. Kui isa on seotud väliste tööülesannete ja leivateenimise muredega, on laste hooldamine loomulikult ema õul. Kuid teataval määral kokkupuutevõimalust ja teotsemist lastega tuleb leida igal isal. Kui lapsed on ainuüksi ema hooles, väsib viimane, olgu ta kui tahes tubli oma kohustustes. Ja mõju lastele on ühekülgne. Mehel ja naisel tuleb täiendada teineteist tegevuses lastega.

Kasvatustegevuses peab mõlema vahel valitsema täielik üksmeel. Rääkimata üldistest alustest, tuleb isegi väikeküsimustes

jõudu kokkuleppele. Niipea kui laps märkab erinevusi vanemate nõuetes, hakkab temagi kõikuma ega tea, kumma vanemaga õieti arvestada. Nii näit. peab kasvatusvahendite rakendamises valitsema ühtlus mõlema vanema vahel.

Vali isa ja õrn ema.

Eriti ebasoodus on seisukord kasvatuslikult, kui üks vanem on „pehme“ ja aitab teise nõudlikuma vanema eest varjata lapse tegusid, algul vahest väikesi tühiseid koerusi, hiljem aga tõsisemaid asju. Seega on lõhutud kasvatuslik tervik. Laps on harjunud maast-madalast salatsema, millise harjumuse tõttu võib kergesti kujuneda endadistsipliinitu ja ebaühiskondlik inimtüüp.

Nii näiteks ei saa olla tervet kasvatusõhkkonda perekonnas, kus isa on vali ja karm, ema esindab suurt headust ja kõige andesdamist (võib ka vastupidi olla). Isa nõudlikkus võib kergesti tingitud olla olukorrast, et ta lapsi, nende omapära ja huvisid vähe tunneb. Ema seevastu, tundes lapsi, suhtub neisse mõistvalt, kuid et pehmedada isa karmust, satub ta ise äärmusse.

Isa pojale, ema tütrele eeskujuks.

Niipea kui laps hakkab tegema teatavat vahet sugude vahel, tekib temas tarvidus olla poisina — isataoline, tüdrukuna — emataoline. Juba õige varases eas kujuneb selline eeskuju võtmine. Isas nähakse suurt poissi, emas — suurt tüdrukut. Ja siit alates ongi emal ja isal hea võimalus lapse mõjustamiseks. Olgu isa selline tubli poiss, millisena ta soovib näha oma poega, ja ema selline tubli tüdruk, millist ta tahab kasvatada oma tütrest.

Muidugi ei tohi tekkida seejuures olukorda, et isa hakkaks hellitama liiaks poega ja ema tütart (mõnikord võib ka vastupidises vahekorras juhtuda), kusjuures õigustatakse mõndagi ebasoovitavat nähtust, rõhutades lapse sugu. Näit. poisi ebaviisaka käitumise korral, kui ema laidab, — isa õigustab poega, et viimane olnud täismees; või tütre jonnimise ja virisemise korral ema õigustaks tütart, — et tütarlaps tohtivat pisarad appi võtta oma sihi saavutamiseks.

Kokkuvõtlikult nõudeid vanemaile.

Järgmisi nõudeid peaksid silmas pidama vanemad, kes soovivad lapsele luua soodsa kasvuõhkkonna:

1. Kasvatustegevus olgu kahe vanema ühine ülesanne.
2. Vanemate eeskuju on mõjuvaim kasvatusvahend.
3. Vanemad olgu üksmeelsed kasvatuslikes küsimusis ja laste kohtlemises.
4. Kui tekib lahkarvamusi, lahendatagu need kahevahel, pühendamata sellesse lapsi.

5. Autoriteedile ja lapse ja vanema vahelisele armastusele lisandugu võimalikult varakult sõprustunne vanema ja lapse vahel.

6 Ärgu soovitagu oma lapses näha ideaalinimest, kui ei suudeta seda olla ise.

Lapsed.

Lapsed kasvatavad üksteist.

Perekond ühiskonna algrakuna on loodud, kui on olemas isa, ema ja laps — perekondlik kolmainus. Kuid kolmest koosneval perel ei saa olla täielikku ühiskonna ilmet. Loomulik ühiskondlikkus pääseb maksvusele, kui on tegemist rohkemaarvulise perega: vanemad, lapsed ja võib-olla mõni perekonna juurde kuuluv sugulane või abiline.

Kui perekonnas on mitu last, väheneb teataval määral vanemate osa iga üksiku kasvatamisel, sest lapsed omavahel mõjustavad teineteist ja võib julgesti ütelda — kasvatavad teineteist. On otse reeglipärane suure pere emade ütlus, et neil pole palju raskusi olnud lastega, et lapsed on ise teineteise eest hoolitsenud ja teineteist mõjutanud. Lapsed omavahel harjuvad arvestama teineteisega, jagama, nõudma oma õigusi, harjuvad tarbekorral teineteise eest välja astuma, seega kujunevad nad ühiskondlikuks. Arusaadavalt peab vanema juhtiv silm ja käsi olema parajal kohal abiks ja juhiks.

Vanim laps ja „pesamuna“.

Tavaliselt vajutab teatava märgi kasvuajale asjaolu, mitmes laps ollakse perekonnas, eriti maksab see esimese ja viimse lapse suhtes. Esimesele langeb sagedasti varasest east alates palju vastutust: „Sina oled vanem, sina pead olema mõistlikum.“ — „Sina vaata väiksema järele.“ Jne. Nii tuleb vanemal lapsel olla 4.—5. aastast alates „mõistlikum“, enda ja teiste eest vastutav. Vastandolukorda satub noorim liige, nn. pesamuna. Tema jääb kaua „väiksekeseks“, sest ta jääb ikka noorimaks perekonnas. Temalt ei nõuta vastutust. Kui lapsed on teinud ühiselt pahandust, jäetakse pahatihti noorim karistusest ilma, sest „tema on alles laps“, on väike, „teeb suurematele järele“ jne. Nii on küllalt sagedane olukord, et vanim laps perekonnas kaheksa-aastasena peab olema täiskasvanu eest väljas, noorim perekonna võsu, samuti kaheksa-aastaseks saanud, tohib olla beebi.

Neil kahel äärmisel kohal perekonnas on kummalgi oma hädaohud: liiga vara laduda lapsele vastutust ja nõuda temalt mõistlikust on lapsele koormav, võib aastate jooksul temas arendada liigset tõsidust, varaküpsust, mõnikord kibedust, nii et täiskasvanuna

veel mäletatakse, et „ei ole olnud õiget lapsepõlve“. Seevastu noorim harjub kergesti suhtuma kohustustesse, tohib olla ülemealik ega tarvitse enda tegude eest vastutust kanda, milline harjumus võib kanduda edasi aasta-aastalt. Võib kasvada nõrga iseloomuga „kerge“ inimene, kellest täiskasvanunagi üteldakse käegalöövalt, et ta on olnud noorim perekonnas.

Kasvatases teadlikud vanemad püüavad vältida sellist sünnijärjekorrast sõltuvat ebaühtlast seisukorda perekonnas. Nad jagavad kohustusi, vastutust igale lapsele vastavalt eale, et ei tekiks kellegi õigustamatuid eesõigusi.

Õiglust ja armastust kõigile võrdselt.

Et valusaid elamusi ja isegi eluaegset kibedust võib sündida vanemate ebaühtlase kohtlemise tõttu, selleks on palju näiteid.

— Perekonnas on kaks tütart. Üks neist hea välimusega ja lootustäratavate annetega, teine ebaõnnestunud välimusega ja andetu. Vanemad ja vennad mõtlematult kohtlevad kumbagi erisuguselt. Ilus ja andekas tütar on kõigiti eesõigustatud olukorras. Jõudnud paarikümnendatesse aastatesse, on kummaski märgata erikasvutingimuste mõjusid: esimene hindab end tugevasti üle, kujutleb endast midagi erakordset, on kapriisne ja rahuldamatu. Teine seevastu kannatab tugevasti alaväärsustunde all, omab liiga vähe usku endasse ja põgeneb inimeste eest. Ajuti tabavad teda vihahood, ta paiskab perekonnale näkku ülekohtuse kohtlemise ja ilmneb seesmine viha õe vastu.

Kodu oli soodustanud kummaski tekkinud nõrkuste arenemist, liialdades ühe eelistamisega ja teise alaväärsuse liigse rõhutamisega, missugune käitumine eriti kasvuaastail avaldab sügavat mõju ja jätab jäljed kogu eluks.

Andnud elu, andku vanemad lapsele kaasa julgus elada.

Terve kasvuõhkkonna loob perekond, kus lastele õiglaselt ja võrdselt jagatakse armastust, — ja kus igale neist antakse kindlustunne, et teda on tahtnud ta vanemad, et ta on väärtuslik kink isale ja emale, olgu ta andekas või vähem andekas, olgu ta ilus või ebaõnnestunud välimusega. Kui perekond, esijoones vanemad, suudavad lastele anda sellise sisetunde, on nad loonud aluse noore kasvava inimese elujaatavale maailmakäsitusele ning päikesepaistelese lapsepõlvele.

Möödunud sajandite pärandina on meie keskkonnas tänapäeval lapse soost tingitud erikohtlemist paljudes perekondades. Poisslapse sünd on enamasti tervitatavam kui tütarlapse sünd. Hiljem tahes-tahtmata antakse tütarlapsele mitmet viisi mõista, et ta on

õieti vähemväärtuslik liige perekonnas, seega tekitades lapses ebasoovitavat alaväärsustunnet.

Vanemad eluandjatena kannavad endal kohustust vanema armastusega ning pedagoogilise taktiga igale oma lastest anda kaasa endakindlus ja julgus elada. Olgu laps mis soost tahes, olgu tal millised tahes alged ja isikupära, vanemate püha kohus on kinnitada lapse hinges usku, et ta on kutsutud siia maailma ja et tema jaoks sellisena, nagu ta on, leidub ülesandeid ja rõõmu.

Vabadust ja usaldust.

Iga vanema soov on kasvatada oma last seni, kui viimane on suuteline seisma omil jalul, st. olema iseseisev. Iseseisvus on teatav vabadus. Vabadusele saab kasvatada vabaduse kaudu. Liialdatud järelevalve, esimeste iseseisvate sammude takistamine ja usaldamatus on tõketeks vabadusele. Tuleb usaldada järk-järgult rohkem lapse iseseisvaid samme. Ühtlasi tuleb lapsele anda veendumus, et vanem teda usaldab. Sel teel kasvab lapses endausaldus ja võime ise enda vabadust piirata.

Lapsele tuleks mõnel juhul jätta ka väikesed saladused. Sest ka lapse saladuses ei tarvitse sugugi alati olla midagi halba või lubamatut. Vanem oma usaldamatusega ja mõistaandmisega, et ta kergesti ootab halba või keelatud tegu lapselt, võib lapse hinges tekitada kibedustundeid ja usaldamatust.

— 10-aastane Liisi tahtis emale tikkida jõuluningiks põlle. Materjali ostmiseks vajas ta raha, mida ei sobinud emalt küsida. Isa töötas 3 km linnast eemal. Ühel õhtupoolikul Liisi palus emalt luba minna kesklinna ostma mõnda koolitarvet. Saanud loa, ruttas ta kõigepealt isa juurde maale, palus isalt raha ja jooksis linna tagasi. Siis ostis ta koolitarbed ja vajaliku materjali kingi jaoks. Peitnud viimase palitu alla, tuli Liisi koju, kuumaks joosnud, väsinud, kuid ise õnnelik oma salajase ettevõtte üle. Kuna möödunud oli mitu tundi, hakkas ema usutlema, kus tütar nii kaua olnud. Tütre salatsemine tekitas suure tüli. Tütar püüdis emale mõista anda, et ta kord hiljem emale ütleb, kus ta käinud, kuid ema ei usaldanud teda ja kurjustas palju. Tütar oli õnnetu, et ema teda ei usaldanud tema saladuses. Kingivalmistamise rõõmu segunes kibedust ja pettumust.

Eriraskused vabaduse küsimuses tekivad lapse murdeikka jõudmisel. On õigustatud vanemate mure noore võimalike eksisammude pärast. On tõsi, et üks noortest vajab suuremat järelevalvet kui teine. Kuid igal juhul järk-järguline vabaduse suurendamine tugevdab noore tiibu, kuna äärmiselt karmi järelevalve all elav noor esimesel erakordsel vabaduse juhul võib toimida mõtlematult ja vastutustundetult.

Kas tohib lapsel ja noorel olla raskusi ja kahtlusi?

Kodu, soovides kasvavast noorest arendada iseseisvat isiksust ja tugevat iseloomu, peab lubama noorel ise lahendada mõnda tekkinud raskust, selle asemel et alatasa kõrvaldada iga teele juhtuv komistuskivi, mõtelda läbi viimne kui asi kasvandiku eest. Kui näiteks on tekkinud tüli vahekord endise sõbraga, ärgu kirjutagu kasvataja kohe ette, kuidas nüüd toimida. Murdku noor ise pead, milline oleks kõige õigem tee.

Samuti jäägu noorel õigus ise avastada tõesid. Kasvatus, mis eitab lapse avastamistungi, mis kõrvaldab kõik võimalused katsetamiseks, andes valmis põhimõtteid ja teooriaid, — eitab lapse õigust vaimseks vabaduseks. Raskused ja lapse enda vastutusvõimalused arendavad kõige paremini iseloomu.

Üksik laps.

Kasvatuslikult rasked tingimused on üsna reeglipärased üksiku lapse puhul. Miks?

1. Üksikule lapsele pühendatakse liiga palju tähelepanu.
2. Üksikul lapsel pole enamasti endataoliste mänguseltskonda.
3. Üksiku lapse puhul teevad vanemad sageli kasvatusvigu, kas hellitavad last või võtavad lapselt vabaduse ja võimaluse isetegevuseks liialdatud järelevalve ja juhtimisega.

Nii on peamiseks puuduseks üksiku lapse korral, et laps hakkab end pidama liiga tähtsaks. Hiljem koolis ja elus ei suuda ta kergesti leppida, kui tuleb mõnikord teistele järele anda, kui tuleb hüvesid teistega jagada ja kui ta igakord ei saa olla esimene. Üksikul lapsel on hädaoht kujuneda ebaühiskondlikuks.

Tuleb silmas pidada, et kasvatustingimusilt üksiku lapse olukorras on ka laps, kelle õeksed on temast kas palju vanemad või nooremad. Näiteks esimene laps, kes pikka aega kasvab üksikuna, või viimne, kes sünnib, kui teised on jõudnud noorusikka või varem surnud. Parim ja loomulikem kasvuõhkkond on loodud, kui ühe pere lapsed sünnivad paari-kolme aasta vahedega. Ema hool ja kasvatusvaev on märksa väiksem kui näit. siis, kui laste vanusevahe on 5 kuni 10 või veel rohkem aastaid. Sest viimasel juhul lapsed ei saamaitseda hüvesid, mida pakub ühine kasvuühiskond õdedevendadega.

Kui on üksik laps perekonnas, tuleb temale vähemalt võimaldada endavanuste mänguseltskonda, olgu perekondade-vaheliselt, ühisel mängumurul või lasteaias. On ülekohus ja kasvatuslik viga isoleerida laps teistest endavanustest, sest normaalses lapses on maast-madalast vajadus teiste endataoliste järele. Üksikult kasvav laps meenutab nagu vaeslast, kuigi tal on vanemad ja võib-olla jõukas kodu.

— Üks väike tüdruk, kes kasvas üksildaselt mõisa härraste-majas, kõndis tihti sügavkurva ilmega mõisa pargis ja pöördus tõsiselt vastutulijate poole küsimusega: „Kas te olete näinud teisi väikesi lapsi?“

Johann Heinrich Pestalozzi hindab kõrgelt kodu tähtsust.

Johann Heinrich Pestalozzi (1746 — 1827) on samuti Helveetsiast põlvnev pedagoog nagu Rousseau'gi. Ta oli tegelik kasvataja ja õpetaja, ühtlasi rea pedagoogiliste raamatute autor. P. kogu elu oli pühendatud vaesema rahva kasvatamisele ja aitamisele ning ta ei kanna asjata suure inimsõbra ja vaeslaste isa nimetust.

Oma raamatuis P. jätkab Rousseau püstitatud põhimõtteid: lapsepärase ja isetegevuse nõuet kasvatustegevuses. Samuti rõhutab P. töö tähtsust varajasest lapseast alates mitte ainult kasvatusvahendina (nagu Rousseau), vaid ühtlasi elatumisvahendina.

Peale teiste tööde kirjutas Pestalozzi romaanikujulise „Lienhard und Gertrud“, millist kasvatuslikku ja ühiskonna parandamise tendentsiga romaani läbib punase joonena motiiv: kodu on tähtsaim kasvatuskolle ja terve ning hea kodu on ühiskondliku heaolu aluseks. „Lienhard ja Gertrud“ keskseks kujuks on Gertrud — ideaalne ema, lihtne müüritöölise naine, kelle kohta P. annab iseloomustuse (mida palju on tsiteeritud): „... Nii veereb Issanda päike hommikust õhtuni oma rada. Sinu silm ei seleta tema samme, su kõrv ei kuule tema käiku. Aga tema loojenedes tead, et ta jälle tõuseb ja jätkab oma tegevust, soojendades maad, kuni tema viljad on valmid.“

Pestalozzi, kes elas ja töötas rahva seas, pakub oma kasvatuspõhimõtteid ja praktilisi juhiseid hoopis elulähedasemal ja loomulikuma keskkonna taustal kui Rousseau. „Lienhard ja Gertrudis“ on kirjeldatud esijoones kasvamine perekondlikus väikeühiskonnas. Vastastikune aitamine, ühine töö, teistega arvestamine; neid ühiskondliku kasvatuspeamomente harjutatakse Gertrudi peres. Ühtlasi näitab Pestalozzi idealiseerituna, kuidas perekondlik rakuke võib mõjustada ühiskonda, alates oma lähemast ümbrusest.

„Lienhard ja Gertrud“ osutub soovitavaks pedagoogiliseks lektüüriks tänapäevalgi. Ta on lühendatud kujul ilmunud eesti keeles raamatus „Pestalozzi elavad sõnad“ P. Põllu toimetusel (E. Kirj. S., Tartus 1927).

SUGULINE KASVATUS.

Suguline kasvatus kuulub kodu kasvatusülesannete hulka ja sellega tuleb alata kasvandiku varajasest lapseast.

Esimeseks ülesandeks on õigete igapäevsete eluviiside ja harjumuste andmine, seega õieti kaudne, kuid seejuures kõiki kasvuaastaid läbiv ülesanne. Teine n.ö. otsene ülesanne on selgitus sugulistes küsimustes. Kolmandaks tuleb mainida teatava meelsuse kujundamist, mis annaks kasvavale noorele lugupidamise iseenda vastu, ühtlasi lugupidava suhtumise vastassoost isikuisse.

Õigete harjumuste ja eluviiside andmine.

1) Imikuea algusest alates tuleb last harjutada üldise puhtusega, kaasa arvatud kehaline ja suguelundite puhtus.

2) Ei tohi ärritada lapse suguelundeid, ühtlasi hoidudes üldse lapse köditamisest.

3) Võimalikult vältida põidlainemise-harjumust, sest nimetatud harjumus võib tekitada liiga varajaste seksuaaltunnete algeid.

4) Laps tuleb harjutada magama, käed vaiba peal, et ta ei hakkaks mängima suguelunditega.

5) Magamise ja puhkeaja lõppedes peab laps voodist tõusma, et ta igavusest ei satuks katsetamisele oma kehaosadega.

6) Laps magagu imikueast alates üksi ja kõval (õlgnõõ või madrats) asemel.

7) Tuleb valvata, et eelkooliealine kui ka kooliealine laps kaaslaste mõjul või üksi ei hakkaks mängima suguelunditega.

8) Kooliealisel lapsel olgu küllaldaselt huvitavat tegevust ja häid kaaslasi.

9) Nooruseas on parimaks vahendiks liiga varajasest ja soovimatust sugulisest läbikäimisest ja väärast endarahuldamisest hoidumiseks mitmekesine teotsemisvõimalus: sport, mängud, matkad ja huvialad, mille juures noor rakendab oma loova ja ülevoolava energia.

10) Kui noores tekib huvi vastassugupoole vastu, tuleb võimaldada noortele ühiseid lõbustusi ja ettevõtteid, mängu ja tantsu kodu, kooli ja seltskonna raamides, et noor oma kurameerimisvajadust ei hakkaks rahuldama varjatult ja salaja, missugusel juhul noor kergesti võib sattuda soovimatute mõjude ohvriks.

Selgitus.

Terved harjumused ja eluviisid on normaalse ja terve sugulise arengu aluseks. Kuid selle kõrval peab kodu enda peale võtma õigeaegse selgituse sugulistes küsimustes. Vastavat selgitust on igal juhul parem anda üksikult, arvestades lapse ja noore individuaalse arenguga, kui mitmele lapsele korraga või näit. kooliklassis.

Kust saadakse väikesi lapsi?

Juba paari-kolmeaastaselt võib tekkida lastel küsimus, kust saadakse väikesi lapsi. Selles eas on mõeldav lapsekohaselt väljendatud tõeärsase selgituse andmine. Kui ema ei pea seda veel sobivaks, ei ole halb tavaline kurelugu, kuid ühel tingimusel: tuleb nii serveerida, et lapsel hiljem ei tekiks muljet, et temale on valetatud. Rida ebasoovitavaid mõtteid ja kahtlusi võib tekitada olukord, kui laps taipab, et teatavas küsimuses temale kodus valetatakse ja midagi varjatakse. Kui laps on jõudnud sellisele tunnetusele, kas

ei ole siis temalgi õigus samades küsimustes kodule valetada ja oma mõtteid ja tegusid varjata.

2—4-aastastele lastele võib anda mingi muinasjutulise seletuse, kuid ikka sellise, mis on kuidagi sümboolne ja kaunis, mis lapses süvendab armastust ja annab lapsele kindlusetunde, et vanemad on teda väga endile tahtnud. Ei pea kunagi põimima lapsesäämiselugudesse midagi toorest ega last kohutavat. Miks näit. öelda, et kurg tõi lapse soost või kusagilt ojast või suure kivi alt, nagu traditsiooniliselt sagedasti öeldakse. Lapsel ei teki mingit rõõmuelamust ja tal hakkab natuke jubegi.

Järgmine näide kirjeldab, kuidas üks ema lahendas 3;1-aastase Mare poolt ootamatult esitatud küsimuse:

— Ema räägib parajasti mingist suvisest sõidust. Mare küsib, kas tema ka emaga kaasas olnud. Ema vastab, et Maret veel tol ajal ei olnudki. Lapse näoilme muutudes nukraks ja mõtlikuks ütleb ema täiendavalt, et ta siis veel polnud toonud endale väikest Maret. Nüüd küsib laps põnevalt, kust ema ta tõi. Ja ema jutustab: „Tahtsin endale pisikest last ja läksin otsima. Läksin ühte teed pidi, kuni jõudsin ühte ilusasse metsa. Seal oli tore muru ja palju lilli. Ja sina istusid seal lillede keskel ja olid imepisike.“ Laps on jälginud ema jutustust põnevusega ja täiendab siinkohal elavalt: „Ja mina andsin sulle lilli.“ Ema jätkab: „Jah, sina andsid mulle lilli ja mina võtsin sind sulle ja tõin endale koju.“ Laps on rahuldatud. Tema ilmest ja hellusest ema vastu paistab ilmselt, et ta on õnnelik, et ta emale meeldis ja ema ta endale tõi.

Sageli emad, kes lähevad haiglasse sünnitama, ütlevad oma väikestele lastele, et nad lähevad kaugelt tooma väikest vennakest või õekest. Hiljem lisatakse seletus, et ema peab olema mõned päevad haiglas, sest pikk teekond on teda väsitanud ja ta on natuke haige.

Millal tõeline selgitus!

Tõeline selgitus tuleb anda arvestades lapse huvi, arenemistaset ja soodsalt appitulevaid juhuseid, kas lapse sündi perekonnas või lähedastel tuttavatel, loomade poegimist jne. Enamikule lastest tuleb selgitada tõde enne kooliiga.

Laps paneb tähele ümbruse sündmusi ja juhuslikult kuulnud kõnelusi ja hakkab nende põhjal aimama tõde. Maal kasvavad lapsed näevad loomade poegimist ja kuulevad sagedasti rohkem kui nende kõrvadele määratud. Lapse loomulik mõistus järeldab varsti õigesti ja on ainus õige lahendus, kui vanemad annavad vajaliku selgituse, enne kui seda saaks teha mõni kõrvaline isik võib-olla ebasobivalt või isegi rõvetsevalt ja lapses häbi ja vastuolulisi tundeid tekitavalt, ühtlasi andes küsimusele sellise värvingu, et laps ei taha sellest kunagi rääkida vanemate kuuldes.

Linnalapsed, kes ei näe loomade elu, jäävad üldiselt kauem ebateadlikuks. Kuid nemadki tulevad ühel või teisel korral küsimusele, kust väikesi loomi saadakse. Kasutatagu seda küsimust ära, et ühtlasi selgitada inimese tekkimist.

— Mare (kellest oli juttu eelm. lk.) on 5;6-aastane, kui näeb esmakordselt väikesi munast väljatulnud kanapoegi. Tekib arutelu kanade haudumisest ja kanapoegade kasvamisest munades. Mare küsib: „Aga kuidas väikesi loomi tehakse?“ Ema võtab näitena kõne alla kassi, milline loom Marele eriti meeldib, ja räägib, et kassil kasvavad pojad kõhus, kuni nad üsna väikestena tulevad ilmale. Ja et nii on kõigi loomadega. Järgneb küsimus: „Aga kust inimesed tulevad?“ Ema küsib vastu, kuidas Mare arvab? Ja Mare ütleb: „Väikesed lapsed kasvavad niisama ema sees nagu kiisupojad kiisuema sees.“

Kui eelkoolialisele lapsele on oodata õde-venda, on emal eriti hea võimalus sobivas jutuaajamises, päris intiimses ja omavahelises, nagu neid tekib mõnikord ema ja lapse vahel, rääkida, et väike oodatav laps kasvab ema sees vastavas väikeses kambrikeses, kus tal on soe ja hea kasvada, et ema peab nüüd olema ettevaatlik ja et väike laps, kui ta tuleb oma kambrikesest välja, teeb emale valu, sest uks on väga kitsas, kuid ema ei pane seda temale pahaks, sest ema tahab teda. Igal juhul selgitus olgu lihtne ja ilma igasuguse sentimentaalsuseta, sest väikelaps ei mõista selliseid väljendusi, nagu näit. „südame all kandmine“ jne. Väikese õe-venna ootamist ei tule lapsele liiga vara avaldada, sest lapsel oleks raske pikki kuid kaasa oodata. Kuid näit. kuu aega enne sündi tuleks laps perekonna saladusse pühendada ja lasta ühtlasi jõukohaselt ettevalmistusist osa võtta, muutes ootamise huvitavaks ja hoolitsustundeid äratavaks ajaks, selle asemel et äkki ootamatult tuua „võistleja“ majja, kes röövib kogu vanemate tähelepanu endale, tekitades vanema lapse hinges esimesi kibedustundeid.

Laps küsib edasi.

Varem või hiljem, enamasti eelkooliea jooksul, võib tekkida lapsel küsimus, miks isa last ei saa või midagi selletaolist. Sellise küsimuse puhul või ka üldise selgitamise puhul tuleb lapsekohaselt öelda, et ema üksi saab last tuua, kuid ainult isa kaasabil, — kui ema ja isa mõlemad tahavad last, siis hakkab lapsuke kasvama emakojas. Maalastele, kellele ei jää loomade elus midagi varjatuks, tuleb varakult otsekoheselt öelda, et inimesed loovad samuti uue elu kui loomad, seejuures vihjates inimlikule omapärale, nagu ema ja isa vastastikune armastus ja lugupidamine.

Selgitus koolieas.

Koolialisele lapsele tuleb võimaldada loote arengu jälgimist piltidel. Tütarlastele tuleb selgitada enne 12. eluaastat, mis on

kuupuhastus (menstruatsioon), et ei juhtuks lapse endaga ootamatu ega kannataks ta põhjendamatult häbi- või hirmuelamuste all. Esimese kuupuhastuse puhul ebateadlik laps võib teha saatusliku vea, nagu näit. üks 13-aastane maatütarlaps, hirmunud ootamatust nähtusest, salaja käis end külmas ojas pesemas, mille tagajärjel haigustus parandamatult.

Selgitus nooruseas.

Nooruseas, sellekohaselt, kuidas noor on füüsiliselt ja psüühiliselt arenenud (mõnedel varajastel juhtudel juba kooliea piirides) ja ühtlasi arvesse võttes, millises keskkonnas ta elab, — peab lisanduma eeltoodud selgitustele sugulise läbikäimise küsimus ja ühtlasi suguhaigustest hoidumise küsimus. Kõige loomulikum on, kui nendel teemadel kõneleb isa pojaga, ema tütregaga.

Tütarlaste puhul tuleb mõelda kahele probleemile:

Kas on küllaldaselt põhjendatud tänapäeval arvamus, nagu hoiaks loomulik häbitunne tütarlast juhuslikust eksitusest seksuaalsel alal. Osaliseks kaitsejaks on loomulik distantsipidamistarve, kuid suur romantiline armastus, vargsi õõ varjus kokkusaamise põnevus jne. võivad neutraliseerida häbitundele ehitatud valvuri, kuigi noor tüdruk ise veel ei tunne mingit seksuaalset tungi. Tänapäeva tütarlaps peab olema teadlik, mida ta endale võib lubada, millised hädaohud teda varitsevad.

Teiseks ei pea unustama, et mehe ja naise vahelisele vahekorrale osutatakse seltskonnas ja kirjanduses niivõrd palju tähelepanu, sageli varjatult ja looritatult müstifitseerides esimesi intiimsusi, mis ühelt poolt on kõvasti keelatud ja varjatud, teiselt poolt suurima elamuse ja õnne paistusega märgitud.

Selline vastuoluline tundmatu elamuse ja kogemuse märgitsemine võib tekitada tütarlapses uudishimu. Kui sinna juurde lisandub natuke romantikat, võib tütarlaps langeda eksperimenteerimisvajaduse ohvriks. Mõnedki juhuslikud sammud ja nooruseksitused jääksid ära, kui ema või vanem õde või keegi teine lähedane ja autoriteetne isik otsekohele, seejuures hoidudes moraalitsemast, räägiks noorega ja selgitaks, et meelivaldav armastus on rajatud hoopis sügavamatele ja mitmekesisematele elamustele.

Noorte poiste juures on samuti kahe psüühilise teguriga tegemist, mis ajab noori liiga varasele ja kardetavale seksuaalile.

Üheks juhuslikele vahekordadele viijaks on uudishimu ja eksperimenteerimisvajadus.

Selle kõrval teotseb märksa kardetavam aje: vajadus olla mees, teha kõike seda, mida teevad mehed, eriti sellises keskkonnas, kus noore poisi süütusele viibatakse kui ebaküpsusele (peamiselt meeste omavahelistes jutuajamistes), kusjuures pole mingit sotsiaalset nõuet, mis seaks lugupidamise mehe sugulise puhtuse.

Mõlematele sugupooltele tuleb tõsiselt selgitada suguhaiguste salalikkude ja julma hävitustööd, ühendades suguhaiguste küsimuse juhuslike suguliste vahekordade võimalusega. Eriti tuleks isal pojale selgitada, mis teda varitseb, kui ta mehelikus ülemeelikuses ja sageli teiste mõjustusel lubab endale juhuslikke sugulisi vahekordi.

Meelsuse osa sugulises kasvatuses.

Õigete harjumuste ja eluviiside ja mitmekülgse selgituse kõrval jääb siiski tühik, kui noores pole tekkinud teatavat meelsust ja puhast vaatekohta sugude vahekorra kohta. Viimast saab ja peab andma kodu. Vanemate vastastikune eeskuju mitte ainult armastuses, vaid vastastikusel lugupidamises, samuti kodukeskkonda kuuluvate meeste ja naiste omavaheline kohtlemine, kõnelused ja seisukohavõtud, isegi naljatused ja kaudsed mõistaandmised, — kõik aitavad kujundada noore meelsust.

Kaksikmoraal ja liigne valjus.

Silmakirjalikult moraalitsev perekond, kes sõnaliselt nõuab noorelt korrektseid eluviise, kuid kelle rüpes noor märkab ja aimab avalikkuse eest varjatud keelatud vahekordi vmt., ei saa kunagi täit vastutust kanda ega teadlik olla noore meelsuses.

Liigne valjus vanemate poolt võib samuti tuua ebasoovitavaid tagajärgi. Ärgu tõrjutagu noori väljapoole kodu lõbustusi otsima. Vastupidi: noor tohtigu kodu piirides lõbus ja ülemeelik olla, kutsuda külalisi enda vanusele vastavalt ja tunda end sundimatult vanemate pilkude all.

Endast lugupidamine kaitsemotiivina.

Niihästi tütarlaps kui ka noormees on kaitstud ebapuhtate seksuaalvahekordade eest, kui tal on teatav endast lugupidamine, millega käib kaasas veendumus, et temale on ebaväärne intiimvahekord inimesega, kellest ta ei saaks lugu pidada.

Aususe ja armastuse kriteerium peab ümbritsema armuvahekorda, milles iga endast lugupidav noor peab taotlema ausa mängu reeglit, siis ei toimita nii kergesti juhuslikult ega looda häbenetavaid ega kahetsetavaid vahekordi.

KÕLBELINE JA USULINE KASVATUS.

Kõlbeline ja usuline kasvatus ei ole lahutatav kodust ega perekonnast. Igapäevase elu mitmekesised avaldused pakuvad kogemusi ja elamusi arenevale inimesele, mis tema kõlbelist isiksust ja usutundeid kujundavad, enamasti märkamatu kasvandikule endale kui ka kodukeskkonna liikmeile. Kõlbelistes tõekspidamistes ja

usuveendumusis tuleb eriti tunnustada lähema keskkonna immutavat mõju. On küllaldaselt juhtumeid, kus täiskasvanud inimene peab endale tunnistama, et mingi aastakümneid tagasi lapsepõlves asetleidnud sündmus, elamus, vanemate eeskuju või mõtteavaldus on andnud tema kõlbelistele veendumustele või usuelule suuna. Veel enam, — ei tarvitsegi olla mingit äratavat momenti, vaid igapäevane elukäsitlus on iseendast vajutanud kasvavasse inimesse teatava veendumuse, mille põhjal ta toimib, kusjuures tal kriteeriumiks on: — minu vanemate kodus tehti nii, mõeldi nii, — minagi ei saa teisiti.

Kõlblus ja harjumus.

Varem moraalsete harjumuste osas (lk. 161—164) selgus, et kõlbelist käitumist tuleb kujundada harjumuslikuks. Inimese suhtumine ühiskonda ja endataolisse, samuti endast nõrgemasse ja loomasse peab omama aususe, õigluse ja heatahtlikkuse põhitooni, kusjuures tegusid ja mõttelaadi juhib teatav kõlbeline kriteerium. Kodu ülesandeks on anda kasvandikule kõlbelised harjumused, eeskuju ja tegude kaudu hoopis varem sellega alates, kui laps võimeline on arusaamisega analüüsima, mis on kõlbeline, mis mitte.

Selgitus kõlblusest.

Sõnadega „moraalijutlustamine“, st. selgitus kõlbelistes küsimustes, annab palju vähem soovitavaid tagajärgi, kui tavaliselt arvatakse. Eriti halvasti mõjub moraaliõpetamine, kui sõnad pole kooskõlas tegudega. Kui näit. vanem pikalt noomib, et laps ei tohi valetada, kuid viimane on teadlik, et vanem ise mõnikord valetab, olgu mõnele võõrale isikule, olgu perekonnas, — siis on karta, et vanema õpetus mõjub vähe, annab pigem negatiivseid tagajärgi ja kutsub lapses esile vastuolulisi mõtteid.

Siiski parajal juhul kooskõlas tegudega on mõnikord vajalik lühike selgitus, kusjuures maksev olgu lapsekohane ja lihtne kriteerium heast ja halvast.

Kõlbeline meelsus.

Harjumuste ja vajalike selgituste kõrval ei pea unustama, et kõlbeline isiku kujunemine on võimalik esijoones keskkonnas, kus kõlbeline meelsus on olemas. Nii perekonnas, kus tegudes ja mõtteavaldustes teatav kõlbeline tase valitseb, imuvad kasvandikku kõlbelised nõuded ja veendumused iseenda ja teiste suhtes.

Kui aga kodukeskkonnas tahetakse küll anda kõlbelisi harjumusi ja sama õpetatakse ühtlasi sõna kaudu, kolmas tegur — kodukeskkonna meelsus — on aga vastuolus eelmiste vahenditega, — siis vaevalt küll positiivseid tagajärgi saavutatakse.

Usutunded.

Usutunne on individuaalne võime, mis teatavas kooskõlas inimese intellekti kui ka tunnete jõuga.

Usuline elamus võib tekkida mitmesuguste teiste elamustega sõltuvuses, nagu hirm, suur mure, tänulikkus, kaitsevajadus, harduselamus ja lõpuks ülevuselamus.

Primitiivsete inimeste ja rahvaste usuelu põhjeneb reeglipäraselt hirmuelamusel. Nii näit. kardetakse tundmatuid loodusejõude, nagu äikest, mis muutub jumaluseks ja mida hakatakse kummardama hirmu ajal. Sellest samm edasi, ja vaimselt arenenumal usutunne tekib ühenduses abiotsiva tänumeelega ning kaitsevajadusega. Jumal ei ole enam kuri võimutseja, nagu primitiivse inimese kujutluses, vaid rohkem isalik kaitseja. Sellel religioosel tasemel on inimene võimeline harduselamuseks, näit. õnne, hädaohust pääsemise korral või puhtesteeetilist laadi elamuste puhul. Veel kõrgemal vaimsel astmel seisev inimene omab sügavamad religioossed elamused ühenduses ülevuselamusega. Nii võib kaunis muusika, looduseilu, mitmesugused elunähtused, samuti uute tõdede tunnetaamine esile kutsuda sügavaid usulisi elamusi ja palvemeeleolu.

Kasvuiğa ja usutunded.

Väikelapse-eas, kui laps sarnleb primitiivse looduseinimesega, võib tema usuelamus rajaneda hirmul. Kuid ei ole soovitatav lapse usklikkust hakata ehitama hirmule tundmatute jõudude ja jumaluse ees. Kasvatustlikult õigem ja lapsepärasem on esimesi usuelamusi rajada kaitsevajadusele. Lapsele on arusaadav jumala kujutus kaitseva isana, kes hooldab ja varjab kõiki inimesi, nagu vanemad hooldavad ja varjavad oma lapsi. Kuid on lapsi, kes mõnel määral võimelised on sügavamateks usulisteks elamusteks ühenduses hardus- ja ülevuselamusega.

Kooliealised enamasti kaugenevad lapselikestki usuelamustest. Ja kellel ongi usulist tunnet, püüab seda harilikult peita. Koolieas olevat mõistuslikku noort võiks võrrelda poolharitud, ainult mõistust ülistava täiskasvanuga, kes ei taha tunnustada ühtki jõudu ega elamuseala, mis pole tajutav tema isiklike võimete juures.

Nooruseas, millal tundeelu nihkub esile, võivad noored kalduda usklikkusele. Noorte enamiku hinges tekib vajadus jumaluse järele. Oleneb isikupärastest kalduvustest ja keskkonna mõjustusist, millisel kujul noore usuelamused avalduvad ja kas ta üldse midagi teeb nende arendamiseks.

Kodu ja usuline kasvatus.

Usku ei saa õpetada ja usuelamusi ei saa sunduslikul teel esile kutsuda. Ometi on võimalik usuline kasvatus: tuleb soodustada lapse usuelamuse tekkimist sobival juhul. Teatud määral saab neid ela-

musi esile kutsuda või vähemalt neile pinda valmistada. Seejuures on mõjuvaks teguriks eeskuju. Näit. palveline meeoleu ei tarvitse sugugi veel lapses tekkida, kui teda õpetatakse käsi kokku panema ja teatavaid palvesõnu kordama. Ta võib aastate jooksul iga päev palvetada, ilma et tal kordagi oleks olnud palveelamust. Kui aga perekonda on tabanud näiteks mingi sündmus, mis puudutab ka lapse hinge sügavalt, ja kui ta sel juhul elab kaasa mõne teise perekonnaliikme palvele, mis ei tarvitse olla mõnikord rohkem kui paar sobivat palvesõna või ainult vaikne hardussilmapiilk, siis tunneb laps korruga, et temagi on palvetanud.

On loomulik, et religioosete elamuste arendamiseks saab võimeline olla vaid see täiskasvanu, kes ise religioosne on, samuti keskkond, kus pole tegemist ainult usulise vormiga, vaid kus valitseb tõepoolest usklik meelsus.

Usukombed.

Usukommete täitmine lapseas oleneb kodu ilmest. Kui kodus palvetatakse, kirikus käiakse jne., omandab loomulikult kasvandik need kombed varajasest east, kusjuures tuleb arvestada lapse arengut. Nii oleks üleliigne väikelast viia täiskasvanute pikkadele jumalateenistustele või sundida lugema pikki ja arusaamatuist mõisteist koosnevaid palveid.

Kui teatavat usukommet kodus ei täideta üldiselt, vaid nõutakse ainult lapselt, ei saa sel teel arendada mingit usulist meelsust, pigem tekib lapse hinges vastumeelsus teatava usukombe suhtes. Näit. on kaunis sagedane nähtus, et väikelapsel lastakse lugeda kas söögipalvet või õhtupalvet, kuid keegi teine perekonnaliikmeist ei tee midagi säärast. Sellisel juhul ei ole sugugi ime, kui laps palvetamist peab mingiks tüütuks kohustuseks, millest loodab vabaneeda, niipea kui ta on küllalt suur.

Lõpuks, — kui lapsel lastakse osa saada usutraditsioonidest, siis saab nimetatud toiming usuliselt kasvatavalt mõjuda ainult tingimusel, kui kodus ei valitse kaksiksuhtumist usukommetesse.

— Üks 12-aastane koolipoiss tegi kaasa oma väikese venna ristimispeo. Ristimistoiming kodus oma pühalikusega mõjus tugevasti poisisse. Ta nägi, kuidas ema silmist veeres pisar, kuidas kõik olid tõsised, kuulates õpetaja pühalikke sõnu. Poiss tundis, nagu oleks tema ise kuidagi pühitsetud ja puhastatud. Tal kippus nutt peale ja ta oleks tahtnud kuidagi erakordselt hea olla oma vanematele ja kõigile inimestele.

Kuid pärast pühalikku talitust ja õpetaja lahkumist peolauas tehti äsjatoimunud ristimistalituse üle labast nalja ja peanaljategijaks oli perekonna isa, kusjuures kõik lõbusalt naersid. Poisil oli lõpmatu halb ja ta tundis end abituna tekkinud vastuolulisuses. Ta silm otsis ema ilmet, et leida mingit tuge, mingit seletust. Nähes

emagi magusalt kaasa naermas, tekkis lapses valu ja arusaamatu rahutus. Ta ei julgenud sest kellelegi kõnelda, kuid aastate jooksul vaevas teda aeg-ajalt mõte, miks pilgati ja naerdi seda, mida samas jälle peeti pühaks. Alles täiskasvanuna suutis ta lahendada selle probleemi, osates õigesti suhtuda omaaegsesse kodukeskkonda.

KODUL ON KASVATUSRASKUSI.

Vanemad kõnelevad meelsasti oma lastest ja neis kõnelustes on sageli teemaks: mul on lapsega raskusi. Kui tekib küsimus — milliseid raskusi, siis kuulub kõige mitmekesisemaist nähtusist, nagu: väikelaps teeb öösiti voodi märjaks (eas, mil teised temavannused puhtust peavad); laps imeb pöialt; laps ei söö; laps jonnib. Kooliealiste laste puhul kaevatakse sõnakuulmatuse, laiskuse, valetamise üle. Noorusealiste kohta kuulub vanemate suust: — olevat läinud ülekäte, — hakkavat vastu.

Leidub aga ka küllalt neid vanemaid, kes rahuliku südamega ütlevad oma laste puhul, et pole olnud mingeid raskusi.

Kui kasvatustegevuses esinevad raskused, kas vähemad ja kergesti ületatavad või tõsisemad ja pikema kestusega, siis nimetatakse neid kasvatusraskusteks.

Käesoleval sajandil on suuremates kultuurriikides asutatud rida nõuandlaid, kus vastava haridusega isikud annavad nõu ja abistavad vanemaid kasvatusraskustes. Kui vastavat raviasutist pole, vanem aga omal jõul raskusest üle ei saa, tuleb tal abi otsida kirjandusest, mõnedel juhtudel arstilt või kasvatusliku eelharidusega isikult. Sagedane meie oludes on, et vanemad vastastikku teineteisele nõu annavad kogemuste põhjal. Kuid viimane võimalus võib kergesti kasu asemel kahju tuua, sest samalaadne kasvatusraskus võib tingitud olla eri põhjustest ega sobi teda ravida ühe ja sama retsepti järgi.

Esimene samm — selgitada kasvatusraskuse tekitanud põhjus.

Igal juhul tuleb esijoonel selgitada, mis põhjustab tekkinud kasvatusraskust. Nagu haiguse arstimisel esimeseks sammuks on kindlaks teha, mis põhjustab teatavat valu või haigusnähtust, niisama tuleb toimida teatava kasvatusraskuse puhul. Võttes haigusjuhu näitena peavalu, on teada, et enne kui asutakse peavalu arstima, tuleb selgitada, mis põhjustab seda, — kas verevaesus, kas nõrgad, ülepingutatud silmad, kas üleväsimus, kas mingi ajurike või muud. Analoogiline on lugu kasvatusraskustega. Näit. lapse jonnil võib olla mitmesuguseid põhjusi, nagu üleväsimus, haiglane olek, vaimne anormaalsus või vanemate (kodukeskkonna) poolt tehtud kasvatusvead.

Alljärgnevas vaatleme näidete varal mõningaid sagedamini esinevaid kasvatusraskusi, ühtlasi võimalusi, kuidas neid vältida või neist üle saada.

Ülo teeb voodi märjaks.

Ülo on 3;5-aastane. Ema on poisiga üldiselt rahul, välja arvatud üks raskus: Ülol juhtub ikka veel, et ta öösiti voodi märjaks teeb. Ema räägib: „... on olnud palju pahandust sellepärast juba mitu aastat. Ülo on palju nutnud ja lubanud end parandada. Kuigi mitte igal ööl, ikkagi juhtub hommikuid, mil voodi on märg, kuna päeva ajal on kõik korras. Halva hommiku korral on laps ise norus ja õnnetu, kuigi ma ei kurjusta. Mis teha?“

Kõigepealt tuleb selgitada nähtuse põhjus. Ülol pole mingit orgaanilist viga ega haigust. Põhjus on üsna lihtne: Poiss on harjunud õhtupoolikul palju jooma, isegi pärast õhtusööki voodis alles küsib ta veel juua. Ta on õige raske unega ega ärka urineerimistarbe tekkimise korral. Kuigi ema kord öö jooksul äratab lapse, ei ole sellest igakord abi. Kuna põhjus on leitud, nimelt rohke joomine õhtul, on lihtne abi leida. Poisile keeldutakse juua andmast õhtupoolikul (õhtueinel saab ta vaid pool tassi teed või piima), kuid enne lõunat võib ta vabalt juua. Algul on lapsel halb joogikeelu pärast. Aga varsti ta saab ise aru ema keelust. Voodi jääb kuivaks ja Ülo on pääsenud häbist olla „suur poiss“ ja teha voodi märjaks.

Valju kohtlemise asemel põhjuse kõrvaldamine.

Ei pea mitte valjusega asuma raskust kõrvaldama, nagu antud juhul, kui põhjus ei ole selgitatud, sest väga vähestel juhtudel on vali kohtlemine arstimiks.

Voodi märjakstegemise põhjuseks võib mõnel juhul olla orgaaniline defekt või haigus, samuti puudulik puhtuseharjumus. Kuid esineb ka psüühilist laadi põhjusti: — laps vajab rohkem kontakti emaga. Et ema temaga tegeleks, kas või pahandaks, valib laps alateadlikult sellise negatiivse võtte, kuid sedalaadi juhud on harvad ja esinevad koos muude haiglaste nähtustega.

Tõnu imeb pöialt.

Tõnu on 2;7-aastane. Päevaajal ta ei ime enam pöialt (kuigi kaheaastaseks saamiseni seda tegi), sest arvestab keeluga. Kuid magama ei jää „pöidlata“.

Pöidlaimemine on ebaterve, üleliigne ja rumal harjumus. Kuidas võõrutada õist pöidlaimemist? — Kui panna sinepit või midagi muud kahjutut, kuid kibedat ainet pöidlale, on laps niivõrd arukas, et pühib pöidla padja või vaiba külge puhtaks ja pistab siis suhu.

Kui valvata juures, poeb Tõnu peaga padja alla, et keegi ei näeks ega keelaks armsat tegevust. Kui selleski tehakse takistusi, ootab Tõnu ega jää magama, enne kui ema lahkub. Või kui jääbki, siis varsti ise magades pistab põidla suhu ja vahetevahel kuuldub valju imemist.

Miks imeb Tõnu põialt?

Imikuna otsivad lapsed kõike, millest saaks kinni haarata ja imeda. Tõnu leidis oma põidla juba esimese kuu jooksul. Ema ei takistanud põidlaimemist, sest Tõnu oli siis hästi rahulik. Nii sai põidlaimemine lapsele mõnusaks harjumuseks. Kui päevasest imemisest saadi lahti kindla keeluga, siis öösel tuleb leida muu vahend.

„Öökindad“.

Ema valmistab pehmest valgest froteest paari „öökindaid“ — kotikesi (ilma põidlata), mis õhtul pannakse lapsele kätte ja köidetakse paeltega randme kohalt kinni. Poolteist kuud kestis kinnastes magamine, siis oli laps võõrdunud põidlaimemisest.

Antud juhul toimus võõrutamine liiga hilja. Parem on hiljemalt aastane laps võõrutada põidlaimemisest. Kõige loomulikum ja soovitatavam on, et laps üldse põialt ei saaks imeda, kuna nimetatud harjumusega ühenduses võib tekkida varajasi ebasoovitavaid seksuaaltundeid.

Tiina ei söö.

Ema kurdab: „Tiinaga on muret: ta ei söö. Lapse iga söögiaeg on mulle suureks tööks. Tunnen, et muutun närvlikuks.“

Esijoones tuleb selgitada põhjus, miks Tiina ei söö. Selgub: Tiina on terve 3;2-aastane tüdruk, hea toitumusega ja korras seedimisega. Milles on õieti viga?

Tiina lõunalauas.

Järgnevalt olgu kirjeldatud tavaline Tiina lõunasöömine: Tiina sööb ükski söögilaua ääres kell 13, kuna täiskasvanud söövad hiljem. Tiina lõuna koosneb osalt täiskasvanutele pakutavast toidust, kusjuures enamasti lapsele valmistatakse lisaks „midagi eriti maitsevat“.

Ema kutsub Tiinat mängu juurest sööma meelitavalt ja argliku häälega. Vanaema ilmub ka seks ajaks söögituppa ja hakkab otsekohe kiitma laualolevaid toite. Tiina tuleb mossis näoga ja hüüab juba kaugelt, et tema klimbisuppi ei söö. Teenija pistab pea köögiukse vahelt tuppa ja kiidab klimpide headust ja koosseisu. Tiina võtab lusikataie suppi ja teatab, et supp on kuum. Kolm asja-

osalist on valmis minema kööki suppi jahutama, kuigi tegelikult supp on paras soe. Peale jahutamise Tiina pistab veel paar korda lusika suhu ja ütleb siis, et ta enam ei taha. Nüüd algab päris „lahing“. Vanaema toob paar väikest nukku lauale taldriku kõrvale ja sunnib ka neid sööma. Tiina nõuab neile lusikaid. Tuuakse teelusikad. Tükk aega mängitakse ja vahepeal ema püüab Tiinale ühe lusikatäie suppi suhu pista. Tuuakse veel karu ja jänku sööma. Mäng on kestnud umbes 20 minutit. Supp on külm, ema närvlik. Laps ei ava suudki supi jaoks, mida ema poolsalaja, poolvägisi püüab suhu poetada. Parajasti tuleb isa koju. Ema hüüab juba teise tuppä, et laps jälle ei söö. Isa tuleb meelitavalt ja palub, et tema jaoks Tiina sööks ühe lusikatäie suppi. Laps tuleb palvele vastu. Kuid rohkem ei söö. Minnakse üle teisele toidule: magus vorm rosinatega. Laps vaatab asjatundlikult taldrikule pandud osa ja ütleb, et rosinaid on tema taldrikul vähe. Nüüd korjatakse vormist välja mõnikümmend rosinat. Laps asub sööma ja täiskasvanud jälgivad põnevalt ja igale suutäiele hoogu andes. Poole jätab Tiina üle. Aetakse veel tükk aega peale. Siis küsitakse, kas ta ei sooviks midagi muud. Laps ei soovi.

„Mittesöömise“ põhjus.

Millal Tiina viimati sõi? — Lõunaootena olevat söönud võid-saia ja joonud janu kustutuseks klaasi piima, peale selle söönud mõned tükid šokolaadi. — Niisiis Tiina kõht ei olnud tühi, kui ta lõunalauda tuli. See on esimene „mittesöömise“ põhjus. Kuid käesoleval juhul on veel teinegi: Tiina on tehtud söögiaegadel mingiks keskseks kujuks perekonnas. Kõigi huvi ja ärevus tema lusikatäite puhul on lapsele huvitav. Ta on niivõrd harjunud kõigi kaasnähtustega söögi ajal, et ta nendeta ei tahaks süüa isegi siis, kui ta kõht oleks tühjem.

Selliseid raskusi söömisega ei esine kunagi peres, kus toitu on kehvalt või kus kellelgi majas pole aega jälgida lapse suutäisi. Niisiis antud näites lapsele pakutakse toitu rohkem kui ta vajab ja ühtlasi pühendatakse lapsele liiga palju tähelepanu ja aega.

Kuidas vabaneda tekkinud raskusest.

Tiinaga poleks enam raskusi söögilauas, kui antud juhul perekond teeks järgmise nõuande järgi: Laps kutsutakse sööma. Kui ta teatab, et ei taha enam teatavat toitu või üldse ei taha süüa, arvestatakse kohe lapse soovi. Seejuures pere ei kogune lapse söömist vaatama. Laps pole enam huvipunktiks. Söögiaegade vahel läheb lapsel kõht tühjaks ja ta küsib süüa või maiustist. Talle keeldutakse andmast ja palutakse oodata järgmise söögijani. Selliste muutuste korral laps algul nutab ja protestib. Kuid varsti pole temaga enam raskusi söögilauas.

Vastumeelsus teatava toidu vastu.

On juhtumeid, kus lapsel on vastumeelsus teatava toidu vastu kas seederikete tõttu või muude haigusnähtustega ühenduses. Loomulikult ei pea niisugustel kordadel last sööma sundima. Kuid on küllalt neid juhtumeid, kus lapsel on tekkinud eelarvamus teatava toidu vastu, näit. siis, kui laps esmakordselt teatavat uut toitu sai liiga kuumana või soolasena, või mõnel muul juhuslikul põhjusel. Hiljem võib-olla laps tahakski maitseda seda toitu, kuid ei taha loobuda omaks võetud „seisukohast“. — Nii üks väike tüdruk aastate jooksul keeldus söömast oasuppi lauas, kuid pärast lõunat käis salamahti sahrvis sama suppi söömas.

Kui mingit kaaluvat põhjust teatavast toidust keeldumiseks ei ole, tuleks lapsele nimetatud toitu pakkuda: algul õige vähesel määral, kuid kohustusega ära süüa, kuni laps harjunud on ja mõnikord ise lisa hakkab nõudma.

Lapse hirm.

Tiidul on hirm.

Tiit on 3;10-aastane, kui ta viiakse esimest korda teatrisse, kus mängitakse lastenäidendit „Punamütsike“. Teises vaatuses ilmub luurav hundimask tara tagant. Tiit ehmuib, kuid varsti rahuneb ja seletab ise, et see polevatki päris hunt, vaid inimene, kellel selline papist pea, jne. Tiit on teadlik näidendi asjus, ta on ise teiste suuremate lastega kodus mänginud.

Järgmisel päeval Tiit tuleb äkki hirmunult joostes teisest toast ema juurde. Poiss paneb pea ema sülle. Alles tüki aja pärast ütleb ta ema küsimustele vastates, et kui ta teises toas üksi mänginud, paistnud talle korraga, et aknast vaatab sisse hundipea. Ema rahustab last ja nad kahekesi arutlevad, et küllap eilne hunt on jäänud lapsele meelde. Tiit on rahulik, kuid ütleb, et tema enam ei taha minna teatrisse, kus näidatakse kurje loomi. Järgmistel päevadel pole enam hundist juttu. Kuid Tiit ei julge minna üksi pimedasse tuppa, kuna varem sellest üldse mingit küsimust ei tekkinud. Veel on mitmeti märgata, et Tiit pole unustanud hunti ja tunneb aeg-ajalt hirmu. Ema püüab lapse mõtteid juhtida mujale, ilma et ta hunti mainiks. Nädalate jooksul rahuliku ja rõõmsa meeleolu ja vestluse varal jõutakse niikaugemale, et lapsel pole enam hirmu.

Elsal on hirm.

Elsa on 7-aastane. Kuna emal pole kedagi lapse juurde jätta, kui mõnikord tarvis on üksinda kodunt lahkuda, jätab ta lapse selisel juhul üksi lukustatud ukse taha, lapsele teatades, et ta tuleb

varsti tagasi. Nii on ta teinud paari aasta jooksul ega ole sellega olnud mingeid raskusi. Kuid korraga tekib uus nähtus. Niipea kui ema kodunt lahkub ja viibib keskmiselt üle poole tunni, leiab ta tagasi tulles lapse metsikult karjumas. Kui ema ukse avab, muutub nutt vaiksemaks nuuksumiseks ja lakkab varsti. Kõigist pärimistest hoolimata ei saa ema aru, miks laps on hakanud kartma. Nähtuse kordumise puhul ema kurjustab ja seletab uuesti, et lapsel pole midagi karta. Ta laseb nüüd Elsal seestpoolt ukse lukustada, annab talle maiustisi, et tal igav ei hakkaks. Kuid karjumine kordub. Laps on ligi kaheksa-aastane. Emal on piinlik kaasüüriliste ees oma tütre pärast. Ta ei jäta teda enam üksi, vaid viib tarbekorral naabrite juurde teiste lastega mängima. Paar korda juhtub sedalaadi nuttu esimestel kooliaastatelgi, kuigi vaiksemal kujul.

Mingi põhjus pidi lapse ägedal hirmunud olema, kuigi ema sellele jaole ei saanud. Alles täiskasvanuna pihtis Elsa, miks ta karjunud: Kord kuulnud ta pealt, kuidas ema ja paar teist täiskasvanud inimest omavahel rääkinud mingist juhust, kus keegi läinud kodunt välja. Hiljem oodatud teda asjatult koju. Ta oli saanud surma, langenud mõrva ohvriks. — Elsale mõjus kuuldud õuduslugu niivõrd, et iga kord ema ära olles tal tekkis metsik hirm, et emaga on juhtunud midagi sellesarnast ja ta ei tule enam iialgi koju. Laps võitles hirmu vastu asjatult. Alles siis, kui ema ukse avas ja elusalt ja tervelt sisse astus, oli lapse hirm kadunud. Selle asemele astus häbi karjumise pärast. Ta ei julgenud emale ütelda, et oli karjunud hirmust teda kaotada.

Kahe juhu võrdlus.

Tiidu hirmujuhtu tuleb pidada kergeks juhuks, sest hirmu-alamusele saab kasvataja kohe tekkimisel jälile, ühtlasi on kasvataja teadlik hirmu tekkimise põhjuses. Hirmunähtuse vastu võidelda on hoopis kergem alguses, kui hirm pole saanud veel süveneda ja tõsiseks kompleksiks muutuda. Teine näide (Elsaga) on raskem, kuna kasvataja siin pole teadlik hirmu tekkimise põhjuses ega suuda või ei oska hirmu vastu kohe algul õigesti võidelda. Elsa sai üle tekkinud hirmukompleksist peaaegu omal jõul aja jooksul, ilma et oleks tekkinud halvemaid tagajärgi. Kuid mõnegi lapse puhul võiks väiksegi hirmutunne tekitada tõsisemaid kaasnähtusi, kui lapse närvikava on nõrga struktuuriga või keskkond mõjub hirmu süvendavalt.

Lapse hirmutamisest.

Lapse hirmutundeid võivad põhjustada mitmesugused juhulikud muljed ja vältimatud sündmused. Kasvataja ülesanne on siiski kasvandikust võimalikult eemal hoida igasugused hirmu põhjustavad nähtused ja sündmused. Selge on, et kasvataja ja lapse

keskkonda kuuluvad isikud ei tohi ise last hirmutada kas distsiplineerimise või, mis veelgi lubamatum, endale nalja valmistamise otstarbel. Igasugused „musta mehega“ ja „kotiga mehega“, samuti kollidega, pimedast toast tulevate kurjade loomadega ja muud hirmutamised on otse kuritegu lapse vastu. Ükski kasvataja, kes seda nime õigusega väärrib, ei kasuta hirmutamist vahendina mistahes sihi saavutamiseks.

Mis on hirm?

Hirm on teatav ebameeldiv tundmus. Laps kardab, et ta ei suuda vältida mõnda varem kogetud või kujutletavat hädaohtu. Hirmuelamuse tuumaks on teatav võimetusetunne. Laps tunneb end kaitsetuna millegi või kellegi ees. Sageli närvide ülitundlikkus ja varane intellektuaalne küpsus võib soodustada hirmuelamuse tekkimist muidu terves ja normaalselt arenenud lapses.

Hirmunähtuse ravimisest.

Esmajoones peab silmas pidama, et hirmunähtust ei saa ravida valjusega või karistamisega, samuti annab vaevalt tagajärgi keeld või noomimine. Negatiivsete vahendite asemel tuleb leida positiivseid, st. pakkuda lapsele midagi, mis tema meeli valdab ja tema huvi mujale juhib, nii et tal pole mahti hirmu tunda.

1½-aast. laps kardab kodujänest ja karjub iga kord meelelt, kui nimetatud looma näeb. Nähtavasti on ta esimest korda jänest nähes millegipärast saanud väärkujutelma, nagu oleks loom kuri. Last tahetakse nimetatud kartusest vabastada. Seda on katsetatud järgmiselt: Lapse kõht lastakse minna õige tühjaks ja pakutakse talle siis maitsev toitu. Kui laps on parajasti asunud nälga kustutama, näidatakse talle eemalt kardetud looma. Laps on niivõrd söömisest huvitatud, et ei hakka karjuma, pealegi näidati jänest vaid viivuks. Järgmisel päeval on jänest lapse söögiajal natuke lähemal ja viibib kauem silmapiiril. Nii kestab harjutamine, kuni laps sallib looma enda kõrval ja teeb isegi esimese pai talle. Hirm on kõrvaldatud.

Kui soovitakse lapse hirmu vastu võitlusse astuda, siis valitagu abistavateks teguriteks rõõmus meeleolu ja nali, sest raske on hirmu tunda, kui parajasti on väga lõbus olla ja mingi asi teeb kõvasti nalja. Samuti olgu sellisel korral laps puhanud ja terve. Kui laps on haiglane, väsinud või kurb, lükatagu hirmu ravimine edasi, kuni ta eelmistest vigadest on paranenud. Tõsisemate juhtude korral pöördu tagu arsti poole.

Kui mingi õnnetusjuhtum või õudne sündmus tingib lapses hirmuelamuse, on parim vahend lapse mõtteid juhtida mujale, et kaoks halb mälestus. Nii on alati heaks vahendiks palju jalutada, nii et laps füüsiliselt väsib ja uusi muljeid kogub.

On endastmõistetav, et lapse kuuldes ei pea halisema raske või õudse sündmuse puhul. Samuti tuleks igal juhul hoiduda õudsete sündmuste kirjeldamisest lapse kuuldes. Sellise kõrvalt-kuuldud jutlemise mõju nägime Elsa näites.

Laps jonnib.

Üks sagedamaid kasvatusraskusi on jonn. Vanemad on mõnigi-kord väsinud oma lemmikust, — sest ta jonnib.

Kuidas avaldub jonn? — Laps tahab alati enda tahet maksmak-panna. Lapse soovid käivad risti vastu kasvataja soovile. Enda maksmapanekuks tarvitab laps vahenditena (loendatud lihtsamast kuni tügevamani) pahurat kõnet, nuttu, karjumist, jalgadega trampimist, löömist, peaga vastu seina tagumist, enda pikali-heitmist, mis äärmisel juhul võib lõppeda krambiga. Kuigi jonn ei võta enamasti äärmisi vorme, tuleks kergemategi vormide tek-kimist vältida.

Jonni põhjus.

Jonni põhjuseks võivad olla järgmised asjaolud:

- a) haigus või teatav vaimne anormaalsus,
- b) liigne väsimus,
- c) keskkonna mõjustused.

Esimene juhtum kuulub arsti kogemuspiirkonda ja vajab eri-list ravi. Lihtsam on kindlaks teha teisel põhjusel esinevaid jonnin-nähtusi, kusjuures väsimuse kõrvaldamisega peaks saadama üle ka jonnist. Kergem olukord on ühekordse liigväsimusega ühenduses esinev jonn, kus tavaliselt rahuliku ja hea käitumisega laps võib erakordselt pingutava päeva (näit. mõne väsitava reisu puhul) järel olla pahur, karjuda ja kõigele „ei“ vastata. Siin on ainuke-seks vahendiks võimaldada lapsele rahulikku puhkust ja kõik on jälle korras.

Raskem on lugu, kui väsimus on pikemaajalise ülepingutuse tagajärg. Siis võib jonngi kujuneda krooniliseks. Sellisel juhul tuleb ravida pideva puhkuse ja rahu võimaldamisega, kuni laps kosub füüsiliselt ja vaimselt.

Kolmas põhjus on keskkonnast tingitud — lapse reaktsioon tema kohtlemisele. Vanemad või keegi muu, kes last kasvatab, kohtleb last nii, et viimane oma soovide läbiviimiseks harjub tarvitama selliseid vahendeid, nagu nutt, karjumine ja teised tügevamad jonniviisid. Sageli õpib laps jonniviisi enda-maksmapanemise juba imikueast: ta katsub nutu varal enda soove avaldada, kuna tal algul muud vahendid puuduvad. Kasvatajad, selle asemel et hoiduda lapse nutule positiivselt reageerimast,

— annavad järele. Kui laps ei saavuta sihti hariliku nutuga, võtab ta appi karjumise — ja nii samm-sammult arenebki jonnakas laps.

Jonni tekkimise vältimine.

Kõige loomulikum olukord on, kui lapsel ei võimaldata endamaksmapanekuks valida jonninähtusi. Imikueast alates ei reageerita nutule ega karjumisele hellitamise, süllevõtmise, toiduandmise ega muude lapsele meeldivate toimingutega. Samuti väikelapse-eas antagu lapsele kogemus, et ägeda nutu ja käitumisega ta ei saavuta midagi, pigem kaotab. Normaalne laps on niivõrd ärukas, et ta varsti kõrvale heidab nutu ja muu jonnit, kui ta märkab, et need vahendid ei anna sugugi tagajärgi. Rahulik ja õiglane käitumine kasvataja poolt ei lase tekkida jonnit. Mõnigi kasvataja, kes kurdab, et kasvandik jonnib, jonnib ise kasvandikuga. Ta reageerib lapse kiuslikule käitumisele samaga või, mis veel pahem, — ta algatab kiuslemist.

Kui juhtub, et laps mõnikord on jonnakas, ärgu tehtagu sellest suurt sündmust, ärgu satutagu ärevusse. Kõige parem on, kui jäetakse laps niisugusel puhul üksi ega ilmutata vähematki huvi tema käitumise vastu; ei saada põrmugi ägedaks, vaid ollakse olukorrast üle. Laps toibub kindlasti varsti ega taha sama korrata. Kasvataja ägestumine võib aga tekkinud nähtust süvendada.

Jonnist võõrutamine.

Hoopis raskem on last harjumusekssaanud jonnist võõrutada, kui selle tekitajaks on olnud kasvataja või muude lapse keskkonda kuuluvate isikute käitumine. Esimene tingimus: väär käitumine lapsega tuleb muuta. Rahulik ja kindel, kuid seejuures tasakaalukas ja sõbralik suhtumine lapsesse peab püsima igal juhul. Lapse jonnipuhangute korral jätta ta võimalikult üksi, kuid halva taju mõõdumisel olla sõbralik, nagu poleks midagi olnud. Mida raskem ja süvenenum jonninähtus, seda raskem ja kestva on võõrutamine. Endastmõistetavaks eeltingimuseks võõrutamisel on, et kõik lapse keskkonda kuuluvad isikud selleks kaasa aitavad. Kui osa kohtleb last õigesti, teised endiselt vääralt, võib see ravi asemel kahjulikult mõjuda.

Lapse ja kasvataja tahe ristlevad.

Teatav jonnakus esineb eas, mil laps hakkab oma tahte kohaselt toimima, kolme- kuni viieaastaselt. Ta hakkab „vastu ajama“, kuigi ta varem ei olnud jonnakas. Näit. täiskasvanu ütleb, laps pangu sukad jalga. Laps vastab, et ei taha, ta tahtvat sokke. — Ja sedalaadi küsimustest võivad areneda pikad tülid, kui kasvataja vääralt käitub. Kaks võimalust: 1) kasvataja annab alati lapsele

järele, 2) kasvataja ei anna kunagi lapsele järele; — mõlemad ei ole õiged. Kasvataja peab võimaldama lapsel oma tahet teostada, nii et see täiskasvanu tahtega üldse vastuollu ei satu. Kus vähegi võimalik, antagu lapsele valikuvabadus. Eelmise näite puhul, kui ilm ja lapse tervis lubab, lastagu lapsel valida, kas ta soovib sukki või sokke. Kuid asjades, mida ei saa lapse otsustada anda, olgu kasvataja korraldused rahulikult kindlad.

Jonn ja alaväärsustunne.

Kui jonn esineb veel koolieas ja edaspidigi, siis on enamasti tegemist alaväärsuskompleksi all kannatava inimesega. Laps või täiskasvanu tunneb end mingil põhjusel alaväärsena teiste hulgas ja katsub end siis negatiivsel teel maksma panna, vähemalt tähelepanu äratada. Seejärel on oluline jonnaka inimese endatunnet tõsta, teda vabastada alaväärsustundest, kiites teda mõne saavutuse puhul, alla kriipsutades tema positiivseid võimeid, püüdes mööda minna tema pahedest.

Alaväärsustunde all kannataja enesetunde tõstmine pole mõne päeva töö. Selleks on vaja pidevat pikaajalist ravina mõjuvat kohtlemist. Tõsisematel kordadel kuuluvad sellised juhud arstliku ravi valdkonda.

Laps on laisk.

Laiskuse olu ja põhjused.

Nende laste arv ei ole sugugi väike, kellega — enamasti koolieas — tekib raskus: laps on laisk.

Kui laiskus avaldub teatavas apaatsuses igasuguse teotsemise ja töö vastu, võivad mittetegemise põhjused olla mitmesugused:

- 1) laps on haige;
- 2) füüsiline arenemine nõuab kogu jõu;
- 3) laps on alatoitlusest nõrk;
- 4) laps on väsinud füüsilisest või vaimsest pingutusest.

Niihästi haiguse kui ka teiste loendatud põhjuste puhul on laiskus — mittetegemise tarvidus — õieti organismi loomulik enesekaitse ülepingutuse vastu. Niihästi füüsilise kui ka vaimse väsimuse puhul lisandub kergesti alaväärsustunne: laps ise kannatab selle all, et ta ei suuda teiste kaaslastega sammu pidada või et teda nimetatakse laisaks. Ta teeb veel vähem, kui ta tõeliselt suudaks, et oma au päästa muljet jättes, et ta suudaks küll, kui vaid tahaks. Viimane trotsiv žest on harilikult tingitud keskkonna ebaõigest käitumisest.

Loomulikult saab loendatud põhjustel tekkinud laiskust ravida haigusest parandamise või alatoitluse kõrvaldamise ja peamiselt ravi alusel korraldatud puhkuse kaudu.

Osaline laiskus — huvide küsimus.

Lapsed ja noored, kellel on tugevad spetsiaalhuvid mõnede alade vastu nende kalduvuste ja annete kohaselt, võivad muus töös osutada laisaks. Uuema aja peadagoogika ei luba sellistel juhtudel kõnelda laiskusest, vaid nõuab huvikohaste alade viljelemise soodustamist ja muus töös vaid vajaliku miinimumiga leppimist.

On lapsi, kes, koolitöös laiskadeks peetud, kodustel praktilistel töödel ja manuaalsetel aladel osutavad suurt aktiivsust. Ei ole õiglane neid nimetada laisaks. Nad on vaid erihuvidega ja -kalduvustega. Neile on koolipäev koormavaks sunduseks. Vanemad ei tohiks sundida selliseid tüüpe edasi õppima teoreetilistel aladel. Tuleks leppida miinimumiga — alghariduse andmisega, millele järgneks pühendumine huvialadele. Vastupidiseid juhtumeid võib samuti tähele panna. Laps on teoreetilises õpingus eeskujulik, kuid ei salli mingeid praktilisi töid ega kohustusi. Siin tuleks toimida eelmise retsepti järgi, vastumeelses osas nõudes häda-vajalikku miinimumi.

Samuti võib kooliainete piirides laps teatavas aines või ainete rühmas töötada erakordse eduga, teistes osutades vähest edu. Reformiliikumine kooli alal peab sellist spetsialiseerumist täiesti loomulikuks ja isegi soovitavaks ega luba nimetada laisaks last, kes töötab minuga mingil huvialal.

Laisavõitu laps.

Lõpuks nähtus, kus räägitakse laisavõitu lapsest:

Laps on andekas, terve ja normaalse jõutagavaraga, ometi suhtub kõigisse töökohustustesse apaatselt ja vastumeelsusega, ei oma huvialasid ega tegele millegagi pidevalt ja innuga. Siin oleks tegu lapsega, kelle kohta õigustatult tohiks ütelda, et ta on laisk. Siin võivad esineda mitmekesised psüühilist laadi põhjused, mis sageli olenevad väärkasvatusest. Näiteks: last pole õpetatud tööd tegema. Ta ei oska hinnata tööroõmu. Võib tegemist olla sundtegevusega ja killustumisega varasest east alates, nii et laps pole saanud areneda isetegevuse alusel. Viimast nähtust võib esineda perekondades, kus liialdatakse kasvatamise ja harimisega. Seega lapse laiskus võib olla psüühiline protest keskkonna mõjustuste ja väärkohtlemise vastu.

Laps valetab.

Kui laps valetab, tuleb — nagu teistegi kasvatusraskuste puhul — otsida selgitust, miks laps valetab.

Valetamise põhjusi saab liigitada järgmiselt:

1. Laps valetab elavate fantaasiakujutluste tõttu, tundes ise sellest teatavat lõbu, sageli ebateadlik olles oma vales.

2. Laps valetab alaväärsustunde kompenseerimiseks, et tõmata tähelepanu endale või väljendada mingit alateadlikku soovi või hirmu.

3. Laps valetab omakasu silmas pidades: a) et vältida karistust või muid tõe avaldamisega kaasaskäivaid ebasoovitavaid tagajärgi; b) et saavutada vale abil soovitavaid positiivseid tulemusi.

1. Fantaasiavale.

Fantaasiavalega on enamasti tegemist väikelapse-eas (kuid erakordselt elava fantaasia korral võib seda esineda ka hiljem). Kui väikelaps ei kirjelda mingit sündmust või nähtust tõetruult, vaid oma kujutluste kohaselt muutes ja „värvi“ lisades, on tegemist fantaasiavalega. Ei pea sellisel puhul lapsele ette heitma valetamist. Küll aga tuleks mõista anda, et lapse juttu puhta tõena ei võeta, andes kõnesolevale nalja ilme või arendades edasi lapse väljamõeldust absurdsuseni, nii et laps taipab teiste kriitilist suhtumist. Eriti vajalik on lapse endakriitikat äratada, kui fantaasiavaled kanduvad üle väikelapse-ea ja võib-olla süvenevadki.

2. Alaväärsustundest fingitud vale.

Laps tunneb end alaväärsena või hüljatuna ja püüab vale abil enda positsiooni parandada, kas tõsta enda väärtust kellegi silmis, teha end kangelaseks või tõmmata endale tähelepanu, ühesõnaga — panna end maksma. Sedalaadi vale võib esineda eelkoolieas, koolieas ja edaspidigi, kusjuures valetaja võib olla kas ebateadlik või teadlik oma vales.

Järgmine näide (F. M a t e e r'i järgi) kirjeldab iseloomustavalt, kuidas laps rakendab valetamist tähelepanu ja armastuse võitmiseks:

— Elisabeth oli 5;2-aastane terve ja normaalne laps. Ta oli vanem laps perekonnas, kuna Joan oli 3-, David 1-aastane. E. armastas oma õde ja venda ja mängis nendega. Kui vanemad tulid E. valetamise pärast abi otsima vastavast nõuandlast, selgus, et E. intelligentsus oli kõrge: intelligentsusevanus 8;3, seega intelligentsusejagatis (IQ) 159.

Vanemad kirjeldasid: Laps hakanud viimase aasta jooksul igasuguseid valesid välja mõtlema ega möödunud enam nendeta päevagi. Nii rääkis E., et väikestest mõni oli teinud midagi halba, et mõni naaber oli temaga pahandanud või teda kiitnud, et ta näinud tänaval veidrat sündmust jne.

Arvestades lapse arengu, kõrge intelligentsuse ja hea mälu leiti nõuandlas, et laps ise peab teadlik olema oma väljamõeldustes. Seepärast asetati temale otsekohene küsimus, miks ta õieti mõtleb välja tõeliselt olematuid lugusid ja sündmusi. Laps mõtles natuke aega ja vastas, et ta seda ei tea. Edasi küsiti, millal ta nad jõuab

välja mõelda. Laps vastas, et mõtleb neid voodis enne uinumist, väljas jalutades ja mõnikord otse siis, kui neid jutustab.

Nüüd jäeti see küsimus hoopis kõrvale, kõneldi mänguasjadest ja muust last huvitavast. Vaadeldi ilusaid pilte ja laps tohtis neid välja lõigata. Kui oli loodud keset piltidega teotsemist usaldusvahetuskord küsituleja ja vastaja vahel, küsiti muuseas, mis lapsel kõige rohkem meeldiks teha siin maailmas. Laps peatus mängus ja ütles särasilmil: „Istuda isa süles õhtuti. Kuid meil on kaks beebit ja mul pole ruumi, sest — saate aru — mina olen kõige suurem.“ Edaspidises selgus, et ema ja isa alati jätavad pooleli ajalehelugemise või omivahelise jutlemise, kui ta neile rääkis mõne väljamõeldud loo, — ja see meeldis talle paremini kui üksi mängida või pildiraamatut vaadata.

Küsimuse arutlus vanematega selgitas, et neil tõepoolest oli harjumuseks pärast päevatööd tundide viisi väikesi süles hoida, seejuures ise juteldes või lugedes. Kuni väikese Davidi sündimiseni oli Elisabeth igal õhtul olnud isa süles, kuid pärast seda tuli tal koht loovutada väikesele. Nelja aasta meeldiv kogemus ei ununud. Laps oma armastusenäljas otsis vanemate tähelepanu ja et nad temaga tegemist teeksid kas või pahanduse ja noomimise näol.

Peale selgituse nõuandlas vanemad muutsid oma käitumist, jättes õhtuti pärast väikeste magamaminekut E-le ka võimalust sülesolemiseks ja pühendades päeva jooksul vahetevahel E-le mõne juhusliku hellituse ja tähelepanuavalduse.

E. valetamisharjumus vähenes järk-järgult ja kadus.

— 10-aastane Anna oli väga vaesest perekonnast ja tundis end alaväärsena teiste laste seas koolis. Et oma seisukohta natuke tõsta, valetas ta palju: tal olevat kodus uued saapad ja ilusad kleidid, kuid ema käskivat vanad enne ära kanda jne. Sageli ta armastas kõnelda, mida head ta kodus söönud. — Sel viisil püüdis laps tõsta end ja oma kodu teiste silmis.

Alaväärsustundest tingitud valetamist saab ravida valetaja vabastamise teel sellest tundest: tuleb anda usku endasse, toita lapse uhkust teataval määral, alla kriipsutada lapses leiduvaid positiivseid omadusi.

3. Teadlik vale omakasu taotlemise sihiga.

Vale omakasu taotlemise vahendina, kas negatiivsete tagajärgede vältimise või positiivsete saavutamise sihiga, on ebasoovitav nähtus, mis harjumuspäraseks muutudes teeb lapse ebasotsiaalseks. Seda liiki valetamisele viib lapse keskkonna eeskuju või liigne valjus lapse suhtes (vaata lk. 199) ja teatav pärivuslik kaldumus, nimelt argus. Valetaja loodab vale kaudu kergemini sihile jõuda. Ta on liiga arg, et tõe tagajärgedele silma vaadata. Argus on seotud teatava alaväärsustundega. Seega sedalaadi valest võrutamisel

esimene samm on jälle valetaja enesetunnet ja julgust tõsta esi-
joones kiitva ja julgustava suhtumisega lapsesse iga tõeavalduse
puhul, mis nõudis lapselt pingutust. Ühtlasi tuleb kaudselt alla
kriipsutada lapse positiivseid omadusi. Vähe tulemusi annab kar-
mus ja karistus, mis niikuinii arga last veelgi aremaks muudab.

Keskkonna eeskuju või keskkonna liigse nõudlikkuse puhul kal-
duvad valetama intelligentset ja arukad lapsed ja nende võõruta-
mine valest eelnimetatud positiivsel teel ei peaks vajaliku pedagoog-
gilise takti juures olema eriti raske. Saatuslikum ja sageli võit-
matu on ebaintelligentsete ja eluargade inimlaste kalduvus vale-
tamisele. Kuid siingi on võimalik saavutada teatavaid tagajärgi.

KODU TEEB KASVATUSVIGU.

Kui pidevalt aastate jooksul või ka lühema aja jooksul teatav
mõjutegur, näit. vanemate omavaheline läbisaamine, lapse kohtle-
mine vm. põhjustab kasvandikus mingi väärnähtuse, mõjustab
teda kuidagi ebasoodsalt, — on tegemist kasvatusveaga. Teh-
tav viga ei tarvitse igakord olla saatuslik. Lapses ei tarvitse ilm-
nedagi silmanähtavaid sümptomeid, kui kasvandik on terve hinge-
eluga, kui ühele teatavale kasvatusveale ei lisandu teisi ja üldiselt
kasvutingimused on normaalsed, või teiselt poolt, kui väärmõjustus
või mõjustused kestavad lühemat aega, jätmata sügavaid jälgi.
Vastupidisel korral kasvatusviga või -vead võivad tingida raskeid
hingelisi konflikte ja väära endakaitset.

Nagu nägime kasvatusraskuste puhul, kui ei ole tegemist
haige või liigse väsimuse all kannatava lapsega, on kasvatusraskuste
põhjuseks kodu poolt tehtud kasvatusviga või -vead. Seepärast ei
tule imestuda, kui vastavates raviasutistes, kuhu vanemad lähevad
abi otsima oma lastele, „kellega pole midagi peale hakata“, — esi-
joones pööratakse tähelepanu vanematele endile ja kodukeskkonnale,
otsides vastust arvukaile küsimusile. Kuid äärmised juhud, millede
puhul vanemad asjatundjatelt abi otsivad, on ikkagi harvad. Tava-
liselt võidetakse tekkinud raskused omal jõul või laps ise kasvab
üle teatavast olukorrast. Kuid pole harvad juhud, mil inimene kan-
nab endaga täisikka jõudnult kodu teatavast kasvatusveast tingitud
mõju — kas nõrgemal kujul või tõsisemaid psüühilisi komplekse
tekitavalt.

Edaspidises olgu käsitletud mõningad tavalised kasvatusvigade
liigid, mille piirkonda kuuluvad enamasti kodu poolt tehtavate
vigade üksik- ja erijuhud:

- 1) liigne valjus ja nõudlikkus,
- 2) hellitamine,
- 3) vähe armastust ja õiglust,
- 4) kasvatusvahendite väär rakendamine.

Liigne valjus ja nõudlikkus.

Vanemad noomivad ja karistavad liiga palju, sageli põhjuset. Laps kardab. Kui ta on nõrgaloomuline, alistub ta, surudes alla enda isiku ja soovid ja kasvades tahtejõuetuks ja vähearenenud isiksuseks. Kui lapses on tugevat elujõudu, mis ei lase end oheldada, kisub hirm ja usaldamatus lõhe vanemate ja lapse vahele, kusjuures viimane valib kaitsevahendiks mõne ebasoovitava võtte. Nii kodu liigse valjuse puhul kaldub kasvandik kergesti valetamisele.

— Ülo oli 13-aastane. Koolieast alates ta oli hakanud valetama üha rohkem ja vanemad olid tõsiselt mures poja pärast. Miks ta valetas? — Poiss oli terve ja hästi arenenud. Ta elas intensiivselt oma poisikeseele. Ta tahtis liikuda teiste poistega ühes, käia sportimas, linna lähedal metsas jälgimismänge mängimas jne. Kõigile Ülo sedalaadi soovidele vastasid vanemad eitavalt. Nad tahtsid oma ainukesest pojast kasvatada mõistlikku ja tarka meest. Selleks arvasid nad parima tee olevat sundida poissi elama vanainimeslikult kogu aeg ema silma all. Esimesest kooliaastast alates kasvas Ülos tung seltsida teiste poistega seda rohkem, mida rohkem seda alla suruti. Ei jäänud teist teed, kui valega otsida soovitud võimalusi, sest palved ja anumised pörkasid kõik vastu ema-isa valje kasvatusprintsiipe. 13. eluaastaks ei olnud enam mingit usaldusvahekorda poja ja vanemate vahel.

Tekkinud raskuse oli põhjustanud vanemate poolt tehtud vigad: liigne valjus ja mitteamustamine lapse arenguastmega.

— 13-aastane Elli sai kirju ühelt paar aastat vanemalt koolipoisilt. Vanemad sattusid suurde ärevusse ja noomisid tüdart, nagu oleks sündinud midagi äärmiselt halba, kuigi kirjad ei sisaldanud midagi, millest lapsed poleks tohtinud kirjutada. Kirjavahetus keelati kategooriliselt... Elli tuli uisuteelt koju koos endavanuse koolipoisiga. Niipea kui vanemad seda nägid, tekkis jälle suur pahandus... Neist kahest ja veel mitmest sellesarnasest juhust õppis Elli, et igasugust tutvust poistega tuleb vanemate eest hoolega varjata. Ja kujunes nii, et tüdruk edaspidi ei valinud vahendeid, kuidas oma vanemaid petta, kui oli küsimuses mingi tutvus noormehega, tantsukursus või mingi lõbustus.

Koos liialdatud ja ebaõige valjusega esineb sageli liigset nõudlikkust vanemate poolt. Lapselt nõutakse kohustusi, mis käivad tal üle jõu. Näit. sunnitakse palju õppima; peale koolitöö on ette nähtud mitmesugused eratunnid või alaline koduõpetaja sund. Selline tööle sunnitud ja tööga koormatud laps võib kergesti reageerida laiskusega. Ta ei pinguta end ise ega osuta huvi mingi tegevuse vastu, muutudes täiesti apaatseks. Samuti võidakse liiga nõudlik olla puhtuse küsimustes jne.

Karm distsipliin ja pedantne nõudlikkus enamasti annavad tunnistust kasvataja lapsetundmatusest. Täiskasvanu lähtub mingist teoreetiliselt püstitatud printsiibist ja unustab elava lapse.

Hellitamine.

Hellitusega kasvatusveana on tegemist, kui last üldse ei distsiplineerita, vaid lastakse tal ennast maksma panna ükskõik milliste vahenditega. Laps harjub oma soove avaldama ja saavutama äärmiselt ebaühiskondlike ja sageli julmade vahenditega, nagu metsik kisa, löömine, purustamine jne. Mingil juhul ei astu lapse soovidele vastu täiskasvanu tahe. Või kui viimast juhtub, siis saab laps murda seda, mida „tugevamad“ vahendid ta tarvitusele võtab. Hellitamise tagajärjeks on reeglipäraselt jonn.

Kas on hellitamine identne armastusega? Mõnedki vanemad, kellele üteldakse, et nad oma last hellitavad, on hämmastunud, — miks tahetakse neil keelata oma last armastamast. Kuid armastada tuleb ja saab last hellitamata. Imikut ega väikelast ei ülistata ega tehta temast ebajumalat, kelle iga eneseavaldus näib ilmutusena ja käsuna kodustele. Kasvatusvahendeid rakendatakse õigesti. Ja vanem saab osutada lapsele suurimat armastust ja soojust, teda seejuures üldse hellitamata.

Esineb küllalt olukordi, kus vanemad ja teised perekonnajuurde kuuluvad liikmed hellitavad üksmeelselt (peamiselt üksiku lapse puhul).

Kuid selle kõrval ei puudu juhtumid, kus üks vanemaist hellitab, teine mitte (või teine on isegi karm); vanemad ei hellita, kuid seda teeb vanaema või vanaisa või mõni vana tädi — seejuures vastuollu sattudes teiste perekonnaliikmetega.

Milline erijuht on kõige halvem, on raske ütelda, sest mitmesugused tegurid mõjuvad kaasa, nagu lapse isikupära, üldine kodukeskkonna ilme jne. Ometi peab eriti kardetavaks pidama neid juhtumeid, kus üks vanemaist lapsesse suhtub liialdatud pehmusega ja satub vastuollu teise vanemaga. Olles kaasteadja lapse pisipattudes, aitab ta neid varjata nõudlikuma vanema eest. Lapsel tekib vastuoluline hingeline seisukord ja tal kasvab usk, et tal on kaitseja ning aitaja igal juhul. Nii võib ta pisipattudelt edasi sammuda tõsisematele ebasoovitavatele tegudele, mis võivad talle saatuslikuks saada, nii et ta hiljem kibedusega mõtleb lapsepõlves osaksaanud väärkasvatusele ja hellitamisele.

Hellitamisjuhtude seas on küllalt sagedased need, kus täiskasvanu, kes isiklikus õnnes ja armastuses pole leidnud küllaldast rahuldust, valab kogu oma armastuse väikesele abitule olevusele, muutudes ise viimase orjaks. Nii kiinduvad lapsesse pahatihti abielus õnnetud või hüljatud emad, vallalised vanemad naised, ka vanavanemad, kelle lapsed surnud ja kellele on jäänud ainukeses

lohutusena lapselaps. Kahtlemata pole süü täiskasvanu siseelamuses ja armastuse vajaduses, vaid selles, et ta ei arvesta hellitamise negatiivset mõju.

Vähe armastust ja vähe õiglust.

Vajadus olla armastatud.

Nagu liigne kiindumus kasvandikku toob kaasa negatiivseid nähtusi, enamasti hellitamise näol, — nii on teiselt poolt noore inimese kujunemisele kahjulik armastava hoolitseja puudumine või liiga vähene armastus. Ratsionaalselt küsimusele vaadates tahetakse väita, et õieti kõik on tehtud kasvandiku heaks, kui ta kasvab tervishoidlikes ja arendavates tingimustes. Ometi tuleb arvestada psüühilisi tegureid, milledest üks olulisemaid on inimese janu armastuse järele, vajadus ikka uuesti veenduda ja tunda, et teda vajatakse siin maailmas, et ta on kellelegi äärmiselt tähtis. Armastusejanu avaldub juba väikelapse-eas ja osalt imikuea lõpulgi. Kuigi õieti elu esimesel poolaastal inimene kõige vähem vajab armastust (nagu eespool nägime), rahuldudes toidu ja hoolitseva käega. Vajadus armastatud olla on imesteldavalt tugev väikelapses. Seepärast ei saa sugugi ebaloomulikuks pidada väikelapse võimet armukadetseda, mis pole kaugeltki haiglane nähtus, vaid täiesti loomulik, kui seda liiga ei arendata ebasobiva kohtlemisega.

— Üks täiskasvanud naine jutustab, et ta veelgi võitleb kibedustundega, mis temasse on pesitsema jäänud lapsepõlvest saadik, millal ta kade oli oma surnud vennale. Isa andnud korduvalt mõista — eriti viinastunud olekus —, kui väga ta leinab oma surnud poega ja kui õnnelik ta oleks, kui võiks end nimetada poja isaks. Kuigi isa oli tütrele heaks isaks, kasvas lapse hinges kibedus, et ta ei ole küllalt hea isa jaoks. Ta kujutles kadetsevalt, et küllap isa näeks meelsamini teda surnuna ja poega elavana. See peidetud kibedus ja kadedus tekitas mõnegi arusaamatuse isa ja tütre vahel, kusjuures tütar kannatas teatava alaväärsustunde all.

Vanemad teevad raske kasvatusvea, kui nad tahtlikult või enamasti järelemõtlematult lapsele mõista annavad, et ta on üleliigne või et teine või teised lapsed on armsamad. Järgmine kahe venna lugu iseloomustab, milliste tagajärgedeni kasvavat inimest võib viia mulje, et vanemad ei armasta teda võrdselt teisega.

„Kadunud poeg“.

— Hindrek ja Karl olid vennad ja kasvasid koos. Nende vanusevahe oli 2½ aastat. Hindrek oli vanem, ühtlasi andekam ja tasakaalukama iseloomuga. Temast kujunes n.ö. paipoeg. Karl oli algusest peale ägeda loomuga ja vähem andekas vanemast vennast, kuid heasüdamlik poiss.

Vanemad juba eelkoolieas seadsid alatasa Hindrekut Karlile eeskujuks, kusjuures viimane hakkas pahameelt tundma paivenna vastu. Kuid koolieas lõhe vendade vahel süvenes. Hindrek jõudis koolis hästi edasi ja käitus korrektselt. Karlil oli koolitöös raskusi ja ta sai hakkama mitmesuguste ulakustega. Ikka uuesti võrreldi vendi Karli kahjuks, kusjuures Hindrek oli isegi abiks Karli distsiplineerimisel. Ei vanemad ega Hindrek taibanud, kuivõrd halvasti mõjus Karlile teadmine, et tema oli halb poeg ja et temast midagi head ei loodetudki. Poisi hinges tekkis otse viha venna vastu ja nagu trotsiks kaldus ta ikka rohkem ulakustele.

Hindrek läks edukalt edasi oma õpinguis, tegi head karjääri ja oli täiskasvanuna oma vanemate uhkuseks. Karli elukäik tegi vanematele kogu aeg muret. Ta ei õppinud õieti ühtegi tööd ja kaldus lõppeks joomisele.

...Ühel jõuluõhtul, kui mõlemad vennad olid jõudnud juba keskikka, Karl mingi sündmuse mõjul kaotas sisemise tasakaalu ja nuttes lapsena kaebas ja halises, kuidas olevat võtnud temalt sisemise jõu olukord, et oma vanemad teda algusest peale pidasid vähem väärtuslikuks kui venda. Alles selle eneseavalduse puhul vanemad tulid mõttele, et nende käitumine tõepoolest ei võinud anda julgustust ega tuge nõrgemale kahest poisist ja et nendele langeb osa süüd, et Karlist oli saanud „kadunud poeg“.

Kas on õige vastsündinule pühendada rohkem tähelepanu kui vanemale lapsele?

Kergesti võib kujuneda nii, et nooremale, eriti vastsündinule vanemad pühendavad rohkem tähelepanu ja näivalt armastust kui mõned aastad vanemale lapsele. Selline olukord võib vanema lapse hinges tekitada väga kibedaid elamusi ja üha süvenevat hüljatuse-tunnet.

Kui sünnib uus laps perekonda, ärgu siis mõeldagu, et juba olemasolev 3—5-aastane või ka vanem ei vaja niipalju tähelepanu ega soojust kui väike. Pigem ei vaja esialgu imik seda, nagu eespool sellele korduvalt tähelepanu on juhitud.

Kirjanik M. Mitchell kirjeldab oma romaanis „Gone with The Wind“ psühholoogilise tõepärasusega 7—8-aastase poisikese elamusi, kellele sünnib õde ja kellel pealegi on võõrasisa. — Ema on oma toas rasketes sünnitusvaludes ja kogu maja on ärevuses. Kõigil on kiire. Väike poiss on jäetud täiesti enda hoolde. Ta jääb igaühele jalgu. Tema küsimustele vastatakse järsult ja ta saab pahandada. Kui sünnitus on läbi ja poisini ulatub teade, et on sündinud õde, ei tee ikka keegi temaga tegemist, vaid üks kui teine teenijaist ja perekonnaliikmeist heidab talle „rumal poiss“ ja „mine eest ära“, kui ta tahab osa võtta suursündmusest.

Viimaks tuleb õnnelik võõrasisa ja räägib poisiga. Poisi hinge on päeva jooksul kogunenud palju kurbust ja üleliigne-olemise

tunnet. Võõrasisa osutub esimeseks inimeseks, kes sel päeval ütleb poisile lahke sõna. Tekib kõnelus võõrasisa ja poisi vahel. Isa mainib, et ta on õnnelik, et neil on nüüd väike tüdruk, — ja et tal on juba väike poiss. „Kus see poiss on?“ — küsib laps ärevalt. Siinsamas,“ vastab võõrasisa, võttes lapse põlvele. „Aga kas võib olla kahe mehe poiss!“ — küsib laps, mõeldes oma surnud isale. — „Miks mitte,“ vastab võõrasisa, — „niisama kui sina võid olla ema poiss ja tädi poiss (on olemas üks tädi, kes poisile väga lähedane), niisama võid olla kahe mehe poiss.“ — Korruga laps nutab meeletult võõrasisa süles ja tunneb seletamatut õnne- ja kindlustunnet, et keegi temast hoolib. Sellest tunnist poiss on kiindunud oma võõrasisasse.

Laps ja ebaõiglus.

Samuti kui igatsus armastuse järele pesitseb lapse hinges õiglusenõue, mis avaldub juba varakult väikelapse-eas. (Vrd. „Õiglus ja ausus“ lk. 161.)

Perekonna piirides võib ühenduses armastusepuudusega laps kannatada ebaõiglaste kohtlemise all. Samuti võib esineda õiglusest omaette nähtusena väga mitmekesistel motiividel ja varieeruvates olukordades, reeglipäraselt esile kutsudes lapses trotsi ja viha.

— Ühes talus kasvas kolm venda ja üks õde. Viimane oli noorim lastest. Lapsed kasvasid enamasti omapead, kusjuures noorema järelevalve oli usaldatud vendadele. Poisid erilist paha mõtlemata tegid sageli pisemale ülekohut. Näit. võtsid ära metsamarjad tema eest, kui väike ise oli leidnud hea mätta; kiskusid ta käest ilusa õuna naljapärast jne. Sinna juurde kuulus veel naer lapse endakaitse ja vihapuhangute üle, kui ta vendade ülevõimule alla jäi.

Üheksandaks eluaastaks oli tüdruk endakaitseks arendanud imeteldava vastupanuvahendi. Kuna vennad olid temast pikemad ja tugevamad, hüppas ta konflikti korral metsloomana ülekohut tegija kallale, tarvitades küüsi ja hambaid. Vanemad, kellel tavaliselt aega polnud laste jaoks, hakkasid nüüd juba muret tundma tütre pärast. Teda peeti haiglaselt metsikuks iseloomuks.

Kooli minnes ei elanud õde enam vendade võimu all, pealegi olid need arukamad, ega tekkinud endisi riiuvahekordi. Tüdruku taltsutamatud vihahood vaibusid. Koolis ei teatudki tema vihapuhanguist midagi ja teda tunti hea tüdrukuna... Alles täiskasvanuna pihtis ta, millist viha oli tundnud ülekohtu puhul, mida vennad tegid.

Õiglusetust vanemate poolt kannatab pahatihti laps, kel on võõrasisa või võõrasema, eriti kui viimane eelistab oma last võõraslapse kõrval. Samuti osutatakse ebaõiglast kohtlemist kergesti inetuma välimusega või andetumale lapsele (vrd. „Õiglust ja armastust kõigile võrdselt“ lk. 173).

Kasvatustahendite väär rakendamine.

Nagu peatükist kasvatustahendid (alates lk. 102) nähtub, võib iga kasvatustahendit vääralt rakendada, tehes vähemaid või suuremaid kasvatustvigu ja esile kutsudes mitmesuguseid raskusi. Nii näit. ebajärjekindlus käskudes ja keeldudes võib maha kiskuda kasvataja autoriteedi ja teha lapse sõnakuulmatuks.

Liiga ohtrasti kiitust.

Olgu siinkohal näitena juhitud tähelepanu ühele küllalt süütuna ja tühisena näivale veale: liiga ohtrasti kiitust. — Laps on erakordselt andekas mingil alal, näit. muusikas. Teda hakatakse alatasa kiitma. Tal lastakse avalikkuse ees esineda, näit. juhtida laulukoori või mängida mingit instrumenti. Ta hakkab välja paistma teiste endavanuste hulgas. Teda tõstetakse ikka uuesti esile. Talle andestatakse mõndagi kergemini kui teistele, sest „ta on ju nii andekas“. Ta on võib-olla imelaps.

— Nii suhtub lapsesse keskkond. Mida kutsub see esile lapse siseelus? — Laps hakkab ise end pidama teistest paremaks, teatavaks erakordseks nähtuseks. Ta nõuab ikka rohkem tunnustust ja sellega algab langus. Ta ei tööta enam küllalt hoolega oma alal, arvates, et on juba küllalt hea. Ta muutub kõrgiks teiste vastu, kes on nii silmapaistmatud tema kõrval. Ajuti ta leiab, et kiitust ja tunnustust on vähe; ta muutub närvlikuks. Enamasti seda laadi on erakordsete või imelasteks peetud laste traagika, kellest harva kujuneb „imeinimesi“ või kuulsusi omal alal. Sünnipärane andekus võib küll olla imeteldav, kuid puht psüühiline külg asja juures võib rikkuda kõik tulevikulootused.

Liiga palju tunnustust rikub samuti lapse, võib-olla kergemini kui liiga vähe tunnustust. Laps, olles isiksuseks kujunemata, kaotab oma sisemise tasakaalu ja rahu. — Kas ainult laps? — Ootamatu suur tunnustus viib enamasti tasakaalust täisealisege inimese. Nii kunsti, teaduse kui ka poliitika maailmas, samuti seltskondlikus elus on erakordne edu kõvaks proovikiviks igale indiviidile, mis puhul on suutelised hingelist tasakaalu säilitama vaid tugevad ja kujunenud isiksused. Alles kujunematu karakteriga last ei peaks keskkond üldse asetama sellisele kardetavale proovile.

Ühiskonna osavõtt järeletuleva põlve kasvatamisest.

Tänapäeva kultuurses ühiskonnas ei jäeta järeletulevat põlve ainuüksi perekonna kasvatada, vaid ühiskond paneb oma nõuded maksma üldjoontes järgmisel kujul:

1. Hooldajateta jäänud laste ühiskonna kulul kasvatamise ja tarbekorral perekonna kasvatuse vahelesegamise kaudu (kui viimane ei ole suuteline laste eest hoolitsema või neid julmalt kohtleb).

2. Rahva teatava haridustaseme määramisega koolisunduse teostamise kaudu.

3. Laste ja noorte arendava tegevuse ja ühiskondliku kasvatus- eest hoolitsemise kaudu mängumurude, spordiväljakute, noorte-organisatsioonide jm. abil.

4. Noorte kutsealadele suunamise ja ettevalmistamise kaudu.

5. Noorte ettevalmistamise kaudu ühiskondliku terviku — riigi — kaitseks.

Kõiki loendatud ühiskonna poolt teostatavaid kasvatusüles- andeid läbib ühiskondliku kasvatusese põhimõte. Sest täisväärtusli- kuks ühiskonna liikmeks saab kujuneda noor, kes on omandanud ühiskondliku mõtlemisviisi ja harjumused. Ühiskondlikuks — sot- siaalseks — kujuneb inimene esijoonel ühiskonnas, nagu eespool nägime (vrd. lk. 146).

LASTEAED JA LASTEKODU.

Lastekodu.

Enne kui asuda lasteaia vaatlusele, olgu lühidalt selgitatud lastekodu mõiste ja ülesanne. Lastekodu on alaliseks koduks neile lastele, kelle vanemad on surnud, töövõimetud või mõnel muul põh- jusel pole võimelised oma lapsi ise kasvatama. Kõige suurem vaja- dus on imikute kodu järele. Eraldi on väikelaste ja kooliealiste kodud. (Viimasel ajal on hakatud ühiskonna kulul kasvatatavaid lapsi paigutama ka perekondadesse vastava tasu eest, et nad leiaksid perekondliku kasvuõhkkonna ja kasuvanemad.)

Lastekodudes kasvatatakse lapsi tervishoidlike ja kasvatuslike nõuete kohaselt ja õpetatakse tööle. Ometi jääb lastekodu ikkagi vaid perekonnakasvatuse kunstlikuks asendajaks neile, kel puudub vanemate loodud kodu loomuliku kasvatuskoldena.

Lasteaed.

Kuna lastekodu on tõelise kodu asendaja, siis lasteaed on kodu abistaja, kes võtab üheks päeva osaks, kas mõneks tunniks või poo- leks päevaks, eelkooliealised lapsed oma hoolde. (Kui lasteaed võtab kogu päevaks lapsed oma hoolde, abistades seega kogu päeva kodunt väljas töötavaid vanemaid, kelle hooles lapsed on vaid õhtul ja öösel, — nimetatakse sellist asutist laste päevakoduks.)

Lasteaia (ja laste päevakodu) esmatähtsusega ülesanded on:

1. Teostada järelevalvet (et väikelapsed oleksid kaitstud õnne- tuste eest).

2. Anda sobivat ja arendavat tegevust eelkooliealistele las- tele.

3. Kasvatada ja anda ühiskondlikke harjumusi.

Esijoonel on lasteaed vajalik neile lastele, kelle vanemad ei saa teostada kodus järelevalvet laste üle.

Teiseks on lasteaed kasulik üksikult kasvavatele lastele, pak- kudes neile võimalusi ühismänguks ja kodus puudulikult teostata- vat ühiskondlikku kasvatust.

Need kodud, kus on võimalik teostada järelevalvet laste üle ja võimaldada ühismängu ja ühistegevust lastel endavanustega, ei tunne tavaliselt erilist vajadust lasteaia järele. Ka praktiseeritakse ja tuleb pidada soovitavaks lasteaia tegevuse asendajaks mitme pere laste ühiseid mängu-, töö- ja jalutamistunde ühe vilunud kasvataja juhatusel.

Neile emadele, kel pole koduabilist, on lasteaed heaks abi- liseks, kui alaline järelevalve ja kasvatustöö muu koduse töö kõrval osutub liiga väsitavaks.

Lasteaed vilunud ja vastava eelhariduse saanud lasteaedniku juhatusel pakub mitmekesist lastele huvitavat ja arendavat tegevust, mida kodu piirides osalt raskem on teostada, — nii näit. laulu ja rütmilist liikumist, väikelaste kohast võimlemist, ühismänge, käsi- tööd ja mitmekesiseid meeltearendamisvõtteid. Teatud määral on lasteaed ettevalmistavaks astmeks koolile.

Lasteaed Eestis.

Eestis on lasteaed alles vähe levinud ja, võiks öelda, vähe tun- nustust leidnud. Enamasti leidub lasteaedu linnades, ka mõnes alevikus või vabrikurajoonis; viimastes enamasti töötab lasteaed vaid suviti. Kuid järjest rohkem jõutakse arusaamisele, et lasteaed on kasuks igas lasterohkes kohas, eriti linnaagulites, alevites, töös- tusrajoonides ja mõisades.

Meie linnades on lasteaedade tegevus pahatihti võõrkeelne. Arvestades lapse loomulikku väljendamisoskust ja mõtlemisvõime arengut, saab olla edukas ainult emakeeles toimuv lasteaia töö — põhjustel, mida vaatlesime lk. 89.

Lasteaia loojaid.

Friedrich Fröbel.

Lasteaja mõiste ja tegevussuunaga on ühenduses kaks tuntumat nime: Fröbel ja Montessori.

Friedrich Fröbel (1782 — 1852) — saksa pedagoog — on lasteaia nime (Kindergarten) looja kui ka lasteaia liikumise algataja Saksamaal, kust nimetatud liikumine on ulatunud meile. Fröbel andis lasteaia nimetusele sümbolse tähenduse: nagu lilled kasvavad hea aedniku hoole all, nii pea- vad lapsed kasvama hea kasvataja hoole all — lasteaias. Oma väikelapse- pedagoogikas võttis Fröbel lähtekohaks lapse teotsemistungi, mida on tarvis rahuldada. Mänguvahenditena koostas Fr. mänguasjade seeria, mida nimetas annetisteks:

Esimene annetis: kuus kummipalli, millest igaüks isevärvi; teine annetis: puukera, täring, silinder; kolmas annetis: igas suunas poolitatud täring, mis peab rahuldama lapse lahutamistarvet, ühtlasi

soodustama ehitamist ja arvutamist; neljas annetis: kaheksaks ühesuuruseks plaadiks lõigatud täring; viies annetis: kolmnurkseteks vormideks jaotatud täring; kuues annetis: 27 tahvlikeseks jaotatud täring.

Annetiste varal pidid lapsed süstemaatiliselt harjutama meeli. Peale selle nõudis Fröbel mitmesuguseid mängu ja erilist rõhku pani laste käsitöödele, nagu punumis- ja lõikamistöid jm.

Nagu teame, ongi tänapäeva lasteaiades palju ruumi antud laste mitmekesistele käsitöödele ja teotsemistungi rahuldamise arendaval ja lastele huvipakkual kujul, milline suund ongi Friedrich Fröbeli pärandus moodsale lasteaiale.

Maria Montessori.

Maria Montessori (sünd. 1870) on Itaalia pedagoog. Kuna Fröbel, Rousseau ja Pestalozzi oma pedagoogika rajasid filosoofiale, lähtus Montessori arstiteadusest, millisel alal ta alguses töötaski. Ta tegeles nõrgamõistustlike lastega ja töötas välja meetodi, kuidas viimaste meeli arendada. Kuna ta sel alal saavutas häid tagajärgi, kutsuti ta juhtima normaalse väikelaste kasvatust. M. löi nn. lastemaja ja kujundas oma kasvatussüsteemi. Lastemajades viibisid töölisvanemate lapsed kogu päeva (seega olid need päevakodud), said õpetust ja toitu.

Montessori koostas hulgaliselt vahendeid süstemaatiliseks meelte harjutamiseks, nagu puusilindrid suuruse järgi, mis tuleb asetada vastavatesse aukudesse, puukuubid, värvide tundmaõppimiseks värvidetabelid, nõõpimis- ja haakimisharjutuslapid jne. Nagu nähtub, pole need niivõrd mänguvahendid kui harjutusvahendid, mis muutuvad normaalsetele lastele kergesti igavaks. Selles mõttes on tänapäeval arvustatudki Montessori süsteemi. Kuid muu tegevuse hulgas rakendatakse lasteaiades küllalt M. materjale, nagu erisuurused silindrid, mitmesugused pinnalised vormid ja vastavad õõnsused, värvide skaala kas lõngades või muus materjalis jne. Nii on Montessori väikelapse kasvatusteguvust rikastanud meelte arendamise vahendite ja võtete loomisega.

KOOL.

Koolisüsteemist Eestis.

Kool teostab kasvatust, andes kavakindlat õpetust ja oskusi kasvavale noorpõlvele.

Eestis on maksev koolisundus alghariduse ulatuses, seega algkooli 6 õppeaasta ulatusega ehk lapse vanusega määrates: 8. eluaastast kuni 14-aastaseks saamiseni. Iga normaalne ja terve laps tuleb saada algkooli (alghariduse andmist saab soovikorral anda ka eraviisiliselt), kus laps kas lõpetab algkooli kursuse, lahkub peale neljandat klassi, edasi minnes keskkooli, või tarbekorral jätab üldse kooliskäimise pooleli algkoolikursust lõpetamata, kui ta on saanud 14-aastaseks.

Algkool on Eestis 6-klassiline.

Algkoolile tugineb keskkool, mis on kahte tüüpi: progümnaasium ja reaalkool. Progümnaasiumi kursus kestab 5 aastat, alates pärast algkooli 4 klassi lõpetamist. Reaalkooli kursus kestab 3 aastat, alates pärast algkooli täieliku kursuse, st. 6 klassi lõpetamist. Mõlema keskkoolitüübi lõpetajal on ühesugused õigused ja kum-

magi normaalne õppeaastate kestus on 9 aastat: 1) algkoolis 4 aastat + progümnaasiumis 5 aastat; 2) algkoolis 6 aastat + reaalkoolis 3 aastat.

Keskkoolele tugineb gümnaasium, mille kursus kestab 3 aastat ja mis omakorda jaguneb mitmesse tüüpi.

Gümnaasiumi lõpetanud pääsevad edasi õppima kõrgematesse õppeasutistesse, nagu ülikool, konservatoorium jt.

Kutseharidus.

Viimasel aastakümnel on Eestis erilist rõhku hakatud panema kutseharidusele. Nii algab juba keskkooli ulatuses jagunemine eritüübilisteks kutsekoolideks. 1937. aastal (RT 18. juun. 1937) maksmapandud kutsehariduslike õppeasutiste seadus määrab ära kutsehariduslike koolide tüübid: Kutsehariduslike õppeasutiste ülesanne on arendada neis õppeasutistes õppivat noorsugu vaimselt ning kehaliselt, anda kutse- ja ametialaseid teadmisi ning oskusi ja kasvatada teadlikke ning teovõimelisi riigikodanikke, samuti aidata kaasa kutsehariduse arendamisele ja kutseoskuse levitamisele üldse (§ 1). Kutsehariduslikud õppeasutised jagunevad järgmistesse liikidesse:

- 1) põllumajanduslikud õppeasutised;
- 2) tehnilised ja tööstuslikud õppeasutised;
- 3) majanduslikud õppeasutised;
- 4) kodumajanduslikud õppeasutised (§ 2).

Õppeaastate astmestuselt jagunevad kutsehariduslikud õppeasutised kesk- ja kõrgema astme õppeasutisteks (§ 3). Keskastme õppeasutis põhjeneb kuueklassilisel algkoolil ja tema õppeaeg kestab üks, kaks, kolm või neli aastat (§ 4). Kõrgema astme kutsehariduslik õppeasutis põhjeneb keskkoolil või kutsekeskkoolil ja tema õppeaja kestus on kuni kolm aastat (§ 5). Kõrgema astme kutsehariduslike õppeasutiste hulka kuuluvad ka kõrgema astme kutsekoolil või gümnaasiumil põhjenevad kutsehariduslikud erikoolid ühe- kuni kolmeaastase õppeajaga.

Kool ja haridus.

Eesti riikliku iseseisvuse sünni ja esimest aastakümnet tähistab kõigi rahvakihtide suur janu hariduse järele kooli kaudu. Kahel motiivil leidis kooliharidus kõrget hindamist: 1) koolihariduse kaudu oli võimalik saavutada paremaid elutingimusi ja majanduslikku alust; 2) koolihariduse kaudu näis tõusvat üksiku inimväärtsu. Iseseisvuse teisel aastakümnel ilmnis teatav kriis. Esiteks: reaalsed olud ei võimaldanud igal juhul koolihariduse omandanud isikule paremaid elatumisvõimalusi (haritlaste üleproduktioon). Teiseks: jõuti arusaamisele, et koolidiplom ja haridus selle sõna täpses mõttes ei tarvitse sugugi ühtuda. Teatavate koolidiplomitega inimene peab küll omama teatavaid teadmisi, kuid oma harjumusilt ja üld-

arenemiselt ei tarvitse ta olla haritud inimene selle sõna täpses mõttes. Kooli kui niisugust oli ekslikult ülehinnatud kodu kõrval. — Kodu ja keskkond, millest noor võrsub, annab temale hariduse ja teatava kultuurse taseme, kool on selles osas küll teatavaks täiendajaks, kuid peamiselt teadmiste osas.

Kodu ja kool.

Kool ja kodu peavad töötama käsikäes, et tekiks soovitatav kasvatuslik õhkkond. Seks otstarbeks on ellu kutsutud vanemate-komiteed koolide juures, peetakse lastevanemate koosolekuid jne.

Ametlikku laadi kontakti kõrval on oluline, et lastevanemad ja õpetajad läbi räägiks ja teineteist vastastikku toetaksid kasvatusstöös. Ei tuleks vaid õpilase halva õppimise või ebasobiva käitumise korral läbirääkimisi alata. Ka parima õpilase puhul peaksid vanemad ja õpetajad üksteisega teatavat kontakti pidama, ilma et seejuures kärbitaks lapse iseseisvust suhtumises kooli ja kooli poolt antud ülesannetesse.

Perekondades, kus emal on palju aega või on võetud kasvataja majja, teostatakse sageli kontrolli õpilase koolitöö üle. Küsitakse iga päev, kas õpilane on oma ülesanded valmistanud, lastakse korralda õpitud asju. Antakse järeldamistunde ja mis kõige pahem, — tehakse õpilase eest teatavaid töid.

Kui laps on erakordselt andetu ja nõrk oma töös või on pikema haiguse tõttu teistest maha jäänud, on teatavad abistamisvõtted vajalikud. Kuid normaalselt edasijõudvate laste puhul on see ekslik ja otse lubamatu. Lapselt võetakse vastutus ja endausaldus. Normaalne 8-aastane laps, rääkimata vanemast, on võimeline oma ülesandeid valmistama ja meeles pidama. Kui juhtub, et ta midagi on unustanud või tegemata jätnud — kandku ise vastutust õpetaja ees.

— Tuntud, kuid ebaloomulik on olukord, kui laps on näit. mõne vihu koju unustanud ja kui õpetaja talle märkuse teeb, siis ei võta õpilane seda sugugi enda süüks, vaid teatab, et ema (või preili) pole pannud vihku kaasa — ja lapse toon näitab, et ta end sugugi vastutavana ei tunne, vaid tehtud märkuse kodus emale või kasvatajale edasi annab.

NOORTE-ORGANISATSIIONID.

Mida taotlevad noorte-organisatsioonid?

Lisaks koolile on astunud tegevusse rida noorte-organisatsioone: skautlikud org-id, Noorte Punane Rist, kristlike noorte ühingud jt.

Noorte-org-id annavad ühiskondlikku kasvatus, teatavaid oskusi ja pakuvad teatavat ühist maailmavaadet oma liikmeskon-

nale. Enamik noorte-org-ideist tahab aidata kooliealiste ja noorte tegevustungi rahuldada mängude, laagrite, matkade ja muu huvitava ja kasuliku tegevuse kaudu.

Kas peab iga noor organiseeruma?

Tavaline enamik noori tunneb vajadust rühmituda. Nende noorte jaoks ongi noorte-organisatsioonid, kus on võimalik viljelda huvialasid ja rakendada ülevoolavat energiat. Rühmitumise vajadusest tingitult toimub org-ide töö salkades, kus noored teotsevad isetegevuse alusel. Kogu tegevust juhivad täiskasvanud, kes seda paremat kasvatuslikku mõju avaldavad, mida rohkem nad suudavad kaasa elada ja rõõmu tunda noorte tegevusest.

Oleks liialdus püstitada nõue, et iga koolicaline või noor peab organiseeruma. On iseloomne, kes ei vaja rühmitumist, kes aga sellest hoolimata on head ühiskonna liikmed. On haiglasti ja vähese jõuga lapsi, kellel ei jätkuks lisajõudu org-is kaasatöötamiseks. Peale selle leidub veel mitmesuguseid teisi põhjusi, miks ei tohiks olla mingit sundust organiseerumisel.

Killustumise hädaohust.

Pahatihti aga need noored, kes tunnevad endas ammutamatuid jõutagavarasid, võivad kergesti sattuda killustumise hädaohu. Nad võtavad enda õlgadele palju kohustusi koolis, eriti aga noorte-org-ides. Endale märkamatuks võivad sel teel andekad ja energilised noored muutuda pealiskaudseks ja ebatäpseks. Juurde lisandub kergesti enda võimete ülehindamine, millisel puhul ei saa enam juttu olla org-i kasvatavast mõjust.

Niihästi kodu kui ka kool peaks olema valvel, et ei tekiks hädaohulikku killustumist kasvuaas.

KUTSEVALIK JA -NÕUANNE.

Kutseala ja huviala.

Varem või hiljem seisab noor kutsevaliku ees. Mida õppida? Millisele tööalale suunduda?

Ideaalseim on olukord, kui kutseala ja huviala langevad ühte. Inimene asub tööle sel alal, mis teda parimini rahuldab, mis on tema huvialaks. Seepärast tuleb esijoones küsida, mis huvitab noort tõsiselt, et võimaluse korral suunduda sellele tööalale.

Peab aga ütleva, et paljudel noortel puudub väljakujunenud huvi. Neil on eriti raske valida ja asuda teatavat tööala õppima. Sageli on paratamatu, et alles õppeaastate keskel oma otsust muudetakse ja uuele alale siirdutakse.

Kuid on küllaldaselt olukordi, kus noor ei saa oma huviala viljelda kas võimaluste puudusel teatavat ala õppima asuda või mõnel muul põhjusel. Noor peab asuma tööle hoopis teisel alal, kui teda ennast huvitaks. Sellises olukorras on parimaks lahenduseks, kui oma kohustusi kutse või teenistuse alal täidetakse korralikult, kuid selle kõrval vabal ajal arendatakse edasi oma huviala. Ei ole võimatu, et kord avaneb võimalus kogu jõuga siirduda tööle oma pärisalal. Ja kuigi seda võimalust ei avane, annab huviala viljelemine kõrvaltegevusena töörahuldust, mida kutsetöö vahest ei suuda anda.

Eeldused teatavaks kutseks ja kutseenõuandlad.

Teatavat tööala õppida ja endale kutseks valida tohib vaid vastavate eelduste korral. Näiteks keegi tahab saada autojuhiks. Kui tal on puudulik nägemine või kuulmine, ei ole tal võimalik nimetatud alal töötada, sest ta ei vasta töö iseloomust tingitud paratamatuile nõudeile.

Et proovida noorte eeldusi ja võimeid, mis teatavaks kutsealaks vajalikud, et kaasa aidata noorte juhtimisel kohastele kutsealadele, selleks on asutatud nn. *kutseenõuandlad* (Eestis — Tallinnas ja Tartus), kus nii tervislikult kui psühhotehniliselt ja mitmekesiste vajalike katsete varal noori uuritakse ja saadud objektiivsete andmete põhjal nendele nõu antakse, millisele kutsealale nad oma eeldustelt sobivad.

Samuti kõik kutsekoolid ja muud kutsetele ettevalmistavad asutised püüavad õpilaste vastuvõtmisel selgitada, kas viimased omavad vajalikke eeldusi teatavaks tööalaks.

Vanemate nõu.

Seega teatava tööala valikul on esimeseks loomulikuks teguriks noore enda huvi, teiseks ja paratamatuks teguriks objektiivsed andmed noore eelduste kohta. Kolmandale kohale jääks vanemate soov. Vanemad andku nõu, kuid ärgu avaldagu survet, sest ei saa tagada töö edu ega töörahuldust alal, millele asutakse sunnitud ja vastumeelselt.

Õige ala.

Teotseda õigel alal, st. võimete ja jõu kohaselt ning ühtlasi huvidele vastaval alal, on üksikisiku töörahulduse pandiks. Samuti on ühiskond huvitatud, et igaüks leiaks oma õige ala, kuna see kindlustab ühtlasi töö edukuse. Olgu kuitahes kõrge ja vastutusrikas tööala või vähema ulatusega oskus kuni kõige lihtsama tööni, mis alal üksikisik teotseb, — kui ta oma töös saavutab parimaid tulemusi, on ta kaasa aidanud ühiskonna hüvanguks.

Enesekasvatus.

Inimene pole kunagi valmis.

Huvitav kasvatuslik suhe tekib, kui kasvandik ja kasvataja on üks isik, millisel juhul on tegemist enesekasvatusega.

Tahtlik kasvatamine vanemate ja muude kasvatuseteostajate poolt lõpeb või kahaneb tugevasti enamasti nooruseas. Inimene ei ole aga kunagi valmis või lõplikult kasvatatud. Inimese kujunemine on alaline uuenemine, teatav dünaamiline protsess. Kujunemise ulatus on individuaalne: üks on arenemisvõimelisem kui teine. Et areng toimuks edu suunas, ei saa täisikkagi jõudnud inimest kujutleda vaid juhuslike mõjustuste mängukannina. Ometi pole täiskasvanul enam kasvatajat juhtimas. Nii on loomulik, et inimene ise asub end kasvatama ja enda arengule suunda andma.

Millal algab enesekasvatus?

Enesekasvatus ei alga mingil arengujärgu vahetusel ega ole tema algus täpselt määratav. Võime end ise „kätte võtta“ võib varakult näidata esimesi idusid, nii mõnel määral eelkoolieas ja kindlasti koolieas. Eriline huvi enesekasvatuse vastu ja oma jõu proovimine sel alal tekib aga nooruseas, mis ongi loomulik iseiseisvumise aeg.

Kuid on küllalt inimesi, kes ei nooruseas ega hiljemgi suuda ennast kasvatada, sest neil on nõrk tahtejõud.

Tahtejõust.

Et suuteline olla ennast kasvatama, peab omama tugevat tahtejõudu. Tahtejõudu saab liigitada kaheks: a) keeldumisjõud; b) aktiivne jõud. Kumbagi omab iga inimene vähemal või suuremal määral. Kumbagi saab arendada ja suurendada.

Keeldumisjõudu saab proovile panna ja harjutada alates pisiülesannetega. Näit.: Olen janune, kuid keeldun joomast terve tunni jooksul. — Mul on tahvel šokolaadi laual, kuid otsustan seda mitte enne süüa, kui mul teatav töö on valmis. Iga säärane või suurema ulatusega ülesanne, kui ta õnnestub, kasvatab keeldumisjõudu. Inimene, kes kunagi pole end ise pingutanud millestki loobuma, on tavaliselt nõrga keeldumisjõuga. Kui inimene on sunnitud loobuma millestki meeldivast välisel surveel (näit. jätab kinno minemata ema karmi keelu tõttu), on ta nagu allajääja ehk kaotaja, keda valdab norumeeleolu. Kui aga keeldutakse millestki soovitud (jäetakse kinno minemata, kuigi soov on olemas) enda tahtel, ollakse olukorra peremees — võitja, kusjuures otse märgatav on meeleolu tõus.

Keeldumisjõu kõrval ei tohi puududa aktiivne tahtejõud, mis aitab ette võtta ja läbi viia mõnda raskeks peetud ülesannet:

pingutada teatava töö kallal visadusega. Aktiivne jõud on teatud mõttes väärtuslikum, sest ta on loov ja edasiviiv jõud. Kuid oleks hädaohtlik tasakaalutus, kui aktiivse jõu kõrval keeldumisjõud on hoopis nõrgem. Sellise jõudude tasakaalutuse all kannata-vaid inimesi pole sugugi vähe, kes teataval tööalal võivad osutada äärmist visadust ja püüdu, kuid keeldumisjõu puudusel ruineerivad end kas näit. liigse alkoholarvitamisega või muul teel.

Teisi enesekasvatuse tegureid.

Olgu teatava inimese tahtejõud kuitahes tugev või arenegu ta kuitahes edukalt, kunagi ei tohi ülehinnata inimlikku jõudu, väites, et mistahes olukorras ollakse suuteline toimima teataval kindlal viisil. Ei pea unustama, et puhtmõistuslikule endajuhtimisele võivad lisanduda mitmesugused jõud, mille alahindamine oleks viga. Esiteks: tahte suund olenevalt elamustest võib kergesti risti vastu käia mõistuse rajatud printsiipidele ja otsustele. Teiseks: olenevalt keskkonna mõjustusist võib tugeva tahtejõuga inimene seista fakti ees, et keskkond tema jõudu kärbib. Seepärast tuleb pidada olulisiks tegureiks valivat elamusliku sisu juhtimist ja samuti keskkonna valikut.

Enda tundeelu suunamisel saab inimene teatud määral ise kaasa aidata, otsides elamusi, mis mõjuvad tõstvalt, mitte laostavalt. Nii näit. minnes loodusse, otsides kunstist, kirjandusest või muusikast mõjustusi — olenevalt isikupärastest kalduvustest. Analoogiline ja õieti lihtsam ülesanne on teostada keskkonna valikut: inimene otsib seltskonda ja sõpru, kes mõjuvad tema vaimsele isikule tõstvalt ja edasiviivalt.

Iseloom.

Enesekasvatuse ja tahtejõu küsimuste puhul kerkib iseendast iseloomu küsimus; näiteks väite näol, et ei aitavat enesekasvatusega tahtejõud, kui on teatav iseloom. On tõsi, et iseloom ehk karakter on isikule omane suhtumine välismaailma ja inimestesse, teatav tunde-, tahte- ja mõistusvõimete tervik. Kuid iseloom on kujundatav. Iga inimene peab püüdma areneda väljakujunenud karakteriks, arendades ja tarbekorral kärpides sünnipäraseid iseloomujooni tahtejõu, valitava elamusliku sisu ja keskkonna mõjustuste kaudu.

Mõte — tegu.

Arvutul hulgal leidub noori, samuti täiskasvanud inimesi, kellel on lugematuid häid mõtteid ja kõrgeid püüdeid, mis jäävad teostamata. — Ma tahtsin küll, aga mul oli takistus. Ma ei suutnud oma kaunist mõtet teoks teha. —

Kuristik mõtte ja teo vahel on iga enesekasvatuspüüde suurim vaenlane. Mõttelend on vajalik, kuid ei pea kunagi unustama tõde, et suur ja õilis mõte, mis vajub teoks saamata kaduvikku, on vähem

väärtuslik kui vahest hoopis väiksema kaaluga positiivne tegu, mis on tõelisus. Vaevalt leidub paremat väljendust mõtte ja teo erinevuse kohta, kui suure elufilosoofi ja idealisti Maurice Maeterlinck'i analüüs raamatus „Tarkus ja saatus“ (Eesti keeles „Looduse“ kirj., Tartu, 1936):

„Nii väga kui me sooviksimegi oma puhtas ebamateriaalse õnne igatsuses tõusta üle tõeluse, kuid tuhat säärast kavatsust ei vääri ikkagi üht tegu; mitte seepärast, et kavatsusil ja soovidel poleks mingit väärtust, vaid et vähimigi headuse, julguse ja õigluse liigutus nõuab meilt üle tuhande hea kavatsuse.

Käekatsujad oletavad, et kogu meie elu on graveeritud meie käele, ja meie eluks nimetavad nad teatavat hulka tegusid, mis kirjutavad meie lihasse, olgu enne või pärast nende täitumist, kustumatuid märke. Meie mõtted ja kavatsused ei jäta aga sinna niioelda mingit jälge. Kui olen pikki päevi toitnud mõrva, äraandmise, sangarluse või eneseohverduse kavatsusi, siis on võimalik, et mu käsi ei kõnele sellest midagi; kui olen aga juhuslikult ja võib-olla eksikombel mõnel tänavakäänul tapnud kellegi, kes näis mind ähvardavat; või kui ma samal tänaval minnes peaksin ühel päeval päästma vastsündinud lapse lekidest, mis teda hõlmavad, siis kannaks mu käsi kogu eluaeg mõrva või armastuse vastupuikle matut tähist. Käekatsujad võivad eksida või mitte, vähe loeb, kuid selle vahetegemise aluseks on suur hingeline tõde. Teatav mõte võib jätta mind maailmas kuni surmani samale kohale; teatav tegu sunnib mind aga peaaegu alati tõusma või laskuma mõne astme võrra inimolendite väärtusastmestikus. (L.K. sõrend.) Mõte on eraldatud, ekslev ja mööduv jõud, mis ilmub täna ja homme võib olla nähtamatu; tegu eeldab aga alalist ideede ja soovide sõjaväge, mis on saanud pärast pikki pingutusi võtta endale tugipunkti tõeluses.“

Asiregister.

- Aastane laps 32, 33, 70
Abivalmisolek 152
Agul 17, 51, 52
Aiatööd 80, 81
Ainusõna-lause 88
Aisting 24, 25
Ajataju 34, 35
Alaväärsustunne 194, 196, 197
Algatusvõime 57, 99, 165, 166
Algkool 209
Arenguastmed 23—50, 99, 100
Arvude loendamine 41
Armastus 127, 128, 173, 200—202
Armastustunded 28
Armastusromaan 97
Armumine 50
Asjalik huvi 44
Assotsiatsioon 30
Ausus 162—164
Aus mäng 64, 163, 164
Autoriteet 48—50, 169
- Binet' testid 37, 38
Biograafiline lektüür 98
- Ebaõiglus 203
Eelkoolialise lapse töö 78—81
Eelkooliiga 33—44
Eeskuju 102—108
Elamusliku sisu valimine 213
Elementaarsed harjumused 133—146
Elujulgus 173, 174
Ema 144, 170, 171
Emakeel 89, 90, 206
Embrüo 12
Enda eest hoolitsemise tööd 79, 80
- Enda mina 47
Endast lugupidamine 181
Enesekasvatus 212—214
Enesevalitsemine 146—149
Eraldamine ühiskonnast 124, 125
Eratunnid 54
Eriala 45
Erikeel 152
Esimene samm 83
- Fantaasia 35, 36, 145
Fantaasiapäev 36
Fantaasiavale 198
Füüsiline karistus 123, 124
- Groteskne tants 72
Gümnaasium 210
- Haistmismeele 24
Harduselamus 183, 184
Haridus 208, 209
Harjumus 131—166
Harjumuse jõud 131—133
Harjumustest võõrdumine 132—133
Heatahtlikkus 162
Hellitamine 200, 201
Hiline kõneleja 86, 87
Hirm 189—192
Hirmu ravimine 191, 192
Hirmutamise 190, 191
Huvi 99, 195
Huviala 210, 211
Hääldamisraskused 88, 89
- Imikuiga 23—32, 69, 70, 105
Imiku magamisharjumused 137

- Imiku mängitamine 70
 Imikute kodu 207
 Imiku söömisharjumused 134
 Imitatsioonimäng 61—63, 72—74
 Impulsiivsed liigutused 24
 Intellekt 38—40
 Intellektuaalsed elamused 46
 Intelligentsus 36—38, 40
 Intelligentsusejagatis 38
 Intelligentsusekatsed 37, 38
 Intelligentsusevanus 38
 Isa 170, 171
 Iseloom 175, 213
 Iseseisvus 155
 Isetegevus 99—101
- Jalutamine 83, 84
 Jonnimine 192—194, 200
 Joonistamine 90—93
 Jumalakujutus 183
 Jutustamine 90
 Järeleaimamine 91, 93, 102—105
 Järelevalve 85
 Järjekindlus käsus ja keelus 114
 Jäsemed 69
 Jõudenoored 82
- Kahtlused 177
 Kaitserihmad 85
 Kaksikmoraal 181
 Kaotus 64
 Karakter 213
 Karistus 120—127
 Karjaskäimine 54
 Kasvandik 102
 Kasvataja 102
 Kasvataja tahe 193, 194
 Kasvatus 18—20
 Kasvatuse eesmärk 19, 20
 Kasvatuse teostajad 167, 214
 Kasvatuslik idealism 19
 Kasvatusraskused 185—198
 Kasvatusvahendid 102—166, 206
 Kasvatusvead 198—204
 Kasvuae pikkus 22, 23
 Keeldumisjõud 212, 213
 Kehaline areng 21, 22
- Keskkond 13—18, 63, 93, 103, 104
 Keskkonna valik 16, 213
 Keskkool 207, 208
 Kiitus 118, 204
 Killustumine 210
 Kino 62
 Kirjutamaõppimine 95, 96
 Klopid 71
 Kodu 167—204
 Kodu ja kool 209
 Kodukeskkond 18, 167
 Kodumeelsus 90
 Kodundustööd 80
 Kogumine 45
 Kohustus 155, 156
 Kompimismeel 24
 Kool 207—209
 Koolialise mängud 75, 76
 Koolialise töö 81
 Koolialise usutunded 183
 Kooliiga 44—46
 Koolikaaslaste eeskuju 103
 Koolireformiliikumine 100
 Koolisundus 209
 Koolisüsteem Eestis 207, 208
 Kopeerimine 92
 Korraharjumused 139—144
 Korrektsus 153—156
 Kristlike noorte ühingud 209
 Kritseldus 91
 Kujutus 25, 26
 Kukkumine 84
 Kultuurne keskkond 14, 15
 Kummist loom või nukk 69
 Kunstihuvi 77
 Kutseharidus 210, 211
 Kutsenõuandlad 211
 Kutsevalik ja kutsenõuanne 210, 211
 Kuuekuune laps 26
 Kuulmismeel 25
 Käitumine 150, 151
 Käsitööd 80
 Käsk ja keeld 108—116
 Käsitamine 81, 151, 152
 Käsü ja keelü põhüinöüded 108, 109, 111—114
 Kündümaöppümine 83, 84

- Kõne areng 87, 88
 Kõne eelharjutused 27, 86
 Kõnelemaõppimine 86—90
 Kõlbeline kasvatus 181—185
 Kõlbeline meelsus 182
 Kõlblus 182
 Kõrin 69
- Laagrielu 76, 101
 Labürindikitse 31
 Lapsed 172—176
 Lapse areng 21—50
 Laps enesearendajana 83—101
 Laisavõitu laps 195
 Laiskus 194, 195
 Laitus 125
 Lektüüri valik 98
 Lasteaed 205—207
 Lasteaia loojad 206, 207
 Lastekodu 205
 Lastetuba 56
 Linn 16
 Liigne valjus 126, 163, 181, 199, 200
 Liikumis- ja laulumängud 61, 71, 72
 Liikuv aabits 94
 Liivakast 56, 57, 71
 Liiv ja liivavormid 71, 75
 Liivakell 35
 Looduslik keskkond 14
 Loomulik karistus 121—123
 Lubadus 153, 154
 Lugemaõppimine 93—95
 Lällamine 25, 27, 86
 Lõbu- ja norutunne 28
 Lõhkumine 74
 Löömine 123, 124
- Maa 16
 Magamisharjumused 137—139
 Materiaalsete hüvede tarvitamine 156—160
 Matkamine 76, 100, 101
 Maitsemismeel 24
 Meelsus 183
 Meelte areng 24, 25, 27
 Mehaaniline järeleaimamine 104,105
 Miks-periood 39
- Mina avastamine 47
 Moraalsed harjumused 161—166
 Motoorsed võimed 25, 27
 Mälu 30
 Mäng 52—65, 69—77
 Mängitamine 70
 Mänguaed 85
 Mänguaeg 54, 55
 Mänguasjad 58, 65—77
 Mänguasjade kogu eelkooliealisele 75
 Mänguasjade koht 69
 Mänguasjade rohkus 68, 69
 Mängukaaslased 58—60
 Mängu liigid 60—65
 Mänguiga 34, 75
 Mängu ja töö piir 77, 78
 Mänguloomad 74
 Mängupüksid 58
 Mänguruum 55—57
 Mängurõivastis 58
 Mängusaladus 57
 Mängu tingimused 53—60
 Mänguvabadus 57
 Mõistus 38—40, 65
 Mõistumäng 65, 75
 Mõte ja tegu 213, 214
 Mõtlemine 32
- Nali 76, 191
 Noomimine 128
 Noorim laps 172, 173
 Noorsoo-psühholoogia 21
 Noorte-organisatsioonid 100, 209, 210
 Noorte Punane Rist 209
 Noorusea mäng 72
 Noorusea töö 81, 82
 Noorusiga 46—50, 180, 181
 Nukk 73, 75
 Nurkapanek 125
 Nutt 146, 147
 Nägemismeel 25
 Nõidade lood 97
 Nõuded mänguasjade kohta 65—69
 Nõudeid vanemaile 171, 172
 Nõudlikkus 199, 200
- Osavusmäng 60, 61, 69

- Pall 70, 75
 Palve 186
 Perekond 17, 18, 167—176
 Piltide vaatlemine 92
 Poiste mängud 76
 Probleemi lahendamine 40
 Proletaarlik keskkond 17
 Puberteediaeg 46
 Puhtuseharjumused 139—141
 Puust kuubid ja rattad 75
 Päevane magamine 139
 Päriivus 11—13, 20
 Päriivuslik alge 13
 Põhjuse ja tagajärje vaheline side
     38, 39
 Pöidlaimemine 186, 187

 Raamat 96—98
 Raha tarvitamine 156—160
 Rahaline tasu 81, 82, 117
 Rahulolematus 125
 Raskused söömisega 187—189
 Reflektorsed liigutused 23
 Reklaam 93
 Relv mänguasjana 67, 68
 Riimis lood 97
 Ronimine 84
 Roomamine 27, 83
 Ruumitaju 34
 Rõivastamisharjumused 139—143
 Rühmvõistlus 64

 Seiklusjutud 97
 Seiklusrõõm 100, 101
 Selgitus kõlblusest 184
 Selgitus sugulistes küsimustes
     177—180
 Seltskondlik mäng 65, 75
 Skautlik liikumine 76
 Skautlikud organisatsioonid 209
 Skeem 91
 Sotsiaalsed harjumused 146—161
 Start 143, 144
 Suguline kasvatus 176—181
 Suremus 33
 Sõnakasvatus 128—131

 Sõnakasvatamisel tehtavaid vigu 130,
     131
 Sõnakuulmatus 112
 Sõnapidamine 153
 Sõprus 48
 Söömisharjumused 133—137
 Sünnipärane 12
 Špikker 165, 166
 Žargoon 152

 Tahe 41—43, 193, 194
 Tahtejõud 212, 213
 Tahte motiivid 42, 43
 Taip 36
 Taju 25
 Tants 72
 Tark laps 36
 Tasu ja karistus 116—128
 Tasutav töö 81, 82
 Teadlik vale 197, 198
 Teater 62, 63
 Tegevusetus 164, 165
 Tegu 213, 214
 Temperament 148
 Teotsemistung 51, 52
 Tervikülesanne 81
 Tervislikud harjumused 145, 146
 Tundmused 28
 Tundmused, sotsiaalsed 44
 Tundmuselu 12, 28, 43, 44, 46
 Tunnustus 118, 119, 204
 Täheklolid 94
 Tähelepanu 29
 Täpsus 153—154
 Tõetruu joonis 91
 Töö 63, 77—82
 Töökus 164—166
 Töölisnoored 55
 Tööülikond 58

 Üinumine 138, 139
 Ulakus 51, 52, 164
 Usaldus 174
 Usukombed 184, 185
 Usuline kasvatus 181, 183—185
 Usutunded 183

- Vabadus 174
Valetamine 195—198
Vanemad 12, 46, 48, 82, 107, 165, 166, 168—174
Vanemate nõu 211
Vanim laps 172, 173
Vankrike 78
Vaikimine 148, 149
Vaimne areng 21, 22
Vastumeelsus teatava toidu vastu 189
Vastutustunne 155
Varane kõneleja 86
Vastsündinu 23, 24, 202, 203
Vihatunded 28
Viisakus 150—152
Voodi märjakstegemine 186
Voolimine 9
Väikelapse-iga 33—44, 105
Väikelapse-ea usutunded 183
Väikelapse mängud 70—75
Värvid 92
Võimlemine 72
Võistlus 64, 74, 76
Võistlusmäng 64, 74, 75, 77
Võit ja kaotus 64
- Võrdlus 119
Võõrkeel 89, 90
Võõrutamine emarinnast 27
- Õige ala 211
Õigekiri 95, 96
Õiged eluviisid 177
Õiglus 161, 162, 173, 203
Õpetaja eeskuju 107
Õppimine 30—32
- Õökindad 187
- Üheksakuune laps 28
Ühiskond ja järeltulev põlv 204,205
Ühiskondlik eelarvamus 149
Ühiskondlik kontakt 25, 26
Ühiskondlikud harjumused 146—161
Ühiskonna osavõtt kasvatuses 204—
211
Üksik laps 149, 175, 176
Üldistamine 39, 40
Ülevuselamus 183
Ümbrus 13—18
Ümbruse korraldamine 141
-

[The following text is extremely faint and largely illegible due to fading and bleed-through from the reverse side of the page. It appears to be a list or index of entries, possibly containing names and dates.]

HIND 4 KR. 20 SENTI